

g-14947

Dd-41

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКИ ФАКУЛТЕТ
И ЗА ГЕОГРАФИЈУ, ТУРИЗАМ И ХОТЕЛИЈЕРСТВО

мр Милка Бубало-Живковић

**САВРЕМЕНЕ ГЕОГРАФСКЕ ФУНКЦИЈЕ
НОВОГ САДА И ЊЕГОВО
ГРАВИТАЦИОНО ПОДРУЧЈЕ**

- докторска дисертација -

Нови Сад, 2003.

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКИ ФАКУЛТЕТ
ДЕПАРТМАН ЗА ГЕОГРАФИЈУ, ТУРИЗАМ И ХОТЕЛИЈЕРСТВО

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКИ ФАКУЛТЕТ

ПРИМЉЕНО:	8. 7. 2003
ОРГАНИЗ.ЈЕД	БРОЈ
0603	344/1

мр Милка Бубало-Живковић

**САВРЕМЕНЕ ГЕОГРАФСКЕ ФУНКЦИЈЕ
НОВОГ САДА И ЊЕГОВО
ГРАВИТАЦИОНО ПОДРУЧЈЕ**

- докторска дисертација -

Нови Сад, 2003.

САДРЖАЈ

УВОД	1
ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКА ОСНОВА РАДА	2
ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ НОВОГ САДА И ПРОМЕНЕ ЊЕГОВОГ ЗНАЧАЈА	15
ПРИРОДНО-ГЕОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ КАО ФАКТОР РАЗВОЈА НОВОГ САДА	21
Рељеф	22
Клима	25
Воде	30
Земљиште	33
ДРУШТВЕНО-ГЕОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ КАО ФАКТОР РАЗВОЈА НОВОГ САДА	35
Историјски развој Новог Сада	35
Период од протеривања Турака до Буне 1848/1849. године	38
Период од Буне до Првог светског рата	51
Развој Новог Сада између између два рата	56
Савремени развој Новог Сада	60
Демографски развој Новог Сада	63
Промене броја становника Новог Сада	63
Природно кретање становништва	66
Механичко кретање становништва	69
Полно-старосна структура	72
Становништво према писмености и школској спреми	76
ФУНКЦИЈЕ НОВОГ САДА	79
Функција центра рада	81
Функција центра становања	103
Функција центра управе и услуге	106
Функција центра управе	107
Функција центра услуге	109
ПРОСТОРНА СТРУКТУРА ГРАДА И РАЗМЕШТАЈ ФУНКЦИЈА	118
Функционално-просторна структура града	119
Индустрија као елемент функцијско-просторне структуре града	120
Пословне и управне зоне као елемент просторне структуре града	124
Стамбене зоне у граду	128
Саобраћај у граду	133
Популациона структура града	142

Густина становништва у Новом Саду	143
Морфолошка структура града	146
ГРАВИТАЦИОНО ПОДРУЧЈЕ НОВОГ САДА	151
Критеријуми за одређивање гравитационог подручја	152
Дневна фреквенција аутобуског и железничког саобраћаја	159
Територијални домет дневних миграција	164
Територијални распоред дневних миграција	165
Структура гравитационог подручја и везе са функцијама Новог Сада	175
Прва гравитациона зона	177
-Дневна миџрација радне снаге	180
-Дневна миџрација ученика и сџуденаџија	185
Друга гравитациона зона	189
Трећа гравитациона зона	199
ДЕМОГРАФСКЕ ПРОМЕНЕ У ГРАВИТАЦИОНОМ ПОДРУЧЈУ НОВОГ САДА	209
Промена броја становника	210
Природно и механичко кретање становника	217
Промена структуре становништва по активности и делатности	231
Промене старосне стурктуре становништва	242
Промена броја и структуре домаћинства	248
ЕКОНОМСКЕ ПРОМЕНЕ	262
ПРОМЕНА ФУНКЦИЈСКИХ ТИПОВА НАСЕЉА	264
ЗАКЉУЧАК	273
ЛИТЕРАТУРА	276

ПРЕДГОВОР

Нови Сад је град по мери свих генерација. Нуди све што је неопходно за живот. Из тих разлога знатан је број младих, који долазе у њега само на школовање, а потом остану да траже посао, а онда проналазе и свој будући живот у њему.

Поред свих привлачних фактора, није ретко да је становништво приморано да одлази из Новог Сада. Тешка економска ситуација приморава људе да се настањују ван градских оквира. Неки од њих се одлучују за приградска насеља, неки и за руралније пределе у околини Новог Сада. Да живимо живот, као што је у западним земљама, све већи број становника би се одлучивао за стално настањивање на падинама Фрушке Горе и другим мањим насељима у близини Новог Сада. Такав положај пружа савршен мир за рад и одмор, али близину радних, привредних, образовних, културних, спортских и свих других садржаја које нуди један центар, као што је Нови Сад.

Све ово и још много тога је наводило аутора на размишљање о Новом Саду, што је претходило одлуци за избор теме овог рада.

На крају бих желела да се захвалим свима онима који су помогли у прикупљању материјала потребног за израду рада, затим онима који су давали савете и подршку у тешким тренуцима.

Најпре бих се захвалила ментору др Драгољубу Бугарском за свесрдну помоћ и савете како у току израде дисертације, тако и у раду на Институту. Захваљујем се и професору др Слободану Ђурчићу за сугестије и савете. Велику захвалност дугујем и др Србољубу Стаменковићу, без чије помоћи рад не би могао да добије форму коју има, господину Владимиру Станковићу директору Републичког завода за статистику, за одобравање података који се налазе у рачунарима Републичког завода за статистику и њихову посебну обраду. Међутим, сви ти подаци не би тако лако дошли до мене да ту није било госпође Ангелине Стефановић, којој се такође захваљујем. Велику захвалност дугујем и др Драгутину Тошићу на помоћи приликом сакупљања литературе за теоријски део. Захваљујем се на помоћи др Бодоло Иштвану директору МАС-а у Новом Саду, Подрашчанин Јелици службеници у ГСП-Нови Сад, Милановић Јови - шефу ранжирне станице, Нади Веселиновић - службеници у ЈП "Информатика", Јасни Зивлак - службеници у Секретаријату за

привреду, Марији Токин из ЈК "Тржница", Раденку Гачевићу - саветнику ЈП "Урбанизам", Недељковић Радовану-Раши - инжењеру у катастру, и многим другима који су помогли у прикупљању потребних података.

Посебну захвалност дугујем мом супругу за разумевање, толеранцију и техничку помоћ. Захваљујем се и мојим родитељима што су ми омогућили током школовања да постигнем оно што сам желела. Захвалност дугујем и свекру и свекрви за разумевање током израде овог рада.

Захваљујем се и колегама и свим појединцима које нисам навела, а помогли су ми у изради рада.

Аутор

УВОД

Циљ овог рада је, користећи досадашња проучавања и расположиве податке и теоријско-методолошке поставке савремене географије, да се утврде функције којима Нови Сад утиче на околину, као и домет тих функција. Одређивањем домета новосадских функција добићемо гравитационо подручје. Покушаћемо да укажемо на промене које су се дешавале на простору Новог Сада и какав ефекат су те промене имале на гравитационо подручје.

Регионализам је један од приступа у научној диференцијацији простора и уређења географског простора. Развијени свет данас полази од становништа, да развијени региони дају развијену државу. Из тих разлога све је више тенденција да се развијеност једне државе базира на развијеним регионима или да се у земљама у развоју изврши регионализација да би се развој земље заснивао на развоју региона. Овим радом ћемо покушати да укажемо на главне географске потенцијале новосадског гравитационог подручја као једне регије, на основу комплексног истраживања природних услова, економских, социјалних и насеобинских процеса.

У првом и другом поглављу рада обрађене су природне и друштвене карактеристике Новог Сада и указано је на промене које су се дешавале на његовој територији у оквиру ових карактеристика. У наредном поглављу, на основу података о активном становништву, дневним мигрантима по делатностима и националном дохотку утврђене су доминантне функције у Новом Саду (функцију рада, становања и услужно-управну), а потом је, у следећем поглављу, анализирана просторну структуру града и размештај функција у Новом Саду. Детаљнију анализу функција, по привредним гранама, нисмо били у могућности да урадимо због недостатка потпуних и адекватних података. На основу расположивих података о броју дневних миграната, њиховом територијалном распореду и домету утврдили смо гравитационо подручје Новог Сада и његове промене у протекле три деценије. Након утврђивања гравитационог подручја Новог Сада, анализирали смо социо-економске промене у протеклих тридесет година. Промене значаја појединих функција и становништво града су узрочно последично повезани. Као последица ових промена долази до трансформације насеља и мењања њиховог функционалног типа, што је приказано у последњем поглављу.

ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКА ОСНОВА РАДА

Преиндустријски град је био компактнији и једноставније структуре. У граду су преовладале грађанске куће претежно двојних функција - за становање и рад. Градња за заједничке потребе (градска кућа, цркве) била је ограничена. С развојем индустрије, појавом фабрика као новим градским елементом, у граду настају велике промене. Просторно се шири, популационо и функционално обогаћује. Нови развој узрокује велике промене у просторној структури града. Место рада одваја се од места становања, социјалне потребе су све веће, развија се нова социјална и техничка инфраструктура. Нове функције и нови урбани елементи траже нове површине и одређени ред у просторној структури града. То је све наметнуло потребу за контролом градског простора.

Данас град представља полифункционално насеље, где је јака концентрација разних делатности и функција. Ту је и већа концентрација становништва, које је обично на вишем образовном степену. Поред градова неопходно је да егзистирају и сеоска насеља. Ове две средине су међусобно зависне и међу њима се јавља читав низ функционалних веза и међузависних односа. Да би се знало колико и какав утицај град врши на неку територију неопходно је знати домет и интензитет дејства појединих градских функција и његовог функционалног комплекса у целини. С обзиром на податке са којима располажемо, не можемо тачно да одредимо тачан домет свих функција Новог Сада, али ћемо покушати да дамо главне оквире домета свих функција заједно.

Град са гравитационом зоном представља једну целину. Он не може да буде организам за себе, издвојен од своје околине, он је функционално повезан са њом и не завршава се тамо где се завршавају његове административне границе, већ се његова гравитациона сфера шири и у зонама даље од њега. Према томе, градско гравитационо подручје је ван градског језгра. Утицај града на околину зависи од његове величине, броја становника и развијености његових функција. Што је више функција то је јачи утицај града на околину.

Поред тога што град утиче на околно подручје и околина има утицаја на град тако да од њега зависе функције, величина и развијеност града. Функције града

представљају активност коју град има у односу на околно подручје, а њихова величина зависи од аспирационе моћи подручја које град опслужује. Према томе, град мора да се посматра у склопу ширег подручја јер град утиче на околину, а околина утиче на град. Међутим, јачи је утицај града на околину и већи је утицај града што се иде ближе њему, а мањи кад се иде од њега. Идући од града ка периферији гравитационог подручја долази се у зону где се преплићу интереси два града (Дорић, 1969) и ту се завршава утицајно подручје једног града, а почиње другог.

Између града и околине, поред гравитационог или центрипеталног постоји и центрифугални однос. Постоји истовремено двосмерно кретање људи и робе. Град привлачи људе из села због запослења, школовања, лечења, пијаце итд, а село због становања, одмора, пољопривредних производа који се доносе у град и сл. У сваком случају, град је узрочник покретања становништва. Гравитациона снага села извире из чињенице да се ту налази станиште знатног броја путника који саобраћају на релацији град-околина (Илић, 1970). Исти аутор наводи да због овако "двосмерног кретања на релацији град - околина уместо уобичајеног термина "гравитациони односи", "гравитационо подручје" и сл. било би боље употребљавати називе "функционални односи", "функционално подручје". Савремени град не би могао да постоји да није функционално повезан са околином. Што је град мањи деловање околине на њега је веће и обрнуто.

Раније, кад је постојала већа разлика између града и села, могла је да се постави и граница гравитационих подручја. Пошто је тада саобраћај био мање развијен него данас и гравитационе зоне су биле ограничене на сам град и његову непосредну околину. Међутим, данас развојем саобраћаја и повећањем могућности за брже комуницирање људи, робе и информација, градске гравитационе зоне су све шире. Тако да се данас не може, као некад, гравитационо подручје посматрати као једна ограничена зона. То је сада много шире, јер свака функција има своје утицајно подручје. Јединствена гравитациона зона је само тамо где се поклапају утицајне сфере свих функција.

Граница гравитационог подручја је појас, као и код свих регија, у коме се преплићу утицаји два насеља. Унутар гравитационе зоне могу бити сеоска насеља, приградска, као и већи и мањи градови. Утицај града на гравитационо подручје се мењао. Односи село-град су били различити у различитим временским периодима.

Некад је утицај града на околину био знатно мањи јер су му и функције биле знатно неразвијеније. Временом градови се шире и постају утицајнији на околину.

Град са околним простором, који му гравитира, све чешће се у литератури назива нодална регија. Сем овог назива, ова гравитациона зона града се среће и под другим називима: нодално-функционална регија, функционална регија, градска регија, итд. Приликом обраде градске регије Новог Сада користимо назив гравитациона зона.

Концепт нодалне регије почива на утврђеној чињеници да град и његов околни простор, по природним и другим обележјима најчешће хетерогени простор, чине комплементарну целину. Тако да нодална регија обухвата два комплекса: град с урбанизованом околином и рурални комплекс. Између ова два комплекса се одвија циркулација људи, робе и информација. Из руралних средина ка урбаним иде радна снага, пољопривредни производи и друге сировине. Из супротног смера иду индустријски готови производи. Такође, из тог правца долази утицај просветних, административних, здравствених и других услуга.

Функционалне карактеристике и односи између града и околине били су предмет интересовања разних истраживача још почетком 19. века. Међутим, пракса организовања механизма државне управе и усмеравање и контроле привредних токова преко система насеља одређеног простора утемељена је у време држава полиса (Тошић, 1999). После је, а нарочито у задњих осам до девет деценија, овај аспект проучавања градских насеља јако порастао из разлога што се брзо повећава градско становништво, а потом и привредне и остале активности људи. По већини истраживача усавршено је пет основних критеријума о разматрању града и околине: демографски, социо-економски, саобраћајни, физиономски и социо-политички (Илић, 1970).

Одређивањем граница градског гравитационог подручја бавило се више научника. Сви они су утврђивали границу градског гравитационог подручја на основу једног или већег броја критеријума. Почетком деветнаестог века јавила су се два теоријско-методолошка правца који објашњавају положај и улогу градова у регионалној интеграцији и диференцијацији простора. Немац Ј. Н. Thünen је први (1826) покушао да утврди границе градског гравитационог подручја на основу само једног критеријума, и то помоћу аграрних зона. Овај аутор поставља град као средиште, а око њега се формира шест зона и уколико је већа удаљеност од центра потрошње, утолико су пољопривредне културе екстензивније и обрнуто, што је

ближе центру (граду), то су и пољопривредне културе интензивније (Рубић, 1949-50). Касније се јавља Колов (J. G. Kohl из 1841) модел којим се дефинише положај насеља у функционалној хијерархији центара националне територије, која је одређена њиховом територијалном компетенцијом у организацији државне управе, размештају становништва, производње, расподеле и потрошње материјалних добара. То је први покушај дефинисања модела хијерахије и мреже насеља (чворишта, нодова) у функцијској организацији у простору. Коловим моделом се дефинише значај града у регионалној интеграцији простора, затим у дефиницији сопственог утицаја подручја као и утицаји градске околине на његову унутрашњу организацију. Колова концепција је основа за каснију теорију централних насеља и њених бројних примена од којих се истиче и модел полицентричне нодалне регије (Тошић, 1999).

Процеси индустријализације и урбанизације доводе до потреба за новим формама организације државних или регионалних целина прилагођених новим облицима друштва. Почетком двадесетог века долази до стварања и дефинисања нових концепата којима се одређује улога града у функцијској организацији простора. Немац Зомбарт (W. Sombart) 1902. године функције града дели на базне и небазе, на основу њихове улоге у регионално-економској интеграцији простора. Улога градова, све до шездесетих година овог века, у регионалној организацији простора се тумачила са аспекта функционалног дуализма, што је потстакнуто широком лепезом концепција регионалног развоја. Прву половину овог века карактеришу такви приступи у изучавању ове проблематике да је до пуног изражаја долазило географско схватање града и урбанизације (Тошић, 1999).

Н. Hassinger (1910) гравитационе зоне назива "утицајна или привлачна сфера". Међутим, он овом констатацијом још није утврдио зоне околине града. R. Мауер користи два критеријума за одређивање зона. Утврђује централну тачку, затим одатле одређује правац, којим се трамвајем може поћи далеко од средишта за један сат вожње. То су у суштини изохроне линије. На основу ове методе Н. Hessinger је утврдио зону града за Базел, R. Мауер за Грац, а М. Шеноа за Загреб. Други метод који је Мајер користио је агломерација становника. Он полази од тога да је у граду велика концентрација становника, а што се више удаљавамо од града ова концентрација опада. Линија или зона у којој густина становништва нагло опадне показује завршетак града и почетак села. Значи на граници гравитационог утицаја густина становништва се изједначаје са сеоским подручјем (Дорић, 1969).

Немац W. Geisler одредио је гравитациону зону на основу начина изградње зграда. Тамо где куће немају окућницу ту почиње град. Сем овога, он посматра тип куће, густину зиданих кућа на једној површини за одређивање града и села (Рубић, 1949-50).

Даље, урбаном географијом у Европи су се, почетком двадесетог века, бавили Р. Бланшар (први од његових радова је о урбаној географији Гренобла из 1911) и Ж. Левенвил. Француз G. Chabet разликује три зоне око града. Прва зона је ближа околина града. Она се издваја од предграђа, јер има отворено груписање кућа са изгледом села, а возња од града до куће траје најдуже један час. У другој зони је даља околина града. То је зона викенд шетње, односно зона викендица. До ове зоне возња траје нешто дуже, 2-3 сата. Трећа зона је најдаља околина града где становници одлазе изузетно, а из тих крајева у градове долазе јако ретко. На ову зону скоро исти утицај има и други град. То је зона утицаја два града (Рубић, 1949-50). Значи, да он као критеријум за одређивање граница градског гравитационог подручја узима "учесталост посете граду" и прави разлику између зоне дневне и недељне миграције и зоне повремених посета. Овај метод је прихватио и Француз Demangeon, и додао је да треба утврдити критеријуме за прецизније одређивање ових зона. Ово је подстакло многе француске научнике да раде бројне студије у које су унели нека економска добра, затим демографске елементе и питање промета на станицама. Демографски принцип је прихватио и R. Closier и испитивао је свакодневно путовање становника околине према Паризу, и то у метроу и железници само ради пијаци, индустрије, новина и разних служби. Тако да су француски научници унели доста светла у овај проблем проучавања града и његове околине, са много теоретских и аналитичких расправа.

Французи су дали више теоретски део проблема односа града и околине, док су Енглези њихове теоријске принципе применили у пракси.

На простору некадашње СФР Југославије први од покушаја одређивања зона утицаја градских функција у простору је у раду В. Бохинаца (1926) који је одређивао антропогеографску границу Љубљане. Он је за базу своје студије користио критеријум о порасту, односно смањивању броја становника града.

Тридесетих година двадесетог века, утицаји градова на функцијску организацију и регионалну диференцијацију простора се посматрају кроз радове који се базирају на теорији локације (Тошић, 1999). Теоријом локације бавили су се многи географи, економисти и други стручњаци (Хагет, Хамилтон, Живановић, Крешић, итд). У 19. веку значајнији је Вилхелм Лаундхардт, који је одређивао

оптималне тачке за локацију индустрије на основу транспортних трошкова. Ипак, за оснивача теорије локације за индустрију сматра се А. Вебер, који своју теорију заснива на економским факторима: транспортним трошковима, трошковима сировине и радне снаге и агломерацијским факторима. Значајан допринос развоју теорије локације дали су О. Енглендер (Oskar Engländer), Т. Паландер (Tord Palander), Л. Микш (Leonard Miksch), А. Предел (Andreas Predöhl), итд. Под утицајем теорије локације и Кристалер је 1933. године разрадио своју теорију централних насеља. Намера Кристалера је да објасни локацију насеља у простору. За то објашњење користи снабдевање становништва робом и услугама. Према Кристалеру, распоред центара у простору је такав да што мањи број већих центара снабдева што већи број мањих центара на што мањој удаљености. На основу тога Кристалер је поставио хексагоналан распоред центара у простору, што је логична последица на основу наведене законитости (Вреск, 1980). Главни недостатак ове теорије је што се централитет насеља одређује само на основу терцијарних делатности, затим у тежњи за чврстом хијерархијом центара и што се организација насеља не посматра у географском простору (Тошић, 1999а).

Разради теорије локације велики допринос дао је Исард који је удаљеност довео у везу са интензитетом интеракције у простору.

Између два светска рата се и даље разрађују теорије о функцијама града и њиховом утицају на околину и тиме стварање гравитационе сфере града. Међу бројним радовима Кристалера, Шабоа, Бобека, истиче се у том периоду и рад Б. Милојевића "Le ville de Sabac et ses environs" у коме говори о зависности функција града и његовог становништва у околини.

После Другог светског рата интензивнијом урбанизацијом и већим утицајем градова на стварање посебних регија, стварају се и нови теоријско-методолошки приступи у истраживању, који се свode на: анализу простора, оцену простора с друштвено-корисног гледишта и указивање на смерове просторног развоја као основе развојне политике и просторног планирања те регије. Проблем развоја градова и њихове улоге у функцијској организацији простора постаје предмет истраживања бројних наука и научних дисциплина, чијим се методологијама, а и резултатима користе и географи (Тошић, 1999).

Послератним истраживањима свакако се итиче П. Хагет, који нодалну регију посматра као сложен и отворен систем изграђен по хијерархији и састављен од чворишта (насеља, нодова) и функцијских веза које су успостављене између њих услед кретања људи, робе, новца и информација.

Такви односи у простору наметнули су другачије приступе регионалној анализи. Јавила се потреба да се анализирају просторне везе и функционални односи. Осим природних система, утврђени су и системи у друштвеној сфери. Све се већа пажња посвећивала нодалној регији и нодалној регионализацији. Нодална регија се третира као отворени систем без строгих граница (Hagget, 1975).

Класичне и неокласичне економске теорије нису задовољавајуће објасниле неједнаки регионални развој. Као одговор на то јавља се, педесетих година, теорија поларизованог развоја. Развој једне регије се одвија преко чворишта, пунктова, односно полова. При том је изражен процес кружне, кумулативне каузалности. Последица тога је неједнаки регионални развој. У процесу кружне, кумулативне каузалности делују две врсте сила, центрипетална и центрифугална. Центрипетална сила привлачи радну снагу, капитал и сировине у развијеније регије чиме се још повећава њихов развој. Центрифугална сила делује на тај начин што услед потреба градског становништва за пољопривредним сировинама, храном, минералним сировинама итд. град повезује са околином и доводи га у зависан положај. Ако је овај процес довољно јак може да надјача поларизацијске ефекте и да јача процес кумулативне каузалности узрокујући развој нових центара са самосталном економском основом. Овај процес се догађа у развијеним земљама. Ову Мурдалову теорију је дорадио Хиршман и он сматра да поларизација није последица процеса развоја целокупне привреде него само једног услова развоја (Тошић, 1999а).

После је уследила теорија полова раста, затим концепт индустријског комплекса којима су се углавном бавили економисти. Примена концепта функционалног, односно секторалног пола развоја у регионалном планирању захтевало је његово прилагођавање на географски ниво. Француски теоретичар Будевил (Boudeville, 1966) први је то покушао с концептом поларизованих регија. Он је у концепт пола развоја економиста покушао увести географски простор и регију. Поларизовану регију Будевил сагледава као скуп елемената међусобно зависних у одређеној хијерархији. Овај концепт се заснива на сазнању постојања хијерархије градова и на чињеници да између места постоји хијерархија. С обзиром на то може се уочити хијерархијски систем од велеграда до села. Као једну поларизовану регију он види један центар са својим гравитационим подручјем и у складу са структуром урбаног система, постоји и хијерархија поларизованих регија на различитим нивоима. У издвајању поларизованих регија Будевил се користио теоријом централних насеља. Његова највећа заслуга је то што је у теорију увео конкретну просторну димензију развоја. Поларизација се од тада није само схватала

као раст секторалног пола који је својом доминацијом преко економских јединица подстицао процес развоја, већ као доминација великог града који преко својих сателитских насеља утиче на регионалне и економске процесе развоја (Boudeville, 1966).

Шездесетих и седамдесетих година се продубљује теорија полова раста. У развоју концепта пола раста он је све више у центру регионалног планирања. Све више се уместо речи пол користи реч центар, односно град. Хансен (1972) пол раста дефинише као урбано средиште економских делатности које може постићи самостални развој до нивоа када се раст шири у поларизовну регију па и изван ње у слабије развијене регије земље. У новије време појам центара раста често се замењује појмом центар развоја, јер је то шири појам.

Седамдесетих година у урбаној географији заживљава модел функционално урбаног региона. То је динамичан регионални склоп сачињен од централног града, затим већег или мањег броја стамбених или радних зона и урбанизованог поља њиховог заједничког утицаја. Просторна, временска и функцијска конзистентност овог насеобинског система је заснована на бројним функцијским везама које се одвијају унутар њега и имају улогу фактора који их повезује. У савременој урбано-географској литератури користе се дневни мигранти за најбоље показатеље њиховог одређивања и издвајања, што је коришћено и у овом раду.

Многи истраживачи су се питали зашто се у кружном, кумулативном процесу развоја града у току индустријализације неки градови брже развијају него други? И зашто се сви градови у регији не развијају једнако? За неко објашњавање аналитичари истичу значење локацијских предности (Ullman, 1954). То су предности које се у одређеној фази развоја саме повећавају и углавном су темељене на природним вредностима. У току индустријске револуције то су били ревири угља или сировине. Данас природни ресурси имају релативну вредност због тога што се технологија унапређује и на локацију утичу и други фактори, као што су услужне делатности, размештај потрошача и прихода, спољна трговина итд. Сем природних вредности, на локацију велики утицај имају и саобраћајнице, доступност града за становништво као и за тржиште целог регионалног подручја, употребљивост капитала, радне снаге, итд.

Иво Рубић у свом делу *Географско одређивање околице града* даје критеријуме (значи више критеријума) на основу којих се одређује гравитационо подручје, односно географска околина града. Неки од тих критеријума су: агломерација становника града и околине, која је изражена у апсолутним и

релативним бројевима, тип куће и окућнице, гравитација економских добара из околине према граду, дистрибуција добара из града итд. На крају он констатује да се за сваки град не може применити сваки критеријум, али без ових критеријума не може се радити географско одређивање околине неког града.

Исти аутор у делу које је изашло пре Другог светског рата (1931), Гравитација сусједних житеља Сплиту - проблем одређивања граница градских гравитационих зона обрађује на основу динамике кретања становника, односно на основу три принципа, и то:

- места, из којих сваки дан иде део становника у град да обавља своју дужност;
- места из којих становници могу у једном дану одлазити разним превозним средствима из свог места у град и истог дана се вртити кући (ово је друга зона);
- места која гравитирају и овом граду, а и суседном.

Према томе, овде се за критеријум одређивања граница гравитационих сфера примењује време које треба провести на путу.

Исти аутор је за одређивање граница гравитационих утицаја примењивао и математичко-картографске методе, путем израчунавања и уцртавања изохроних и изотелних линија. На основу изотелних линија одређена је гравитациона зона (Дорић, 1969).

Аутор Олга Савић у свом делу Утицајне сфере градова у долини Велике Мораве говори о привредном, културном и управном утицају градова на околину и констатује да се комбиновањем све три зоне око сваког града формирала његова утицајна сфера. Неведени аутор разликује неколико појасева утицајних сфера: непосредни, стални, повремени и прелазни. Непосредни појас је први појас у сфери. Овде је веза са градом свакодневна. После овог је стални појас. То је подручје са ког становништво стално гравитира ка граду, али није свакодневно везано за њега. Иза њега је повремени појас где је гравитација према граду повремена, јача или слабија. И прелазни појас је простор у ком се преплићу утицајне сфере два града.

Исти аутор констатује да "гравитација неке области према граду зависи од географског положаја, рељефа, хидрографских особина, привредних и саобраћајних прилика друштвеног и политичког развоја" (Савић, 1955).

У нашим условима не можемо да имамо само један критеријум за одређивање границе гравитационог подручја, већ то зависи од више фактора. Само комплексним, каузалним и функционалним сагледавањем града у простору и његовој околини долазимо до сазнања да су град и његова околина једна целина, јединствен систем, односно два неодвојива појма и да се утврђивање гравитационих

граница може постићи комплексним сагледавањем града и његових функција и комбиновањем већег броја фактора.

Бранислав Пиха сматра да " гравитација може успешно да се одређује само на основу комбиновања већег броја фактора, као што су: рељеф, привредне и саобраћајне прилике, друштвени односи и друго" (Дорић, 1955).

Врло је тешко одредити тачну границу гравитационог утицаја града и због тога се она узима као појас. Такође, односи између града и околине се мењају, тако да је и граница шири или ужи појас, који се мења повећањем или смањењем функција града, његове економске, социјалне и друге структуре. На основу тога видимо да гравитациону зону једног града одређују функције где свака ствара своју гравитациону сферу.

У стварности постоје општине где је њихово гравитационо подручје уже од гравитационог подручја града. Тако да се не може поистоветити општинско подручје са гравитационим подручјем града. Али, стално се иде ка томе да општинско подручје буде и гравитационо подручје одређеног града, односно да се подручје општине поклопи са гравитационом сфером.

Приликом планирања градских гравитационих зона мора се обратити пажња на то да у гравитационим зонама наших градова долази до концентрације становништва које мигрира ка граду или се задржава у његовој близини. Ту становништво гради куће, неки од чланова породице одлазе да раде у граду, а остали се баве допунским радом - пољопривредом, и тако се у том гравитационом подручју развија и настаје сеоско или неко друго насеље - дивље. То је прелазни пут ка усељавању у град. То су потенцијални становници града. Овде се градња одвија стихијно, стварају се социјални, политички, економски и урбанистички проблеми, јер се у непосредној околини града налази једна зона која није ни град ни село, па је проблематично кад треба одредити гравитациону зону града, поготово кад се зна да градови имају динамичан развој и да им се зона гравитационог утицаја шири (Дорић, 1969).

У пракси преовлађују два принципа одређивања градског гравитационог подручја (регионализације): један је да се регија, у смислу природних континуираних просторних јединица, издваја према изабраним обележјима и критеријумима хомогености, а други по принципу функционалне повезаности и међузависности. Нодална регија се издваја на основу функционалне међузависности која се јавља у просторној циркулацији људи, робе и информација. Просторна веза обавља се различитим везама између чворишта или нодова. Све циркулације у простору теку

преко појединих чворишта. Нодалитет је сума интеракција једног чворишта у простору са свим другим (Вреск, 1990).

Чворишта или нодуси у простору чине повезани функционални системи са функционалном хијерархијом. Функционална хијерархија значи да одређени број чворишта, у географском смислу насеља, градова, нижег нодалитета, гравитира чворишту или насељу вишег нодалитета. У функционално-хијерархијском смислу може се издвојити неколико хијерархијских ступњева. Нодалну регију чини једно насеље с околним насељима која му гравитирају. По природним обележјима нодална регија може бити хетероген простор. Нодална регија (гравитациона зона) има свој центар одређене величине и околни простор који му гравитира. Величина гравитационог простора углавном је у складу са величином центра и значењем његових функција. Свако насеље, односно сваки град, има своју нодалну регију, с тим да сваки град, као и његова нодална регија, гравитира граду, односно нодалној регији вишег степена нодалности. У складу са хијерархијом центара постоји и хијерархија нодалних регија. Графички приказ има облик стабла. Издвајање нодалних регија и њихова анализа омогућују сазнање о функционалној организацији простора, смеровима и интензитету просторне циркулације, значају појединих центара у функционалној организацији итд. То је важно за планирање развоја инфраструктуре, локацију појединих делатности, за планирање даље функционалне организације простора, итд. (Вреск, 1990). При томе морамо имати у виду да су градови носиоци функција на основу којих се формира гравитационо подручје.

Развој неког града зависи од функција које обавља, не само за своје становништво, већ и за становништво околних насеља простора у ком се он налази. У граду, у зависности од његовог значаја и величине, постоје услужне и производне делатности које користи становништво самог града, али и становништво околине. Сем овог, околина је извор сировина за индустрију, извор прехранбених производа, извор радне снаге. Услед оваковог стања на неком простору, између града и околине постоје функционалне везе и интеракције.

Град је значајан центар рада са снажном привлачном снагом за радне потенцијале руралних средина. Као последица овог је појава дневне миграције радне снаге тако да долази до социјално-економске, функционалне и физиономске промене у околини градова. Мења се начин живота становништва околине, јер долази до деаграризације аграрног становништва. Интензитет ових промена града под утицајем функција рада по правилу опада с удаљеношћу од града. Највеће и најбрже промене се јављају у непосредној градској околини. Град има доминантну

улогу у функционалној организацији простора. Она се огледа у организацији материјалне производње и у организацији услужних делатности. Градови су организатори материјалне производње, не смо у оквиру својих граница, него и у ширем околном простору. Град организује и набавку сировина, како за потребе града, тако и околине (Вреск, 1980). Градови утичу и на аграрну производњу у околном простору и то из два разлога: у градовима је прерађивачка индустрија аграрних производа; други разлог представља градско тржиште, тако да се формирају зоне пољопривредне производње (поврће, воће, млеко, месо).

Градови су и носиоци услужно-сервисних делатности. У градовима се развијају услужне делатности за задовољавање разних животних потреба становништва града и околине. То се односи на трговину, здравство, школство, управу, судство, банкарство, осигурање, ПТТ, угоститељство. Због тога ове делатности развијају мрежу своји установа по хијерархијском систему, где су установе највишег ранга смештене у граду, а нижег ранга у осталим мањим местима околине.

Половином осамдесетих година двадесетог века упоредо са развојем постиндустријских друштвених и економских односа које карактеришу смањење учешћа секундарних делатности у запошљавању становништва и у структури дохотка, јавља се потреба њиховог просторног, економског и функцијског реструктурирања, које се своди на терцијаризацију перурбаних делова градова - језгра регија. Класичне индустријске зоне у условима нове технологије, информатике, постају терет градовима па их се они најчешће ослобађају (измештају их), а на њиховом месту развијају се пословне зоне из сектора финансија, услуга и сл. Остају само индустрија високе технологије и еколошки чисте индустрије које запошљавају мало високостручне радне снаге.

Главне функције које град има, не само за своје потребе већ и потребе становништва регије и земље, могу се сврстати у две групе: производну и услужну. Групу производних функција чине индустрија, производно занатство, грађевинарство, рударство, а групу услужних функција већи број услужних делатности. Аутор чланка *Карактеристике функционалних односа између града и околине са посебним освртом на СР Србију* Ј. Илић дели функције града на две основне групе: економске и некономске. По њему важније економске функције су трговинска, саобраћајна и индустријска. У групи непривредних делатности он убраја школство, здравство и управу. Овде он уврштава и војно-стратегијску функцију. По Илићу трговинска функција и делатност спадају у основне карактеристике градских

насеља. Погодна могућност трговања, која проистиче из повољног саобраћајно-географског положаја, јадан је од основних узрока настанка градског насеља на одређеној локацији. Зато је трговинска функција најчешће једна од најстаријих и најпостојанијих функција. Посредством трговине одвијају се у великој мери функционални односи између града и околине или између градских насеља.

За развој града велико значење имају тзв. базне функције. То су оне производне и услужне делатности чију робу купује и чијим се услугама претежно користи становништво изван града, дакле становништво регије или ширег подручја. Базне функције имају за сваки град велико значење, јер осигуравају економску основу града. Оне утичу на отварање радних места, развој становништва, инфраструктуру и целокупни развој града.

Да би становништво могло нормално живети морају постојати основне животне функције: рад, становање, снабдевање, образовање, рекреација и комуникација. То значи да се за потребе становништва града морају планирати места рада, стамбене зоне, средишта снабдевања, зоне рекреације итд.

За потребе градских функција, без обзира да ли је реч о производним или услужним, потребна је и физичка инфраструктура. Све те функције одвијају се у одређеним зградама (објектима) или адаптираним површинама. Према томе, градске функције имају највећу потребу планирања и развоја физичке инфраструктуре, тј. објеката и уређаја одређене намене, величине и осталих карактеристика.

Због недостатка адекватних података и у овом раду смо се, приликом одређивања функција и гравитационог подручја, базирали на демографским подацима. Одредићемо радну, стамбену и услужну функцију Новог Сада, као и саобраћајну повезаност ових функција. Гравитационо подручје је одређено на основу функција града, дневних миграната, њиховог територијалног размештаја и домета. На основу удела миграната у укупном броју запослених из поједних насеља издвојили смо три гравитационе зоне. Прва на коју Нови Сад има најјачи утицај и другу и трећу у којима је утицај све слабији што је већа удаљеност од њега.

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ НОВОГ САДА И ПРОМЕНЕ ЊЕГОВОГ ЗНАЧАЈА

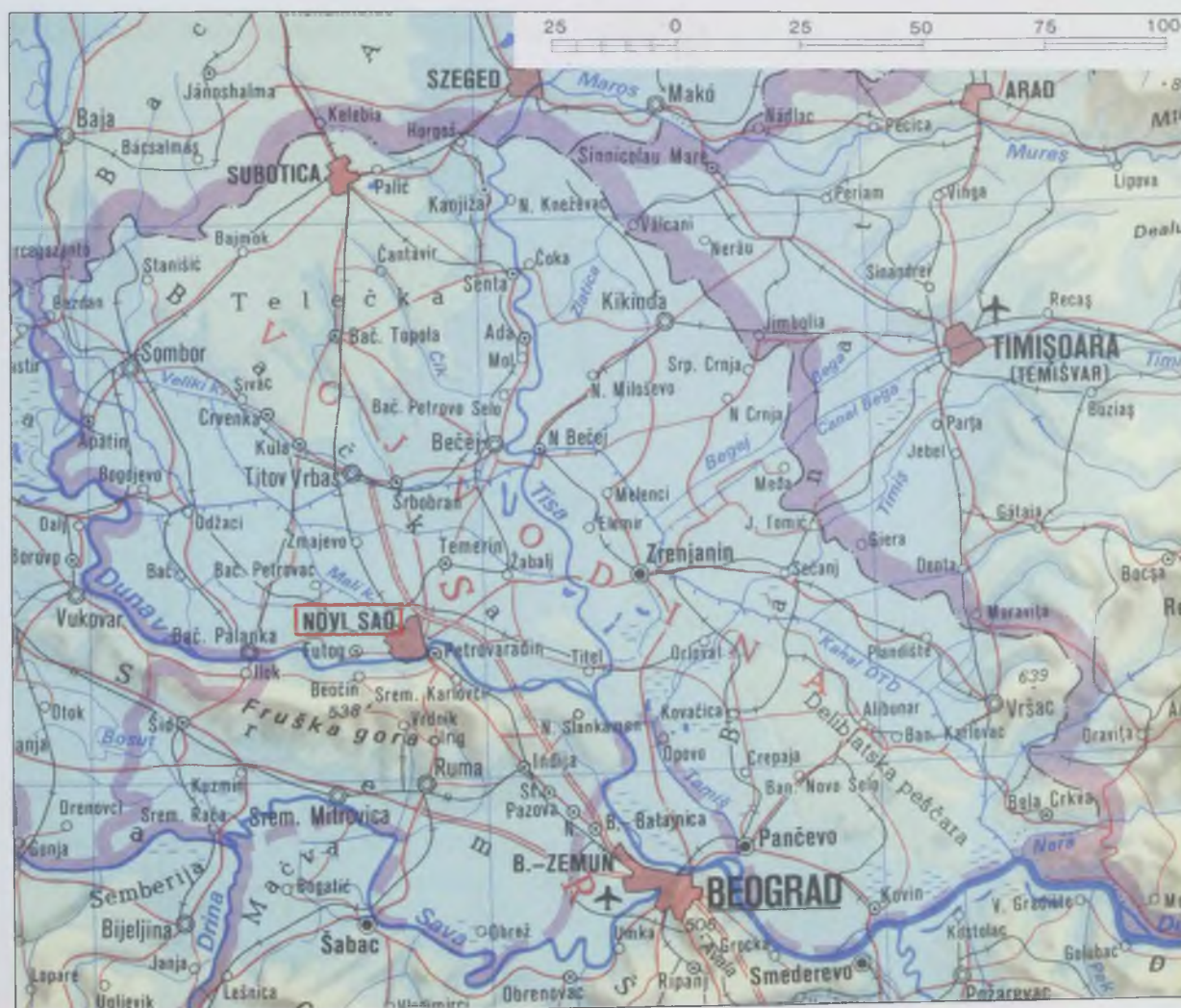
Нови Сад је главни град Покрајине Војводине и други град по величини у Србији и Црној Гори, одмах после Београда. Он је средњоевропски, панонски и подунавски град, одређен координатама од $44^{\circ}15'$ СГШ и $19^{\circ}31'$ ИГД. Од Другог светског рата до данас је привредни, политички и културни центар Покрајине. Налази се на граници између Бачке и Срема и у непосредној близини Баната, у срцу Војводине и као такав повезује ове административне и географске делове Војводине. Подигнут је на левој обали Дунава, на лесној тераси, алувијалној тераси и инундационој равни, на просечној надморској висини од 80 m и то на месту где се алувијална тераса највише приближила Дунаву, на свега 700 m. Поред близине алувијалне терасе, на месту настанка Новог Сада је и најуже корито Дунава, свега 350 m. То је омогућило лакше премошћавање реке што је имало велики значај кроз историју града. Велика погодност за развој насеља је била близина чувеног Царског друма, који је повезивао Цариград са Бечом (и даље на север и запад Европе) и који је вековима био најбржа комуникација између Европе и Азије.

Велики значај за положај Новог Сада има Петроварадинска тврђава која је условила његов настанак на месту где је Дунав најужи на том потезу и најлакши за премошћавање. Мала ширина Дунава (350 m) и уска, некад мочварна инундациона равна, на месту где петроварадински гребен Фрушке горе залази ка северу, условили су од најранијих времена прелаз преко Дунава на овом месту, изградњу мостобрана, а касније и насеља. Дунав има велики значај у положају Новог Сада, као главна водена саобраћајница Средње Европе која повезује земље Западне и Северне Европе са подунавским и црноморским земљама.

Место на ком је данас Нови Сад одувек је играло важну улогу у историји, или као граница или као важан стратешки прелаз и једно од најважнијих пунктова јужног Подунавља (Ердујхељи, 1894).

У географији се разликују локални и регионални положај насеља. Локални положај Новог Сада везан је за карактеристике рељефа простора на ком је настао, а

посебно за алувијалну терасу, која му је обезбеђивала сигурност од високих вода Дунава. Поред локалног, за градска насеља је од великог значаја регионални положај. Међу шест карактеристичних положаја које имају градови, Нови Сад спада у градове на рекама, односно на прелазу преко реке. Мала раздаљина између корита и оцедитог земљишта основни су квалитет сваког прелаза преко реке, па и обог на ком је изграђен Нови Сад. Такав прелаз је узводније код Бачке Паланке, а низводније, тек код Старе Паланке. Овако повољан прелаз је искоришћен за изградњу најважнијих путних праваца (Ђурчић, 1999).

Прилоз 1: Географски положај Новог Сада у Војводини
Извор: Veliki geografaski atlas Jugoslavije, SNL, Zagreb, 1987.

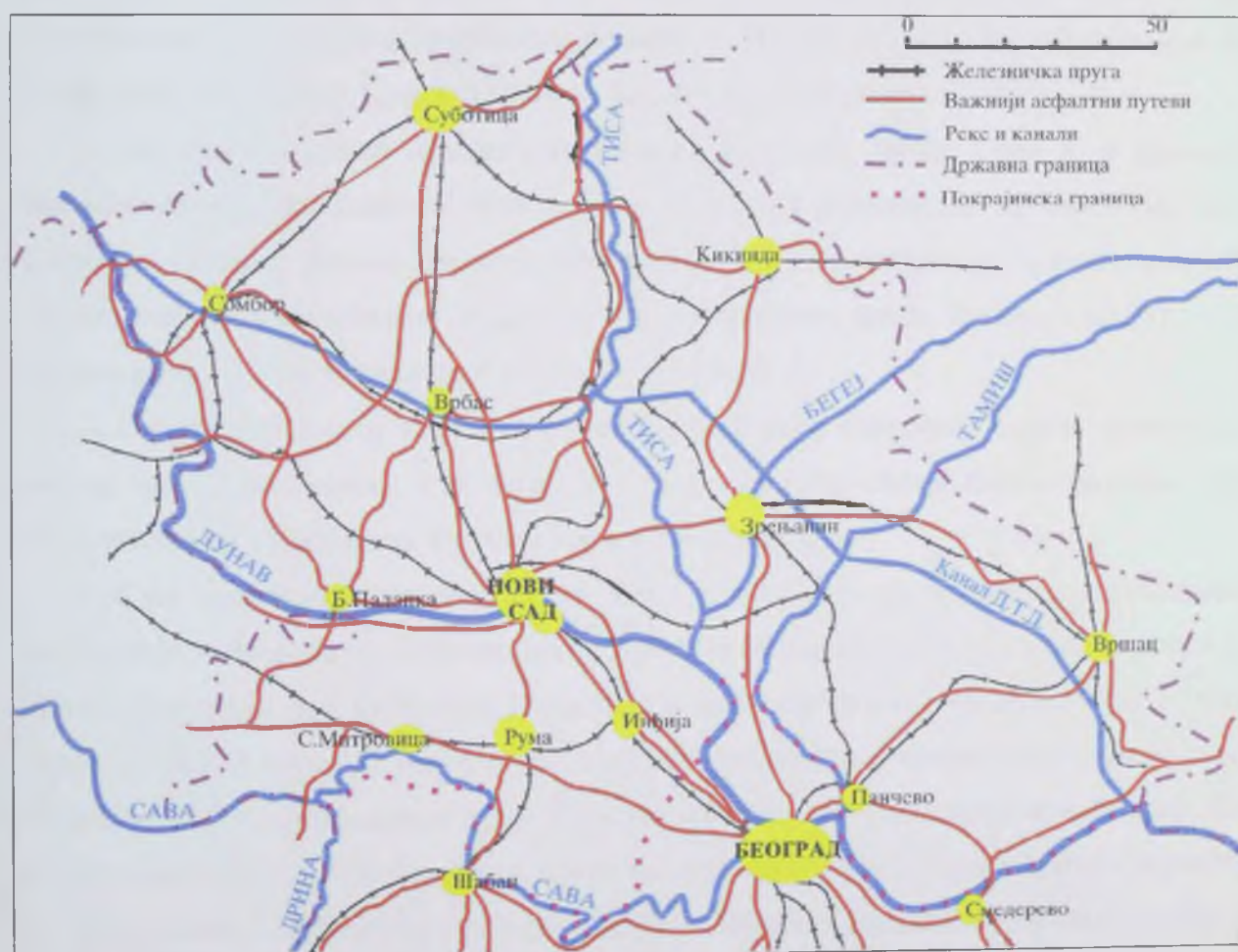
Град је подигнут на сувоземном путу који је од најдавнијих времена био један од најзначајнијих у Панонској низији. То је подунавски пут, који је још за време Римљана везивао Београд са суседним варварским пределима у Бачкој, а којим је

Нови Сад у 19. веку веома много добио, јер је овом везом био укључен у европску саобраћајну мрежу (Букуров, 1953а).

У њему се укрштају путеви који спајају земље Западне, Средње и Северне Европе са земљама Балканског полуострва и Блиског Истока. Од великог значаја је и река Дунав, главна водена саобраћајница Средње Европе, која повезује земље Северног мора са подунавско-црноморским земљама.

Саобраћајно-географски положај је од битног значаја за развој функционалних односа. Утицај града јаче и даље се осећа дуж саобраћајница. Што значи да предео на којем се осећа утицај неког града нема облик правилног круга, већ је више деформисан у звездастом облику или тракастом, дуж саобраћајница.

Прилоз 2: Саобраћајни положај Новога Сада у Војводини

Град данас има пет железничких праваца и осам путева који га повезују са свим војвођанским центрима, целом земљом и шире. Магистрални пут Суботица - Београд (М-22) је од међународне важности и у европским ознакама саобраћајница означен је са Е-75. Ова магистрална саобраћајница има меридијански правац и Нови

Сад повезује на северу са Суботицом и даље са Сегедином и Будимпештом. На овај пут се надовезују путеви међународног значаја који повезују војвођански простор и његов главни град са средњом и западном Европом. Од Новог Сада овај пут у правцу југоистока повезује главни град Војводине, преко Петроварадина и Инђије, са Београдом и потом новијом трасом са Нишом. Овај путни правац је спона са југоисточном и јужном Европом. Нешто источније од ове старе трасе пута изграђена је нова траса која игра улогу ауто-пута, међутим ту функцију ће имати тек кад се заврши и друга одвојена трака. У Петровардину од овог пута (М-22) се одваја магистрални пут (М-21), који води преко Фрушке горе, за Ириг, Руму и Шабац. Преко територије града Новог Сада води и магистрални пут упоредничког правца левом обалом Дунава (М-7). Овај пут Нови Сад повезује преко Бачке Паланке са територијом Републике Хрватске. На исток овај пут се наставља ка Зрењанину, Житишту, Српској Црњи и Жомбољу у Румунији.

Регионални путни правци имају значај за развој Новог Сада и за промену значаја његовог положаја. У Новом Саду се стапају регионални путеви из Врбаса, Сомбора, Бечеја и Титела. Регионалног значаја је и подунавски пут који на сремској страни води десном обалом Дунава од Петроварадина, преко Сремске Каменице и Лединаца за Беочин и даље за Републику Хрватску.

Сеоска насеља су повезана путевима локалног значаја. Велики туристички значај има Партизански пут који се одваја од пута Нови Сад - Београд код Чотрановаца и води билом Фрушке горе у правцу запада.

Сем асфалтних путева, Нови Сад је значајна раскрсница железничког саобраћаја у Војводини. Најважнија је пруга меридијанског правца која долази из правца Београда, пролази кроз Нови Сад и даље продужава ка Будимпешти. Ова пруга је била у прекиду од рушења железничког моста у време бомбардовања до изградње новог привременог друмско-железничког моста на месту првобитног. Од Новог Сада полази још неколико пруга за путнички и теретни саобраћај. Значајне су пруге Нови Сад-Гајдобра-Оџаци- Богојево-Сомбор која води у правцу запада и Нови Сад-Каћ-Тител-Орловат, у правцу истока (Лашков, 1987).

За одвијање друмског и железничког саобраћаја преко Дунава, велики значај имају данас три моста. Од којих је један понтонски и он се отвара при проласку бродова или у зимском периоду кад је потребно да се пропусте санте леда.

Пошто је железнички саобраћај између средње и јужне Европе на простору Југославије 1999. године био прекинут, било је неопходно направити и железнички мост. То је решено изградњом привременог друмско-железничког моста. Једини

стални мост који премошћује Дунав у новосадским границама је мост Дуга, који је подигнут на месту некадашњег Варадинског моста, који је први срушен у току бомбардовања (1. април 1999). Ова три моста за сада не задовољавају потребе Новосађана и других миграната у кретању од Новаг Сада и ка њему, као и потребе промета робе, јер у време доласка на посао радника и одласка са посла на простору Петроварадина дође до загушења саобраћаја. Поред ова три моста од значаја за Нови Сад је и мост на Дунаву код Крчедина, на ауто-путу.

Нови Сад је значајна лука речног и каналског саобраћаја. У Дунав се, низводно од града, улива канал Хидросистема ДТД (Мали Стапар-Савино Село-Нови Сад). На левој и десној обали канала лоциран је највећи део новосадске индустрије, те су око њега и формиране четири индустријске зоне севера.

Задњих десетак година, са увођењем виза за нашу земљу, дошло је до умањења важности новосадског саобраћајног значаја. Већина путева је водила око наше земље, тиме су обилазили и новосадске станице.

Ово су само неке од предности које су омогућиле Новом Саду да постане главни град Војводине и да шири своје гравитационо подручје.

Положај Новог Сада је изузетан када се посматра и у односу на његове удаљености од других важнијих центара у Војводини као и у односу на републички центар. Налази се готово у центру војвођанског регионалног подручја. Од државне границе са Републиком Хрватском преко Бачке Паланке је удаљен око 40 km, од северног бачког центра Суботице и од мађарске границе је удаљен око 100 km. Удаљеност од Београда - републичког центра је 80 km. Дистанца између Новог Сада и Зрењанина је око 45 km, а удаљеност од румунске границе је око 90 km. Новосадски положај је један од најповољнијих у војвођанском регионалном подручју. Посебну погодност даје и непосредна близина Фрушке горе, Тителског брега, као и важних саобраћајница које пролазе кроз њега или у његовој непосредној близини, као и лака доступност највећег југословенског аеродрома код Београда, у Сурчину.

Ниједна од поменутих комуникација не пролази кроз Нови Сад зато што је он пре Другог светског рата био средиште Дунавске бановине, а ни зато што је данас покрајинско средиште, јер је већина тих комуникација постојала знатно пре постанка бивших Југославија. Ако се изузме део савременог пута Београд - Суботица и неке комуникације око мостова, од 1918. године до данас друмовима је само дата савремена подлога, док је добар део путева трасиран знатно раније. Географски положај, стратегијски и економски значај прелаза на Дунаву, као и

физичко-географске карактеристике овог дела Панонске низије - то је оно што је усмерило комуникације са свих страна у ову тачку на којој је прво изграђена тврђава, а касније се развио град. Тек касније, у даљем ширењу града и његове гравитационе зоне друштвено-географски фактори ималу су примат. У деценијама после Другог светског рата град је развио снажне економске, административно-управне, просветне, здравствене, научне и културне функције (Царић, 1990).

Положај града је повољан и у односу на његову индустријску функцију. Приоритет се даје оним индустријским гранама које имају најповољније услове за развој на овом подручју. За индустрију су од великог значаја његов низијски положај, река Дунав као главни снабдевач индустрије водом и водена саобраћајница и добри сувоземни путеви.

Смештен на обали реке Дунав, налазећи се у средишњем делу Војводине, Нови Сад представља њен природни центар, али и транзитну везу великих привредних потенцијала северних делова земље, са средишњим и јужним крајевима Србије. Вероватно је ту узрок његове, иако временски релативно кратке, ипак снажне демографске, привредне и културне експанзије.

Нови Сад је у току своје бурне и богате историје брзо напредовао захваљујући згодном географском положају, богатој околини, а највише свом вредном и предузимљивом грађанству. На раскрсници путева севера и југа и истока и запада, под окриљем Фрушке Горе и Петроварадинске тврђаве, а тик уз обалу Дунава, имао је све предуслове да се успешно развија и шири своје гравитационо подручје.

ПРИРОДНО-ГЕОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ КАО ФАКТОР РАЗВОЈА НОВОГ САДА

Природно-географске карактеристике немају ограничавајући фактор за настанак и развој градских насеља, али имају велики утицај на развој унутрашње структуре града, његових функција, као и функционално повезивање са околином и стварање гравитационог подручја. Деловање природе на стварање и развој града и формирање гравитационе сфере је посредно и непосредно. Непосредно делују елементи природне основе: тектонско морфолошки склоп, петролошка грађа, рељеф, клима, воде, педолошке и биогеографске карактеристике. Ови елементи имају утицај на положај насеља, затим положај његових функционалних јединица, затим на територијално ширење, изградњу система саобраћајница које имају велики значај за формирање гравитационог подручја. Посредно деловање се огледа кроз утицај на економску базу развоја града (однос према природним ресурсима и потенцијалима, њиховој валоризацији, однос према воденим токовима, језерима, морској обали), затим као фактор распореда становништва и њихове делатности (Тошић, 1999). У савременим концепцијама регионалног развоја природно-географски елементи су иницијални за развој одређених привредних делатности. А привредне делатности зависе од нивоа научно-технолошког и економског развитка поједних регионалних целина. Истовремено деловање природних елемената и друштвено-географских, затим економских и социјалних фактора, доводи до функцијско-географске хомогенизације простора у чијем средишту се налази град. На тај начин долази до формирања функционалног узајамног деловања града и околине и формирања градске регије које се одликује посебним регионално-географским карактеристикама. Индивидуалност градске регије у регионално-географском погледу је последица специфичне структуре елемената природне основе и одговарајућих процеса друштвено-економске и функцијске трансформације простора под утицајем града (Рогић, 1970).

Да бисмо свеобухватније пратили настанак и развој Новог Сада, његових функција, унутрашње поделе градског простора као и гравитирајућег простора,

неопходно је извршити анализу дејства природно-географских елемената на функцијску структуру као и на гравитационо подручје.

Рељеф

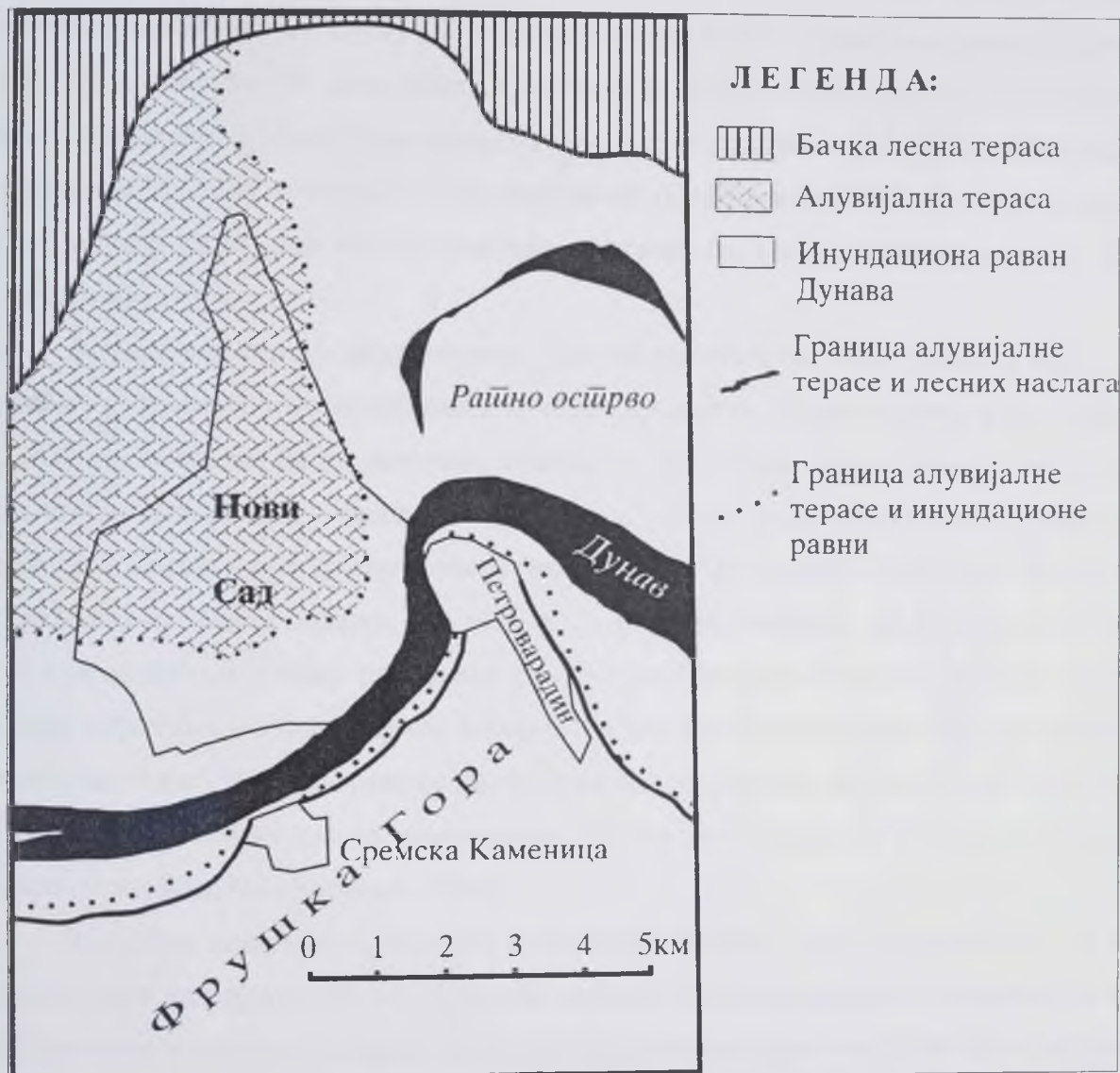
Рељеф географске околине има посредно и непосредно дејство на функционалне односе између града и околине. Посредно утиче преко других природних чинилаца, затим преко саобраћаја, густине становништва итд. Непосредно дејство рељефа, заједно са геолошко-педолошком структуром, највише се огледа у одговарајућем начину искоришћавања земљишта (Илић, 1970).

Велики значај за настанак Новог Сада на овом простору имају геоморфолошке црте наведеног простора. На први поглед новосадски хатар лежи у монотonoј бачкој равници. Међутим, у његовом хатару има геоморфолошких разлика тако да су присутне и висинске разлике које су свега по неколико метара, али веома битне за привреду и живот у Новом Саду. Сам хатар Новог Сада је израстао на инундационој равни Дунава, алувијалној тераси и лесној тераси. Са десне стране Дунава, у непосредној близини Новог Сада, издиже се Фрушка гора и то делови Фрушкогорске лесне заравни, који су прекрили овај северни део Фрушке горе.

Бачка је својом природом земљишта, сем инундационих равни, пружала повољне услове за насељавање. То се односи на алувијалну терасу и лесну терасу, као и на лесну зараван.

Инундациона раван је најниже степеница у рељефу околине Новог Сада. То је био водоплавни терен и неприступачан за насељавање све до изградње насипа поред Дунава, који успешно бране град од високих вода реке. Ширина инундационе равни од запада, од Футога, ка Новом Саду, се постепено повећава. На улазу у градско подручје ширина је око 2 km. У самом граду, ширина је око 700 m код моста "Дуга". Од друмско-железничког моста граница инундационе равни иде готово у правцу севера, тако да на правцу Римских Шанчева има ширину од око 6,5 km. Готово до Ковиља је иста ширина инундационе равни. Ка западу инундациона раван прелази у око 2 m вишу алувијалну терасу, док се у источном делу наслања на лесну терасу која је виша за око 5 m. Инундациона раван је засута песком и муљем који је

река оставила за собом након њеног плављења. Просечна надморска висина је 78 m. На овом геоморфолошком облику, који је насут моћним слојем песка, су изграђени Лиман, Телеп и Подбара. Из тих разлога ми не можемо да видимо разлику између алувијалне терасе и инундационе равни на наведеним подручјима (Богдановић, 1994).

Прилоз 3: Релјеф на простору новосадског ајара
Извор: Вранешевић, 1958.

Алувијална и лесна тераса су погодније за насељавање, јер су за неколико метара више од инундационе равни коју Дунав плави у време јако високих вода. Алувијална тераса Дунава у јужним деловима је веома уска (1000-2000 m) тако да стварно представља степеницу између више лесне терасе и ниже инундационе равни Дунава. Услед те ускости становницима је близу и лесна тераса и инундациона равна, те лакше могу да искоришћавају обе привредне површине. Старо градско језгро Новог Сада изграђено је на алувијалној тераси просечне надморске висине 80

метара, док су нови делови града, на Лиману, раније често плављени, нижи за неколико метара. И данас неки људи знају које су то улице на старим плановима означене као греде, нешто узвишеније и где је Дунав веома ретко плавио. То су управо линије које одговарају данашњим улицама Златне Греде, Змај-Јовина, Земљане ћуприје и трг Слободе. На Клиси и Ченеју још поједине делове атара становници називају "на брегу", а то је лесна тераса. На старим плановима града са краја 17. и почетка 18. века види се јасно да је насеље било нешто удаљеније од обале Дунава која је била плављена. Уочава се који делови атара су били погодни за насељавање, а који мочварни и под врбацама (Станојевић, 1992). У старом језгру града, очуван је део првобитног рељефа простора на ком је касније подигнут град (Србуловић, 1999).

Алувијална тераса није очувана у континуитету дуж тока Дунава, јер ју је он бочном ерозијом на неким деловима потпуно еродирао. У континуитету је сачувана на делу од Челарева па до источних граница новосадског атара, тако да се највећи део атара Новог Сада простире управо на овом геоморфолошком елементу. Геолошки састав алувијалне терасе чини песак и прелатожени лес. На њеној површини има мањих облика, као што су стара речна корита, обалске гредице које је Дунав остављао у току померања свог корита ка југу. У овим дубљим, старим речним коритима и данас у време веома влажних периода задржава се атмосферска и изданска вода. Обалске гредице нису плављене ни у време високих вода тако да су од давнина биле погодне за насељавање. Просечна надморска висина алувијалне терасе је око 80 m (Богдановић, 1994).

Још један врло важан чинилац за постанак Новог Сада на овом месту је и део Фрушке горе на којој је Петровардинска тврђава. Петроварадинско узвишење је део Фрушке горе ка северу, а одмах преко Дунава почиње простана Панонска равница. Врло важан чинилац је и сама Фрушка гора чији најшири профил је супротно од Новог Сада, на линији Сремска Каменица- Ириг (15 km). Делови Фрушке горе, који су прекривени лесом, допиру до Рибњака. У непосредној близини Рибњака је и поменута Петроварадинска стена, чији стрми одсеци пема Дунаву указују на расед, којим се лево крило, тј. терен на ком је изграђен Нови Сад, спустило ниже. Тиме се може објаснити појава стена на левој обали Дунава, изнад терена на ком је Нови Сад.

На основу геоморфолошких посматрања може се закључити да је данашње корито Дунава било знатно северније. Његово померање ка југу условљено је раседом. Ово померање Дунава извршено је крајем плеистоцена. Померајући своје

корито на југ, Дунав је својом механичком снагом разнео лесни покривач и оголио читаву Јужну Бачку. По Букурову, у последњем глацијалном периоду извршено је поновно навејавање леса, те је тако створена данашња јужно-бачка лесна тераса. Све док је Дунав текао северније, терен на ком ће се изградити Нови Сад био је пун мочвара и баруштина. Скретањем речног тока према југу, створени су услови за подизање људског станишта на данашњој територији Новог Сада.

Бачка лесна тераса покрива северни велики део површине новосадске територије. То је крајњи јужни део ове творевине у Бачкој, а на север се простире све до Бачке лесне заравни. Формирана је на влажним деловима у време последњег вирмског навејавања. Из тог разлога јој је и висина мања у односу на друге лесне творевине (Букуров, 1953). На дијагенезу акумулираног материјала велики утицај су имале подземне воде. У оним деловима где је велико дејство подземних вода на лес формиран је материјал који је на прелазу од типског леса ка слатководним барским седиментима, а у оним деловима где су подземне воде на већим дубинама јавља се типичан лес. Моћност леса се креће између један и по метар до три метра. Лес на простору лесне терасе је знатно збијенији и тврђи у односу на лес на који гради лесне заравни. Западно од Новог Сада она се граничи са вишим делом алувијалне равни - речном терасом, а источно граничи се са нижим делом алувијалне равни Дунава - инундационом равни. Ка истоку граница је јасна и изразита, лако уочљива, а прегиб је висок 2 до 4 m. Западно, граница је теже уочљива, јер је чини слабије изражен прегиб висок до 2 m.

Највећи део данашњег Новог Сада је изграђен на песковитим седиментима, на некадашњој индундационој равни, која је радом човека измењена, затим на алувијалној тераси и на лесној тераси. Код Новог Сада човек је успео да превазиђе природне препреке и да изгради делове града који спадају у најгушће насељене и доведе до јачања функција Новог Сада, а посебно стамбене.

Клима

Клима је значајан фактор територијалног и функционалног развоја градова. Она је један од елемената који доводе до функционалне трансформације градова. Клима, као и рељеф, делује посредно и непосредно на функционалне односе између града и околине. Посредно дејство се осећа у виду смањених или повећаних

пољопривредних приноса. Ако је време било неповољно и приноси су били мањи. Као последица тога је и мања активност на релацији град - околина. У садејству са осталим природно-географским елементима делује и дубље на функционалну повезаност града и околине. Али клима и непосредно утиче на ове односе. Функционални односи ће бити јачи ако су временске прилике повољне, а слабији ако су оне лоше (Илић, 1970). Сем утицаја климе на градске функције, јавља се и обрнут утицај и долази до модификације климе и стварања микроклиматских услова. Главни фактори који доводе до климатских промена су: густина и распоред зграда, њихова висина, зелене површине у граду, ширина улица, као и њихов правац пружања, и слично (Тошић, 1999).

Главни фактор који утиче на климу Новог Сада је његов положај у умереном климатском појасу, готово на пола пута између екватора и Северног пола. Од Атлантског океана је удаљен око 1.800 km, а од Јадранског мора око 300 km, тако да је више изложен континенталним утицајима, посебно оним из Источно-европске низије. Новосадско подручје спада у умерено-континентални климатски појас, а по Кепеновој подели има симбол Cfbwx. То је подунавска варијанта умереноконтиненталног и влажног климата кога карактерише зима нешто сувља од лета, које је врло топло (што је карактеристика континенталог поднебља) и са максимумом падавина (Дукић, 1977). За климу новосадског региона значајно је кретање ваздушних маса и њихово задржавање. На зимско време утиче повремено продирање арктичког континенталног ваздуха, када наступа изузетно хладно време. Најчешће је то континентални поларни ваздух, који је мање хладан од арктичког, али га прати углавном ведро и хладно време. Са Атлантика долази маритимни ваздух, који карактерише облачно време и падавине, али је нешто топлије него приликом продора континенталног поларног ваздуха. У летњем периоду континентални поларни ваздух се загрева од подлоге тако да долази до образовања кумуло-нимбуса, из којих се обично излучују велике количине падавине које су, не ретко, праћене непогодама. У топлијем делу године повремено долази до продора континенталног тропског ваздуха из Сахаре, када наступају тропски дани. У току пролећа и јесени велики утицај на време имају кретања поларног маритимног (доноси облачно време и падавине) и поларног континенталног ваздуха (доноси претежно ведро време) (Дукић, 1973).

Поред ових глобалних циркулација ваздушних маса, у локалним условима, у зависности од положаја долази до модификовања ових глобалних маса и стварања микроклиматских карактеристика новосадског подручја што утиче и на

функционални утицај града на околину. Главни модификатор представља рељеф, и то најнижи делови рељефа -инундациона раван, као и највиши облик рељефа у новосадској општини - Фрушка гора. Висинска разлика између ових рељефних облика у општини је 429 m. Највеће модификовање климе је под утицајем Фрушке горе, која има правац пружања исток-запад. Управо овај правац утиче на ваздушне масе које долазе из правца севера, северозапада, југоистока и истока и доводи до промене њиховог вертикалног и хоризонталног кретања. Кошавски ветар који је овде доминантан, а који има правац дувања из југоистока ка северозападу, Фрушка гора скреће тако да он добија правац исток-запад. Сем деловања на ветрове, ова ниска планина утиче и на температуру и на падавине (Бугарски, 1987). Сви рељефни облици имају различит педолошки састав, као и вегетациони покривач, тако да су и ови елементи модификатори локалне климе. Изнад ниске индудационе равни и алувијалне терасе чешће се јављају магле него на лесној тераси. На обронцима Фрушке горе температуре су углавном ниже за 2-3°C него у алувијалној равни Дунава. Поред тога, на обронцима Фрушке горе је већа количина падавина, а и снежни покривач дуже траје (Дукић, 1973). Тешко можемо утврдити утицај града на климу, али на основу података метеролошких станица које се налазе на простору новосадске општине (Римски Шанчеви, Сремска Каменица, Иришки Венац и Петроварадин - Тврђава) покушаћемо да дамо особине климе која утиче на развој града и његових функција. Подаци су обрађени за период од 1948. до 1980. године.

Средња годишња температура је 10,9°C (средња вредност добијена на основу средњих вредности наведене четири станице). Средња јануарска температура је -0,8°C. Поред јануара хладни су и фебруар (1,0°C) и децембар (1,9°C). Средња температура најтоплијег месеца јула је 21,1°C, док је средња августовска температура нижа од средње јулске за свега 0,1°C. Анализа средње температуре по годишњим добима има велики значај за привредне функције града, а посебно за анализу пољопривредне функције. Средња летња температура је 20,4°C, а средња зимска је 0,7°C, тако да је амплитуда 19,7°C. Средња јесења температура (11,9°C) је виша него средња пролећна (10,6°C). Средња темература вегетационог периода је 17,5°C, што изузетно погодује пољопривредним културама које се гаје на простору око новосадског градског подручја. Средња максимална годишња температура ваздуха је 15,9°C, док је средња максимална јануарска 2,9°C, а средња максимална јулска 27,0°C. Средња максимална августовска је виша за 0,4°C од средње максималне јулске. Средња максимална температура у вегетационом периоду је

23,4°C. Средња минимална годишња температура је 6,5°C, а најнижа средња минимална је у јануару -3,6°C, фебруару -2,7°C и у децембру -1,2°C. Средњи број дана са јаким мразом је навећи у зимском периоду, 96% од укупног броја мразних дана целе године (12,2). Највише мразних дана је у фебруару (5,9). Нешто мало мразних дана има још март (0,4) и новембар (0,1). Број ледених дана у години је 23,8, а највише их је у јануару 9,4. Сем јануара већи број ледених дана је у осталим зимским месецима. Годишње је 92,5 летњих дана, а највише је у августу (21,1) и јулу (21,9). Тропских дана је знатно мање и годишње је 25,5 врелих дана и то највише у августу (8,9) и јулу (8,7).

Годишња релативна влажност ваздуха на новосадском подручју износи 75%. Најмању релативну влажност ваздуха имају месеци август (67%) и јули (69%). Од тих месеци повећава се релативна влажност ка зимском периоду. Током месеци децембар и јануар, средња вредност релативне влажности ваздуха је 85%. Дакле, ток релативне влажности ваздуха је обрнуто сразмеран са годишњим током температура ваздуха.

Облачност представља веома важан климатски елемент, који утиче на трајање сунчевог сјаја, на интензитет директног и дифузног сунчевог зрачења и на интензитет ефективне земљине радијације. Тако да облачност директно утиче на температуру ваздуха и горњих делова земљишта. Најмања облачност је током августа (3,4 десетине) и септембра (3,9 десетина). Максимална облачност је током децембра месеца 7,2 десетине, а годишње је 5,4 десетине неба прекривено облацима. Током вегетационог периода облачност је нешто нижа од годишње вредности и износи 4,5 десетине. У току године средњи број ведрих дана је 78,9, а нешто више је тмурних дана, 97,2.

Табела 1: Средње месечне, средње годишње, средње вредности по годишњим добима и екстремне вредности климатских елемената за подручје Новог Сада

Средња месечна и средња годишња температура ваздуха												
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
-0,8	1,0	5,0	11,0	15,7	19,1	21,1	21,0	17,4	12,0	6,3	1,9	10,9
Средња температура ваздуха за годишња доба и вегетациони период												
Зима			Пролеће			Лето			Јесен			Вег. период
0,7			10,6			20,4			11,9			17,5
Средње максималне температуре ваздуха												
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
2,9	4,8	9,6	16,6	21,2	24,9	27,0	27,4	23,1	17,7	10,1	5,1	15,9
Средње минималне температуре ваздуха												

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
-3,6	-2,7	1,3	6,4	10,5	14,0	15,5	15,3	12,1	7,6	3,1	-1,2	6,5
Средњи број дана са јаким мразом												
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
4,9	5,9	0,4	.	.	.	.	.	.	.	0,1	1,4	12,7
Средњи број ледених дана												
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
9,4	6,7	1,8	.	.	.	.	.	.	.	0,8	5,1	23,8
Средњи број тропских дана												
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
.	.	.	0,1	1,2	3,4	8,7	8,9	3,1	0,1	.	.	25,5
Средње вредности релативне влажности ваздуха (у %)												
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
85	82	76	71	72	72	69	67	69	75	84	85	75
Средње месечне и средња годишња облачност (у десетинама)												
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
6,8	6,4	6,1	5,5	5,3	4,7	4,1	3,4	3,9	4,6	6,9	7,2	5,4
Средње месечне и средња годишња сума осунчавања												
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
79	99	139	175	245	268	301	294	232	189	80	61	2.162
Средње месечне и средња годишња количина падавина (у mm)												
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
49	51	45	57	73	86	64	46	40	41	65	69	686
Средња количина падавина за годишња доба и вегетациони период												
Зима			Пролеће			Лето			Јесен			Вег. период
169			175			196			146			366

Извор: Бугарски, 1987.

Новосадски регион се одликује великим трајањем осунчавања, око 2.150 сати, што износи 48% од укупног могућег трајања осунчавања у току године. Највише сунчаних сати је током јула (301 час) и августа (292 часа) месеца. У јулу је то 64% од укупног потенцијалног осунчавања у том месецу, а у августу 67%. Најмање часова сунчевог сјаја је током децембра месеца, само 58 часова, што је 21% од укупног потенцијалног осунчавања у том месецу. У току вегетационог периода има око 70% од годишње суме инсолације, односно 1.507 часова.

Просечна годишња сума падавина је 686 mm. Највише падавина измери се током маја (73 mm) и јуна (86 mm) месеца, док су најсушнији месеци септембар (40 mm) и октобар (41 mm). У току вегетационог периода се излучи 53,4% од укупне суме падавина (366 mm). Посматрано по годишњим добима, највише падавина има током лета (196 mm), нешто мање током пролећа (175 mm) и зиме (169 mm), а најмање у јесењем периоду (146 mm). Новосадско подручје, као и његову ширу околину, карактеришу јаки летњи пљускови, што смо поменули код основних

климатских карактеристика. Потврда томе су дневни максимуми падавина, који су изразити током јуна (26 mm) и јула (28 mm) месеца, као и средњи број дана са грмљавином који су најчешћи током истих месеци (у јуну 6,7 дана, а у јулу 4,9).

Ветар је изузетно важан климатски елемент који има велики утицај, како на човека тако и на остали живи свет. На пример, ветар у великој мери утиче на људске делатности: пољопривреду, саобраћај, грађевинарство, индустрију, туризам, итд. Доминантан ветар на простору матеролошке станице Римски Шанчеви, је кошава, односно ветар из југоисточног правца који најчешће дува од септембра до априла. На другом месту по честини је северозападни ветар, који дува крајем пролећа и током лета. Затим по честини долази западни ветар који се углавном јавља у фебруару, августу и јуну. Тишине се често догађају током лета и почетком јесени (Бугарски, 1987).

Функције Новог Сада, у извесној мери, утичу на модификовање климе. Асфалтиране површине, стамбени објекти и велика потрошња енергије, посебно у зимском периоду, доводе до повећавања температуре и до појаве тзв. сеоских ветрова. Наведене површине доводе до смањења испаравања, те је и влажност ваздуха мања. Повећање аеросола доводи до смањења радијације и инсолације, али повећава број кондензационих језгара тако да се повећава и количина падавина. Међутим, загађење и појаву смога спречавају ветрови и падавине. Пријатнијој клими у граду погодују и зелене површине којих у граду нема довољно по становнику. Све ово је утицало посредно или непосредно на развој функција у граду и проширивање гравитационе сфере.

Воде

Воде као елемент природно-географских основа једне регије, могу се посматрати кроз њихов утицај на функције и физиономију града и као њихов значај за снабдевање становништва, индустрије или за неке друге потребе.

Хидролошку основу новосадског простора чине река Дунав, канал Савино Село-Нови Сад, фреатска и артешка издан, извори на обронцима Фрушке горе и бунари. Сви ови наведени елементи су утицали на развој града, затим на фомирање физиономије града (Дунав, фреатска издан), као и на развој привредних функција (издани, извори, Дунав) и снабдевање становништва.

Поред рељефа, Дунав је важан фактор у развоју Новог Сада. Својим током кроз велики број европских земаља, он је од међународног значаја за саобраћај и трговину, како данас тако и кроз историју. Људи су се настањивали поред Дунава због воде, рибе, путем реке су одржаване везе са суседним и даљим пределима. У мочварним деловима око реке било је много дивљачи, а бујна вегетација поред река служила је и за одбрану од непријатеља. Зато је терен на ком је настао Нови Сад, привлачио људе да се настане на њему. Изградња Новог Сада уз реку од европског значаја, на којој је водени саобраћај од давнина развијен, омогућавао је одржавање економских и културних веза са другим развијеним насељима и бржи развој у односу на насеља која су смештена даље од реке.

Дунав протиче јужним и источним делом града. Ширина корита се креће од 500 до 800 m. Међутим, код моста "Дуга" ширина реке је свега 350 m (при средњем водостају), што је најмања ширина у овом делу тока Дунава. У овом делу је и највећа дубина реке - 14 m при ниском водостају, а при високом 17 m. Дунав је имао велики значај у историји и развоју града. Имао је значајну улогу за развој уличне мреже, посебно у мочварним деловима који су захватили јужни део града, што ћемо видети у историјском делу. Такође, Дунав је значајан за почетак индустријализације града, када су поред њега били изграђени први индустријски објекти. Велики значај је имао и за снабдевање становништва водом, јер су поред њега у делу од Бећар штранда па низводно изграђени рени бунари. Због свог тока, и наглог сужења код Петроварадинске стене Дунав је наталожио песковити материјал на новосадској срани и изградио је Каменичко (Рибарско) острво. Од обале острво је одвојено рукавцем Дунавац. Процесом речне акумулације западни део рукавца се сужава и плића, а улаз у њега је потпуно затрпан тако да Каменичко острво више није у правом смислу речи острво. Источни део острва је одвојен уским каналом и он се назива Рибарско острво. Ово острво је насипом повезано са обалом, а у источном делу рукавца Дунавац је Зимовник, дој је у самом врху Бродоградилиште. Овај део рукавца се користи и као пристајалиште за истовар шљунка и цемента. Зимовник, који раздваја Рибарско острво од копна, је најискоришћенија водена површина новосадског подручја. Меандрирањем Дунава у овом делу, дошло је и до изградње пешчаних плажа (Штранд, Бећар штранд и са сремске стране Официрска плажа) које имају велики значај у летњем периоду, како за Новосађане тако и за становништво из околних насеља. Постоје још велики планови за уређење Дунавске обале (изградња марине, веслачке стазе), чиме би Нови Сад само проширио своје функције (Богдановић, Давидовић, 1987).

На читавој дужини тока Дунава кроз градско подручје изграђен је насип. Прекинут је само при ушћу Канала у Дунав због високе обале. Од изградње, насип поред Дунава игра велику улогу јер и средњи месечни водостаји реке током априла, маја и јуна имају веће висине он најнижих делова алувијалне равни, док су екстремни водостаји (поплава 1965) били виши од многих делова града. Иако су подигнути насипи, град је у неколико наврата у историји био нападнут високим водама Дунава или високим подземним водама.

Поред Дунава, данас од површинских токова, за Нови Сад велики значај има канал Савино Село - Нови Сад (Мали бачки канал). Канал се улива у Дунав на месту где његов меандар скреће ка југоистоку источно од Петроварадинске тврђаве. Канал је плован и на њему је изграђена преводница која омогућава пловилима да савладају висинску разлику између нивоа воде Дунава и Канала. Поред Канала је измештен већи део новосадске индустрије, тако да се овај део града назива - индустријска зона. На Каналу се налази теретно речно пристаниште удаљено 300 m од његовог ушћа.

Некад су се за снабдевање становништва користили копани и бушени (нортонски и артешки) бунари из којих се користила вода са дубине до осам метара. Педесетих година двадесетог века и поред великог броја бунара, индивидуалних водовода и микроводовода, снабдевање није могло да задовољи потребе грађана и града. Тако да је године 1953. изграђено 46 km водовода. За водовод је коришћена дунавска вода која је била лошег квалитета, посебно у летњем периоду (Томић, 1979). Међутим, данас се за водоснабдевање становништва користе рени и артешки бунари. Рени бунари су изграђени на три локалитета. Поред Бећар Штранда је изграђено првих шест бунара. Кад су изграђени 1965. године бунари су имали издашност од 250 l/sec, међутим, задњих година издашност је свега 20-50 l/sec. На локалитету Каменичка ада изграђена су 32 цевна бунара који црпе воду са дубине од 25 m. Код ових бунара већу издашност имају они који су удаљенији од обале. Још већу издашност имају бунари који се налазе у Петроварадину у близини "Победе". Вода из наведених бунара не иде директно у употребу већ се најпре прерађује, додаје јој се хлор и потом иде у водоводне цеви за употребу.

Године 1880. је избушен први артешки бунар, који је био дубок 64 m, а затим (1884) и бунар до 110 m. Тринаест година касније избушен је први бунар Јодног купатила до дубине од 193 m. Касније је на локалитету Јодног купатила избушено још шест бунара са лековитом минералном водом, као и бројни артешки бунари на читавом простору Новог Сада. Највише артешких бунара у граду црпе воду са

дубина од 110-130 и 170-220 m. За постојање артешке издани значајни су плиоценски и квартарни седименти. Посебно велики значај имају горње серије палудинских слојева које су састављене од водоносних пескова, шљункова, песковито-шљунковитих глина и чистих слојева глина. Значајни су и горње-понтски седименти где се смењују глиновити и водоносно-песковити седименти. Испод ових седимената су доњепонтски сиви глиновити лапорци који представљају изолатор између виших хоризоната и препонтијских седимената у којима су минералне или термоминералне воде (Богдановић, 1994).

Воде, као елеменат природне основе Новог Сада у дејству са осталим природним елементима, имале су веома значајну улогу у развоју појединих функција града, као и његове физиономије.

Земљиште

Новосадски хатар је највише распрострањен на алувијалном земљишту (песковитом и заслањеном) и на чернозему карбонатном и безкарбонатном насталом на алувијалним наносима (Миљковић, 1987).

У другој половини двадесетог века најинтензивнија изградња у Новом Саду је вршена поред Дунава на ниском алувијалном земљишту са изразито мочварним особинама. То су простори који су тотално били неповољни за било који облик пољопривреде. На овом земљишту су изграђени Лимани (I - IV). Првобитна површина на том мочварном терену је насута слојем песка дебљине 2 - 3 m. Градња станова је обаљана на пешчаној подлози. Кад је завршена градња песак је прекривен слојем земљишта (0,3-0,5 m), на коме су могле да расту траве и различите врсте дрвећа. Тако је град успео да сачува пољопривредне површине на периферним деловима на којима се успешно производи поврће. Изградња Лимана на непродуктивном земљишту представља идеалан пример најбољег могућег искоришћавања зиратног земљишта (Богдановић, 1994).

Ван простора града чернозем заузима највећу површину. Заступљен је на бачкој лесној заравни, као и на лесним наслагама Фрушкогорске лесне заравни. Међутим, јужније има варијетета чернозема на алувијуму. На ораничним површинама под черноземом у највећој мери се гаји кукуруз и пшеница.

На нешто вишим деловима новосадске општине, у пределу Фрушке горе, преовлађују гајњаче, земљиште које је настало под утицајем листопадне шумске вегетације. На овом земљишту најбоље успевају воћњаци и виногради. Знатан број Новосађана, како у ранијој историји, тако и данас на простору Фрушке горе има своје плантаже под овим засадима.

Алувијално земљиште, које захвата знатне просторе везане за инундациону раван Дунава (има шест варијетета), је мало искоришћено. Ово растресито земљиште, погодно за обраду, је набоље за повртарске културе. Међутим, највећи простор овог земљишта је под трском и тополлом.

Ливадска црница се простире у западном делу општинског хатара. Њено простирање углавном иде контактом лесне терасе и алувијалне терасе. Овде је најраспрострањенија ливадска црница карбонатна. Ово је изразито пољопривредно земљиште, које је посебно подесно за гајење свих ратарских култура.

Сем ових земљишта, мање површине захватају ритске црнице, мочварно глејно земљиште и слатине. Ово је и мање плодно земљиште, тако да се слабије користи у пољопривреди.

Свако од ових земљишта је имало значајну улогу у развоју града. Данас плодно земљиште у околини града има велики значај у одржавању зависности града од његове околине, јер се он у највећој мери снабдева пољопривредним производима (ратарским, повртарским, воћем) из околине.

Функционална зависност града и околине у великој мери зависе од природних елемената. Ова међусобна зависност утиче на развој функција града као и на формирање гравитационог подручја.

ДРУШТВЕНО-ГЕОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ КАО ФАКТОРИ РАЗВОЈА НОВОГ САДА

Процес урбанизације новосадског простора резултат је узајамног деловања географског положаја, природних елемената, као и историјских, економских и демографских утицаја. Овај процес се различито одвијао у појединим временским периодима у зависности од друштвено-историјских и географских фактора. Узајамно деловање историјских, економских и демографских, односно антропогеографских фактора на развој града најлакше је пратити кроз историју.

Историјски развој Новог Сада

Једна група истраживача прихвата тврдњу да је Нови Сад младо насеље с краја 17. века (1694) насељено Србима који су досељени приликом Велике сеобе и да је насеље настало искључиво у функцији заштите прелаза и скеле на Дунаву (Србуловић, 1999) кад је почето са градњом Петроварадинске тврђаве.

Међутим, са доста сигурности археолози тврде да је територија Новог Сада била насељена у континуитету још од далеке праисторије. Материјални остаци указују на присуство становника у ужем атару града од неолита, енеолита, бронзаног и гвозденог доба, преко периода сеобе народа, све до средњег века. Време настанка првих људских станишта у праисторији на територији која припада атару Новог Сада могуће је утврдити на основу извршених археолошких ископавања или провере постојећих, на основу обављених ископавања и случајних налаза. Али, сигурно је да Нови Сад није младо насеље, на то указује постојање раних насеља на тлу данашњег града још од прадавних времена.

Аргументи који потврђују претпоставку да је насеље овде постојало знатно пре 17. века су многи: конфигурација терена са некадашњим гредама, које вода није плавила и положај уз велику реку, чинили су ово место идеалним за становање свих популација, од праисторије до данас. Било је сувог, плодног земљишта за обраду, а

вода богата рибом, задовољавала је људске потребе за храном. Раскрчени и обрађени терени у ранијим епохама представљали су погодно тле за народе који су пролазили у време сеоба народа. У немирним временима идеалан заклон представљале су мочваре, ритови и шуме, којих је било у изобиљу. Густе храстове шуме, као и травнати терени, били су идеални за испашу стоке, што још више говори у прилог насељености подручја од најранијих времена (Србуловић, 1999). Када се овом дода и важност Дунава у комуникацијском и привредном погледу, основа за формирање насеља од праисторије, преко средњег века до данас је било довољно. Ту је било и логично оснивање насеља у коме би становници две области различитих привредних потенцијала - Бачке и Срема, односно Фрушке горе, размењивали своје производе. Становници са сремске стране мењали су своје воће, грозђе, вино и стоку са становницима из бачке равнице, који су нудили поврће и житарице (Станојевић, 1992). Исте особине простора су привукле и средњовековно становништво и то кроз стално коришћење већ раскрчених и култивисаних простора из претходних периода.

У средњем веку, на простору данашње новосадске општине није било насеља која су неаграрна (цивитас), већ су сва била са више или мање аграрним профилем (опиде). Опиде су били Футог, Черевих, Св. Мартин, Бакша, Вашарош Варад, Камонц, Петроварадин, Каром и Кишди. Једна од значајних функција ових опиде је одбрамбена. Ову функцију су имали Петроварадин и Каром, јер су имали и утврђења. Касније одбрамбену функцију добијају и Кишди и Футог. У Футогу и Петроварадину су била пристаништа ратних бродова, затим они су били сабирни центри војске, хране и ратног материјала приликом припремања војних похода. Градови новосадског подручја имали су и значајну улогу у саобраћајно-географском погледу. Вашарош Варад је био највеће раскрашће путева. Ту су се састајали и укрштали путеви из Титела, Сегедина и Беча и још локални путеви. Од петроварадинске стране један крак пута је водио за Сланкамен, затим преко гребена Фрушке горе за Св. Димитрије и Св. Иринеј (данашња Сремска Митровица) и преко Баноштора за Вуковар. Скелу су одржавали Футог, Св. Мартин, Камонц, Вашарош Варад, Бачарањош и Каром. Тако да је на релативно кратком сектору (од око 45 km) редовно функционисало пет скела, те су Бачка и Срем били јако добро повезани. Највећи промет је имала скела између Петроварадина и Вашарош Варада. Пристаништа Петроварадин, Вашарош Варад и Футог се у писаним изворима спомињу као *portus*, што је тада значило станица међународне трговине.

Опиде су биле прометни тржишни локални центри, регионалне и међународне трговине. Ту се посебно трговало вином, воћем, живом стоком и житом. У 13. и 14. веку међу најпрометнијим тржиштима на овом подручју је био Вашарош Варад. Футог, као центар међународне трговине био је познат по трговини тропског воћа, мирођија, текстилне робе и коже.

О занатству из тог периода је мало извора. Али се могу извести неки закључци на основу занатства из бачке и осталих жупанија. Најразвијена грана је била израда одевних предмета, знатно је мања прерада прехрамбених производа и прерада метала. Из писаних извора можемо сазнати да је највише било ковача, колара, разних кројача, ћурчија, чизмара, затим занатлија који су се бавили штављењем коже и прерадом дрвета (Ђере, 1990).

Функцију жупанијске управе су вршили срески центри, места јавне вере, места ковања новца и коморе које су сабирале порезе и дажбине за краља. Такву Функцију је једино вршио Футог, где је била и ковница новца.

Према оскудним подацима можемо претпоставити да је већина насеља новосадског подручја било добро развијено и са великим бројем становника за онај период. Напредна привреда сигурно је била укључена у токове тржишних односа. На развој тих насеља тада је утицао и понтонски мост који се помиње на овом месту још 1526. године (Ђурчић, 1999).

У првој половини 16. века дошло је до крупних војно-политичких промена које су довеле до корених животних промена прилика. Након пораза Мађара код Мохача 1526. године Турци су покорили све земље у средњој и јужној Панонији. Дошло је до нових политичких, правних и социолошких услова привређивања и уопште новог друштвеног живота, што је довело до смањења броја насеља и становника и до промене етничке структуре. Већина насеља у атару Новог Сада су доласком Турака (1521-1526) страдала (Станојевић, 1992). На простору данашњег Новог Сада, као и у целој Бачкој, остало је врло мало становника (Поповић, 1994). На деградацију значаја простора данашњег Новог Сада велики утицај имала је и градња моста на Драви (Осјечки мост), кога је подигао Сулејман II Величанствени приликом похода на Беч (1526). У време постојања тог моста (до 1690. године), подунавски пут је скренуо ка западу дуж Срема и потпуно је мимоилазно прелаз код Новог Сада (Ђурчић, 1999).

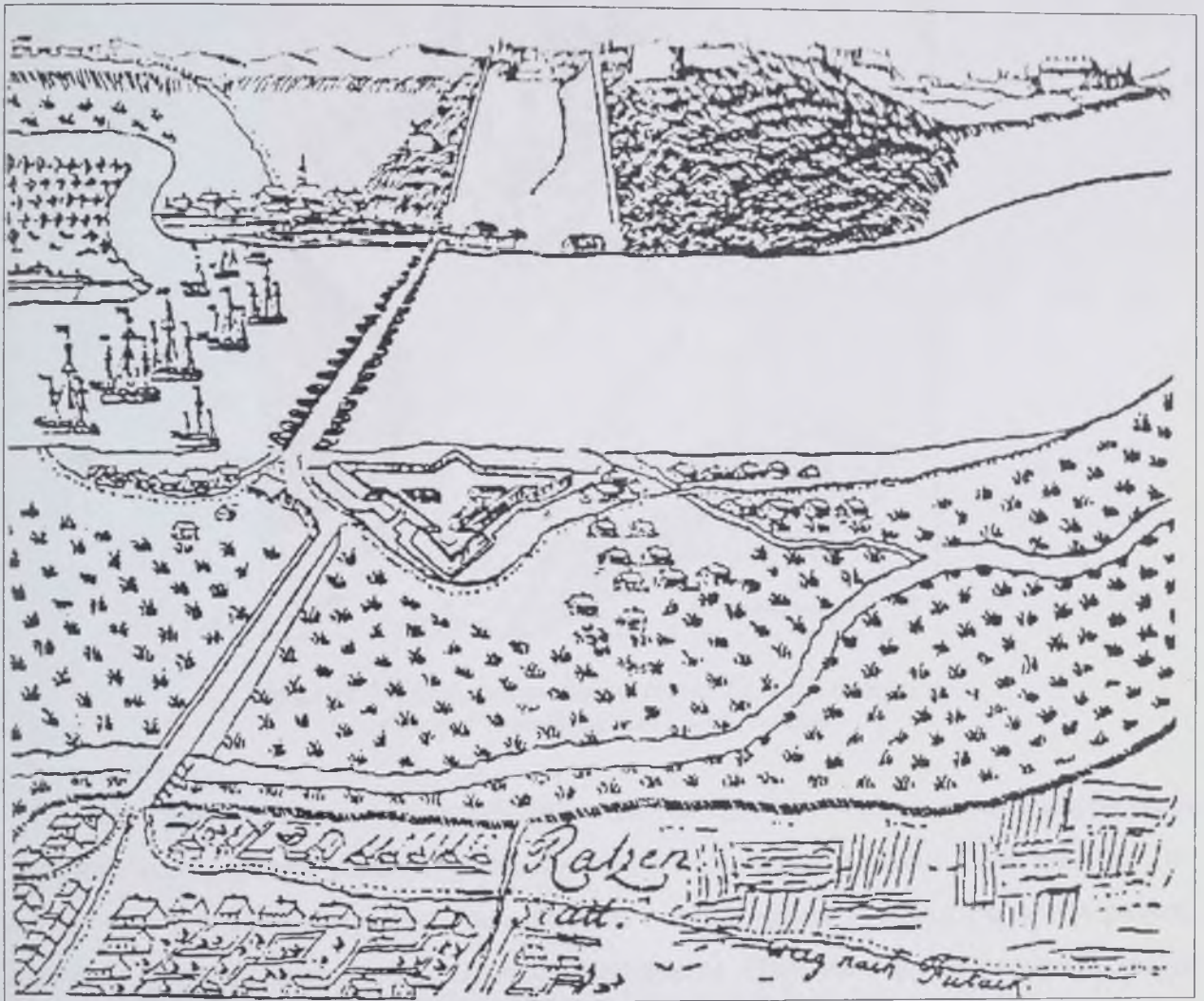

Године 1687. је Карло Лотариншки - аустријски надвојвода продро у Бачку, и очистио је од Турака, а потом је прешао и Дунав. Тако да су од те године, након 161 године турска владавине, Бачка, а тиме и новосадско подручје, поново у саставу једне европске и хришћанске државе. Кад су Турци протерани из севернијих крајева, Нови Сад је постао највеће и најважније погранично место према Турској. Тада су створене повољне основе за његов развитак. Долази до убрзане колонизације и урбанизације.

После протеривања Турака на ове просторе се у већем броју досељавају Срби након Велике сеобе 1690. године. Од 1692. године почиње изградња Петроварадинске тврђаве (грађена је до 1780. године), која је требала да буде одбрамбени бедем ка Турцима. Изградња тврђаве је проузроковала долазак великог броја војника али и цивила - трговаца и занатлија - Срба, Јевреја, нешто католика Немаца а потом и шокачко-буњевачког католичког становништва, који иду уз војску, живећи од војске и зарађујући на подмиривању њених потреба. Поменути цивили (градитељи, трговци и занатлије), насељавају се на левој обали Дунава, преко пута Петроварадинске тврђаве и они су ти који оснивају насеље из којег настаје данашњи Нови Сад. Иако је Петроварадин у то време (последња деценија 17. века) оформљен, према тада важећим законима аустријске државе, дозвољено је насељавање само католичког становништва у непосредној близини војних објеката. У време кад је грађена тврђава, на бачкој обали Дунава, изграђено је мање војно утврђење - Мостобран. Његова сврха је била да заштити тврђаву у случају напада, до демонтаже понтонског моста, који је постављен у то време. Мостобран је довршен 1694. године о чему постоје писани документи. Мостобран се састојао из два реда високо уздигнутих греда и брана међу њима, дубоког шанца и обухватао је данашње обе стране приступа Мосту Дуга некадашњем Варадинском мосту. Шанац и грудобран су били звездасто постављени, и то од дунавске обале, садашњим улицама: Војводе Путника, Иве Лоле Рибара, те преко булевара Михајла Пупина, улице Соње Маринковић и Максима Горког, поново је излазио на обалу реке.

Рушење осјечког моста и падом ових простора под власт Хабзбуршке монархије поново се враћа значај прелаза код данашњег Новог Сада, што потврђује и формирање новог градског насеља, сличан оном у предтурском периоду (Ђурчић, 1999). Понтонски мост постоји од краја 17. века. Постојали су посебни пролази за пешаке. Ширина му је била довољна да се двоја кола могу мимоићи. Речни саобраћај

је био врло жив и мост је веома често отварао, што је саобраћај преко њега успоравало и отежавало. У то време није постојао железнички мост, који је отворен 1883. године.

Прилоџ 4: Пејроварадински шанац, њонџонски мост и Мосџобран 1698. године
Извор: Србуловић, 1999.

Након 1699. године Карловачким миром је осигурана Бачка и Срем у Хабзбуршкој монархији. Установљена је Војна граница, а на Дунаву је образована Дунавска флота, коју су чинили граничари из шајкашких села и Варадинског Шанца. Те исте године на простору данашњег Новог Сада је било 215 граничара и 43 коморска поданика. Ту се 1722. године одржава Српски народни сабор, а 1727. командант Тврђаве пише у Беч да је "Рацка варош добро насељена и имућна" (Станојевић, 1992).

Прилог 5: Петроварадин и Нови Сад 1716. године
Извор: Стари Нови Сад I, 1991. године

Од самог оснивања Мостобрана и интензивним насељавањем и изградњом Тврђаве, материјални успон тадашњег насеља на простору Новог Сада непрекидно је био везан за Петроварадин, мада та веза и није најјаче утицала на његов развој. Команда Тврђаве је уредно сарађивала са градом. Обраћала му се за помоћ кад је било потребно, било да је у питању испомоћ у печењу хлеба или пак, испорука канцеларијског материјала. Поред смештаја војске, Војна команда је често тражила ангажовање варошких занатлија за разне услуге војним лицима. У новчаним и привредним пословима војне власти су се такође ослањале на варош.

После Аустро-турског рата, 1739. године, Београд и северна Србија су пали поново под турску власт и граница је померена на Саву и Дунав. Поновно заузимање Београда од стране Турака допринело је да значај Петроварадинске тврђаве порасте али је то додатно оптеретило град. Услед сталних покрета јединица према Београду и Влашкој, град је био препун војске, Магистрат је апеловао да се смањи притисак, међутим ефекат је био супротан. Стално су пристизали нови конвоји војске. Или градитељи лађа, или војници регате, а уз њих требало је сместити и пешадију и коњанике. То је све додатно оптерећивало тадашњи Нови Сад (Валра-

бенштајн, 1992). Тада су се у Нови Сад населиле многе избеглице из јужнијих крајева (Немци, Срби, Грци, Цинцари и Јевреји), који су последњих двадесет година били под аустријском влашћу. То су избеглице из Београда, трговци и занатлије, становници српске савске и немачке дунавске вароши у Београду који нису смели ни хтели сачекати повратак турске власти у Београд него су 1740. године прешли у Аустрију. Не зна се тачан број колико их је дошло. У њему се од тада брзо развијају трговина и занати, ту се стичу богати каравани робе, коју размењују исток и запад.

Становништво се није у великој мери бавило ратарством, више су биле развијене друге гране пољоприврде: сточарство, виноградарство и повртарство, а такође и рибарство, пчеларство, поред традиционалних привредних области, трговине и занатства. Године 1698, у Српској Вароши, како наводи Васа Стајић, на левој обали Дунава, пописано је 20 цивилних породица, шест коњаника и шест пешака, шесторо мушке и шесторо женске деце. Од 20 цивилних становника, петоро је било трговаца, један је био вероватно просијак, један је био судач (чиновник), а остали су занатлије: кројачи, пекари, ћурчије, бравари, хирург. Углавном, овакав карактер Нови Сад је задржао и касније, у 18. и 19. веку. Никад није ратарство преовладавало у његовој привреди, као у Суботици и Сомбору. Главни разлог оваквог стања је мала површина обрадивог земљишта. Око 12.000 ланаца било је обрадивог земљишта, а око 5.000 ланаца су биле мочваре под трском, рогозом и шеваром. Још један од разлога што је у Новом Саду било више сточара него ратара су и бројне пустаре по Бачкој и Банату на којима су становници (сточари) Новог Сада држали стада (Стајић, 1941). Пошто у околини града није било довољно пашњака, Шанчани су закупљивали пустаре у Крстуру, Деспот Светом Ивану (данашњем Деспотову), Парагама, Пивницама, Кулпину, Куцури, Петровцу и другим местима и на њима одгајали велики број стоке. Када су ове пустаре колонизоване, приходи Шанчана од сточарства су били знатно умањени тако да се смањио и број сточара у самом Новом Саду.

Лов тадашњег становништва у 18. и 19. веку се заснивао на спасавању пољопривредних производа од разних штеточина, дивљих звери и птица грабљивица. Међутим, у то време он је добијао и прве знакове спорта. Уништавање дивљих звери је било неопходно јер се ратарством обрађивало мало земље, било је више шума, а и мочвара и других склоништа за дивљач. Риболов је више од лова, био начин привређивања. Он се обављао, не само на Дунаву, већ и на многим, сталним барама, које су потом засуће или исушене (Стајић, 1941). Рибарство је било развијено, јер је

у Дунаву било поред других риба и моруна, од који се правио кавијар. Град је издавао баре и ритове у закуп рибарима на више година (Поповић, 2001).

Становници Шанца су куповали винограде у Срему и врло радо су се бавили виноградарством, правили вино и ракију, које су на велико продавали на европским пијацама. Само у Буковцу Шанчани су имали 1.448 мотика, а у Петроварадину 1.132 мотике винограда. Још и пре проглашења аутономије у Новом Саду скоро свака па и средње имућна кућа имала је виноград. Ови виногради су били, сем у Буковцу, још у Петроварадину, Карловцима, Каменици и Раковцу.

Пчеларство је било омиљено занимање Срба у Шанцу. Они су производили мед и восак за извоз. Имало је делимично и верски карактер јер су пчелари снабдевали цркву воштаницама. Медом и воском су до 18. века трговали Дубровчани. Из Војводине су извозили мед и восак, а потом њих замењују у том послу Херцеговци, који су се у Дубровнику оспособљавали за извоз меда и воска у Венецију.

Баштованство се одомаћило у овим крајевима још под Турцима, а у Шанац су га донеле избеглице са Балкана. Прве баште су подигнуте поред ових првобитних чатрља и колиба. Посебно је било много бостаницја. То је грана у повртарсту која је цветала и под Турцима. Поред бостаницја и узгајивачи других повртарских култура су имали посла.

До елибертације, као и годину после ње, главни становници Новог Сада су били занатлије, трговци и граничарски ратари. Године 1699. пописано је 13 занатских радионица, а 1720. био је један берберин, 5 чизмара, 4 ковача, 6 касапа, 8 ременара, 4 крчмара, 3 пивара, 2 ћурчије, 2 сапунције, по један бравар, млинар (воденичар), пекар, рибар и кириција и 10 лађара. Међутим, овај попис је највероватније пропустио неке занатлије јер се не појављује ни један абација и кабаничар. Много је тачнији попис занатлија из 1722. који је пронашао Ердунхељи у државном архиву Угарске. Према тадашњем обичају, Срби су врло често за презимена користили занат којим се баве. У поменутом попису граничара било је 30 таквих презимена: осам сарача, шест абација, четири касапа, три калајџије, два чизмара, два халаса и по један сапунџија, ужар, дрндар, циглар, дунђерин, капамација и воденичар. Судаћи по презименима било је такво стање, међутим, сигурно да их је било знатно више (Стајић, 1941).

Трговци Шанца имали су добре везе у Горњој Угарској и у Аустрији и Немачкој. Гвоздену робу довозили су Грци, а мануфактурну из Нирнберга. Трговина је знатно појачана кад су дошле избеглице из Београда. Тада су успостављене везе са Венецијом и другим европским трговачким средиштима. Јермени су

трговали чак са Персијом и Пољском. Више власти су, ради заштите великих трговачких фирми у Бечу, ограничавале учествовање Шанчана у увозној и извозној трговини, али су се они сналазили и успевали да из Турске добављају робу која се тражила у Европи (кожа, крзно, памук, вуна, опрема за коње, итд). Нема сумње да се занатству Шанчева може захвалити што је град брзо напредовао не само у привредном, већ и у културном погледу.

На простору јужне Угарске су у 18. веку, постојале две жупаније: Бачка и Бодрошка, које су од 1802. обједињене у једну. Није Шанац у целини потпадао само под жупанијску власт. Од 1698. године, када се формирала Подунавска војна граница, он је добрим делом ушао у састав ове границе. Стварањем Војних граница током Бечког рата Бечки двор је започео стварање модерних државних граница, што је представљало искорак из феудалног начина живота. Подунавска војна граница је обухватала подручје Срема, док је Шанац био једно од ретких приобалних насеља у Бачкој које је ушло у њен састав.

Први релативно поуздани подаци о броју становника у Шанцу потичу из 1699. Према њима у насељу живи 215 граничара, а у коморском делу 43 одрасла мушкараца и 18 дечака. Тада је дошло до пораста броја становника, а он ће бити још и већи, јер уз војску су ишле занатлије, а у другој деценији 18. века читаво једно село ће се преселити на тадашњу периферију Шанца. На пораст броја житеља утицало је и премештање седишта бачког владичанства из Сегедина у Нови Сад. Шанац је 1719. године добио привилегију да одржава годишње вашаре, што је требало да омогући лакши живот. Војска и цивили живели су измештени једни од других. Након пожара 1724, који је задесио насеље, приликом обнове места извршена је стриктна подела на војни (милитарни) и цивилни (камерални) део вароши, при чему су се и куће морале разликовати, па су војници живели у онима покривеним шиндром, а цивили у кућама покривеним трском. На Калтшмитовом плану из 1745. године ова подељеност је добро уочљива и отприлике је ишла средином данашње Дунавске улице, средином дела Змај Јовине, потом је под правим углом скретала и простирала се средином улице Лазе Телчког, потом је пролазила средином данашњег доњег дела Његошеве улице и излазила на улицу Јована Суботића. Ту је био крај тадашњег насеља. Овај простор је данас познат као старо језгро Новог Сада. Десно од ове границе, ако посматрамо од Дунавске улице, је потпадало под војну власт, а лево под цивилну.

Цео систем власти био је изузетно компликован, што је посебно оптерећивало становништво, а занатски и трговачки staleж, који је на неки начин искочио из феудалних односа, успораван је у свом развоју на све начине.

Изузетно значајна личност за урбанизацију и културни напредак Петроварадинског Шанца до елибертације је био бачки владика Висарион Павловић. Овај епископ је учинио много на стварању чврсте основе из које ће се касније Нови Сад развити као културни центар српског народа. Створио је овде једине националне школе у Хабзбуршкој монархији, унапредио је ниже, односно вероисповедне школе, формирао прву здравствено-хуманитарну установу, створио је језгро у које су долазили најученији Срби тога времена на службу, а који су опет, ишколовали значајне кадрове. Сем православног становништва, и католици и Јевреји су имали своје вероисповедне школе. Све то показује да је живот у Петроварадинском шанцу и поред многобројних намета и компликоване управе, пружао много веће погодности него у другим насељима у околини у то време. Тако је Шанац, и поред тога што је смештен између Сремских Карловаца (духовног, политичког и културног центра српског народа у Хабзбуршкој монархији) и Футога (старог града још из периода пре турских освајања, великог трговачког центра), већ у првој половини 18. века постао значајно насеље.

Петроварадински Шанац је привредно ојачао и успео је да уђе у ред слободних краљевских градова, јер су његови трговци још 1746. године нашли јаке везе у Бечу, те су власти предузеле премеравање атара да би се утврдило да ће грађани моћи да плате за привилегије 80.000 форинти. Већ 1748. године Нови Сад је био толико напредан да добија трговачке и самоуправне повластице и постаје слободна краљевска варош (Стари Нови Сад I, 1991). У границе Новог Сада тада су увучени, ради веће економске снаге, не само камерални већ и граничарски становници Шанца, те насеља Сајлово, Мртваљош, Камендин и Ченеј. Сви грађани су тако, једним потезом (али скупо плаћеним), постали повлашћен staleж, грађани четвртог реда, поред већ постојећа три које су сачињавали католичко свештенство, властела и официри. Нови Сад није морао више да страхује да ће му се моћи наметнути неки феудалац за господара, да ће бити дат некеме у залог или продат. И ово је био начин одупирања германизацији и феудалном потчињавању (Поповић, 1994).

Царица Марија Терезија је 1. фебруара 1748. године потписала свечану Повељу, којом дотадашњи војно-коморски Петроварадински Шанац стиче повластице Слободног краљевског града. Проглашењем Слободног краљевског града Нови Сад је имао 4.620 становника и 841 кућу. У њему преовлађује занатска попу-

лација (Немци и Срби), трговци (Јевреји, Грци, Цинцари, Армени, Срби), те пољопривредно становништво (углавном српско становништво у Алмашком крају, Салајци и Роткварији, као и шокачко-буњевачко становништво). Становништво Новог Сада, економски веома јако, настојало је, још пре колонизације, да се извуче из феудалних стега. Пошло им је за руком тек 1748. године. После Београдског мира (1739) дворска управа је укинула Подунавску војну границу (у њеном саставу је био Шанац скоро пола века). Тада је отишло 224 српске војничке породице, а остало је само 149. Ово је олакшало економске прилике, јер је становништво ослобођено трошкова издржавања стајаће војске. За добијање привилегованог статуса слободног краљевског града плаћено је преко 80.000 форинти, међутим, ту се заправо радило о 90.000 форинти, јер је део новца отишао на поткупљивање царских функционера. Ове паре су већим делом добијене од бечких веровника, те је требало враћати дугове. До новца се долазило једино продајом земље коју је државно добро уступило граду у власништво. Сва земља је била у својини града. Сваки грађанин који је направио кућу био је дужан да плати парцелу. Земље је могао да откупи колико је хтео. Кућишта, оранице, сенокоси и баште били су премерени и Магистрат је одређивао њихову откупну цену. Грађани су позвани да одређену цену што пре исплате, како би постали и правни власници. По ланцу земље плаћало се пет форинти. Земљу су, сем ратара, куповали и трговци, занатлије, па и чиновници. Због мало радне снаге, нико није куповао земље више него што је могао да обради. Овај откуп се лакше могао добити од сточарских трговаца, него од малих ратара, јер великих ратара у 18. веку није ни било. Број ратара се повећавао досељавањем са села, а посебно их је било доста у Алмашком крају (Стајић, 1941).

Немци који су претежно били трговци и занатлије, нису куповали земљу, тако да је највећи део припао Србима. И парцеле за грађење кућа највише су откупљивали Срби. Откуп је текао споро, а било је доста и водоплавне земље коју нико није хтео да откупи, тако да је град тешком муком намиривао суму потребну за отплату дугова. Пошто су купци ове земље у највећем броју били Срби, сматра се да су Срби и откупили статус Шанцу.

Изграђени су неки објекти који су помогли отплату: пивара, Турски хан (најстарији хотел са кафаном, који се налазио на месту данашње Матице српске), откупљене су и продате све дотадашње војничке њиве. Од 1748. године град има и своје Привилегије и први Статут. Четрнаести члан Статута је значајан из економских разлога јер су њиме одређена два пијачна дана недељно (уторак и субота), као и четири велика годишња вашара, који су се одржавали 20. марта, 19. маја, 10. јула и

29. октобра. Поред овога одобрено је држање и сточних вашара. Пијаца се прости-рала централним градским улицама и трговима, те је више од века и по визуелно обележавала Нови Сад. Привилеговани грађани опроштени су од давања десетка, али су сада морали да плаћају земљарину и да сnose терете за издржавање градског Магистрата. Путујући својим пословима широм Хабзбуршке монархије, највише ради трговине, Новосађани нису морали да плаћају тзв. ћерам (трошарину) и мо-старину, исто као и племићи.

Магистрат је добио феудална права на својој територији: точење пића, сеча мяса, печење ракије, прављење пива, печење цигле, убирање мостарине, пијачарине и таксе на вашарима. Поред ових владарских права, Магистрат је по свом нахођењу могао да убира таксу од Грка и Цигана, као и од Јевреја, који нису сматрани пуно-правним грађанима (касније су они добијали сва грађанска права).

Према повељи царице Марије Терезије од 1748, Нови Сад се није могао ширити према Мостобрану (Брукшанцу), који је био у надлежности Војне команде у Петроварадинској тврђави.

Добијањем статуса слободног краљевског града тадашње насеља мења и име, нови назив је Neoplantea (мађарски Uj-Videgh (Ујвидек), немачки Ney-Satz (Нојзац), а Грци су га звали Неофите. Назив потиче од латинске речи *planta*, -ае која значи *рас-тлина*, *род*, а такође по мишљењу неких и *насеље*. Према томе, *Неоџланџа* значи *ново насеље*. Реч *сад* је у вези са глаголом садити и означава земљиште засађено поврћем, дрвећем, цвећем и другим биљем. Зна се да су жители Новог Сада намирницама снабдевали и становнике Варадина, тако да се може претпоставити да су на плодној равници у околини града постојали засади са разноврсним биљем (Костић, 1992).

До тада се називао разним именима: Подграђе Петроварадина преко Дунава, Рацко село, Српско село, а од почетка 18. века носи назив Петроварадински Шанац. Од 1702. године паралелно се назива и Петроварадински Шанац или Варадински Шанац. Назив Шанац се односио на насеље које је настало на уздигнутој греди најближој мостобрану (Станојевић, 1992). Ново име града је требало да буде Dunavar, Vizkez (Међувође) или Ујвидек. Марија Терезија је својеручно написала: "Nominatur Neoplanta" (нека се зове Неопланта). Тако је дана 1. фебруара објављена краљевска повеља којом је име Петроварадински Шанац промењено (Костић, 1992).

Насеље је добило свој грб, заставу и одређену територију омеђену опкопима са прецизним местима уласка и изласка из града - малте. Поставши град, добио је сва права и привилегије које ужива племство. Град је убирао приходе од малтарине

и калдрмарине, које су укинуте тек двадесетих година 20. века. У хатар насеља је улазило сво земљиште које су до тада имали милитарни и камерални становници. Поред овога, у посед града улазе и пустаре Сајлово, Мртваљош, Камендин, Ривица (сада Ченеј) и салаш Дукател. Изузетак је једино подручје око Дунава, где се Мостобран издваја из овог атара, као и земљиште где је требало сазидати царинарницу и солару.

СТИЦАЊЕМ статуса Слободног краљевског града, Нови Сад је добио неопходан економски замајац за даљи развој и напредак и веома брзо постао значајан привредни центар јужне Угарске, првенствено занатски и трговачки.

Економски најјачи слојеви у Новом Саду су, како је поменуто, трговци, занатлије и ратари. Већ почетком 19. века новосадски ратари су економски веома јаки и међу њима је велики број писмених. У том периоду они крче шуме које се налазе северно и западно од града и претварају их у оранице. Староседеоци су се бавили сточарством и гајењем житарица, а новопридошли ловом, риболовом и у мањем обиму ратарством. Своје производе продају и ван Новог Сада, по Банату, Барањи, Славонији, Срему и наравно у Бачкој. Извоз се у највећем обиму обавља преко Дунава, за Беч и Немачку, а истом реком увозе бечку робу са сајмова у Бечу и Пешти. Бројни су били трговци храном који су имали по три лађе које су служиле за транспорт хране (Стајић, 1941). Кад је у град стигла железница (1883), своје пољопривредне производе извозе и у много удаљеније крајеве. Сточарством су се бавили, али само као трговци. Закупљивали су пустаре широм Бачке, на којима су гајили стоку, коју би потом, терали на вашаре широм Монархије. Велике приходе грађани су остваривали и од пчеларства. Већи број имућних је поседовао винограде по Фрушкој Гори.

Да је Нови Сад трговачки град, сведочи и податак да је у њему 1774. године живело 490 трговаца, 379 трговачких калфи и 265 шегрта. Трговачки и занатски сталез био је чврсто организован у еснафе и цехове. Центар трговине била је новосадска Пијаца, која се простирала од Дунавске, преко данашњих улица Змај Јовине, Трга Слободе, Краља Александра, Народних Хероја и завршавала једним краком на тргу Младенаца, а другим краком преко трга Слободе је ишла до синагоге. Трговало се на тргу Тозе Марковића, Темеринској, Житном тргу. Роба се куповала и продавала по целом граду. Куће које су се налазиле на Пијаци имале су највишу цену, јер су се у њиховим двориштима налазиле мајсторске радионице или магацини у којима се роба чувала.

По елибертацији, занатство је доживело процват, а занатлије су биле јак и угледан сталеж. Године 1762. у граду је било 173 занатлије. Према попису занатлија, који је урадио Магистрат, године 1770. у Новом Саду је било 8 хирурга, 7 сарача и ћурчија (римокатолика), 4 зидара, 33 чизмара, 60 ћурчија (православаца), 12 кројача (кабаничари и абације-сабова), 6 сапунџија, 3 столара, 19 кујунџије, 11 гомбара, 21 капамација, 4 казанџије, 9 дунђера, 3 кожара, 17 ковача, 7 ужара, 4 ткача, 3 опанчара. Потом долази до повећања броја занатлија и цехова тако да је већ 1772. број занатлија увећан на 365. О значају занатства говори и податак да су главни градски сокаци носили називе по занатима и дућанима који су у њима преовладавали. По попису 1774. од 8.491 становника града, занатством се бавило 902 лица. Како се овим пословима бавило углавном мушко становништво, произилази да је готово половина мушког живља везана за ове две гране. Због тога су занатство и трговина сматрани за основу економског развоја. Стицањем статуса Слободног краљевског града Нови Сад је постао привлачан за многе. Године 1832. у Новом Саду је опорезовано 468 занатлија, а шест година касније 811, а 1845-6. 885 занатлија и крчмара су плаћали порез. Године 1788. било је 14 удружења занатлија (цехова). Међутим, после Буне број занатлијских удружења је порастао тако да је већ 1852. године било 42 цеха. Цехови су постојали до 1872. године кад постају занатска удружења. У Новом Саду су постојала два таква удружења: Задруга Срба занатлија и Мађарска задруга.

Посао занатлија је много зависио од националности. Они зидари и дунђери који имају своје куће у Новом Саду могу до своје смрти радити занат, али њихова места не може други Србин тог заната наследити, тако да се ишло на то да их временом нестане из Новог Сада. Србима зидарима и дунђерима који немају куће у Новом Саду, или су још калфе, забрањен је рад.

Индустрија се у Новом Саду појавила касно, и споро се развијала. Према записима, године 1817. у граду су биле пивара и свилара. Још 1748. године биле су две приватне пиваре у Новом Саду. Прва фабрика била је пивара Игњаса Хајла, коју је град откупио 1762. А за свилару се не зна када је основана. Производња свиле је била у државним рукама. Град је свилару подигао да би и сиротиња имала посла и да чауре овде добивене не би морали носити на размотавање у Ириг и Осијек. У првим деценијама 19. века свилара је напредовала и развијала се јер је имала много посла. Међутим, године 1830. у пожару је порушена пећ за угушивање ларви и једна шупа свиле. Године 1841. читава свилара је изгорела прилоком пожара. Међутим, у документима се и касније појављују дрвореди дудова, тако да је 1861. године код при-

ватних људи на јавним путевима било 7.268 младица и 23.248 дудова употребљивих за свиларство (Стајић, 1941).

Држава је покушавала да развија и друге гране индустрије, тако да су кренули и са сађењем лана и дувана. Крајем 18. и почетком 19. века на Капетановој Ади је Сава Вуковић кренуо са узгојем дувана. Међутим, после његове смрти са тим се престало јер су увидели да жита могу по далеко повољнијој цени да се продају и да извуку већу корист. Средином 19. века, пред Буну, је било и почетака развоја текстилне индустрије. После Буне појављује се и један звоноливац.

Развој индустрије у 19. веку натерао је занатлије на тешку борбу за опстанак, јер су јефтинији индустријски производи преплавили тржиште. У Војводини је тај процес добио маха тек у првој половини 20. века, у оквиру Краљевине Југославије. Поједине занатске задруге индустрија је масовно и нагло уклањала са тржишта и привредно уништавала (Милановић, 1992).

Жита која су рађала на њивама Новог Сада, или су ношена на новосадску житну пијацу или су млевена у воденицама и сувачама све до Буне. Тек после Буне подижу се у Новом Саду парни млинови. Први парни млин је подигнут 1855. године на Темеринском путу. Године 1872. Балтазар Фаит је подигао млин у центру града. Најзад, 1900. Лаза Дунђерски је подигао млин *Софија*, у којем је стотина радника 1908. могла самлети 850.000 метричких центи.

Због оскудице у дрвету, а можда и зато да би се избегла употреба дрвета при градњи кућа, град је сам пекао циглу и цреп, средином 18. века. Међутим, није забележено колико је било циглана и црепара у Новом Саду у то време. Сматра се да је прву црепару подигао зидар Јохан Ебле на Сланој Бари средином 19. века. Сигурно је да се број циглана и црепара повећао након Буне, кад је дошло до новне изградње разрушеног Новог Сада (Стајић, 1941).

Трговина се у Новом Саду развијала. Било је трговаца стоком, пољопривредним производима, као и оних који су имали дућане и продавали разну робу. Међутим, и трговци су као и занатлије формирали удружења али на бази вероисповести. Тако је године 1793. било 15 трговаца католика, 71 православни, од који 59 тргују различитом робом, док 12 задржава право да отвори дућан. А бакала је било 44. Почетком 19. века (1809) у граду је било 89 трговаца обе вероисповести, а од њих 27 је робу довозило из Беча, Граца и Трста, док други своје потребе подмирују на пештанским и другим вашарима. Новосадски трговци су трговали и са турском робом. До године 1832. број трговаца је порастао, тако да их је опорезовано чак 474. После им је број опадао. Како наводи Васа Стајић не зна се како и зашто. Тако је

1838-9. опорезовано 246 трговаца и спекуланата, а 1845-6 било их је 267 (Стајић, 1941).

Ратарство је имала много мању улогу. Развијало се баштованство, виноградарство, риболов, лов и углавном стајско сточарство. Нови Сад је тада имао углавном функције трговачко-занатског центра са значајним транзитним саобраћајем.

Крај 18. и 19. века карактерише бројчано јачање грађанске класе, завидна акумулација трговачког капитала, продирање мануфактурне производње, диференцијација занатске и трговинске делатности, као и широк размах културног живота и развој школства (Ђере, 1990 а).

У брзи за духовни живот истицале су се све народности које су биле присутне, али од самог почетка највише су се истицали Срби. У то време пренето је седиште српске православне епископије из Сегедина у Нови Сад, и ту је епископ Висаријон Павловић (1731-1756) отворио гимназију, а потом и српску Академију. Новосадска буржоазија, занатлије и интелектуалци, поклањали су посебну пажњу просвети и култури.

Ускоро после тога Нови Сад се, оснивањем гимназије, покретањем Летописа и окупљањем знатног броја интелигенције, истакао и постао средиште српске књижевности и просветног живота. У првој половини 19. века Нови Сад напредује у сваком погледу и у свим правцима. У књижевној продукцији Нови Сад се морао такмичити са Бечом, где је у то доба развијао свој рад Вук Караџић, и са Будимом, где је било седиште Матице српске. Али се ипак у Новом Саду у то доба највише пише и ради. Састављају се патриотске песме и чланци, издају се алманаси, води се народна политика.

Све до буне 1848. године Нови Сад је био полуоријентални град са стремљењима грађана ка Западу и тада актуелним европским збивањима. Црква је и даље центар света, али временом долази до стварања и других институција. Године 1810. почела је са радом Српска православна велика гимназија. Њен директор је био Павел Јозеф Шафарик. Започео је и позоришни живот у сталној позоришној згради на челу са Јоакимом Вујићем.

Средином 19. века стање у Новом Саду је веома тешко - замро је привредни живот, престао саобраћај са околином, завладала оскудица. У то време владали су немири у читавој Европи. Односи између Пеште и Беча су се погоршавали. Српско становништво се борило против мађаризације на челу са Ђорђем Стратимировићем. Тако да је 11. јуна 1949. навече бан Јосип Јелачић наредио напад на Нови Сад. Бомбардовање је вршено са Петроварадинске тврђаве и из Мостобрана. Бомбе су за не-

колико сати уништиле све што је век и по интензивно стварано. Несрпско становништво је повучено у Мостобран и Петроварадин, а након повлачења царских трупа из града, мађарска војска је започела са пљачком града. После бомбардовања град је остао пуст. Тек половином аугуста у срушени град је ушла царска војска. Цивили се у град враћају тек у септембру месецу. Од преко 20.000 становника колико је имао пре Буне, до 1852. године у град се вратило само око 7.000.

Период од Буне до Првог светског рата

Аустро-угарска се трансформисала у двоју монархију, а Нови Сад се нашао у Краљевини Угарској. Привилегије које су Срби добили у 17. веку од царског двора, сада су само мртво слово на папиру. Угарска и даље настоји да изврши мађаризацију немађарског становништва, што доводи до новог начина организовања српског становништва. Развој капиталистичких односа и урбанизација и привредни просперитет осетиће се у овим крајевима.

Пре почетка градње Новог Сада после бомбардовања било је размишљања и конкретних предлога да се нови Нови Сад измести ван домашаја топова са тврђаве. Међутим, од тога није било ништа. Од државе је добијен зајам и на истим парцелама је започета градња новог Новог Сада. Тај град, који је настао током друге половине 19. века, је исти као и овај данас који постоји у највећем делу старог језгра. До данас је сачуван јако мали број објеката који су саграђени пре бомбардовања, што говори да је град стар око 150 година.

После Буне дошло је до развоја политичке мисли, а тиме и до снажног развоја просветне, културне и добротворне делатности. У Новом Саду је била Нижа католичка гимназија, затим Српска православна велика гимназија. За време бомбардовања ови објекти су разрушени. После 1849. године, а нарочито после Аустро-угарске нагодбе, просветне прилике у држави су се промениле.

Нови Сад, познат као "Српска Атина", био је у другој половини 19. века главни културни и политички стожер целог Српства. Најзначајнији је био покрет који је предводио др Светозар Милетић. Његов лист Застава (од 1866) снажно је утицао на јавно мњење не само међу Србима у Угарској него у свим српским земљама. Матица српска која је 1864. године пресељена из Пеште у Нови Сад, била је у културно-просветном погледу права матица за просветитељски и културни препород, док је прво српско професионално позориште, основано 1861. године, утицало на подизање уметничког и естетског нивоа националних вредности. Дневни

листови, књижевни часописи, културна друштва и други фактори доприносили су својом делатношћу ширењу ослободилачких идеја и напредне мисли, а посебно су испољавали тежњу ка уједињењу оностраног Српства са матицом Србијом, па и са другим југословенским народима.

Назив "Српска Атина" је настао у доба Омладинског покрета и Светозара Марковића. И тај му је назив остао деценијама. Матица српска је основана у Пешти 1826. године. Убрзо се афирмисала као водећа српска књижевна и културно-просветна установа. Међутим, она се тек после пресељења у Нови Сад (1864) развила у право, велико и организовано жариште српске књижевности и уметности, науке и културе, просвете и цивилизације.

Позоришне представе су почеле да се дају врло рано. Већ 1802. године спомињу се представе једне српске дилетантске глумачке трупе у Новом Саду. А први стални професионални театар је основан 1861. године, то је било Српско народно позориште. Оснивач и први управник је био Јован Ђорђевић. Овде је покренут и годинама је излазио први српски позоришни лист (Позориште, а касније је названо Ново Позориште), који је од 1871. године скоро до Првог светског рата систематски радио на развоју и уздицању српске позоришне уметности, глуме и режије, драматургије и сценографије, драмске литературе и позоришне критике.

Поред Матице српске и Српског народног позоришта, кад је реч о Новом Саду као културном центру - не сме се изгубити из вида важна улога новосадских књижевних часописа и недељних листова, који су пратили културни живот у Новом Саду. Поред *Летописа Матице српске*, који је деценијама био водећи српски часопис, у Новом Саду су излазили: Седмица, Даница, Јавор и Стражилово, поред читавог низа дечијих, омладинских, забавних, илустративних, хумористичких и сатиричних листова, на којима су сарађивали многи истакнути писци и књижевници не само Војводине, него и из осталих јужнословенских земаља и покрајина.

После српско-турских ратова и Берлинског конгреса 1878. године. Србија долази до своје државне независности, територијално се шири, гради железницу која везује Европу са Истоком, развија пољопривреду, проширује увозну и извозну трговину, подиже домаћу индустрију и уопште економски постепено напредује. Све то даје потребну материјалну основу, која условљава јачу културно-просветну активност на свим подручјима. Услед тога, Београд најпре постаје озбиљан такмац Новом Саду, а већ крајем 80-их година полако потискује Нови Сад у други план. Међутим, Нови Сад се и даље часно бори против економског поробљавања од

стране бечког и пештанског капитала, против националног угњетавања и штетних страних културних утицаја (Милутиновић, 1992).

Нови Сад је 1873. добио Католичку гимназију, а власти су настојале да постепено потисну Православну гимназију или је укину. Уз донације тек 1900. је завршена градња Српске гимназије (то је данас зграда гимназије "Јован Јовановић Змај"). Године 1912. изграђена је и Мађарска гимназија.

Доношњем обртног закона 1872. године настао је у Угарској, па и у Новом Саду, велики преображај у привреди. Новим законом прокламована је слобода рада, а укинут је цеховски систем. Занатлије су се поцепале на српске и несрпске задруге, при чему су власти нарочиту контролу водиле над српским задругама. Поред новосадске штедионице, основане још 1864. године, оснива се 1870. и Српска задруга за међусобно помагање и штедњу. Подигнута је 1880. фабрика свиле са 180 вретена, а 1883. саграђена је железничка пруга од Будимпеште до Земуна те је Нови Сад повезан у мрежу железница Аустро-Угарске монархије. Стефан Винкле је подигао пивару. У овој пивари се спомиње да је 1850. било 20 радника и да је годишње произвођила 10.000 hl пива. Године 1861, браћа Кенигштетлер основали су фабрику коњака и оцта. Затим 1888. основана је фабрика пољопривредних машина и леваоница, Zikmund и друг, у којој је радило око 100 радника. Паробродска станица је једним колосеком везана 1890. са железничким.

Отпочела је 1884. године градња градске кланице, коју ће Магистрат издавати у закуп на по три године. Друштво из Аугсбурга је 1887. подигло Плинару, па је град добио прво модерно осветљење са 250 фењера. Почело се у то време радити и на градској канализацији, а настављено је раније започето калдрмисање улица. Извоз пољопривредних производа са новосадске пијаце нагло је растао и достигао је годишњи просек од око 200 хиљада метричких центи. Највише се извозило жито, брашно, вино, вуна, поврће, сирће и ракија (Поповић, 2001).

После тога полета долази период опадања значаја Новог Сада. Узрок лежи с једне стране у томе, што се, посебно од друге половине 19. века, Београд својим радом све више истиче као носилац и представник српске науке и књижевности. С друге стране, Нови Сад је почео слабити због енергичног рада Мађара, који је био управљен против Срба у Угарској. Крајем 19. века Мађари су повели борбу за стварање јединствене мађарске државе.

Развој индустрије у Угарској, поготово у њеним јужним деловима, знатно је спорији него у Западној и Средњој Европи. Разлог томе је чињеница да је носилац индустријализације државно племство, а не обogaћено грађанство. Развија се банк-

арство, путна мрежа, поштански саобраћај. Развојем инфраструктуре развија се и урбанизација, а занатство, трговина и пољопривреда задржавају примат све до краја 19. века. Нови Сад је значајно политичко и културно средиште јужног дела Угарске. До Буне полуоријентална варош, већ почетком 20. века (за 50-ак година) је била изграђена у стилу тада модерних градова. Управно и политички град је оријентисан ка Пешти и Будиму.

Пуних 30 година је било потребно да се број становника врати у стање пре бомбардовања. Према пописима број становника се кретао: 1850. - 10.007; 1869. - 19.119; 1880. - 21.314, од чега у граду живи 19.265, а на салашима 2.160. Године 1890. број становника је достигао 25.180, а 1910. већ је било 33.590.

Друга половина 19. и почетак 20. века означава и почетак индустријализације Новог Сада. Сама Угарска у тај процес улази знатно касније у односу на друге средњоевропске и западноевропске државе, док је нарочито југ земље каснио у индустријализацији и остало је углавном пољопривредно подручје. Интензивном привредном расту претходило је отварање првих новчаних завода, завршетак изградње канала Мали Стапар - Нови Сад (1874), пуштање у промет пруге Пешта - Земун (1883) и Сегедин - Нови Сад (1887). Капиталистичка индустријализација отпочела је тек последње деценије 19. века отварањем индустријских предузећа. У Новом Саду се покреће млевење жита, отварају се циглане и црепаре, отварају се пиваре, прерада вуне и кудеље, творница вага и пољопривредних машина, ливница и фабрика машина, гвоздених ролетни, плетива од жице, мадраца, сита и решета, Новосадска фабрика сапуна (касније Албус). Од око 20 предузећа, само је мањи број имао изразито индустријски карактер, док је у осталим преовладавао занатски начин производње и рада.

После буне и повратком првог становништва поново почиње да ради и новосадска пијаца. Пијаца је одиграла изузетну улогу у економском развоју града. Иако је Повељом дозвољено држање пијаце два дана у недељи, она је временом постала свакодневна. Урбанизација града током друге половине 19. века поткиваће пијацу са централних улица на посебно одређена места, тако да је између два светска рата она потпуно склоњена са градских улица. Пијаца се селила са данашњег трга Младенаца (Брашнарски трг), на трг где је данас трг Тозе Марковића, а потом на данашњи Житни трг. Свако сељење пијаце је доводило до незадовољства становништва које је имало куће у околини, јер је падала вредност њихових кућа.

Веома много се улагало на уређење улица и тргова и на нову и модерну градњу. Централне улице и тргови су добили асфалт, а бочне ситну коцку. Почетком 20. века је усвојен први регулациони план који је предвиђао насипање бара и лимана и градњу на тим теренима. Овај план је предвидео и градњу првог Булевара. Међутим, ратна разарања су спречила остварење овог плана. По избијању Првог светског рата немачке и аустро-угарске трупе су имале потребу за сталним мостом у Новом Саду. Тако је 1915. године завршен мост које се налазио неколико стотина метара ниже од понтонског, отприлике наспрам данашње улице Милоша Бајића. Називао се Поћорек мост. Порушио га је лед у зиму 1924. године.

Од 1839. године се радило много на осветљавању улица, а значајнији напредак је уследио тек после бомбардовања. До изградње електричне централе 1910. године улице Новог Сада су осветљаване фотогеном, фењерима и плином. У другој половини 19. века отворене су прва поштанска служба, затим телефонска и телеграфска. Ове службе су обједињене 1899. године. Модернизује се и здравствена служба. После бомбардовања је остала само православна болница неоштећена, међутим, она није могла да задовољи потребе тадашњег становништва тако да се кренуло са градњом и првих здравствених објеката (Мала варошка болница, Велика варошка болница). Почетком 20. века изграђени су неки павиљони данашње Покрајинске болнице, а временом се дограђују нови објекти. Велики значај у здравственој функцији за Нови Сад има и Јодна бања. Термоминерална вода је пронађена овде приликом покушаја копања бунара за питку воду. Открићем минералне воде преузимљиви Новосађани су у близини извора саградили и прве објекте за болесне. Тада се називало Артершко купатило. Место ових објеката, 1908/1909. започето је зидање репрезентативног здања сецесијског стила. Зграда је била луксузно опремљена са кадама и базенима и лепо уређеним парком. Масовно су посетиоци почели да долазе непосредно пред Први светски рат.

Велики значај за развој града и његових функција одиграло је увођење железничког саобраћаја 1883. године. То је била пруга Суботица-Земун, која је пролазила и кроз Нови Сад. У то време у целој Угарској је вршена модернизација пруга и изградња нових. За потребе ове пруге изграђен је први стални мост, који је сем возовима служио и пешацима. За поребе овог моста пробијен је тунел испод Петроварадинске стене. Од овог моста остали су само стубови који се и данас виде из дунавске воде. Електрификацијом од 1910. године створени су услови за постављање трамвајског саобраћаја. Тамвај је пуштен у саобраћај 1911. године. Увођење трамваја значило је даље асфалтирање улица и тротоара. Оно што је по-

годовало развоју Новог Сада је и уређење плаже на Дунаву - Штранд. Све до уређења, на овом месту је напајана стока, па се само место звало Полој. Др Лаза Костић је 1872. године основао Прву новосадску задругу јачачку, ватрогасачку и веслачку. Он је био заговорник и спортских дисциплина и један од зачетника спорта у граду.

Године Првог светског рата су уздрмале и новосадско подручје као и све просторе које је захватио. Догађаји који су се дешавали 1918. године забележени су као најважнији за словенски народ, а посебно за Србе, у Војводини. Захваљујући победама српске и савезничке војске на балканском бојишту, Срби у Банату, Бачкој и Барањи искористили су расула аустро-угарске војске те су на основу демократског Вилсоновог начела о самоодређењу народа, извели отцепљење Војводине од Мађарске и њено присаједињење Србији. До разграничења са Мађарском и Румунијом дошло је тек 1920. када је међународна комисија утврдила границе између поменутих држава и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у оквиру које је био и Нови Сад. У њему се, као главном војвођанском граду, организовао Српски народни одбор, у њему се одржала Велика народна скупштина која је изрекла отцепљење Баната, Бачке и Барање од Мађарске и прикључење ових покрајина Србији. У њему је затим, заседао Велики народни савет и Народна управа за Банат, Бачку и Барању.

Развој Новог Сада између два рата

Године 1925. Нови Сад је постао срез у оквиру шире административно-територијалне јединице. После Шестојануарске диктатуре краља Александра, 1929. године, долази до поделе државе на девет бановина, а Нови Сад постаје центар Дунавске бановине и тиме стиче статус једног од повлашћених градова у држави. Те исте године граду је прикључен и Петроварадин. Некад насеље од изузетне важности са утврђењем, постало је јужно предграђе већег Новог Сада. Од 1934. на челу нису више градоначелници, него председници општина. Дунавска бановина је обухватала простор од 28.160 км², и по попису 1931. имала је 2.310.220 становника. У саставу су биле Барања, Бачка, Банат, Срем и Шумадија. Међутим, у Новом Саду није дошло до већих промена, јер акумулирани привредни, просветни, културни и делом политички потенцијал нису овим угрожени. До скоро је био град на југу једне државе, а сада је удаљен око 80 km од престонице и око 100 km од државне границе са Мађарском. Постао је центар шире области захваљујући својој економској и кул-

турној снази, створеној током друге половине 19. века. Постао је центар Војводине (Србуловић, 1999).

Између два светска рата Нови Сад се интензивно гради. Највидљивије је његово проширење на западној, северној и источној периферији где су се почела нити насеља: Телеп, Детелинара, Видовданско насеље, Пејиново насеље, Слана бара, Врагова башта, Железничко насеље, док се Подбара проширивала, а на југ уз Дунав и сам центар града настајала су вишеспратна насеља - Лиман, најпре Мали, а затим и Велики. За Мали Лиман је извршена нивелација терена, тј. подизање земљишта на виши ниво ради заштите зграда од подземних вода и влаге; остала насеља (за нека је то било и од мање важности) грађена су на затеченом нивоу земљишта. Мали Лиман је све до 1922. године био баруштина - језеро, како су га Новосађани звали. По њему се кретало чамцима и ловила риба. Само је уз Дунав, према Тврђави, постојао скуп зграда званих Брукшанац - мало утврђење којим се утврђивао понтонски мост на овом месту. План за Мали Лиман урадио је будимпештански инжењер Силард Зејлински. То је био први стручно урађен регулациони план Новог Сада у његовој историји (Палић, 1992). А у овом периоду су и војне власти предале Мостобран градској управи. Цивилне власти су га порушиле и донеле одлуку да град изађе на реку. Предвиђена је градња широких булевара и сталног моста на Дунаву. У том периоду уређена је Променада, данашња Дунавска.

За привредну Новог Сада велики значај између два рата имао је и један од аустро-угарских аеродома који је био у Новом Саду. Налазио се у северозападном делу града, где је данас касарна за РВ и ПВО на Југовићеву. Војска Краљевине Србије која је ушла у Нови Сад 9. новембра 1918. године запосела је овај аеродром као ратни плен на ком је било и неколико авиона.

Постојање овог аеродома, и близина Београда, престонице новостворене југословенске државе, где је било седиште врховне команде војске, били су разлози што је у Новом Саду (и у Петровардину) већ крајем 1918. године почела деловати и прва Команда југословенског ратног ваздухопловства, а на новосадском аеродрому био је смештен и Први ваздухопловни пук, чему је следило и оснивање Аеро-клуба и лоцирање фабрике авиона Икарус.

Већ у послератним годинама у Новом Саду је настао цео ваздухопловни комплекс - који је играо веома важну улогу у даљем развоју Новог Сада - аеродром, ваздухопловни пук, команда ратног ваздухопловства и аеро-клуб, а од 1922. године и прва југословенска фабрика авиона Икарус, у којој је већ 1923. године произведен и први борбени авион југословенског ратног ваздухопловства. Међутим, ове изузетне

изгледе је покварио неспоразум између Икаруса и градске управе у Новом Саду. Када је 1926. године фабрици авиона предстојало повећање производње на бази државних поруџбина и с тим у вези просторно и грађевинско проширење, она је затражила десетогодишње ослобођење од градских пореских и других обавеза. Питање је да ли је само то био проблем, али управа града је одбила захтев фабрике. Захтев је прихватио Земун, па се 1928. године Икарус тамо преселио у новоизграђену фабрику која је имала сигурну и велику перспективу, с обзиром да је њен економски ослонац са својим поруџбинама била држава (Палић, 1993).

Ово је био велики промашај у привредној политици градске управе и зато што је развијено новосадско занатство лишено прилике и могућности да кооперира са Икарусом у производњи и опреми авиона. После изградње фабрике у Земуну, тамо је 1936. године из Новог Сада пресељена и Команда Југословенског ратног ваздухопловства. Ово осипање раније целовитог ваздухопловног комплекса оштетило је највише привреду Новог Сада.

У граду је у међуратном периоду остао аеродром са ваздухопловним пуком, као и активни Аеро-клуб. Њихова делатност била је врло значајна за развој међуратног југословенског ваздухопловства. На аеродрому су се одржавали и аеромитинзи - масовне јавне приредбе. Тако да је Нови Сад имао значајно место у пионерском развоју југословенског ратног ваздухопловства (Палић, 1993).

После Првог светског рата привреда бележи константан успон све до велике економске кризе 1929. која је трајала до 1933. године и која је погодила и југословенску, а тиме и новосадску привреду. Средином 20-их и почетком 30-их година, Нови Сад има 55 индустријских предузећа и 12 предузећа на прелазу из занатства у индустрију. Изразит је развој металске индустрије, која је до Првог светског рата била слабо развијена. Од 12 металских предузећа, највећа су "Новосадска фабрика шрафова а.д.", "Новосадска фабрика каблова д.д.", "Војвођанска ливница", "Новосадска ливница", "Костић и Дајч", "Југоалат" и др. У развоју је била и текстилна индустрија. На подручју града је радило седам фабрика текстила, а град је центар за прераду и производњу свилених и памучних такнина. Велики значај има и прехранбена индустрија: два млина, фабрика теста и кекса "Данубиус", а ту је и највеће и најмоћније предузеће прехранбене индустрије "Кулпин" - фабрика конзерви, коју је основао Дунђерски. Хемијска индустрија доживљава успон, грађевинска индустрија је изузетно јака. Иако је ово период убрзане индустријализације, традиционална занимања - занатство и трговина су на високом месту у држави. И поред тога, пред почетак Другог светског рата индустрија је превагнула над трговином и занатством

(Ђере, 1990 а). Трговина је имала увозно - извозни карактер, а извозе се највише пољопривредни производи. Ово све је довело до развоја путне мреже. Изградњом друмског моста (1929) транзитни саобраћај је добио нови подстицај. Изградњом савременог међународног пута град је повезан са Средњом и Западном Европом. Новосадско речно пристаниште је постало највеће у земљи. Напредак кварталних делатности обележен је отварањем разних културних и просветних установа, као и јачањем управних функција (седиште бановине).

Убрзан привредни развој прати и одговарајући просветни и културни напредак: поред забавишта, дечијих обданишта, основних народних школа, у граду ради државна Мушка и Женска гимназија са интернатом, државна Трговачка академија, државна Мушка и Женска грађанска школа, државна Средњетехничка школа, Занатско-трговачка школа за шегрте. А ту је и Матица српска, Српско народно позориште. Ради просвећивања народа отворен је Народни универзитет 1919. године (Раднички универзитет, Новосадски отворени универзитет).

Између два рата, модернизацијом Новог Сада уклоњена је Пијаца са главних улица, а после рата дошло је до развоја сајамске делатности. Први међународни пољопривредни сајам је одржан 1931. године. Богатији Новосађани у овом периоду подижу на сремској обали Дунава (Рибњак) низ репрезентативних вила - летњиковаца, у којима проводе већи део времена.

Године 1935. долази до снажнијег развоја индустрије. У Новом Саду је 1938. било 81 предузеће са око 5.500 запослених. Просечно по фабрици је било 68 радника, док је тај просек 1923. био знатно нижи (41 радник по фабрици). Пред почетак рата (1940) у граду је било 100 предузећа, и то: металске струке 18, текстилне 18, графичке 15, прехранбене 14, хемијске 8, дрвне 7, прерада хартије 5, кожарска 2 и осталих је било 13 (Вранешевић, 1958).

Други светски рат је зауставио развој како целе државе тако и самог града. Уништио је индустрију Новог Сада. Током немачке окупације радиле су само оне фабрике које су биле у служби окупатора и за њихове потребе. Са радом је стало 35 предузећа, размонтирано је 12 (Вранешевић, 1958), а приликом повлачења окупатор је опљачкао све фабрике, а саобраћајне комуникације порушио и уништио. Међународни односи били су на најнижем нивоу у целокупној историји града. Бројне институције су морале да обуставе рад. А један од најтежих тренитака града је рација спроведена од 21. до 23. јануара 1942. године кад је убијен велики број његових становника.

После Другог светског рата град је брзо модернизован као и цела држава. Нови друштвени односи довели су до још јачег развоја индустрије. Брзо и снажно се развија метална индустрија, иако је настарија грана лака индустрија у Новом Саду. Педесетих година у оквиру металне индустрије је било запослено 3.266 радника, а најјаче фирме су биле; "Победа" (фабрика пољопривредних машина), "Југоалат" (фабрика индустријског алата), "Петар Драпшин" (фабрика жице, завртња, идр.), "27 март" (фабрика аутомобилских и тракторских делова), "Тиот" (фабрика турпија), "Ливац", "Оков" (фабрика моторних пила за метал, машина за сечење, и др.), "Бакар" (фабрика апарата за заштитно прскање биља) и "Новосадски ливац" (фабрика заковица, жичаних ексера, изолаторских носача и др.). У то време почело је са радом и бродоградилнице у Новом Саду. По значају, одмах после металне индустрије је била електро индустрија на чијем челу је био "Новкабел". Велики број запослених је био и у текстилној индустрији, око 1.500 лица. Ту су биле фабрике свиле, памука, као и фабрике конфекције. Нови Сад је био и центар хемијске индустрије. После рата су изграђени следећи објекти "Електропорцелан", "Еманит", "Градска плинара", "Албус" (фабрика сапуна и пасте за зубе), "Идеал" (фабрика вазелина за одравање коже), "Ветпром" (производи лекове за животиње) итд. Затим, радили су и "Бетон" (индустрија грађевинског материјала), потом, "Градска циглана" је производила циглу и цреп. Прехрамбена индустрија је заузимала значајно место у индустрији Новог Сада. Ту је био "Кулпин", "Данубиус" (који и данас ради), "Месопроизвод", "Дунав" (млинска индустрија), "Бачка" (производња сирћета) и "Централна градска млекара". Производи прехрамбене индустрије извожени су на тржиште САД, Финске, Западне Немачке, Норвешке, Холандије и других земаља.

Да се Нови Сад развијао и на пољу културе доказују и графичка и штампарска предузећа, којих је било шест. Затим, развијена је била дрвна индустрија, која је сировине допремала из Босне, Славоније и Словеније (Вранешевић, 1958). Главна карактеристика индустрије у Новом Саду је била та, да су сировине за највећи број индустрија допремане ван простора саме Војводине.

Индустријализација и урбанизација са комплетном инфраструктуром подигнути су на изузетно висок ниво. Нови Сад је постао главни град Аутономне Покрајине Војводине: политички, економски, културни, просветни, здравствени и сваки

други центар северне покрајине. За четврт века индустрија града је обновљена, реконструисана, модернизована, попуњена новим капацитетима, а структура индустријске производње измењена. Са индустријализацијом промениле су се и услужне делатности, тако да у животу града крајем шездесетих година настаје преломни тренутак. Према подацима пописа 1971. године он постаје услужно-индустријски град. Услужне делатности су превагнуле над производним, тако да је град ушао у постиндустријску еру, односно доба владавине услужних делатности. Захваљујући многобројним услужним делатностима, Нови Сад је, по И. Вришеру био сврстан у групу најјачих централних места у земљи, на највишој степеници урбане хијерархије, са великом привлачном снагом. Снажан развој града довео је до тога да је сврстан у шесту групу, највишу. Ту су се налазили најразвијенији градови и по броју становника највећи градови бивше СФРЈ. Имао је у време СФРЈ, а и данас у границама Србије и Црне Горе има све врховне управне и политичке институције, затим културне, образовне и научне. Од 1947. године у граду постоји опера. Године 1954. почео је са радом Пољопривредни факултет, а након четири године формиран је Универзитет. Те исте године започела је свој рад и Трибина младих - културна институција која је била једна од карактеристика југословенског културног простора. Велику важност у културном животу Новог Сада има 1956. година, од када се одржавају Југословенске позоришне игре - Стеријино позорје. Нови Сад не би имао садашњи значај без музеја, галерија, спомен-збирки. Старе збирке Матице српске прерасле су у Војвођански музеј (данас Музеј Војводине) и Галерију Матице српске, а касније настају Збирка стране уметности, Спомен-збирка Павла Бељанског, Поклон-збирка Рајка Мамузића, Природњачка збирка при Заводу за заштиту природе Војводине, Златно око, Музеј савремене ликовне уметности Војводине, и бројне друге културне институције. Свакако да Матица српска игра највећи значај у културном и научном животу Новог Сада. Поред ње, велики значај има Српско народно позориште, културна институција, као театар највећег националног значаја у граду. Од научних институција сем Универзитета и Матице српске, свакако је од великог значаја Огранак Српске академије науке и уметности (Србуловић, 1999). Значај Новог Сада, као културног, образовног и научног центра повећавали су бројни академици, уметници, спортисти и бројне друге велике личности које су у њему живели.

У Новом Саду има и велики број велетрговинских предузећа, новчани заводи, туристичке организације, радње за специјализоване занатске услуге, саобраћајна и транспотрна предузећа и установе које подмирују потребе града, уже и шире око-

лине, па и читаве Војводине. Са свим тим делатностима Нови Сад је представљао и данас представља један од највећих културних, просветних, здравствених и управних центара земље, а уједно спада међу веома активна жаришта трговине и саобраћаја.

У функционалној структури града, седамдесетих година, производне функције долазе на друго место. Модернизована индустрија са око 25.000 радника је спадала међу најјаче концентрације индустријских производних снага у земљи. У структури новосадске индустрије доминирали су метална индустрија с електроиндустријом, затим хемијска, текстилна и прехранбена индустрија.

У капиталистичком периоду индустријска постројења су подигнута на разним местима без неког великог плана, близу градског центра, поред рукаваца, близу железничке станице, где је било могуће трасирање индустријске пруге, на исушеним деловима Великог Лимана, поред улаза старог канала. Потреба модерне индустрије, као и ширење града, захтевало је нова економичнија просторна решења, тако да је урађен нови урбанистички план града са новим функционалним површинама. На тај начин је формирана и нова индустријска зона на обали канала Савино Село-Нови Сад, где су саграђени крупни индустријски објекти уз изградњу и нових саобраћајница до њих.

Град има мало везе са пољопривредном производњом. Мали је био број индивидуалних газдинстава која су се бавила специјализованом приградском пољопривредом само за потебе градског тржишта.

Град је напредовао брзо модерним средствима трговачког и економског пословања. За два века одлучно је потиснуо Тврђаву и њен пролазни стратегијски значај.

Овај кратак преглед новосадске привреде показује да у њему никад нису доминирале пољопривредне функције. Најпре је било занатско насеље, потом занатска делатност је поставила стабилне основе за развој индустрије, која се развија од друге половине 19. века, али снажнији развој доживљава између два светска рата, а посебно након Другог светског рата.

Збивања у току последње деценије двадесетог века су довела и до промена у структури привреде Новог Сада. Сигурно је да су у њему остале доминантне терцијарне делатности, али је дошло до слабљења многих до тада снажних и утицајних привредних функција, а до развоја неких других. Сигурно је да данашња индустрија у Новом Саду није развијена као некад што је била, јер су многа друштвена предузећа која су били носиоци производње данас или затворена или на ивици пропадања. Чекају да их неко купи, па да почну са производњом. На основу анализа савремених функција Новог Сада видећемо и какве су се промене десиле у граду у последњим деценијама двадесетог века.

Демографски развој Новог Сада

Демографски и економски односи су веома значајни за функционалне односе између града и околине. Функционални односи биће интензивнији што је већи број становника у обе средине. Кад има више људи, већи је и обим потреба за задовољавање њихових животних захтева и услова. Затим, односи ће бити интензивнији ако је становништво на вишем културно-техничком нивоу. Тада је и распон потреба већи. У овом случају већи је обим предмета на релацији град - околина. Такође, везе града и околине су интензивније што је привредни развој на вишем нивоу и уколико становништво има виши животни стандард.

Промене броја становника Новог Сада

Повољан положај Новог Сада имао је утицај на развој привредног и друштвеног значаја самог града. То је утицало и на повећање његове привлачне снаге и тиме константно повећање броја становника. У периоду од 1869. до 2002. године број становника Новог Сада је порастао за 172.286 лица, што значи да је просечан годишњи пораст становника био 1.295 лица.

На крају седме деценије 19. века, двадесет година након револуција и бомбардовања града, популација је бројала 19.119 лица. Тада је дошло до изградње града и опорављања привредних објеката, тако да се лагано становништво враћало и ново досељавало. До 1921. године годишњи просечан пораст становништва је био мали, али се константно повећавао. У периоду од 1869. до 1880. године просечно је годишње повећавано око 200 лица. Од 1910. до 1921. године, иако је то период у којем је вођен Први светски рат, просечан годишњи пораст је био 548 лица. Тако да је стопа раста повећана са 9,4 % на 14,0% у периоду 1910-1921. Међутим, значајнији развој функција града и повећање броја становника је уследило након формирања Краљевине Југославије и прикључења Војводине и Новог Сада новоформираној држави. Као што смо видели, то је по попису 1921. године једва приметно, али већ попис 1931. године показује знатне промене. По попису 1931. године становништво је увећано у односу на попис 1869. године за 234,7%, а у односу на 1921. годину за 63,6%. Апсолутни пораст становника између пописа 1921. и 1931. износио је 24.863 лица или по стопи од 38,9 % што значи да је просечно годишње увећавано

становништво за 2.486 нових лица. Међутим, ово повећање није резултат само демографских утицаја, него и административних, јер је Нови Сад заједно са Петроварадином чинио једну урбану и пописну целину. Сам Петроварадни је тада имао око 5.000 становника (Кицошев, 1994). Раст становништва је у првој половини овог међупописног периода био вероватно већи него у другој половини јер је крај двадесетих година Европу захватила до тада највећа економска криза. Међутим, и после кризе наступио је развој града и његово популационо увећавање. Постоје претпоставке да је у четвртој деценији (од 1931. до пред Други светски рат) годишњи пораст становништва био око 2.500 становника. На основу тога можемо претпоставити да је Нови Сад пред рат имао око 88.000 становника, а тај број становника град је достигао петнаестак година након рата. Овај енорман пад новосадске популације је последица ратних страдања (масовни прогони и убијања), а и слабошћу економске базе Војводине након рата. Ова Покрајина је живела од пољопривреде, у којој тада нису била значајнија улагања. То је утицало на слабији развој града Новог Сада (Царић, 1994).

По првом послератном попису у Новом Саду је било око 5.500 више становника него по попису 1931. године, тако да је у том периоду забележен пораст по стопи од 4,6 %. До 1953. године становништво је просечно годишње расло за 1.464 лица, тако де је у том међупописном периоду новосадска популација повећана за 7.321 лице. После 1953. године долази до интензивног ширења града, развоја индустрије, развоја административних функција, масовне изградње читавих градских четврти, тако да је до 1961. године број становника порастао за 25.717 особа. Овај пораст градског становништва везује се посебно за развој индустрије, што је условило миграције у правцу града. То је имало за последицу концентрацију становништва на једном месту што доводи до промене економских, социјалних и психолошких услова живота и рада. Просечан годишњи апсолутни раст популације је био 3.215, да би у наредном међупописном периоду дошло до још већег увећања популације годишње за 3.891 лице. После 1971. године појачава се економска криза у земљи те је и популационо увећање у граду смањено за око 1.000 лица у наредном међупописном периоду (1971-1981). Економска криза која се почела развијати седамдесетих година није заустављена ни током осамдесетих. То се одразило и на становништво Новог Сада. Од 1981. до 1991. године популација се увећала само око 5%, за 9.606 лица. У том периоду стопа раста је износила 5,3%, само за 0,7% више него током ратног периода.

Табела 2: Крепање броја становника Новог Сада од 1869. до 1991. године

Година пописа	Број становника	Индекс		Пораст становништва		
		базни	ланчани	укупан	просечан годишњи	
					број	стопа у %
1869.	19.119	100,0	100,0	-	-	-
1880.	21.325	111,5	111,5	2.206	201	9,4
1890.	24.717	129,3	115,9	3.392	339	13,7
1900.	28.763	150,4	116,4	4.046	405	14,1
1910.	33.089	173,1	115,0	4.326	433	13,1
1921.	39.122	204,6	118,2	6.033	548	14,0
1931.	63.985	334,7	163,6	24.863	2.486	38,9
1948.	69.431	363,2	108,5	5.446	320	4,6
1953.	76.752	401,4	110,5	7.321	1.464	19,1
1961.	102.469	536,0	133,5	25.717	3.215	31,4
1971.	141.375	739,4	138,0	38.906	3.891	27,5
1981.	170.020	889,3	120,3	28.645	2.865	16,8
1991.	179.626	939,5	105,6	9.606	961	5,3
2002.	191.405	1001,1	106,6	11.779	1.071	5,8

Извор: Ђурчић, 1996; Савезни завод за статистику, Попис становништва 2002. године, Београд.

Од 1991. године поред економске кризе, на промену новосадске популације утиче и политичка криза која је интензивно захватила простор бивше СФРЈ. Од 1991. године до пописа 2002. број становника је повећан за 11.779 лица. Међутим, на ово повећање нема толико велики утицај развој градских функција и ширење гравитационог подручја, колико је популационо увећање последица принудних миграција српског становништва са простора бивше Југославије ка СРЈ, а посебно Војводини. У Периоду од 1990. до 1996. године у Нови Сад је досељено 26.925 избеглих особа што је чинило 56,0% од укупног броја избеглица у новосадској општини и 10,4% од укупног броја избеглица у Војводини. У новосадској општини је 1991. било 265.464 становника. Након последњих масовних досељавања становника, после распада бивше Југославије, дошло је до пораста броја становника. По првим резултатима пописа 2002. године у новосадској општини је било 298.139 становника тако да је број становника у општини порастао за око 12% између последња два пописа. Не постоји тачан податак колико људи је још дошло и колико их је отишло, али је сигурно да је ово популационо увећање Новог Сада било једно од већих у његовој историји. Оно није потстакнуто економским снажењем, развојем индустрије и терцијерних делатности већ безобзирним политичким превирањима. Последњи

међупописни пораст броја становника је настао механичким путем, док је природни прираштај у том периоду неповољан и због лоше биолошке структуре, а и због тога што је град престао да буде значајно имиграционо подручје.

Урбанизација Новог Сада и његове функције су у узрочно-последичној вези. Изградња индустријских објеката, као и различитих установа услужне функције узроковали су досељавање становништва. Досељено становништво је опет утицало на још већи развој Новог Сада.

Новосадско подручје је захваћено интензивном урбанизацијом пре Другог светског рата, када је дошло до изградње знатног броја индустријских постројења, што смо видели у историјском делу. Процент урбаног становништва у новосадској општини је прешао 70,0% још на попису 1921. године. Од те године до 1991. проценат урбаног становништва је достигао вредност од 78,7%. Од пописа 1869. до 1991. године удео становништва који живи у центру новосадске општине се удвостручио. Односно, по том првом попису од 54.740 лица која су живела на простору тадашње општине Нови Сад у централном насељу је живело 19.119 лица или 34,9%. Постепено је растао удео становника града Новог Сада у општинској популацији до 1921. године. По том попису је у граду Новом Саду живело 46,1% од 84.865 становника општине. Међутим, у међупописном периоду од 1921. до 1931. године, и поред светске економске кризе, проценат становника у граду Новом Саду од општинске популације је износио 60,0%. По попису после Другог светског рата удео новосадског становништва је минимално опао (59,5%), да би до 1971. проценат Новосађана у укупној општинској популацији (213.861 лица) износио 66,1%. Од 1971. године удео становника града Новог Сада се постепено смањује до 1991. године, када је тај проценат износио 65,8%. Смањење је настављено и до 2002. године, када је удео становника града Новог Сада 64,0%, од укупног броја становника општине. Смањење удела становника у граду Новом Саду је у највећој мери последица опадања природног прираштаја, али и уласка земље у кризу, тако да град својим функцијама није снажније привлачио мигранте.

Природно кретање становништва

Природно кретање становништва у Новом Саду је анализирано за период од 1963. године, од када се може пратити рађање деце по месту становања мајке, па до 2000. године.

Наталитет у посматраном периоду на простору града Новог Сада износи 81.741 лице, што је само 12,1 % од броја рођених у том периоду на простору новосадске општине или 1,6% од укупног броја рођених на простору Војводине. У периоду од 1963. до 1970. године у Новом Саду је било 15.548 живорођене деце, тако да је стопа наталитета у граду износила 15,6%. У исто време стопа наталитета је била незнатно виша у општини (15,8 %), док је у Војводини стопа износила 14,4 %. У наредном периоду (1971-1980) апсолутни број живорођених у граду је повећан за 8.411 лица у односу на претходни период тако да је у том периоду било 23.959 живорођених. Стопа наталитета у граду, због пораста броја становника, је смањена на 15,3%. У том истом периоду, седамдесетих година, на простору Војводине повећан је апсолутни број живорођених али је смањена стопа на 14,1%. Међутим, у новосадској општини поред повећања апсолутног броја живорођених, незнатно је повећана и стопа наталитета на 15,9%. Осамдесетих година, када долази до интензивирања економске кризе на простору бивше Југославије, смањен је апсолутни број живорођених у граду за 1.903 лица. Просечно је у том десетогодишњем периоду годишње рађано у Новом Саду 221 дете и стопа је износила 12,6%. Смањење стопа наталитета је било и у Општини (13,5 %) и у Војводини (12,7%). Деведесетих година (1991-2000), и даље се наставља смањивање броја живорођених и поред масовног насељавања избеглог становништва из крајева где је традиционално наталитет био већи. Све тежа економска ситуација, без посла велики број људи, одлазак под стечај бројних фирми (некад привредних гиганата), масовно отварање малих приватних радњица и понеки привредни приватни гигант који је преко ноћи освануо и даље нису пружали становништву животну сигурност тако да се не одлучује на знатније проширивање својих породица. Број живорођених у Новом Саду је током последњег периода смањен за 1.878 лица тако да је за тих десет година рођено 20.178 лица или просечно 2.018 лица. Стопа наталитета је смањена за 30% у односу на почетни анализирани период и износи 10,9%. Стопа наталитета је смањена и целој општини на 11,0%, а и у Војводини на 10,4%. Наставак тешке економске ситуације у целој држави и у првој деценији двадесетпрвог века довешће до даљег опадања и апсолутног броја живорођених и стопа наталитета.

Поред осавремењавања медицине и животних услова морталитет у Новом Саду је у периоду 1963-2000. порастао скоро 200%. У периоду од 1963. до 1971. године апсолутни број умрлих је износио 7.657, што значи да је годишње просечно умрало 957 особа. Стопа морталитета у том периоду је износила 7,7%. Нешто веће стопе смртности су биле у општини Нови Сад (8,3%) као и у Војводини (9,6%). У

наредном периоду (1971-1980) дошло је до великог пораста смртности те је просечни годишњи број умрлих износио 1.237 лица. Стопа морталитета у том десетогодишњем периоду у граду је износила 7,9%, у новосадској општини је остала на истом нивоу, 8,3%, док је у Војводини била знатно изнад новосадских вредности и износила је 10,6%. Осамдесетих година годишњи број умрлих се попео на просечно 1.549 лица. Стопе морталитета су порасле у граду и Општини за један промил, а у Војводини за 1,4%. Стресни догађаји, несигурни животни услови довели су до тога да је на крају двадесетог века просечан број умрлих прешао две хиљаде (2.087 лица). На основу тога можемо да закључимо да је дневно умирало готово шест особа. Стопа морталитета деведесетих година у граду је износила 11,3%. Са овом вредношћу стопе морталитета су премашиле вредности стопа у општини (10,8%), а остале су још увек испод вредности стопа морталитета у Војводини (13,9%).

И поред свих савремених достигнућа у медицини, економска ситуација у држави, привредно реструктурирање, несигуран и лош животни стандард, лоши услови за запошљавање ће и даље доводити до пораста смртности становништва.

Табела 3: Природно кретање становништва у Новом Саду између 1963. и 2000. године

Година пописа	Наталитет		Морталитет		Природни прираштај	
	број	стопа у ‰	број	стопа у ‰	број	стопа у ‰
1963-1970.	15.548	15,6	7.657	7,7	7.891	7,9
1971-1980.	23.959	15,3	12.371	7,9	11.588	7,4
1981-1990.	22.056	12,6	15.495	8,9	6.561	3,7
1991-2000.	20.178	10,9	20.874	11,3	-696	-0,4

У периоду од 1963-2000. апсолутни природни прираштај је износио 25.344 те је он учествовао са 28,0% у укупном порасту становништва у целокупном посматраном периоду, а 72,0% је припадало миграцијама.

Стопа природног прираштаја у граду између 1963. и 2000. године је износила 7,9%. Ова вредност стопа природног прираштаја новосадског становништва је изнад општинских вредности (7,6%), а посебно изнад вредности стопа у Војводини (4,8%). Пошто је природни прираштај разлика између наталитета и морталитета, на основу анализираних вредности наведених компоненти за очекивати је да стопе природног прираштаја имају константан пад ка 2000. години. У периоду од 1971. до 1981. године стопа природног прираштаја у граду је незнатно смањена, тако да је износила 7,4%, у Општини је имала исту вредност као и у претходном периоду (7,6%), а у Војводини је

смањена и износила је 3,5%. Осамдесетих година стопа природног прираштаја у граду је и даље нешто нижа него у Општини. У граду стопа је имала вредност од 3,7%, а у Општини је износила 4,2%. Мађутим, војвођанска вредност стопе природног прираштаја је свега 0,2%. У последњој декади двадесетог века вредност покрајинског просека стопе природног прираштаја је пала испод позитивних вредности и износила је -3,6%, као вредност стопе у граду где је нешто виша али такође негативна и износила је -0,4%. Једино су вредности стопа у Општини остале позитивне (0,2%) али са тенденцијом скорог пада испод нуле.

Доласком избеглица током последњих ратних превирања владало је уверење да ће придошло становништво побољшати слику природног кретања становништва. Међутим, економска ситуација има преовлађујуће дејство кад је у питању природно кретање становништва. На основу закључака код наталитета и морталитета, сигурно је да ће вредности стопа природног прираштаја имати у скоријој будућности и знатно више негативне вредности што може да има посредно дејство на функције и гравитационо подручје Новог Сада.

Механичко кретање становништва

За планирање урбаног развоја осим природног прираштаја важан је и механички прираштај, односно неопходно је израчунавање миграционог салда.

У периоду од 1963. до 1971. године становништво је имао раст од 30.868 лица. Природним прираштајем је број становника увећан за 7.891 лице, док је за осталих 22.977 лица популација порасла механичким приливом. Стопа миграционог салда у Новом Саду је износила 23,0 % и била је изнад војвођанског просека који је износио 21,7 %, а била је виша и од општинског просека који је био 19,3%. То показује колико је Нови Сад био јак привредни, културни, образовни и административни центар у Војводини, те је привлачио становништво која се усељавало у њега. И у току развоја економске кризе у Југославији Нови Сад је и даље био интересантан имигрантима, тако да је седамдесетих година имиграција чинила око 59,0% од укупног повећања популације, а остало повећање је настало природним прираштајем. Стопа миграционог салда је износила 10,6 % и у граду, а и у Општини. Нови Сад је у овом десетогодишњем периоду имао знатно већу стопу миграције него што је био покрајински просек. У Војводини су имигранти чинили само 15,0% од укупног раста становништва, те је и стопа миграционог салда износила само 0,6%. У наредном десетогодишњем периоду стопа миграционог салда у Војводини је била негативна, и

износила је -1,7%. У том периоду из Покрајине је одсељено око 35.000 људи. Исељавање се дешавало и из новосадске општине, одакле је емигрирало око 2.700 особа те је стопа миграционог салда -1,0%. Ова емиграција из насеља новосадске општине је углавном имала правац ка центру Општине. Тако да је миграциони салдо у Општини био позитиван (3.045 досељених) и стопа је износила 1,7%. Опадање стопа миграционог салда од 1963. до 1991. године (а и касније) је последица смањеног броја радних места. Готово никакве могућности за запошљавање и велике тешкоће да би се дошло до стана, били су велика препрека за досељавање те је и миграциони салдо бивао све мањи.

Табела 4: Миџрације у Новом Саду
између 1963. и 2000. године

Година пописа	Миграциони салдо	
	број	салдо у %
1963-1970.	22.977	23,0
1971-1980.	16.581	10,6
1981-1990.	3.307	1,9
1991-2000.	10.137	5,5

Услед масовног досељавања избеглица деведесетих година миграциони салдо је достигао позитивне вредности и у Војводини и Општини (у Војводини 4,0%, у Општини 9,3 %). У самом граду миграциони салдо је имао вредност од 10.137 лица, тако да је стопа 5,5%. Међутим, сигурно је да се изван број људи одселио из града јер је досељен већи број избеглица него што је миграциони салдо.

Према статистичким подацима број аутохтоних становника Новог Сада је од 1961. до 1991. године стално растао, док је удео досељеника опадао. По попису 1961. у граду је било 69,3% досељеника, а 30,7% аутохтоних. До следећег пописа удео аутохтоних становника се повећао на 31,7%, а досељеника је смањен на 68,3%. Знатније смањење удела досељеника је било по попису 1981. када је забележено 39,4% досељених и 60,6% староседелаца. И на следећем попису је настављен трен опадања удела досељеника и раста староседелаца. По попису 1991. године од укупно 179.626 становника града Новог Сада 59,4% је досељено, или 106.625 лица. То значи да само 40,6% популације живи од рођења у Новом Саду. Процентуално учешће аутохтоне популације у укупној је нешто веће у Општини (41,1%). У Војводини је нешто више од пола становника аутохтоно (54,6%).

Најмање је досељено у град Нови Сад са подручја исте општине (6,8%). Знатно више имиграната је са подручја других република (44,0%), а највише је досељено са подручја исте републике али друге општине (53,1%). Нови Сад је највише привукао становнике других градских насеља, тако да су они учествовали са 64,4% у структури досељеника. Из мешовитих насеља је свега 17,5%, а из сеоских најмање, 15,3%.

Ако анализирамо структуру досељеника по времену досељавања у Нови Сад, најмање имиграната је из периода пре Другог светског рата и током рата, што је и логично. Од тада је прошло скоро шездесет и више година те је највећи број ових досељеника умро. Највише је досељено у периоду 1946-1960 (26,8%), више од четвртине имиграната. Други период интензивног досељавања становништва у Нови Сад је између 1961. и 1970. када је досељена друга половина имиграната забележена по попису 1991. године (24,7%). Како је јачала економска и политичка криза у држави тако је слабио и интензитет досељавања. Од 1971. до 1980. је имигрирало 21,6% досељеника, а између 1981. и 1991. 15,6%. И поред масовних досељавања током деведесетих година, проценат досељених у овом периоду неће премашити проценте досељених током два послератна периода.

Табела 5: Радници према месту рада и месту становања по попису 1991. године

	Укупно	1.	Раде ван места сталног становања					5.
			Свега	2.	3.	4.	Непо-знато	
Војводина	614.164	429.809	184.039	76.371	41.466	20.761	45.441	316
Нови Сад-општина	100.892	73.272	27.558	24.327	1.975	6.48	608	62
Нови Сад-град	70.226	66.588	3.580	1.371	1.438	4.82	289	58

1. Раде у месту сталног становања
2. - У другом месту исте општине
3. - У другој општини исте републике односно покрајине
4. - У другој републици односно покрајини
5. - У иностранству

Увек је било мало Новосађана који су свој посао обављали ван места становања. У време пописа 1961. године од 45.206 радника дневне мигранте је чинило само 1.025 лица (2,3%). По следећем попису било је 55.194 радника и од тога 2.148 дневна мигранта (3,9%). Податке пописа 1981. године не можемо користити за

ову анализу јер је тада Нови Сад био подељен на пет општина. У три општине су били само делови града, једино су Стари град и Лиман били цели. Тако да су ту бележени радници који су путовали из појединих делова града у друге као дневни мигранти, иако су они становали и радили у једном насељу (Царић, 1994).

Дневни мигранти имају велики значај за стварање гравитационог подручја Новог Сада. Пописна статистика прати раднике према месту рада и месту становања. У табели 5 су наведени подаци о радницима из које можемо да видимо који део од укупног броја радника су дневни мигранти. На простору Војводине од укупно 614.164 радника у истом месту живи и ради 70,0%, док преосталих 29% су дневни мигранти, а 0,1% ради у иностранству. Од дневних миграната, највише их ради у истој општини, али у другом насељу. У новосадској општини је знатно мање радника који живе и раде у различитим местима, 27,3%. Најмање дневних миграната је у самом Новом Саду. Од укупно 70.226 радника по попису 1991. године 94,8% је радило у самом Новом Саду, а само 5,1% их је путовало до свог радног места. Од ових 5,1% (3.580 лица), на простору новосадске општине је радило 1.371 лице, у другој општини Војводине радило је 1.438 лица, док је ван Војводине радило само 483 лица. На основу овог можемо да видимо да највећи број радника који започну посао у Новом Саду углавном се и настане у њему тако да не морају да путују на посао.

Полно-старосна структура

На развој функција града има утицај и полно-старосна структура, а посебно старосна структура становништва.

Од пописа 1961. па до 1991. године константно је већи удео женске популације у Новом Саду. По попису 1961. године било је 52,0% жена, да би се до пописа 1991. године удео повећао на 52,9%. Процентуалан удео нам говори да је и коефицијент маскулинитета испод 1.000. Односно, на 1.000 жена, по попису 1961. године је било 923 мушкарца. Константно је опадао коефицијент маскулинитета, тако да је његова вредност 1971. 903, 1981. 901, а 1991. године 891.

Старосна пирамида, која има неправилан облик због сужене основе, указује на интензивније проблеме у будућности због самивања броја радноспособног становништва. Драстичан пад наталитета у периоду од 1980. године је довео до сужавања основе пирамиде. Највећи је удео становништва из међуратног периода и

из периода после Другог светског рата и то у старосним групама од 35-39 и 40-44, затим у групи 50-54 године. Ка врху старосне пирамиде видно је више женског становништва, због дужег животног века жена.

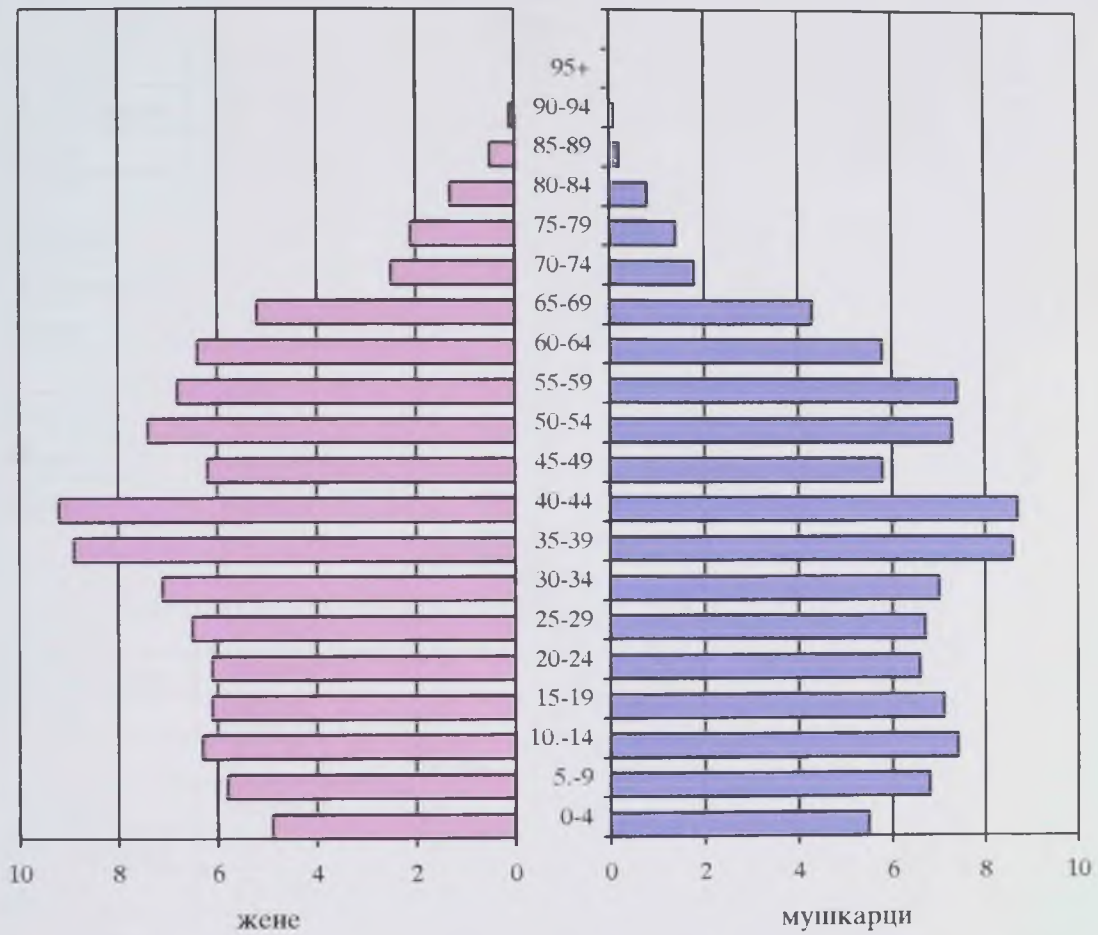

График 1: Старосна пирамида становништва Ново́ Сада према подацима пописа 1991. године (у %)

У табели 6 је дат преглед становништва према попису 1981. и 1991. године по великим старосним групама за Војводину, општину Нови Сад и општински центар. Код све три територијалне јединице је очигледно смањење процентуалног удела младог (0-19 година) и средовечног (20-59 година) становништва, а пораст старог (преко 60 година) становништва и кад се посматра укупно становништво и по половима.

Табела б: Велике старосне групе становништва по попису 1981. и 1991. године

	0-19		20-59		60+	
	број	%	број	%	број	%
Попис 1981.						
Војводина						
Укупно	544.248	26,7	1.180.606	58,0	301.612	14,8
Мушкарци	278.898	28,1	583.955	58,8	126.871	12,8
Жене	265.350	25,5	596.651	57,3	174.741	16,8
Нови Сад - општина						
Укупно	70.040	27,2	156.842	60,9	29.325	11,4
Мушкарци	35.947	29,0	75.746	61,0	11.722	9,4
Жене	34.093	25,5	81.096	60,7	17.603	13,2
Нови Сад - град						
Укупно	43.836	25,9	105.882	62,6	19.288	11,4
Мушкарци	22.398	28,0	50.116	62,6	7.606	9,5
Жене	21.438	24,1	55.766	62,7	11.682	13,1
Попис 1991.						
Војводина						
Укупно	51.803	25,7	1.118.544	55,5	367.569	18,3
Мушкарци	26.695	27,1	558.610	57,0	151.693	15,5
Жене	252.108	24,4	559.934	54,2	215.876	20,9
Нови Сад - општина						
Укупно	68.883	25,9	153.932	58,0	41.062	15,5
Мушкарци	35.137	27,6	74.317	58,4	17.059	13,4
Жене	33.746	24,4	79.615	57,6	24.003	17,4
Нови Сад - град						
Укупно	44.527	24,8	104.458	58,2	29.636	16,5
Мушкарци	22.640	26,8	49.258	58,2	12.226	14,4
Жене	21.887	23,0	55.200	58,1	17.410	18,3

У наредној табели су приказани претшколски и школски контингенти и радни контингент, који су важни за обављање многих функција у граду. Такође, будућност привредних и ванпривредних функција је зависно и од средње старости становништва, као и од индекса старости и младости. По попису 1981. је било две трећине радно способног становништва у Војводини. Нешто је више мушкараца него жена јер њихова радна способност је до 65, а жена до 60 године. У општини је нешто већи удео овог контингента становништва, а у граду је највећи, што само говори о привлачној снази важних привредних и непривредних функција града за радно способно становништво. У наредних десет година, између пописа 1981. и 1991. године економске и политичке неприлике су утицале да се смањује број

радноспособног укупног становништва, како у Војводини и Општини тако и у граду. Једино је у Војводини и целокупном општинском подручју, једва приметно повећан, удео радно способних мушкараца, док је удео жена опао. Удео жеске радно способне популације је опао на свим нивоима посматрања.

Апсолутни бројеви и процентуални удео претшколског и школског контингента је опао, како у Војводини, тако и на подручју новосадске општине па и градског подручја. Смањење броја становника до 15 година старости и мушког и женског пола је последица опадања наталитета.

Табела 7: Контингенти и средња старости становништва према попису 1991. године

	Радни контингент		Претшколски и школски контингент		Средња старост	Индекс младости	Индекс старости
	број	%	број	%			
Попис 1981.							
Војводина							
Укупно	1.350.919	66,4	405.275	19,9	35,3	26,7	14,8
Мушкарци	686.071	69,1	208.122	21,0	34,2	28,1	12,8
Жене	664.848	63,8	197.153	18,9	36,5	25,5	16,8
Нови Сад - општина							
Укупно	176.582	68,5	53.062	20,8	33,9	27,2	11,4
Мушкарци	87.445	70,4	27.568	22,2	32,8	29,0	9,4
Жене	89.137	66,7	26.052	19,5	34,8	25,5	13,2
Нови Сад - град							
Укупно	118.473	70,1	33.576	19,9	34,7	25,9	11,4
Мушкарци	57.667	72,0	17.178	21,4	33,6	28,0	9,5
Жене	60.806	68,4	16.398	18,4	35,7	24,1	13,1
Попис 1991.							
Војводина							
Укупно	1.308.777	65,0	386.430	19,2	37,5	25,7	18,3
Мушкарци	684.985	69,8	198.180	20,2	36,1	27,1	15,5
Жене	623.792	60,4	188.250	18,2	38,9	24,4	20,9
Нови Сад - општина							
Укупно	178.667	67,3	51.023	19,2	36,5	25,9	15,5
Мушкарци	90.365	71,0	25.964	20,4	35,4	27,6	13,4
Жене	88.302	63,9	25.059	18,1	37,6	24,4	17,4
Нови Сад - град							
Укупно	121.128	67,4	32.784	18,3	37,4	24,8	16,5
Мушкарци	60.153	71,1	16.672	19,7	36,1	26,8	14,4
Жене	60.975	64,2	16.112	17,0	38,6	23,0	18,3

Средња старост становништва на подручју града Новог Сада је у периоду од 1981. до 1991. године порасла за око 3 године. Становништво је 1981. у просеку било старо 34,7 година, међутим, 1991. године просек година се приближио крају четврте деценије и износио је 37,4 године. Средња старост жена је нешто виша него код мушкараца. На простору општине је нешто млађе становништво, а у Војводини је средња старост слична као и на простору града.

Смањење природног прираштаја има за последицу смањење претшколског и школског контингента, затим, за коју деценију, још веће смањење удела радног контингента. Као последица тока ових фактора јавља се повећање средње старости становништва, а то прати опадање вредности индекса младости и раст вредности индекса старости великом брзином.

Становништво према писмености и школској спреми

Структура становништва према писмености од 1981. до 1991. године се знатно поправила. У Граду је број неписмених смањен са 2,7% у 1981. на 1,7% у 1991. Можемо да видимо из табеле број 8 да је структура неписмених најповољнија у Граду. Већи је проценат неписменог становништва у Општини (1981. 2,8%, 1991. 2,1%) и на простору Војводине (5,8% 1981 и 4,1% 1991). Гледано по старосним групама највише неписмених је у групи преко 35 година. У овој групи неписмених, највећи број отпада на оне преко 60 година, међутим, због неслагања методологија обраде података ова два пописа морали смо податке да сведемо на старије од 35 година. Приликом оба попис, а сигурно је тако било и раније, а биће и по попису 2002, већи је број неписмене женске популације него мушке.

Табела 8: Писмено с̄тановништво с̄таро десет̄ и више година према с̄тарости и полу

Година пописа	Укупно	Неписмени					
		Свега		10-19	20-34	35+	Непознато
		број	%				
Попис 1981.							
Војводина							
Укупно	1.750.892	101.713	5,8	2.295	6.893	92.525	0
Мушкарци	847.976	26.659	3,1	1.087	2.580	22.992	0
Жене	902.916	75.054	8,3	1.208	4.313	69.533	0
Нови Сад - општина							
Укупно	219.185	6.203	2,8	150	444	5.609	0
Мушкарци	104.334	1.346	1,3	66	124	1.156	0

Година пописа	Укупно	Неписмени					
		Свега		10-19	20-34	35+	Непознато
		број	%				
Попис 1981.							
Жене	114.851	4.857	4,2	84	320	4.453	0
Нови Сад - град							
Укупно	146.915	2.610	1,8	78	206	2.224	0
Мушкарци	68.705	506	0,7	33	61	364	0
Жене	78.210	2.104	2,7	45	145	1.860	0
Попис 1991.							
Војводина							
Укупно	1.765.320	72.612	4,1	1.852	4.413	65.919	428
Мушкарци	853.382	15.940	1,9	950	1.816	13.023	151
Жене	911.938	56.672	6,2	902	2.597	52.896	277
Нови Сад - општина							
Укупно	233.342	4.841	2,1	370	512	3.905	54
Мушкарци	110.957	1.079	1,0	195	211	653	20
Жене	122.385	3.762	3,1	175	301	3.252	34
Нови Сад - град							
Укупно	159.115	1.815	1,1	134	165	1.490	26
Мушкарци	74.198	379	0,5	61	53	253	12
Жене	84.917	1.436	1,7	73	112	1.237	14

Између пописа 1981. и 1991. године структура становништва према школској спреми је видно побољшана. Смањен је број становника без школске спреме. Такође, мање је оних који су завршили непотпуно или потпуно основно образовање. Знатан је број становника са завршеном средњом школом и то за квалификовани, висококвалификовани и стручни кадар. Привреди је био потребан овај кадар, посебно индустрији, тако да су запошљавали становништво са завршеном овом школом. Међутим, смањивањем броја занатских радњи, пропадањем неких предузећа, отварањем приватних фирми и радњи, и даље је знатна потреба за овим профилима тако да је број становника са завршеним овим школама и даље велик.

Табела 9: Становништво Новог Сада старо десет и више година према школској спреми

Школска спрема		1981.	1991.
Без школске спреме		4.162	3.414
Незавршено	1-3 раз. о.ш.	1.816	1.579
	3-7 раз. о.ш.	18.280	14.430
Основно образовање		30.972	29.221
Средње образовање	Свега	57.911	66.608
	Школе за КВ и ВКВ радике	25.125	17.343
	Гимназија	9.172	8.172
	Средње школе за стручни кадар	21.697	23.763
	Средње усмерено обр.	1.917	17.330
Више образовање		8.231	10.410
Високо образовање		13.714	19.905
Непознато		1.358	1.275

Између пописа 1981. и 1991. године повећан је број становника са вишим образовањем за 26,5%, а са високим за 45,1%. Све интензивнијим развојем терцијарног сектора, јачањем функција као централног насеља у Покрајини, у Новом Саду је све већа потреба за вишом и високом стручном спремом тако да је позитивно увећање наведених школских спрема.

ФУНКЦИЈЕ НОВОГ САДА

Под функцијама савременог града подразумевају се све оне делатности и манифестације градског становништва које имају колективан карактер типичан за градска насеља. Градске функције се могу посматрати са стваралачког становишта - активност једног дела становника и са становишта коришћења тих стваралачких активности за личне и колективне потребе од стране градског становништва. Функције градова су углавном везане за живот и становање и рад становника. Та двојакост карактера градских функција изражава се у различитим облицима производње, друштвених услуга, градског саобраћаја, културне делатности.

По Б. Максимовићу, професору Архитектонског факултета из Београда, "коришћење стваралачке, организационе активности од стране градског становништва је основна сврха градских функција. У размештају функционалних елемената одлучујући значај има сам процес коришћења стваралачке, организационе активности, односно прогноза о будућем броју и густини корисника тих активности. Прогноза о величини радијуса опслуживања, о интензитету коришћења појединих друштвених објеката и слободних простора представља главно мерило при организацији функционалне структуре града."

Функције представљају веома значајну особину насеља од којих зависи већина осталих карактеристика градова. Проучавањем функција градова утврђује се веза између градова, везе са суседним и околним насељима, затим могуће је утврдити положај насеља у систему насеља, а могуће је наћи најбоље решење за уређење и размештај функција унутар насеља (Ђурчић, 1992).

М. Вреск је 1980. године изнео дефиницију града, и рекао да град представља веће насеље са производним и услужним делатностима које обавља већина активног становништва "не само за своје потребе већ и за потребе ширег простора". У овој дефиницији он је поделио делатности, па тиме и функције града на две групе. Прву групу чине функције производње и услуга. У производним функцијама су углавном секундарне делатности, јер су примарне делатности мало заступљене у граду. У услужне делатности је сместио терцијарне и квартарне делатности. Ове делатности

представљају спону између производње и потрошње или оне обављају одређене услуге и службе за потребе ових делатности и становништва. У другој групи функција, које проистичу из првих, су функције рада и становања. Становништво обавља напред поменуте делатности, али да би их ефикасније обављало неопходан му је и одмор, тако да је у градовима важна и функција становања. Ту се јавља и трећи елеменат у односима градских функција, који чини спону између напред поменуте две групе функција, а то је саобраћај у граду и између града и околине. Обично се у великим градовима јавља разлика између броја радних места и броја активног становништва у граду тако да долази до миграција на релацији град-околина. Мигранти користе различита саобраћајна средства, тако да је неопходно извршити анализу саобраћајне функције града. Мигранте привлаче, како радна функција тако и услужне функције, али је интензитет ових функција знатно теже одредити због нерасполагања подацима о становништву које користи ове услуге.

Сем поменуте поделе функција града, коју је урадио М. Вреск, користи се и подела функција на основу тога колико дејство имају на околину и колико становника их користе из града и из околине.

Интензивним развојем градова, почетком двадесетог века, многи научници су се интересовали за градске делатности и њихов значај за развој града. Тако да су се тада јавила и прва размишљања о подели градских функција на базне и небазне. На овај начин функције је први поделио Сомбарт 1902. године, а 30-их година 20. века у САД се јављају и први концепти ове поделе. Поступци који се користе у израчунавању базних и небазних функција су подељени на метод коефицијента локације и метод минимума потреба. Први метод је разрадио Хојт (Hoyt) 1954. године у САД (индекс вишка запослених). Овим поступком користили су се многи: Mattilu, Thompson, Kindera, Rapkina и многи други. А друга група поступака се базира на утврђивању "вишка запослених од минимума запослених у делатностима града нужних за потребе становништва града." Овим поступцима су се посебно бавили Alexsanderson, Ullman i Dacey.

У даљем тексту вршићемо анализу савремених функција Новог Сада, слично подели М. Вреска, тако да ћемо анализирати функцију рада, функцију становања и функцију услуге и управе, као и саобраћај, као спону између ових функција града Новог Сада. За утврђивање доминантних функција Новог Сада користићемо квантитативне методе за које смо користили податке о броју запослених у појединим делатностима, као и податке о дохотку по појединим делатностима и број радника миграната који обављају функцију рада у граду.

Функција центра рада

Функција производног рада, односно функција производње се остварује кроз примарне и секундарне делатности. Примарне делатности (пољопривреда, рибарство и шумарство) су, као што смо напоменули, слабије заступљене у граду, па и у Новом Саду, док су знатно заступљеније секундарне делатности: индустрија, рударство, грађевинарство, производно занатство и водопривреда. А највећи значај у току развоја Новог Сада-посебно после Другог светског рата, имала је услужна функција, што је последица његове улоге главног града у Војводини.

Услужне функције су доминирале у Новом Саду од његовог оснивања па до најновијег времена. У почетку то је било услужно и производно занатство, за потребе становништва Петроварадинске тврђаве. Занатска функција у Новом Саду је доминирала све до завршетка Другог светског рата, када долази до интензивнијег развоја секундарног сектора, посебно индустрије, а затим и грађевинарства и рударства, што смо детаљно објаснили у историјском развоју града.

По првом послератном попису 1948. године у граду се 9,3% становништва бавило примарним делатностима, док је у новосадском срезу у овом сектору делатности било чак 71,5%. У секундарним и терцијарним делатностима у граду је било око 90,0% становништва. И то подједнако у сваком сектору, док је у срезу у овим делатностима било знатно мање лица. Разлика између околних и централног градског насеља је била огромна. Овакво стање је логична последица још увек слабих градских непољопривредних функција Новог Сада које би могле јаче да привуку становништво и промене демографске прилике у околини. Тешко је поредити податке пописа 1948. и наредног пописа, 1953, због територијалних разлика. Наиме, по првом послератном попису у град Нови Сад је рачунат и Петроварадин. Ако се посматра та територија и 1953. године добијамо податке да је било 8,4% активног становништва у примарном сектору, 21,9% у секундарном и 69,7% у терцијарном. И на простору општине Нови Сад је дошло до измена, јер је у примарном сектору радило 35,6% активног становништва, у секундарном 16,0% и у терцијарном 48,4%. Видимо да је секундарни сектор имао мали број запослених, једино је у Новом Саду било нешто више запослених у овом сектору. Међутим, индустријска функција у центру општине још увек није била довољно јака да привуче већи број становника из околине. У сеоским насељима је било још и мање запослених у овом сектору, јер су индустријски, грађевински и рударски објекти слабо заступљени у њима. Једино је било нешто погона индустрије грађевинског

материјала (циглана), млинова и још понеки индустријски објекат (Ђурчић, 1990). У терцијарним делатностима је запослен велики број становништва, како у Новом Саду тако и у Општини. Међутим, велики број запослених у терцијарним делатностима у Општини последица је знатнијег удела ови делатности у самом центру Општине. Највише активног становништва терцијарног сектора радило је у управи, затим у занатству, потом у трговини и напослетку у саобраћају.

По попису 1961. године у општини је у примарним делатностима било запослено 20,9% активног становништва. По истом попису у граду Новом Саду се примарним делатностима бавило само 3,8% активног становништва. Изградњом индустријских објеката и развојем управних и услужних функција у граду се смањује број лица који се баве пољопривредном делатношћу. Међутим, поред смањења броја активних лица у примарним делатностима у граду Новом Саду, до смањења је дошло и у околним насељима. По том попису повећан је удео активних лица у секундарним делатностима како у насељу Нови Сад, тако и у Општини. Повећање непољопривредног броја активних становника је довело и до пораста удела терцијарних делатности. Повећање терцијарних делатности је осетно и у приградским насељима, што је последица повећаног удела дневних миграната на релацији околина - Нови Сад. Пораст броја становника у секундарном и терцијарном сектору је последица индустријског развоја и развоја других непољопривредних делатности, затим преласка великог броја становника из аграра у непољопривредне делатности. Знатан је и број младих људи који су напуштали аграрна домаћинства и ишли на школовање (средње школе, факултете), што је такође довело до смањења удела примарног сектора. Оваквом стању је допринела и економска политика у држави. Послертно одузимање земљишта и одређивање максимума довео је до тога да је велики број становништва напустио земљу. Осим тога, економска политика је није била у корист пољопривредницима. Људима који су остали да обрађују земљу све мање се исплатило да на њој остају. Улагања у развој села су изостала, комунална опремљеност је била на ниском нивоу. Све је то утицало да дође до пресељавања из села у градове и преласка на послове нискоквалификованих и неквалификованих радника у фабрикама.

Године 1971. на простору Војводине у примарним делатностима било је запослено 44,4% активног становништва, у секундарним 24,5%, а у терцијарним 31,1%. У новосадској општини најмање становника је радило у примарним делатностима - само 13,6%, нешто више је било запослено у секундарним 30,3%, а у услужним је више од половине запослених 56,1%. У граду Новом Саду, пошто је он

и главни град Војводине, сконцентрисан је велики број услужних делатности, те је и за очекивати велики процентуални удео радника из терцијарног сектора, чак 60,4%. У секундарним делатностима је радило 36,7%, а у примарним само 2,9%. У међупописном периоду у центру Општине је дошло до смањења апсолутног, као и релативног броја активног становништва у примарном сектору делатности. Међутим, у секундарном, као и терцијарном сектору повећан је број лица која обављају ове делатности. Повећање у овим делатностима је мање него у првом међупописном периоду. На ово је утицала привредна реформа из 1965. године која је спровођена ради рационализације производње (Ђурчић, 1990). Овом реформом био је обухваћен радно способни, активни и квалификовани део становништва.

Забележени подаци пописа 1981. године показују знатније промене у односу на досадашње кретање активног становништва по секторима делатности. На простору новосадске општине било је само 7,0% активног становништва у примарном сектору, а у граду Новом Саду 1,6%. У секундарним делатностима у Општини је порастао број лица, али најмање у односу на читав посматрани период, док је у центру Општине опао удео активног становништва у секундарним делатностима. Овакав ток је последица отварања индустријских погона и у селима, али посебно јачања услужних и управних функција у граду. Сем тога, отварају се индустријски објекти и у другим општинама Војводине. У терцијарном сектору је дошло до значајнијег пораста броја запослених, а посебно у граду Новом Саду, где је број активних лица у овом сектору порастао за 16.433 лица, а процентуални удео за 9,3%.

Све тежа економска криза, али и пад природног прираштаја од шездесетих, односно седамдесетих година 20. века, имо је за последицу минималан раст или опадање броја активног становништва по секторима делатности. У Војводини је, по подацима пописа 1991. године, било 26,0% радника у примарном сектору. У секундарном и терцијарном је приближно подједнак удео (секундарни 35,4%, терцијарни 37,7%). У новосадској општини (62,8%), а посебно у граду (68,9%) је порастао удео радника у терцијарном сектору делатности. Специјализацијом индустрије опао је удео запослених у секундарним делатностима. Примарним делатностима (пољопривреда, рибарство и шумарство) у граду се бавило само 1,9%, а у општини 5,5% запослених. Видимо да је дошло до смањења удела активних лица у примарним делатностима и у Општини. Становници околних насеља су напуштали пољопривреду и све више се запошљавали у граду, у индустрији и услужним делатностима.

Табела 10: Активно становништво општине Нови Сад и града Новог Сада према делатности по подацима пописа 1961, 1971, 1981. и 1991. године

	Попис	Укупно	Примарне делатности		Секундарне делатности		Терцијарне делатности	
			број	%	број	%	број	%
Општина Нови Сад	1948.	51.494	36.835	71,5	9.677	18,8	4.981	9,7
	1961.	76.952	16.086	20,9	21.223	27,6	39.643	51,5
	1971.	87.909	11.958	12,9	26.642	30,3	49.309	56,1
	1981.	99.355	6.977	7,0	33.043	32,2	59.335	59,7
	1991.	109.378	5.970	5,5	33.364	30,5	68.681	62,8
Град Нови Сад	1948.	41.672	3.881	9,3	18.710	45,0	19.068	45,7
	1961.	49.263	1.849	3,8	16.226	32,9	31.188	63,3
	1971.	63.068	1.808	2,9	23.172	36,7	38.088	60,4
	1981.	78.208	1.274	1,6	22.413	28,7	54.521	69,7
	1991.	74.425	1.430	1,9	20.665	27,8	51.290	68,9

Извор: Савезни завод за статистику, Попис становништва, станова и домаћинстава 1948, 1961, 1971, 1981. и 1991. године.

Због разлика у методологији обраде сектора делатности по пописима тешко је поредити делатности појединачно за неки дужи период, те ћемо дати упоредну анализу делатности активног становништва по пописима 1971. и 1991. године. И код ових пописа има разлике. Попис 1991. даје детаљнију поделу делатности него попис 1971. године. Међутим, имају и доста сличности, а довољни су да можемо да уочимо промене које су се дешавале.

Промене броја активних по појединим делатностима најбрже су се дешавале у индустрији и пољопривреди. Према подацима 1971. године у индустрији и рударству је било запослено 25,0% активног становништва града Новог Сада. Нешто мање радника у индустрији и рударству је било у Општини - 23,3%, а најмање у Војводини, свега 17,3%. У граду је до 1991. године опао удео индустријских и рударских радника у укупном броју активних лица на 22,8%, док је удео истих у општини порастао на 25,3%, а у Војводини на чак 29,9%. Овакав ток је последица изградње индустријских објеката и јачање индустрије и у другим општинама Војводине, а не само у главном граду Војводине.

Табела 11: Становништво Војводине, општине Нови Сад и града Новог Сада према делатности по подацима пописа 1971. године

Делатности	Војводина		Нови Сад - општина		Нови Сад - град	
	Број	%	Број	%	Број	%
Укупно	833.242	100,0	92.484	100,0	63068	100,0
Индустрија и рударство	144.065	17,3	21.579	23,3	15.751	25,0
Пољопривреда и рибарство	367.635	44,1	11.821	12,8	1.753	2,8
Шумарство	2.079	0,2	137	0,1	55	0,1
Грађевинарство	29.356	3,5	5.063	5,5	3.467	5,5
Саобраћај	30.773	3,7	5.339	5,8	3.954	6,3
Трговина и угоститељство	52.050	6,2	12.211	13,2	9.821	15,6
Занатство	58.884	7,1	9.374	10,1	6.596	10,5
Стамб. и комун. делатност	7.550	0,9	1.864	2,0	1.423	2,3
Култура и социјална делатност	49.277	5,9	12.201	13,2	10.043	15,9
Делатност друш. и држав. служби	26.897	3,2	6.237	6,7	5.694	9,0
Остале делатности	2.260	0,3	399	0,4	312	0,5
Ван делатности	14.688	1,8	1.378	1,5	885	1,4
Непозната делатност	2.085	0,3	306	0,3	206	0,3
Лица на привременом раду у иностранству	45.643	5,5	4.575	4,9	3.108	4,9

У пољопривреди и рибарству 1971. радило је 44,1% активног становништва Војводине, а у граду само 2,8%. Међутим, у Војводини где би требало да преовладава пољопривредна производња и да се највише радника бави пољопривредом до 1991. године њихов удео је опао на 25,7%. По том истом попису у покрајинском центру, Новом Саду, је било само 1,9% пољопривредних радника од укупног броја активних радника. Преласком пољопривреде са традиционалних начина обрађивања земље на савремени, механизовани начин, а посебно повременим кризама у пољопривреди, дошло је до одлива радника ка индустрији у Војводини и Општини, а у граду ка терцијарним делатностима (занатство, уређење насеља и простора, техничке и пословне услуге, наука, култура и информације).

У граду су се десиле значајне промене код делатности. Опао је апсолутни и релативни број запослених у грађевинарству, саобраћају и занатству, док је удвостручен апсолутни број запослених у трговини, угоститељству и туризму и осталим делатностима услужног карактера. Смањење броја запослених у грађевинарству је последица опште кризе у земљи, тако да је опала и градња, посебно крајем осамдесетих година, што ћемо видети код функције становања. Развој индустријских средстава, механичка обрада материјала, довела је до смањења

броја занатлија, па и до одумирања неких заната тако да се смањио број занатлија, како у граду тако и у читавој Покрајини.

Табела 12: Активно сјановништво Војводине, општине Нови Сада и града Новог Сада према делатности по подацима пописа 1991. године

Назив делатности	Војводина		Општина Нови Сад		Град - Нови Сад	
	Број	%	Број	%	Број	%
Укупно	774.452		109.378		74.425	
Индустрија и рударство	231.343	29,9	27.625	25,3	16.955	22,8
Пољопривреда и рибарство	199.415	25,7	5.776	5,3	1.384	1,9
Шумарство	2.147	0,3	194	0,2	46	0,1
Водопривреда	2.490	0,3	294	0,3	204	0,3
Грађевинарство	40.038	5,2	5.445	5,0	3.506	4,7
Саобраћај и везе	39.632	5,1	6.607	6,0	4.280	5,8
Трговина	68.060	8,8	15.238	13,9	10.750	14,4
Угоститељство и туризам	15.827	2,0	2.860	2,6	2.004	2,7
Занатство и личне услуге	24.746	3,2	4.986	4,6	3.370	4,5
Стамбене и комуналне делатности и уређење насеља и простора	10.452	1,3	2.388	2,2	1.514	2,0
Финансијске, техничке и пословне услуге	20.064	2,6	6.488	5,9	5.454	7,3
Образовање, наука, култура и информрације	42.462	5,5	12.991	11,9	10.536	14,2
Здравствена и социјална заштита	36.241	4,7	9.161	8,4	6.662	9,0
ДПЗ, СИЗ и ДПО	34.342	4,4	7.962	7,3	6.720	9,0
Непознато	7.193	0,9	1.363	1,2	1.040	1,4

Парадоксална је чињеница да је данас јако тешко пратити број запослених како у целој земљи, тако и на простору Новог Сада. Отворене су бројне приватне радње, које имају пријављене власнике, а поред њих имају раднике који раде на црно или као приправници на три месеца, па онда добијају отказ. Тако да данас немамо праву статистичку евиденцију, како о броју радњи и предузећа, тако и о броју запослених у њима. Пошто немамо адекватне податке о запосленима на простору града Новог Сада користимо податке званичне статистике за Општину Нови Сад пошто велики број запослених из Општине ради у Новом Саду-граду.

Табела 13: Број запослених у Војводини и општини Нови Сад

	Војводина				Општина Нови Сад			
	Укупно	% жена	Сектор		Укупно	% жена	Сектор	
			друштвени	приватни			друштвени	приватни
1982.	582.643	36,1	570.599	12.044	115.785	39,6	113.810	1.974
1986.	628.032	38,9	613.576	14.456	122.668	41,4	120.344	2.024
1991.	619.087	24,6	559.922	59.165	122.239	43,9	111.765	10.474
1996.	558.651	41,3	470.518	88.133	111.424	45,9	93.019	18.405
2000.	513.482	42,7	413.556	99.926	105.558	47,4	83.526	22.032

Извор: Статистички годишњак Војводине, 1987; Општине у Републици Србији 1992, 1997, и 2001.

Из табеле 13 видимо да је број запослених у Војводини 1982. године био већи него 2000.-те за око 69.000 лица. Број запослених је растао све до пред крај осамдесетих година док је већина предузећа успешно пословала на нашем простору. У новосадској општини 1982. је било запослено 115.785 лица или 19,9% од укупног броја запослених у Покрајини. До 1986. године број запослених је порастао на 122.668. На запослене у друштвеном сектору отпадало је око 98,0% запослених, како у Војводини тако и у новосадској општини. Деведесетих година, када је дошло до кулминације политичких неприлика, престаје извоз и привредна сарадња, увођења санкција СРЈ, тако да долази до брзог пропадања многих привредних гиганата и знатан број радника остаје без посла. Број запослених је у константном паду деведесетих година. У општини Нови Сад, број запослених 2000. године је био мањи за око 14,0% у односу на 1986, док је смањење у Војводини и преко 18,0%. Број запослених у приватном сектору у Општини у посматраном периоду је порастао за преко десет пута. Последњих десетак година отворене су многе приватне фирме (месна индустрија, текстилна индустрија, трговине, бројне радионице за оправку) које су у кратком временском интервалу прешле у гиганте. Сигурно је да је број запослених у приватном сектору деведесетих година, па и у првим годинама двадесетпрвог века већи јер је знатан број запослених у овом сектору непријављено.

Подаци по делатностима су нама на располагању само у друштвеном сектору, тако да само тај сектор можемо детаљније анализирати по делатностима. Укупно смањење броја радника у периоду од 1981. до 2000. године довело је до смањења броја радника и у већини делатности. У индустрији и рударству је 1981. године у општини Нови Сад било запослено 31.297 лица. До 1990. године број запослених је имао пораст, тако да их је било 34.534 лица. Тешка економска ситуација за многе друштвене фирме деведесетих година довела је до драстичног пада броја запослених у индустрији и рударству. Године 2000.-те било их је само 20.738 лица. Процентуални

удео запослених у Новом Саду је опао за око 3,0%. И у Војводини је у истом периоду опао број запослених у индустрији и рударству за око 47.000 лица. Запослени у пољопривреди и рибарству су малобројни у општини Нови Сад, тако да су 1981. учествовали са 1,2%, а 2000. године са 1,9%. Шумарство и водопривреда нису никад ни имали значајнији број запослених у новосадској општини. И тако мали број је у послатраном периоду смањен. У грађевинарству је радна снага смањена за преко 50,0%. У 1981. години у грађевинарству је радило 15.072 лица (13,4% од укупног броја радника). Лоша финансијска ситуација за откуп станова, тиме и за градњу станова, имало је за последицу смањење броја радника у грађевинарству на 6.464 лица у Општини. Саобраћај и везе и трговина имају смањен број запослених у посматраном периоду. Последњих двадесетак година расте број приватних угоститељских објеката тако да опада број запослених у друштвеном сектору исте делатности. Једине делатности у којима је повећан број запослених у протекле две деценије су: стамбено-комуналне делатности, образовање и здравствена и социјална заштита. Највећи пораст броја запослених је у здравственој и социјалној заштити, за 4.285 лица или за 7,7%. На овај пораст броја запослених највећи утицај имали су запослени у Покрајинској болници и Болници у Сремској Каменици (табела 14).

Индустријски радници и они који су запослени у рударству чине готово једну четвртину радника општине Нови Сад, а од тога већина је запослена у самом граду Новом Саду. У услужним делатностима је запослено 65,1% радника, тако да радници који раде у услугама, управи и индустрији чине готово 90,0% запослених у Општини. Остали запослени раде у другим делатностима секундарног сектора и у примарном сектору.

Табела 14: Број запослених у Војводини и општини Нови Сад
по делатностима од 1981. до 2000. године

	Године	Број и %	Укупно	Индустрија и рударство	Пољопривреда и рибарство	Шумарство	Водопривреда	Грађевинарство	Саобраћај и везе	Трговина	Угоститељство и туризам	Занатство	Стамб.-комун. делатности	Финансијске и друге услуге	Образовање	Здравствена и соц. заштита	ДПЗ	
Војводина	1981.	Број	560.326	211.280	59.133	1.841	2.157	47.756	38.603	55.052	13.124	14.824	7.046	17.961	35.814	29.337	26.398	
		%	100,0	37,7	10,6	0,3	0,4	8,5	6,9	9,8	2,3	2,6	1,3	3,2	6,4	5,2	4,7	
	1986.	Број	613.576	236.734	65.931	2.197	2.621	43.519	41.227	59.780	14.208	18.021	8.519	21.492	36.197	35.036	28.096	
		%	100,0	38,6	10,7	0,4	0,4	7,1	6,7	9,7	2,3	2,9	1,4	3,5	5,9	5,7	4,6	
	1989.	Број	624.409	244.847	65.664	2.180	2.564	40.125	40.271	61.956	12.843	17.713	8.941	24.242	38.146	37.389	27.499	
		%	100,0	39,2	10,5	0,3	0,4	6,4	6,4	9,9	2,1	2,8	1,4	3,9	6,1	6,0	4,4	
	1990.	Број	606.612	241.172	63.941	2.122	2.441	39.653	38.677	58.566	1.1382	14.927	7.867	22.375	37.958	37.472	25.859	
		%	100,0	39,8	10,5	0,3	0,4	6,5	6,4	9,7	1,9	2,5	1,3	3,7	6,3	6,2	4,3	
	1991.	Број	559.922	226.998	64.588	2.127	2.261	34.685	33.132	50.620	8.961	8.742	9.538	19.283	38.094	37.764	23.029	
		%	100,0	40,5	11,5	0,4	0,4	6,2	5,9	9,0	1,6	1,6	1,7	3,4	6,8	6,7	4,1	
	1996.	Број	470.518	189.786	52.950	1.763	2.001	25.294	27.169	38.111	6.046	6.901	8.938	16.534	38.169	38.413	18.453	
		%	100,0	40,3	11,3	0,4	0,4	5,4	5,8	8,1	1,3	1,5	1,9	3,5	8,1	8,2	3,9	
	2000.	Број	413.556	164.198	11.406	1.786	1.935	19.125	25.046	24.596	4.999	4.861	9.770	15.452	37.924	40.316	19.447	
		%	100,0	39,7	2,8	0,4	0,5	4,6	6,1	5,9	1,2	1,2	2,4	3,7	9,2	9,7	4,7	
Нови Сад	1981.	Број	112.134	31.297	1.380	180	291	15.072	8.435	13.709	2.620	3.498	1.614	7.781	12.579	7.341	6.337	
		%	100,0	27,9	1,2	0,2	0,3	13,4	7,5	12,2	2,3	3,1	1,4	6,9	11,2	6,5	5,7	
	1986.	Број	120.344	34.876	1.822	217	278	12.737	9.013	14.614	2.542	3.576	2.785	8.570	12.741	9.656	6.821	
		%	100,0	29,0	1,5	0,2	0,2	10,6	7,5	12,1	2,1	3,0	2,3	7,1	10,6	8,0	5,7	
	1989.	Број	121.816	34.376	2.266	205	251	11.585	8.936	15.445	2.329	3.457	2.901	9.439	13.366	10.538	6.722	
		%	100,0	28,2	1,9	0,2	0,2	9,5	7,3	12,7	1,9	2,8	2,4	7,7	11,0	8,7	5,5	
	1990.	Број	118.230	34.534	1.852	188	237	11.347	8.195	14.860	2.042	3.594	2.224	9.038	13.063	10.802	6.248	
		%	100,0	29,2	1,6	0,2	0,2	9,6	6,9	12,6	1,7	3,0	1,9	7,6	11,0	9,1	5,3	
	1991.	Број	111.765	31.164	2.226	190	221	9.899	8.088	13.503	1.940	3.503	2.708	9.066	13.005	10.722	5.530	
		%	100,0	27,9	2,0	0,2	0,2	8,9	7,2	12,1	1,7	3,1	2,4	8,1	11,6	9,6	4,9	
	1996.	Број	93.019	24.004	1.805	144	254	7.734	6.666	9.428	1.650	2.980	2.194	6.998	13.450	11.246	4.465	
		%	100,0	25,8	1,9	0,2	0,3	8,3	7,2	10,1	1,8	3,2	2,4	7,5	14,5	12,1	4,8	
	2000.	Број	83.526	20.738	1.586	164	228	6.464	6.270	6.265	1.342	2.062	2.252	6.826	12.888	11.626	4.816	
		%	100,0	24,8	1,9	0,2	0,3	7,7	7,5	7,5	1,6	2,5	2,7	8,2	15,4	13,9	5,8	

Извор: Општине у Републици Србији, 1992, 1997 и 2001. године.

Опадање броја запослених има за последицу, са друге стране, пораст броја незапослених. У новосадској општини 1982. године је било 10.970 незапослених лица, што је 12,1% од укупног броја незапослених у Војводини. За 14 година број незапослених у Општини је порастао за око 200,0%, тако да је 1996. године 32.135 лица тражило запослење. Године 1986. у Новом Саду је на сваких десет запослених лица долазио један незапослени. Те исте године у Војводини је била нешто лошија ситуација јер је на сваког седмог запосленог долазио један незапослени. Временом ситуација се погоршавала, сходно већ поменутиим узроцима, тако да је 1991. у Новом Саду био један незапослен на скоро шест запослених, а у Војводини на 3,5 запослених. Утростручавање броја незапослених у Новом Саду је имало за последицу да је на 3,5 запослених био један незапослен у 1996. години. У Војводини је тај број још мањи и износи свега 2,2 запослена на једног незапосленог. Последње године двадесетог века број незапослених у Општини се смањило на 29.948 лица или 12,9% од укупног броја незапослених у Војводини. Попис 2002. године ће показати смањење средовечне популације, као последица смањења наталитета. На основу тога можемо да закључимо да смањење броја незапослених није последица побољшања привредних прилика и веће тражње за радном снагом, већ негативних природних кретања становништва у Новом Саду, па и на простору целе Војводине. Међутим, преструктурирањем привреде сигурно је током 2001, посебно 2002. године поново дошло до лошије ситуације те је још повећан број незапослених лица.

Табела 15: Лица која су тражила запослење у Војводини и општини Нови Сад

	1982.	1986.	1991.	1996.	2000.
Војводина	90.355	89.248	174.487	249.698	231.434
Општина Нови Сад	10.970	12.405	20.934	32.135	29.948

Извор: Статистички годишњак Војводине, 1987; Општине у Републици Србији 1992, 1997, и 2001.

Последњих двадесетак година долази до све већег раскорака између потражње и понуде на тржишту рада. Сем овог узрока незапослености видели смо да је и стање привреде један од великих узрока. Неопходно је утврдити који кадрови недостају на тржишту рада и потом потстаћи њихово школовање да би се избегло веће нагомилавање незапослених у друштву.

Својим функцијама рада град привлачи становништво околине, што доводи до социо-економских и других промена у тој околини. По М. Вреску дејство функција је различито у појединим гравитационим круговима у зависности да ли су

базне или небазне делатности у питању. Базне делатности своју произведену робу и своје услуге извозе из града. Супротно од њих су небазне делатности, чије производе и услуге искључиво користи становништво града. Сигурно је да готово не постоје делатности које су само базног или само небазног карактера (Вресак, 1980). За утврђивање ових показатеља користили смо податке о структури запосленог становништва по делатностима. Наиме, ови подаци се редовно публикују и најдоступнији су нам, али су и свеобухватни. Подаци о продатој роби или вредности те робе су теже доступни, не могу бити тако свеобухватни, а и њихова тачност је дискутабилна, јер знатан број предузећа (било приватних или друштвених) не даје потпуно тачне податке, већ даје оне који њима у том моменту одговарају било због пореза или из неких других разлога.

За израчунавање базних и небазних делатности користили смо индиректни поступак - коефицијент локације, односно Хојтов индекс "вишка запослених". Овај индекс се израчунава на основу формуле

$$I = Z_{ig} - \left(\frac{S_g}{S_n} * Z_{in} \right)$$

где је Z_{ig} запослено становништво неке делатности града, Z_{in} запослено становништво исте делатности читаве земље, S_g становништво града и S_n становништво земље (Вреск, 1980).

Табела 16: Хојтов индекс вишка запослених (коефицијент локације) за 1981, 1991. и 2000. годину за општину Нови Сад

	1981.	1991.	2000.
Индустрија и рударство	4540,3	392,7	-2971,9
Пољопривреда и рибарство	-6108,6	-6529,4	-61,0
Шумарство	-53,1	-98,3	-93,9
Водопривреда	17,8	-85,5	-51,4
Грађевинарство	9024,1	5197,2	3702,4
Саобраћај и везе	3546,3	3596,7	2653,4
Трговина	6737,2	6641,1	2713,4
Угоститељство и туризам	958,0	725,3	620,2
Занатство	1620,7	2318,0	1360,1
Стамб.-комун. делатности	721,7	1415,1	841,2
Финансијске и друге услуге	5506,4	6452,0	4594,8
Образовање	8043,5	7841,1	7411,8
Здравствена и соц. заштита	3625,7	5602,8	5804,4
ДПЗ	2993,9	2408,2	2007,9

Вредности овог индекса (коэффициента локације) које износе нула и ниже од нуле показују небазну запосленост у тој делатности, док вредности индекса које су изнад нуле показују базну запосленост.

Према резултатима добијеним израчунавањима на основу наведене формуле у табели 16 видимо да је у периоду од 1981. до 2000. године на територији општине Нови Сад дошло до великих промена кад је реч о базним и небазним делатностима. Најнижи коефицијент локације 1981. године су имали пољопривреда и рибарство (-6.108,6), што значи да су то делатности небазног карактера, као и шумарство (-53,1). Изузетно висок коефицијент локације имају грађевинство (9024,1) и образовање (8043,5). Висок коефицијент локације је и код трговине (6737,2), финансијских и других услуга (5506,4) и код индустрије и рударства (4540,3). Ови високи коефицијенти указују на висок базни карактер највећег броја делатности у општини.

Осамдесетих година десиле су се промене посебно у индустрији, и грађевинарству, где је дошло до пада вредности коефицијента локације, што значи да је дошло до опадања значаја базног карактера ових делатности. Посматрани коефицијент код пољопривреде и рибарства је имао још нижу вредност, што потврђује констатацију да је како град, тако и општина са минималним учешћем пољопривредне функције. Сем пољопривреде и рибарства и шумарства и водопривреда је 1991. имала негативну вредност коефицијента локације. Овај коефицијент је и даље показивао висок базни карактер трговине (6.641,1), финансијских и других услуга (6.452,0) и образовања (7.841,1). Највећи пораст базног карактера имале су здравствена и социјална заштита, јер је коефицијент локације порастао са 3.625,7 на 5.602,8.

У периоду 1991-2000. година дошло је до знатно већих промена него у претходном периоду. Видимо да је до 1981. године значај индустрије био велики и да је базни карактер ове делатности био међу значајнијима у граду. Међутим, до 1991. године коефицијент локације је опао на свега 392,7 да би до 2000. године био негативан и износио -2.971,9. Лоша економска ситуација, пропадање друштвених предузећа доводи до делимичног враћања становништва околине пољопривреди што потврђује и коефицијент локације ове делатности који је 2000. године износио -61,0. Сем ове делатности, и шумарство и водопривреда и даље имају небазни карактер. Вредности коефицијента локације су опале код свих делатности сем код здравствене и социјалне заштите који је износио 5.804,4. Највећа вредност овог

коэффицијента је код образовања и износи 7.411,8. Смањење коэффицијената код свих делатности је последица и опадања броја запослених у друштвеном сектору, а пораст у приватном сектору. Међутим, статистика не даје податке о броју запослених по делатностима у приватном сектору по годинама, а и да нуди податке морали би бити обазриви са њима због лоше сарадње приватних предузетника са Статистиком.

Још један од релевантних показатеља интензитета појединих функција града јесте процес дневних миграција. Подаци о броју дневних миграната и њиховом учешћу у појединим делатностима и нама су послужили за одређивање доминантних функција Новог Сада.

Процес миграције радне снаге јавља се са развојем индустрије, како на осталим просторима, тако и у Новом Саду. Основни разлог појаве дневних миграција је економске природе. Наиме, због скупих станова и плацева у граду, становници из околних места пре одлучују да се населе ван града. Поред тога, у околним насељима становници могу да се баве и додатним занимањима.

У условима интензивне урбанизације и развоја индустрије, а посебно услужних и управних делатности у периоду осамдесетих година, а потом током деведесетих долази до преласка активног становништва из примарних у секундарне делатности у мањем броју и интензивније из секундарних у терцијарне делатности. Овај прелазак становништва ка секундарним и посебно терцијарним делатностима довео је до интензивирања дневних миграција, као и повремених миграција на релацији место становања - место рада. Овакво кретање становништва у ранијим периодима се у већем броју завршавало пресељавањем у место рада. Међутим, од 1981. године расте број оних који прелазе и неколико десетина километара од стана до посла и назад. Развој саобраћаја и саобраћајних средстава, повећавање брзине и тиме скраћивање времена које је потребно за долазак на посао и враћање у стан, затим немогућност решавања стамбених проблема, довели су до тога да су дневне миграције постале доминантан облик кретања радне снаге, што је посебно карактеристично за развијени свет.

Зачеци ове демографске, економске и социолошке појаве у Новом Саду јављају се још у предратном периоду. То је период када долази до интензивног развоја, поред занатства, различитих привредних делатности, а посебно индустрије. Након Другог светског рата долази до снажног развоја индустрије, али и других делатности (грађевинарства, саобраћаја, занатства, трговине и угоститељства, као и других услужних и управних функција) које су условиле развој дневне миграције

радне снаге. Повољнији саобраћајни услови омогућили су прилив слободне радне снаге са села које је бивало све више, полаганим одумирањем сеоских функција. Тако се од првобитних неколико стотина радника дневних мигранта, колико их је било пре Другог светског рата, број повећавао, на неколико хиљада, да би шездесетих година ка граду Новом Саду свакодневно долазило од седам до девет хиљада радника. Сигурно је да највећи број радне снаге у општини Нови Сад апсорбује сам град Нови Сад и приградско насеље Петроварадин. Током осамдесетих, па и деведесетих година, и све до краја двадесетог века апсорпциона моћ центра Општине и регионалног центра - Новог Сада је расла тако да је већина дневних миграната долазила управо у њега.

Подаци пописа 1981. године постоје за Општину Нови Сад, јер је у то време територија Новог Сада била Градска заједница општина, тако да бисмо имали случајеве да су у категорији дневних миграната и становници самог града Новог Сада, пошто је град био издељен на општине. Да бисмо избегли такве случајеве узето је стање за целу Градску заједницу општина. Међутим, сигурно је да је највећи број дневних миграната из околних насеља управо долазио у Нови Сад, а знатно мањи број у околна насеља која припадају његовој општини. Подаци пописа 1991. године односе се на дневне мигранте који долазе такође у општину Нови Сад, док су подаци пописа 2002. године за град Нови Сад. Да бисмо добили адекватнију слику развоја процеса дневних миграција ка Новом Саду анализираћемо податке и из ранијих периода, од шездесетих година, на основу расположиве литературе аутора који су се бавили овом проблематиком. Ту посебно издвајамо магистраски рад М. Бајића, који се бавио проблематиком дневних миграција ка Новом Саду са простора јужне Бачке и северне подгорине Фрушке Горе.

Шездесетих година највећи прилив дневних миграната је био из насеља до удаљености од 30 km. Са удаљености преко 30 km знатно је био мањи број дневних миграната, осим из источног и југоисточног правца. На већој удаљености, од поменуте, осећали су се гравитациони утицаји других привредних центара у Војводини, тако да је из удаљенијих насеља опадао број радника-миграната који су сваки дан долазили у Нови Сад (Бајић, 1971). Дневни мигранти су 1971. године чинили 15,7% од укупног броја запослених у граду Новом Саду. Највише миграната радило је у секундарним делатностима, чак 55,3% (4.196 лица), у терцијарним делатностима било је запослено 42,8% (3.308 лица), а најмање је радило у примарним делатностима, само 2,8% (219 лица). Највећу апсорпцију радника-путника имали су индустрија и рударство - 3.079 особа или 39,9%. Остале делатности

су имале знатно мање путника. У грађевинарству је било 1.117 лица или 14,5% од укупног броја дневних миграната. Затим су следиле кварталне делатности (суд, јавна управа и секретаријат, здравство и социјалана делатност, школе и факултети, култура и уметност) са 962 запослена, потом трговина и угоститељство 889, занатство 697, саобраћај 386 и комуналне делатности 374 лица. Овакав размештај дневних миграната везан је за квалификациону структуру радника. Наиме, међу њима је највећи број неквалификованих и полуквалификованих радника које су у највећем броју апсорбовали индустрија и рударство.

По подацима пописа 1981. године, мигранти су чинили око 18,0%, од укупног броја запослених у Општини. Дневних миграната је било 19.746 лица. То су лица која су свакодневно долазила са подручја других општина на посао у општину Нови Сад. Од укупног броја миграната, њих 2.408 (5,1%) су били повремени - недељни или месечни мигранти. Пошто је у граду Новом Саду према попису 1981. године радило 67,9% запослених од укупног броја колико их је било запослено на подручју Општине, сигурно је највећи број ових дневних миграната долазио на посао у град Нови Сад. Однос удела дневних миграната у делатностима је остао доста сличан у односу на 1971. годину. И даље су индустрија и рударство апсорбовали највећи број радника - путника (6.084 или 30,6%), у грађевинарству је радило 3.280 (16,6%), у саобраћају и везама 11,2%, а у трговини 2.016 лица (10,2%) који су свакодневно долазили на посао. У образовању, науци, култури и информацијама је радило 5,0% дневних миграната, занатству и личним услугама 4,5%. У осталим делатностима је било знатно мање процентуалног удела дневних миграната који су свакодневно путовали на посао. Међутим, ако посматрамо привреду по секторима, онда ћемо приметити да је дошло до малих промена. Наиме, у примарном сектору делатности је радило само 1,9% дневних миграната, у секундарном 47,7%, а у терцијарном 46,8%. Видимо да је дошло до лаганог претапања дневних миграната из примарног ка секундарном и терцијарном сектору, а ово је последица преласка из пољопривредне производње у индустрију или неку од делатности терцијарног сектора.

Све делатности на простору Општине су имале висок удео дневних миграната.

Више од једне четвртине дневних миграната у укупном броју запослених по појединим делатностима имале су: стамбено комуналне делатности и уређење насеља и простора (29,6%), шумарство (27,2%), саобраћај и везе (26,2%), занатство и личне услуге (25,3%) и пољопривреда и рибарство (24,5%). Висок удео дневних миграната, готово једна петина, био је и у грађевинарству (21,8%), водопривреди

(19,9%) и индустрији и рударству (19,4%). Најмање свакодневних путника је било у образовању, науци, култури и информацијама, само 7,8%.

Табела 17: Дневни мигранти (радници) у општини Нови Сад по делатностима

Делатности	1981.		1991.	
	број	%	број	%
Укупно дневни мигранати	19.746	100,0	39.016	100,0
Индустрија и рударство	6.084	30,8	12.858	33,0
Пољопривреда и рибарство	338	1,7	951	2,4
Шумарство	49	0,2	100	0,3
Водопривреда	58	0,3	140	0,4
Грађевинарство	3.280	16,6	3.379	8,7
Саобраћај и везе	2.206	11,2	3.691	9,5
Трговина	2.016	10,2	5.098	13,1
Угоститељство и туризам	344	1,7	805	2,1
Занатство и личне услуге	885	4,5	1.611	4,1
Стамб.-комун.дел. и уређ. насеља и простора	478	2,4	1.254	3,2
Финансијске, техничке и пословне услуге	644	3,3	1.443	3,7
Образовање, наука, култура и информације	980	5,0	2.990	7,7
Здравствена и социјална заштита	922	4,7	2.711	6,9
ДПЗ, СИЗ и ДПО	750	3,8	1.552	4,0
Непознато	712	3,6	433	1,1

Извор: Републички завод за статистику, Попис становништва 1981. и 1991. године, табела 1.1, Београд.

У периоду од 1981. до 1991. године дошло је до удвостручења броја дневних миграната на територији општине Нови Сад (табела 17). И поред економске кризе која је све јаче захватала простор целе земље, становништво је лакше налазило посао у већим градовима, него у сеоским насељима. Поред тога, радници се одлучују на путовање, због немогућности да реше своје стамбено питање у Новом Саду и тада им се више исплатило да путују или чак да буду подстанари.

По попису 1991. године у Општини Нови Сад је било 41.399 миграната, који су чинили 32,0% од укупног броја запослених. Међутим, нису сви били свакодневни мигранти. Њих 2.383 су били недељни или месечни мигранти. Вероватно су били потстанари на простору Новог Сада. Дневних миграната је било 39.016. Од тога броја 33,0% је радило у индустрији и рударству и чинили су 41,3% од укупног броја запослених у овој делатности. У трговини је радило 13,1% дневних миграната и они су чинили нешто више од једне трећине укупног броја запослених у овој делатности. Остале делатности су апсорбовале знатно мањи број. Тако је у саобраћају и везама

радило 9,5%, у грађевинарству 8,7%, образовању, науци, култури и информацијама 7,7%, а у здравству и социјалној заштити 6,9%. Најмање дневних миграната радило је у водопривреди и грађевинарству, мање од 0,5%. Примарни сектор је апсорбовао 2,7% дневних миграната, у секундарном је радило 42,1%, док је у терцијарном сектору било 54,3% дневних миграната.

Повећање броја дневних миграната је последица и концентрације услужних делатности у Новом Саду. Пошто је тенденција смањивања броја радних места у секундарним делатностима, а повећање у терцијарним, све је већи број становника са завршеним вишим и високим школама који након студија остају у граду и запошљавају се. Међутим, у периоду од 1991. до 2002. године догодиле су се значајне промене у привреди које су довеле и до промене броја дневних миграната.

По попису 2002. године поседујемо податке само о структури дневних мигранат по секторима делатности, тако да не можемо да извршимо анализу колики је удео дневних миграната у укупном броју активних и запослених по појединим секторима делатности, а ни у примарном, секундарном и терцијарном сектору. Поред овог недостатка, проблем представља и методологија обраде података са последњег пописа која се у потпуности разликује од методологије са претходних пописа, што можемо да видимо ако упредимо табеле 17 и 18. Из тих разлога само ћемо констатовати удео појединих сектора делатности са пописа 2002. године.

Највише дневних миграната је радило у секторима који су припадали терцијарним делатности, 58,0%, у секундарним делатностима било је запослено 38,6%, док је у примарним делатностима радило само 1,7% запослених.

И поред промене методологије обраде података са пописа 2002. године није дошло до великих промена код доминантних делатности којима су се бавили дневни мигранти запослени у Новом Саду. Нешто више од 1/4 (26,7%) запослених дневних миграната по попису 2002. године је радило у прерађивачкој индустрији. А било би их и више јер су запослени у трговини индустријским производима у сектору трговина на велико и мало. Из тих разлога је тај сектор делатности имао велики процентуални пораст броја дневних миграната. Управо је у сектору трговина на велико и мало и оправка моторних возила, после прерађивачке индустрије, било највише запослених 5.299 или 15,6%. У сектору саобраћај, складиштење и везе је радило 3.464 дневна мигранта или 10,2% од укупног броја дневних миграната. Поред ових сектора делатности, већи број дневних миграната је био још у следећим секторима: грађевинарство (3.190 или 9,3%); здравствени и социјални рад (2.874 или 8,5%); остале комуналне, друштвене и личне пословне активности (1.846 или 5,5%);

државна управа и одбрана, обавезно социјално осигурање (1.788 или 5,4%); активности у вези некретнина, изнајмљивање и пословне активности (1.638 или 4,8%) и образовање (1.232 или 3,6%). Најмање дневних миграната је радило у секторима: приватна домаћинства са запосленим лицима (16 лица), рибарство (само 7 лица) и екстериторијалне организације и тела (само 2 лица).

Табела 18: Дневни мигранти (радници) у граду Новом Саду по делатностима по попису 2002. године

Сектор делатности	Дневни миграната	
	Број	%
Укупно дневни мигранти	34.226	100,0
Пољопривреда, лов и шумарство	589	1,7
Рибарство	7	0,0
Вађење руде и камена	205	0,6
Прерађивачка индустрија	9.110	26,7
Производња и снабдевање електричном енергијом, гасом и водом	721	2,1
Грађевинарство	3.190	9,3
Трговина на велико и мало, оправка моторних возила	5.299	15,6
Хотели и ресторани	886	2,6
Саобраћај, складиштење и везе	3.465	10,2
Финансијско посредовање	796	2,3
Активности у вези некретнина, изнајмљивање и пословне активности	1.638	4,8
Државна управа и одбрана, обавезно социјално осигурање	1.788	5,4
Образовање	1.232	3,6
Здравствени и социјални рад	2.874	8,5
Остале комуналне, друштвене и личне пословне активности	1.846	5,5
Приватна домаћинства са запосленим лицима	16	0,0
Екстериторијалне организације и тела	2	0,0
Непознато	562	1,7

Извор: Републички завод за статистику, Попис 2002. године, Београд.

Као што видимо, и након промене методологије обраде података, и након вишегодишњих промена у привреди Новог Сада и даље, по броју дневних миграната доминирају индустрија и трговина, а мало заостају саобраћај, складиштење и везе и грађевинарство. И поред великог броја дневних миграната у индустрији, у Новом Саду доминирају услужне функције, јер је ипак највише дневних миграната у терцијарним делатностима.

Један од релевантних показатеља које функције имају доминацију у граду је и национални доходак, како по секторима у привреди тако и по гранама делатности. У периоду од 1981. до 2000. године дошло је до великих промена у структури дохотка у

Новом Саду. По подацима 1981. године друштвена својина је учествовала са 93,6% у националном дохотку, а остатак 6,4% је долазио од приватне својине. Године 1989. је чак 95,2% националног дохотка остваривала друштвена својина. Међутим, од те године почиње енорман раст процентуалног удела приватне својине у националном дохотку. Тако да већ 1996. друштвена својина доприноси само 17,3% средстава у националном дохотку, док је удео приватне чак 42,3%, а на мешовиту отпада 39,8%. Године 2000. приватна својина учествује са 44,7% у националном дохотку, мешовита са 29,3%, а друштвена 19,0%. Остатак националног дохотка потиче од државне и задружне својине.

Анализирајући удео појединих делатности у укупном националном дохотку у општини Нови Сад у периоду од двадесет година примећујемо да су се дешавале промене, али не драстичне. Године 1981. највећи удео у укупном националном дохотку имале су индустрија и рударство (29,1%) и трговина (28,5%). Грађевинарство је учествовало са 16,3%, а остале делатности су имале испод једне десетине удео у националном дохотку. До 1989. године расте значај индустрије и рударства у националном дохотку. Међутим, од те године и овде долази до промена. Опао је удео индустрије и рударства, а порастао је удео трговине, тако да су ове две делатности имале готово исти значај приликом остваривања националног дохотка у општини Нови Сад. Ово је последица стања индустрије, која је од краја осамдестих, а посебно у деведесетим доживела (у већини грана) пад производње. Деведесетих година терцијарне делатности су имале велики значај за остваривање укупног националног дохотка, јер су учествовале са преко 50,0% 1991. године и са преко 70,0% у 1996. години. Средином деведесетих, тешко стање индустрије је довео до тога да је она стварала више губитака него што је доприносила за остваривање националног дохотка. Тако су те године индустрија и рударство имали негативно учешће у националном дохотку (-2,5%). Након пет година долази до враћања на стање као што је било 1981. године, тако да индустрија и рударство учествују са једном трећином националном дохотку. Трговина учествује скоро са једном четвртином, пољопривреда и рибарство са 9,1%, саобраћај и везе и угоститељство и туризам са 1,9%, а остале терцијарне делатности са 15,9%.

Табела 19: Процентуални удео појединих делатности у укупном националном доходу у општини Нови Сад

Године	Индустрија и рударство	Пољопривреда и рибарство	Грађевинарство	Саобраћај и везе	Трговина	Угоститељство и туризам	Остало
1981.	29,1	6,4	16,3	4,0	28,5	2,1	13,6
1986.	35,3	6,3	9,7	7,6	26,5	1,7	12,8
1989.	45,1	5,4	8,6	5,6	22,3	1,6	11,3
1991.	31,3	4,6	10,0	-	31,0	1,3	21,8
1996.	-2,5	10,2	17,7	-	35,2	3,1	36,2
2000.	33,7	9,1	13,4	1,9	24,1	1,9	15,9

Посматрањем делатности појединачно, можемо да видимо да и реструктурирањем привреде индустрија има и даље велики значај у радној функцији Новог Сада. Међутим, ако посматрамо услужне и управне функције заједно онда оне доминирају над секундарним функцијама. Покушаћемо да дамо преглед предузећа која обављају радну функцију, на простору Новог Сада последњих година. У суштини, ово је тешко урадити, јер је стање многих великих фирми у Новом Саду, још увек нерешено. Пре три године покренут је процес приватизације, међутим, трансформација је само теоретски одрађена, фирме су сталe, а нико нема пара да их купи.

Индустрија је врло разнородна привредна област, која има велики утицај на развој градова и урбаног процеса. Састоји се из више грана које су између себе различите, како у погледу снабдевања сировинама и енергијом, тако и у погледу пласмана готових производа. Индустријску функцију у Новом Саду обавља 1.320, што већих, што мањих приватних и друштвених индустријских објеката (Управа прихода, април 2003). Деведесетих година 20. века долази до великог пораста броја индустријских објеката. Наиме, 1987. године у граду је било само 56 оваквих објеката (Јовановић, 1994), међутим, енормним порастом броја приватних објеката дошло је и до пораста укупног броја. Водеће место по броју запослених има нафтна индустрија. У њој је према подацима Привредне коморе Војводине 1996. године било запослено 18.736 лица. До 2000. године ово предузеће није имало значајније промене у броју запослених. Према истом извору, тада је било запослено 18.777 лица. Међу већим индустријским објектима друштвене својине су и термоелектрана ("Панонске ТЕ-ТО ЈП ЕПС") које запошљавају 855 радника, затим "Новитет" (текстилна индустрија - производња одеће) са 766 радника, "Котекс продукт" (индустрија прехранбених и фармацеутских производа) са 536 запослених. У

предузећу "Нива" је запослено 510 лица, у "Бродоградилшту" 445, у "Дневнику" (највеће предузеће у Новом Саду које се бави графичком делатности) ради 332 лица. Поред ових индустријских објеката мање запослених је у предузећима: "Војводина пут" (227 лица), "Сартид - Лимпродукт" (155 радника), "Стандард производња кожне галантрије" (104 радника), "Будућност" (102 радника). У периоду од 1996. до 2000. године број радника у наведеним предузећима друштвене својине, као и остала предузећа овог типа својине, имала су углавном смањење броја запослених, једино је минимално повећан број радника у нафтној индустрији, што је и напоменуто.

У приватном сектору у периоду од 1996. до 2000. године је дошло до пораста броја запослених у највећем броју предузећа, али је отворен и велики број нових објеката. Највећи број запослених (212 радника) у приватном сектору има предузеће "Матијевић", које се бави прерадом меса. Незнатно, по броју запослених, заостаје "Универекспорт ДОО са П.О." - такође спада у прехранбену индустрију. Знатан број радника је и у предузећу "Swisslion" (производња какао-производа) - 195, као и у "Stylos"-у - 137 и "Gepard"-у - 93. Сва ова поменута приватна предузећа су доживела привредни процват у последњих пет година, када је у њима порастао обим производње као и број запослених. У осталим приватним предузећима која се баве неком од индустријских грана број запослених није већи од 50 лица.

Пољопривреда и рибарство, као што смо видели, у малом проценту учествују у укупном броју запослених, као и у укупном националном доходу. Ове привредне гране имају само 242 објекта у граду. Највећи број запослених у граду у пољопривреди у друштвеном сектору има Научни институт за ратарство и повртарство (427 запослених). У приватном сектору углавном се пољопривредом баве пољопривредне апотеке, међу којима су највеће "Агропром" са 34 и "Агрин" са 33 запослена.

Грађевинарство је 1991. године имало 4,7% свих запослених у граду. Према подацима Управе прихода 2000. године у граду је 340 фирми које се баве грађевинарством. Највећи број запослених (1.320 лица) је у грађевинском предузећу "Неимар", које се бави високоградњом. Осим "Неимара", међу већим предузећима високоградње је и "Стан прогрес" са 167 запослених. Међу друштвеним предузећима значајан је и "Стан", који се бави уградњом грађевинске инсталације у ком ради 165 лица. Остала предузећа запошљавају знатно мањи број радника. Највише запослених у приватном сектору (577 радника) је у фирми "Херој Пинки" која се бави хидроградњом. Велик је број приватних грађевинских предузећа која се баве

нискоградњом, високоградњом, уградњом грађевинске инсталације, као и завршним занатским радовима. У преко 50 приватних грађевинских предузећа запослено је око 780 радника.

Око 140 предузећа припада делатности саобраћај и везе. У превозу путника и робе у друмском саобраћају града, по броју запослених, доминира ЈГСП "Нови Сад", и броји 1.193 радника. Знатан је број запослених (348 лица) у предузећу "Војводина" које се бави превозом путника у друмском саобраћају. У превозу робе доминира "Новотранс" са 284 запослена. Велик је број приватних предузећа која се баве превозом, било робе, било путника, или и једним и другим. Међу њима, највише запослених има "Партнертранс" - предузеће за превоз робе, са 83 радника.

Разним облицима трговине, на мало, на велико и спољном трговином, у граду се бави преко 5.200 предузећа. Од предузећа друштвене својине највише запослених има "Звезда" (349 радника), која се бави се трговином мешовитом робом на мало. У периоду од 1996. до 2000. године у овом предузећу опао је број запослених за 343 лица. У приватном сектору највећи број запослених (205 лица) је у предузећу "Агровојводина-металургија", које се бави трговином металном робом на велико. Преко 100 радника има и "Копродукт" коме је посао трговина на велико са стоком. Осим ових поменутих фирми значајне за град су и Родић МВ-Со (65 радника), "Магнетрон" (64 радника), "Магрос" (43 радника), и друге.

У оквиру делатности угоститељства и туризма највећи значај за град имају хотели: "Парк", "Сајам", "Путник", "Војводина" и "Нови Сад". Највише запослених је у хотелу "Парк" (271 радника), затим у хотелу "Сајам" - 170 и хотелу "Војводина". Приватни сектор има бројне ресторане и агенције у овој делатности. Укупно у граду у овој делатности има 122 објекта.

У граду има 243 радње у којима се врше занатске услуге. Највећи број запослених је у "Ревности" (401 лице) и "Хигијени" (270 лица). Остале фирме, друштвене и приватне, које се баве овим делатностима имају знатно мањи број запослених.

У стамбено-комуналној делатности је 21 предузеће, а највећа су "Градско зеленило" са 261 и "Новосадска топлана" са 264 запослених. Финансијским и другим услугама се бави 1.110 предузећа. По броју запослених доминира друштвена фирма "Панонијашпед" са 247 лица, затим "Тржница" са 151 радником и "Урбанизам" са 100 запослених. Нешто мање од њих имају Институт за заштиту на раду и "Геоплан". У

приватном сектору највише запослених је у МК commerce (107) и Заводу за путеве (92). У осталим предузећима је знатно мањи број запослених.

Образовање, култура и информације се обављају у 446 установа, а ДПЗ, СИЗ и ДПО у 326 установа. У граду укупно има, према подацима Управе прихода, 9.583 предузећа и пријављене фирме различитих облика делатности.

Ако пратимо кретање структуре запослених у Новом Саду можемо закључити да су услужне и управне функције највише привлачиле становништво и у највећој мери утицале на пораст његове урбанизације. Колико су ове делатности довеле до пораста степена урбанизације показује и однос секундарног и терцијарно-квартарног сектора који је 1971. године био 38:62%, а 1991. године 29:71%. Овај однос има тенденцију даљег пада слабљењем индустријске функције. Развитак функције центра рада утицао је и на пораст миграције радне снаге ка граду, било да је долазило до дефинитивног пресељења ових радника или пораста броја повремених и сталних миграната.

Функција центра становања

Функција становања је уско повезана са функцијом рада. Један део запослених који остварују функцију производње робе и услуга станују у граду, а други део свакодневно путује из ближе или даље околине. Постоје и градови или општине где је изражен несклад између функције рада и функције становања јер има знатно више запослених у граду или општини него што имају, било град или општина, активних лица (Вреск, 1980). Таква је ситуација и у општини Нови Сад. Наиме, по подацима пописа 1991. године и подацима Статистичких годишњака, у Новом Саду је 1991. године било просечно 122.239 запослених, а активних лица је било знатно мање - свега 92.484 лица. Разлика од 29.755 лица су запослени - путници. У претходним анализама дневних миграната је 1991. године било 40.318 лица. Овде се јавља несклад између података које је објавила статистика пописа и података који су објављени у Статистичком годишњаку по општинама. Разлика између ова два податка може се једино објаснити тиме што су подаци у годишњаку годишњи просек, а не тренутно стање као што је то случај са подацима који се обрађују приликом пописа.

Неаграрне делатности, које доминирају Новом Саду, имале су највећи утицај на стварање великог броја миграната, било дневних, недељних или оних који су се

трајно преселили. Досељеници су углавном из недовољно развијених центара рада. Поред овог, на ове процесе утичу и други фактори. Пресељавање становништва има бројне последице (друштвено-економске, етно-социјалне, културне) које се осећају у граду и у гравитационом подручју Новог Сада.

Повећање броја градског становништва углавном доводи до развоја центра становања и повећања стамбене изградње (Тошић, 1999). Таква је ситуација и у Новом Саду. У периоду од 1963. до 1991. године демографски раст у граду је износио 68.905 лица, од чега је на механички пораст отпадало 62,0% или 42.703 лица. Овакав пораст становништва је захтевао повећање и стамбеног фонда тако да је у том периоду дошло до великог пораста броја станова. Године 1971. овај однос броја станова и домаћинстава је био 0,90, затим 1981. 0,95, а 1991 године 1,00. Године 1971. било је станова у којима је становало и више домаћинстава. Али већ 1991. године је повољнија ситуација и однос броја станова и домаћинстава је износио 1,00 (табела 19), што је последица интензивне градње станова. Сем тога, ови бројеви нам указују на то да су у Новом Саду биле подједнако развијене функције становања, као и просторно-функцијски односи. Слична ситуација је и у Општини, па и нешто повољнија, као што можемо видети у табели 20.

Табела 20: Крећење броја станова и броја домаћинстава у периоду 1971-1991. година

Година	1971.	1981.	1991.
Општина Нови Сад			
Број домаћинстава	69.961	87.249	92.124
Број станова	63.400	82.758	93.856
Коефицијент	0,90	0,95	1,01
Нови Сад - град			
Број домаћинстава	50.168	61.989	65.087
Број станова	44.940	58.155	65.564
Коефицијент	0,90	0,93	1,00

Од 65.564 станова 1991. године највише је било двособних 28.960 или 44,2%. На трособне станове отпадало је 23,5% (15.383 стана), затим гарсоњера и једнособних станова је било 22,6% (14.803 стана). Осталих станова је било знатно мање, четорособних 3.628 (5,5%), петособних и са више соба 2.218 (3,4%) и посебних соба је било само 442 (0,7%). У укупном стамбеном фонду доминирају станови у друштвеној својини и на њих отпада 53,4% (34.999 станова), а захватају површину од 50,7% од укупне стамбене површине, тако да овде преовлађује већа густина становништва. Преовлађују зграде са мањим бројем спратова, до 4 и 5, док су зграде

са већим бројем спратова ређе. Највише "куле" у граду су на Београдском кеју, код друмско-железничког моста. Новији делови града, где преовлађује функција становања, Бистрица, Лимани, немају изразитијих вишеспратница, осим зграда на Лиману III и IV.

И поред великог издвајања од националног дохотка за стамбени фонд, станови у Новом Саду су ниског квалитета. Пропадање стамбеног фонда је могуће и даље с обзиром на време градње и то да су станови у високим зградама од материјала неподесног за јефтину реконструкцију. Поред тога, структура станова у тим старим зградама углавном не одговара новијим захтевима живљења, па и власницима. Има станова који су изграђени још почетком двадесетог века - до 1918. године. На ове станове отпада 10,0%, али им се број сваке године смањује јер се они руше а на њиховом месту ничу нове вишеспратнице. Од 1918. до краја Другог светског рата изграђено је 18,0% новосадских станова, а од 1946. до 1960. године 10,5%. Највећи број станова је изграђен у периоду 1960-1970. година - преко 18.000 што је износило 27,5%. После тога се постепено смањује број изграђених станова те је до 1980. изграђено још 19,1% станова, а од 1980. до 1991. још 14,5% стамбеног фонда Новог Сада.

Код функције рада смо видели да је дошло до пораста броја дневних миграната ка Новом Саду. Поред овог процеса кретања ка Новом Саду, постоји и обрнут процес, кретање становништва из Новог Сада као места становања у друга насеља као место рада. Таквих случајева је мањи проценат. Године 1981. из Новог Сада, центра становања, ка месту рада ишло је 523 лица и то највише у Београд и његова приградска насеља - 260 лица. Знатан је број запослених путовао у Темерин (55) и Бачку Паланку (54 лица). До 1991. године због великог броја досељеника у Нови Сад, повећао се и број оних који раде ван новосадске општине. Тако је по том попису забележено 1.957 лица. И даље их највише ради у Београду и околини 398 лица. У Беочин је одлазило на рад 225 лица, затим у Темерин 198 лица, Сремске Карловце 192. По попису 1991. повећао се и број општина у које су одлазили новосађани на рад. Године 1981. из Новог Сада запослени су ишли у 17 општина, а 1991. године одлазили су у 34 општине. До пописа 2002. године повећан је број запослених дневних миграната из Новог Сада као места становања у неко друго насеље као место рада. По подацима тог пописа, из Новог Сада је свакодневно на посао ишло 3.874 запослена. Највише их је одлазило у општине Беочин (413), Темерин (246) и Сремске Карловце (215). Већи број је још путовао ка општинама Бачка Паланка, Жабаљ и Врбас. А најмање их је путовало у удаљеније општине,

као што су Стара Пазова (18), Шид (12), Бач (11), Оџаци (9), Мали Иђош (6) и Нови Бечеј (5).

Обрнут процес кретања радне снаге, из Новог Сада, доказује и да је функција становања у Новом Саду значајна. То су углавном стари становници овог града, који имају своје станове, али Нови Сад својим функцијама не може да задовољи њихове захтеве и зато запослење налазе у већем граду, Београду, или у секундарним центрима новосадског гравитационог подручја.

Развој центра становања у Новом Саду се одразио на просторно-функцијску структуру самог града, али и на социо-економске односе са околином, што ћемо да видимо у наредним поглављима.

Функција центра управе и услуге

Функције центра услуге и управе се остварују преко више делатности терцијарног и кварталног сектора, а то су: управа, судство, школство, култура и информације, здравство, ПТТ-делатности, банкарство и осигурање. Услужне делатности имају посредничку улогу између производних делатности и потрошача (дистрибуција производа) или само обављају неке услуге и службе независно од производних делатности (Вреск, 1980). Са развојем функција центра рада и функције центра становања, долази до све интензивнијег развоја функција центра услуге и управе. Ове функције користи, како становништво града, тако и становништво околине која гравитира центру. Од развијености функција центра рада и центра управе и услуга зависи и развијеност градског центра и његовог гравитационог подручја.

Функције центра услуге и управе су у првој половини 20. века биле основ за одређивање нодалности појединих градских центара, као и за утврђивање гравитационих утицаја центара. Утицај ових функција је одређиван на основу квантитативно-квалитативних метода, односно статистичко-математичким методама (Тошић, 1999). Али од друге половине прошлог века долази до промена у одређивању нодалних регија јер се поред функција услуга и управе користе и функције рада. Утврђује се домет појединих функција и на тај начин се одређује гравитационо подручје града.

Одређивањем услужних и управних функција и њиховим утицајем на централитет насеља "и просторно функцијску организацију мрежа и ситема насеља"

бавили су се бројни географи на простору бивше Југославије (И. Вришер, И. Црквенчић, В. Ђурић, М. Вреск, С. Стаменковић, К. Ђере, Б. Букуров и други). В. Ђурић је користио податке активног запосленог становништва по делатностима, затим доходак остварен од примарних, секундарних и терцијарних делатности како града тако и његове непосредне околине, као и расход за поједине ванпривредне делатности (школство, здравство, управа). В. Ђурић, је користио поделу СР Србије на регионе у оквиру којих је вршио анализу функција градова (Ђурић, 1976). Узимајући у обзир све анализе В. Ђурић је констатовао изразиту доминацију Новог Сада у Јужној Бачкој. "Као град седмог степена хијерархијског ступња представља не само главни регионални, већ и макрорегионални центар за читаву Војводину" (Ђурић, 1976). К. Ђере је користио емпиријски метод где је сагледавао стање по насељима са квалитативне стране функција. На основу хијерархијске вредности показатеља утврдио је ранг листу централних места у Војводини. Прво је добио гранску хијерархију услужних центара (просветних, културних, здравствених и управних центара). Сабирањем хијерархијске вредности свих грана у групи може се добити бројчана вредност (сумарни израз функционалног капацитета насеља) која нам даје могућност да извршимо хијерархијско рангирање. В. Ђурић је испитивао хијерархију школских централних места у Војводини и утврдио да Нови Сад доминира у укупном школском капацитету Војводине. Потом је закључио да Нови Сад има доминантан функционални капацитет на простору Покрајине.

С обзиром да функције града могу да се мењају кроз време, неопходно је и овом приликом извршити анализу Новог Сада као центра управе, трговине, образовања, културе, информација и здравства.

Функција центра управе

Административно-управна функција је једна од најстаријих градских функција. Ова функција изазива одређене односе на релацији град - околина. Из града се управља околином. Односи град - околина су зависни од развијености ове функције у граду, затим од броја становника, политичког и економског система, итд. Домет појединих компонената ове функције јасно је дефинисан границом територије на коју се она односи. Територијална дефинисаност домета ове функције њена је посебна карактеристика. Ту особину немају друге градске функције. Друга карактеристика ове функције је што има више нивоа. Најнижи, територијално најмањи, али функционално најживљи је општински ниво са општинском

административно-управном и друштвено-политичком структуром. Наредни нивои потичу од постојања покрајинских, затим републичких и федерацијских органа и организација.

Функција центра управе остварује се преко три вида и то: као центар општине, центар јужно-бачког округа и центар покрајине Војводине. Нови Сад је центар општине која у свом саставу има шеснаест насеља и по попису 2002. године имала је 299.294 становника. Током времена мењао се и број насеља у оквиру општине. Од 1948. до 1971. године у склопу новосадске општине било је седамнаест насеља (Бегеч, Будисава, Буковац, Ветерник, Каћ, Кисач, Ковиљ, Лединци, Нови Сад, Петроварадин, Руменка, Сремска Каменица, Сремски Карловци, Степановићево, Танкосићево, Футог и Ченеј). Од пописа 1981. из општине Нови Сад се издвојила засебна општина Сремски Карловци, а насеље Танкосићево је припојено Кисачу, тако да је по том и по попису 1991. године било 15 насеља. У време пописа 1981. године простор дотадашње новосадске општине био је подељен на пет општина: Детелинара, Подунавље, Лиман, Славија и Стари Град. По најновијем попису (2002) новосадска општина има 16 насеља јер је издвојено посебно насеље Стари Лединци. Површина атара новосадске општине има површину од 699,2 km², што је 3,3% од укупне површине Војводине.

Најновијом поделом Србије на округе, Нови Сад је центар Јужно-бачког округа који обухвата дванаест општина, и то: Бач, Бачка Паланка, Бачки Петровац, Беочин, Бечеј, Врбас, Жабал, Нови Сад, Србобран, Сремски Карловци, Темерини и Тител. Овај округ захвата површину од 4.016 km², што је 18,7% од укупне територије Војводине или 4,5% од територије Србије и простире се на територији Бачке и мањим делом у Срему. Јужно-бачки округ има 77 насеља (16,5% укупног броја насеља у Војводини) са 553.027 становника по попису 1991, а по попису 2002. године 593.666 становника. Нови Сад у овом округу доминира концентрацијом функција, а и целокупним утицајем на развој функционалних веза, па и ван округа што ћемо видети након утврђивања гравитационог подручја Новог Сада.

Просторним планом Републике Србије из 1996. године Нови Сад је дефинисан као макрорегионални центар. Унутар новосадског функционалног подручја налазе се три субрегионална центра - Врбас, Бачка Паланка и Бечеј, већи градски центар - Србобран, градски центри - Темерин и Сремски Карловци и развијен градски центар - Инђија.

С обзиром да је Нови Сад покрајински и окружни центар у њему се налазе органи управе Покрајине и Округа (Окружни суд, Окружни затвор, Окружно јавно

тужилаштво, затим Општински суд, Општински орган за прекршаје, Општинско јавно тужилаштво, Покрајинско јавно тужилаштво, Покајински савет за безбедност саобраћаја, Покрајинско веће за прекршаје). У граду се налазе и представништва (сектори) републичке управе: Републичка дирекција за робне резерве, Републичка управа јавних прихода, Републички фонд за пензијско и инвалидско осигурање самосталних делатности, Републички фонд за пензијско и инвалидско осигурање запослених, Републички геодетски завод, Републички завод за статистичку и др. Органе градске управе чине бројни секретаријати: за комуналне послове, за саобраћај и путеве, за урбанизам, стамбене послове и заштиту животне средине, за привреду, за финансије, за образовање и културу, за социјалну заштиту и здравство, за општу управу, за информације, за инспекцијске послове, за спорт и омладину, за послове Извршног одбора, затим служба за прописе, Биро за пружање правне помоћи и Градско јавно правобранилаштво. Развој Новог Сада као центра покрајинске, окружне и општинске управе је довео и до развоја Новог Сада као центра рада и центра становања. За очекивати је да је, као последица развоја ове његове функције, дошло и до повећања броја запослених у делатностима које се баве управом. Међутим, као последица пада броја запослених у осталим делатностима, и у овим делатностима се десила иста ситуација. Наиме, 1971. године у овим делатностима је било запослено 6.720 лица у граду, а у осталим насељима општине 1.242 лица. Након десет година, дакле 1991, у граду овим делатностима се бавило 5.694 лица, а у осталим насељима општине само 543 запослена. По овим подацима видимо да долази до концентрације делатности управе у самом граду Новом Саду, због већег смањења броја запослених ове делатности у осталим насељима општине него у самом Новом Саду..

Функција центра услуге

Поред функције центра управе, у Новом Саду доминирају и функције услуге (трговина, финансијске услуге, производно и услужно занатство, образовање, култура и информације). Управо ове делатности терцијарно-квартарног сектора су највише привукле становништво и довеле до његовог повећања у Новом Саду.

Трговина. Све до развоја индустрије у Новом Саду, као што је наведено у историјском развоју, производно и услужно занатство, а тиме и трговина су доминирали у функцијама. Данашњи облици трговине се остварују преко велетрговинских и малотрговинских предузећа где се тргује робом за краткорочну и

дугорочну употребу, као и на пијацама. Проширењем насеља број пијаца у граду се повећавао. Данас је граду раде следеће пијаце: Рибља, Сателитска, Футошка, Лиманска, Кванташка, у Темеринској улици и на Детелинари. На њима се сваки дан продају пољопривредни производи и друга роба, и једна која ради само недељом (Најлон пијаца). Значај ових пијаца је посебно порастао деведесетих година, за време јаке економске кризе, која је довела до смањења понуде робе у продавницама. Велики број трговинских предузећа, падом индустријске производње и сопствене неликвидности, имала је у својим продавницама врло мали избор намирница које су биле неопходне људима у свакодневној употреби. Поред продавница приватне својине, које су у то време биле нешто боље снабдевене него продавнице друштвене својине, њихову функцију снабдевања преузела је пијаца (Лашков, Ромелић, 1994). Ова роба на пијацама углавном је допремана из Мађарске, Румуније, Труске, тако да је знатан број тезги био нелегалан. Највише тезги са овом робом је био на Футошкој и Рибљој пијаци. И данас има знатан број тезги са робом истог порекла. Недељом, као што је наведено, отворена је и Најлон пијаца, која располаже са свим врстама робе. Поред стоке, која се продаје на посебно одвојеном месту, тргује се моторним возилима, одећом, разноврсном техничком робом, предметима за покућство, итд. Највећи део пијаце намењен је понуди ауто-делова и техничких уређаја за домаћинства. Сем поменутих пијаца у граду има нерегистрованих пијаца лоцираних на слободним просторима у разним деловима града. Сем малопродаје, на Кванташкој пијаци се врши и veleпродаја углавном воћа и поврћа. Кванташка пијаца је смештена на улазу у Нови Сад, код друмско-железничког моста, да би се елиминисао камионски саобраћај у граду. На овој пијаци се омогућава прилив производа из удаљенијих крајева индивидуалним произвођачима и друштвеном сектору.

Табела 21: Корисници резервације тезги на новосадским пијацама у марту 2003. године

Пијаца	Из Новог Сада	Са подручја Војводине	Ван подручја Војводине	Укупно
"Рибља пијаца"	160	71	14	245
"Футошка пијаца"	149	72	11	232
"Лиманска пијаца"	166	77	2	245
"Сателитска пијаца"	114	41	2	157
"Најлон пијаца"	44	23	4	71
"Кванташка пијаца"	180	87	36	303
Укупно	813	371	69	1253

Извор: Подаци добијени од ЈК "Тржница" - госпође Марије Токин.

Од укупно 1.253 корисника тезги на новосадским пијацама, највише их је из Новог Сада 64,9%. То су у највећем броју корисници који продају дугорочну робу (хемијске производе, одећу, техничку робу) или су препродавци аграрних производа. Осталих 35,1% чине корисници тезги из Војводине или ван подручја Војводине, који углавном доносе пољопривредне производе. Међутим, највећи број продаваца је из околине Новог Сада. Повртарске производе доносе сељаци из Футога, Бегеча, Ковиља, Кисача, Будисаве и других насеља. Занимљиво је да је највећи број продаваца зелени (шаргарепа, першун) из Мола. Има продаваца и из сеоских насеља из Срема. Највише продаваца воћа је из фрушкогорских насеља. Сем произвођача, који продају своје пољопривредне производе, знатан је број препродаваца аграрних производа. Територијални утицај новосадске пијаце је као што видимо различит у зависности од производа. Свакако, најјаче привлачи продавце и купце Најлон пијаца. По броју регистрованих тезги не бисмо тако могли закључити, међутим, ова пијаца привлачи продавце из целе Војводине.

Производе на новосадским пијацама купују становници Новог Сада, а и дневни мигранти. Сем, на пијацама, дневни мигранти се снабдевају и у продавницама краткотрајном робом. Роба дугорочне употребе има знатно шири значај тако да и град тиме има макрорегионални карактер. Овакав карактер граду дају бројне трговинске фирме, страна представништва, велепродајни центри ("Универекспорт", "Rodić MB-Co" и др.). Поред поменутих, значајни велетрговински центри су и "Агровојводина-металургија" (трговина на велико металном робом), "Агровојводина-механизације" (трговина на велико мешовитом робом), и "Магнетрон" (трговина на велико мешовитом робом). Ови поменути центри су у приватном сектору. У друштвеном сектору су продавнице "Звезда", "Базар", "Прогрес" и друге, од којих још "Звезда" има већи број продајних места у граду.

Показатељи развоја трговинске функције су повећање броја запослених у трговини, број објеката у којима се становништво бави овом делатности, као и удео трговине у националном дохотку. Године 1981. у општини Нови Сад је у трговини и угоститељству било запослено 12.211 лица, што је чинило 13,2% од свог запосленог становништва. Од овог броја 80,4% је радило у центру Општине. По попису 1991. године у методолошкој обради делатности наводе се само запослени у трговини, којих је у Општини било 15.238 лица, а у граду Новом Саду 10.750, што је било 70,5% од свих запослених у трговини у Општини. Године 1981. у Општини су постојала 744

малопродајна објеката у друштвеној својини. До 1991. број објеката је порастао на 1.023. Међутим, од тада долази до драстичног пада броја ових објеката, тако да су по статистичким подацима у Општини 2000. постојала само 427 малопродајна објеката у друштвеној својини. Опадање броја објеката у друштвеној својини је имало за последицу енормно повећање објеката у приватној својини. Град је 2002. имао 332 објекта трговине на велико, затим 4.805 објеката трговине на мало и 120 објеката у којима је обављана спољна трговина, Дакле, укупно је било 5.257 трговинских објеката. Учешће трговине у народном дохотку износило је око 2,0% у последњих двадесетак година.

Туризам. У новије време захваљујући развоју привреде и побољшању услова живота људи, јавља се и туристичка активност као важан фактор функционалних односа између града и околине. Она зависи од опште вредности функционалног капацитета града, а посебно од развијености саобраћаја, угоститељства и других специфичних активности, услова и атрактивности које је потстичу. Угоститељство и туризам су се развијали упоредао са трговином. То можемо да пратимо по броју запослених у овим делатностима, по броју објеката у којима се обављају ове делатности, као и по броју корисника услуга. Општина Нови Сад је 1987. године имала 143 угоститељска објекта и 6 хотела, од којих 5 у Новом Саду ("Путник", "Парк", "Војводина", "Нови Сад" и "Сајам") и 1 у Петровардину ("Варадин"). У 2002. години број угоститељских објеката је порастао на 739 у граду, а број хотела је остао исти. Ови хотели имају 795 соба са 1.739 лежајева. Промет туриста 1987. је износио 134.102. У периоду до 1991. године промет је опао на 79.814 туриста. Најмање туриста је било 1996. године 71.075 да би до 2000. дошло до малог помака и повећања на 88.128 туриста. Као што видимо највише посетилаца Нови Сад је имао током осамдесетих година. Број туриста је доживео скок од 1981. године након Светског првенства у стоном тенису и имао је раст све до ратних дешавања и распада СФРЈ. На територији Новог Сада има и једно туристичко насеље, у непосредној близини Дунава. Ово насеље располаже са 42 собе и 84 лежаја (Јовановић, 2000). Главни носиоци угоститељске функције Новог Сада су бројни ресторани, којих је све више у приватном сектору ("Дукат", "Бона Виа", "Шести март", "Балкан експрес" и бројни други кафеи, снек барови, кафане, пицерије и друге врсте објеката) док им број у друштвеном сектору опада.

У Новом Саду се током године дешавају бројне манифестације културног, образовног, научног, забавног, спортског или привредног садржаја које појачавају

услугну функцију Новог Сада. Новосадски сајам је главни носиоц привредних манифестација које су најбројније у граду. Постоји од 1923. године, а од 1930. године добио је и међународни значај, тако да је овај сајам постао и симбол града. Новосадском сајму су претходиле занатске и индустријске изложбе крајем 19. века. Колики су значај имале те изложбе говори и податак да су на изложби одржаној 1875. године учествовали излагачи из целе Аустро-угарске монархије. Видело ју је 15.000 посетилаца, а остварен је приход од 1.500 тадашњих форинти. Прва изложба пољопривредних производа организована је 1888. године и то је директно претходило данашњем Новосадском пољопривредном сајму (Група аутора, 2003). Од Другог светског рата Новосадски сајам добија све већи значај. Тако је 1959. године само на Међународном пољопривредном сајму било 2.414 излагача, од којих 270 страних из 21 земље, а било је 401.160 посетилаца. И на сајму 2002, према речима Маријете Лазор (задужене за маркетинг) било је око 2.000 излагача из 60 земаља, а посетило га је преко 600.000 посетилаца. Поред Пољопривредног сајма на Новосадском сајму се дешава током године још 30 манифестација. Значајно је и то да се од 2001. године овде одигравају и сајмови "четврте генерације", у којима доминира понуда услуга. Већ 2002. године овај сајам је окупио, поред домаћих банкара, осигуравајућих друштава, брокера и берзи и стране банке и излагаче. У ту врсту сајмова спадају и Сајам медија (од 2002) и Сајам енергетике, а планира се издвајање Сајма туризма из ЛОРИСТ-а. Планира се од 2003. године одржавање сајма спољне трговине, складиштења и транспорта, инвестиција и некретнина. Од 2001. године почело је са приређивањем манифестација "Ауто-шоу" и изложба погребне опреме, Сајам "Дечији свет", изложба "Заштита од пожара", Гастро фестивал, Сајам наутике, као и други пројекти (Група аутора, 2003).

Манифестације које привлаче туристе у Нови Сад, велики значај имају "Змајеве дечије игре", "Стеријино позорје", Фестивал филма "Новосадска арена", Изложба војвођанске фотографије и смотра дијапозитива, Новосадске музичке свечаности (НОМУС), "Путевима православља", затим "Дани меда". Последњих година највећи број посетилаца окупи манифестација "EXIT", која се одржава на Петроварадинској тврђави. Бројне су и друге манифестације. Неке се покушавају поново покренути, а неке се не одржавају од деведесетих година због економских и друштвених проблема у земљи.

Нови Сад је носилац градског туризма на општинском подручју. Функције туризма се темеље на његовој урбаној историји и културној, духовној функцији

градског средишта војвођанског простора. То су објективни фактори његове туристичко-угоститељске промоције које су и мотивациони чинилац за туристе који долазе. Подручје Новог Сада, као урбани центар, не обилује туристичким атрактивностима, а посебно нема реалних услова за развој боравишног туризма који би давао и најбоље финансијске ефекте. Ужа новосадска околина, а и шира, је специфична панонска средина у којој доминира производни карактер. У таквим условима туризам је споредна делатност, као и угоститељство јер се у таквим условима они могу лоцирати само у граду. Међутим, у граду доминира терцијарно-квартарна делатност у функцијама. Зато ће требати још времена и улагања да би дошло до развоја туристичке и угоститељске функције у услужним функцијама Новог Сада (Лашков, Ђуричић, 1994).

Занатлијство. Услужну функцију у Новом Саду употпуњује занатство, које има најдужу традицију заједно са трговином. Пред Други светски рат у Новом Саду је било 1.515 занатлија. После завршетка ратних дешавања, 1946. године, било је 962 занатске радње. Индустријски развој довео је до опадања броја занатлија, као и до изчезавања неких заната, тако да је 1987. године забележено 986 занатских обеката (знатно мање него пре Другог светског рата). Највише занатских радњи (310) налазило се у самом центру града. Око 500 занатлија је обављало делатности производног занатства, затим 307 занатлија је вршило услужно занатство. Преостали су, а њих је било најмање, имали радње преко којих су вршили грађевинске делатности (Јовановић, 1994а). Последњих година енормним порастом броја приватних предузетника дошло је и до пораста броја производних и услужних занатлија и приватних предузетника који су се бавили осталим услужним делатностима. Производним занатством се почетком 2003. године бавило око 1.600 занатлија. Највише је било занатлија који су производили разне производе од текстила (289) и пекара 250. Затим занатлија који се баве прерађивачком индустријом било је 230 (ту спадају столари који производе намештај, затим они који праве накит, играчке), затим 170 занатлија који израђују производе од метала (алате, кључеве, окове), издавачку и графичку делатност обављало је 172 занатлија, израду електротехничких и оптичких уређаја 154 занатлије, производњом резне грађе бавило се 99 занатлија, а израдом предмета од гуме и пластичне масе 60. Осталих занатлија је било нешто мање, као што су месари (57), произвођачи предмета од коже (39), произвођачи разних предмета од папира (43), произвођачи хемијских артикала (14), затим израдом предмета од неметала бавило се 21 занатлија, а производњом машина и уређаја бавило се 7 занатлија. Услужних

занатлија у граду је било нешто око 5.600. Фризера, козметичара и терапеута у граду је 527, грађевинаца 432, занатлија који се баве разним врстама оправки 345, аутомеханичара 286 и осталих занатлија који се баве услужним делатностима је било око 4.000. Велики број приватних предузетника, показује велики централитет како производне, тако и услужне функције Новог Сада.

Здравство. Велики значај у функцијама центра услуге Новог Сада имају здравствене услуге које се пружају у граду и његовој околини преко Покрајинске болнице, Поликлинике, Јодне бање, домова здравља и бројних приватних специјализованих лекарских ординација и лабораторија. Поред наведених објеката где се обављају здравствене услуге, велики значај имају Војна болница у Петроварадину и у Сремској Каменици Болница за туберкулозу и плућне болести Медицинског факултета у Новом Саду (у њеном оквиру је одељење за кардиоваскуларне болести, одељење за онкологију, одељење за плућне болести и хирургију и одељење за хирургију). Новосадска јодна бања је изгубила значај какав је имала некад. У њеним објектима и даље ради Завод за реуматизам без коришћења термоминералних вода, али се примењују сви облици физикалне терапије. Неопходно је да се изврши ревитализација и адаптација да би бања добила своју некадашњу функцију. Поред Јодне бање, велики значај свакако има Покрајинска болница која прима пацијенте из целе Војводине. Сем Покрајинске болнице, у здравственој функцији Новог Сада велики значај има Клиничко-болнички центар у Сремској Каменици у који долазе пацијенти из читаве земље, па и шире. У граду има 4 дома здравља који обављају здравствене услуге, а последњих неколико година великом брзином расте број приватних лекарских ординација у којима се обављају различите врсте здравствене услуге. Број запослених у здравственој делатности у Општини је имао стални раст у периоду 1981-2000. година. Године 1981. здравственом делатности бавило се 7.341 лице, до 1991. број запослених је порастао на 9.161 лице, да би се 2000. здравственом делатности бавило 11.626 особа. Преко 90% здравствених радника Општине је запослено на простору Новог Сада, Сремске Каменице и Петроварадина, где су смештени здравствени центри покрајинског функционалног значаја.

Образовање. Улога Новог Сада као центра образовања је изузетно велика. Индустриски развој Новог Сада и урбанизација, као и економски развој земље довели су до развој функције образовања. Отворене су школе различитих образовних нивоа и струка. Образовна функција је довела до покретања ученика и

студената из насеља која се налазе ближе или даље од образовног центра, тако се ствара још један миграциони талас од ученика и студената.

Функцију образовања Нови Сад обавља преко основних, средњих, виших школа, факултета, Отвореног новосадског универзитета и у последње време и све већег броја приватних школа за учење страних језика или обуку на рачунарима, а отворена је и прва приватна Гимназија у граду.

Нови Сад има 20 основних школа које је 1992/93. похађало 19.183 ученика, а у школској 2001/02 у основним школама је било 17.060 ученика. Смањен наталитет довео је и до смањења броја деце у школама. Број наставног особља је повећан у са 1.523 наставника и учитеља у 1992/93, на 1.585 у 2001/02. школској години. Преосталих петнаест насеља у Општини има 15 школа, односно свако насеље има основну школу. Овај размештај основних школа по свим местима Општине је допринео да нема ученика дневних миграната или ако их има то су само појединачни случајеви.

Поред великог броја основних школа, Нови Сад не зостаје ни по броју средњих школа. Укупно има 15 средњих школа. У њима је 1992/93 наставу похађало 19.687 ученика, а до 2001/02. школске године број ученика је опао на 18.627. Опадање броја ученика у средњим школама је нешто мање него у основним школама, јер има деце која свакодневно долазе у школу у Нови Сад и враћају се кући.

Функцију вишег и високог образовања Новосадски универзитет обавља помоћу три више школе (Виша школа за образовање васпитача, Виша техничка и Виша пословна школа), 10 факултета (Филозофски, Правни, Економски, Факултет физичке културе, Факултет за предузетни менаџмент, Природно-математички, Технолошки, Факултет техничких наука, Пољопривредни и Медицински) и једне академије (Уметничка академија). Године 1999/000. на Новосадском универзитету је било 32.155 студената, а 2002/03. уписано је 30.040 студената.

Нови Сад утиче на стална или повремена кретања ученика и студената између центра становања и центра образовања - Новог Сада. Од 18.627 ученика који похађају средњу школу, њих преко 80% су били дневни мигранти. Највише ученика је долазило из осталих насеља новосадске општине (78%). Од преко 30.000 студената, дневних мигранта је око 5.000.

У образовним институцијама у граду Новом Саду 1991. године радило је 10.536 особа, што је било 14,2% од укупног броја запослених и 81,0% од укупног броја запослених у тој делатности у Општини.

Табела 22: Образовна структура становништва Новога Сада (општине и града) старога 15 и више година по пописима 1981. и 1991. године

Школска спрема	1981.				1991.			
	Општина		Град		Општина		Град	
	Број станов.	%	Број станов.	%	Број станов.	%	Број станов.	%
Укупно	180.896	100,0	136.444	100,0	214.441	100,0	146.842	100,0
Без школе	8.046	4,4	4.162	3,1	8.160	3,8	3.414	2,3
(1-3) разреда	3.308	1,8	1.816	1,3	3.085	1,4	1.579	1,1
(4-7) разреда	29.238	16,2	18.280	13,4	27.129	12,7	14.430	9,8
Основна школа	45.036	24,9	30.972	22,7	47.221	22,0	29.221	19,9
Средња школа	69.591	38,5	57.911	42,4	92.273	43,0	66.608	45,4
Виша школа	8.937	4,9	8.231	6,0	12.527	5,8	10.410	7,1
Висока школа	14.269	7,9	13.714	10,1	22.148	10,3	19.905	13,6
Непознато	2.471	1,4	1.358	1,0	1.898	0,9	1.275	0,9

Извор: Попис становништва 1981. Покрајински завод за статистику, Нови Сад и Попис становништва 1991. Савезни завод за статистику, Београд.

Један од показатеља развоја функције образовања Новог Сада је и образовна структура становништва. Из табеле 22 јасно је да је у периоду од 1981. до 1991. године дошло до значајних промена у образовној структури становништва, како Општине тако и града. Опао је удео становника без школске спреме, са незавршеном основном школом и са основном школом, а порастао је удео становника који имају средњу, вишу и високу школу. Највеће је учешће становника са завршеном средњом школом, а ту спадају квалификовани и висококвалификовани радници. Овакав ток у променама структуре образовања је последица индустријског развоја и великог учешћа квалификованог и висококвалификованог стручног кадра у запошљавању.

Из свега анализираних функција управе и услуга можемо закључити да Нови Сад већ представља макрорегионални центар како је представљено у Просторном плану и програму Републике Србије из 1996. године. У њему је последњих година дошло до великих друштвених промена, као и у целој земљи, међутим евидентно је да расте значај услужних и управних функција. Велик је и утицај радне функције Новог Сада, међутим, право стање ове функције ћемо знати након привредних реструктурирања која чекају Новосађане и становнике који су упућени на овај град.

ПРОСТОРНА СТРУКТУРА ГРАДА И РАЗМЕШТАЈ ФУНКЦИЈА

Просторна структура града настаје под утицајем природних, социјалних, економских и других фактора у току развоја града, тако да сваки град има одређену особеност која се огледа у просторно-функцијској, популацијској и морфолошкој структури. Поменуте три структуре града се прожимају низом веза. Од интензитета веза, као и просторних домета и смерова зависе и урбани садржаји, односно интензитет градских функција којима делује. На просторну структуру у граду утичу и процеси који се дешавају у околини, као и насеља у гравитационом подручју града (Тошић, 1999).

Просторна структура је променљива са развојем градова. Планска организација садржаја и структуре града везана је за реконструкцију постојећих, старих делова града. Један део старог се задржава, у току деценија се преображава, и добија нове елементе. Према томе, средишњи делови се реконструишу, обнављају или санирају, а рубни делови градова се проширују. То се дешава из неколико разлога. Један је очување изграђеног урбаног ситета, а други разлог је промена у вредностима локације и градског земљишта у току ширења града. Центрифугалне и центрипеталне силе перманентно утичу на промене у просторној структури града, тако да су планирање развоја, уређење, реконструкција и санирање неопходна и нужна последица развоја (Вреск, 1990). При стварању просторне структуре града тежи се распореду који обезбеђује здравије и удобније услове становања, рада, васпитања, културне и друштвене делатности, одмора и рекреације и свих других животних потреба и друштвених активности.

На основу свега изложеног, можемо закључити да савремена проучавања просторне структуре градова све више захтевају интердисциплинарност, тако да су се јавили бројни теоретско-методолошки концепти. Код еколошког приступа проучавања просторне структуре града делују социјални престиж у друштву, приватно власништво у граду, наслеђене друштвене структуре и друго. Економски приступи проучавања просторне структуре града се заснивају на цени градског земљишта. Системолошки приступ анализе просторне структуре града полази од

опште теорије система, а под системом се подразумева скуп који чини више компоненти између којих постоје везе. Код градова компоненте таквог система представљају људске делатности, а везе су људске комуникације. Између њих се одвија циркулација људи, добара, информација и тако даље. И у последњој групи су географски приступи који се заснивају на најцеловитијим анализама. Наиме, према географском схватању, просторна структура града је резултат узајамног деловања природних и друштвених фактора. Природна основа утиче на искоришћавање и вредност градског земљишта, као и на развој града. Затим, утиче географски положај са осталим природно-географским елементима. Овај приступ захтева комплетну анализу природних и друштвених обележја и њиховој међузависности у градском простору.

Просторна структура града настаје као резултат деловања сложених процеса унутар самог града и између града и околине. Град није статичан, него се мења под утицајем економских, социјалних и културних промена, али је увек прилагођен природној средини у којој је настао. Сваки град се одликује функционалном, демографском и морфолошком просторном структуром града.

Функционално-просторна структура града

Функционално-просторна структура града је резултат размештаја појединих делатности у граду, које на различите начине користе градски простор, односно градско земљиште (Вреск, 1980). Свака од градских функција садржи различите материјалне елементе и захвата део простора града, што захтева одговарајуће услове, положај и међусобне везе.

Разноврсност животних активности у граду доводи до расшчлањења градске територије на поједине делове, који су намењени појединим функцијама. У неким деловима може бити заступљено и више функција. На тај начин се обезбеђује да се објекти и простори, према својој намени групишу и повежу да чине функционалне просторне целине (Максимовић, 1965). Функционална просторна структура града обезбеђује живот у граду без сметњи и град представља економичну и рационално организовану целину.

Поред објеката основне функције, функционалне зоне у просторној структури града садрже и елементе других, неких допунских функција. Тако стамбене зоне садрже дечије установе, школе, просторе за одмор и рекреацију. У индустријским деловима града, поред производних објеката, постоје и допунски објекти: ресторани,

школе, зграде за управу, значи објекти који служе за задовољења и других потреба запослених. Према томе, у функционалној просторној структури постоје основне и допунске функције (Максимовић, 1965).

На функционално-просторну структуру града утичу природни елементи (положај, микроклима, геолошки састав и рељеф тла, везе са водом), саобраћајне везе, величина и карактер града, као и већ постојећи објекти у граду који имају већу вредност, а ови елемент су анализирани у првом поглављу овог рада.

У граду се најчешће издвајају следећи простори у којима домирају неке од функција: простори становања, простори рада, простори рекреације, простори услужно-управних делатности и слично. У овом раду ће бити анализиране следеће функцијско-просторне структуре Новог Сада: индустријска, стамбена и услужно-управна просторна структура и на крају ће бити дат преглед градског и међуградског саобраћаја који повезује све те функције и просторне елементе града.

Индустрија као елемент функцијско-просторне структуре града

На локацију индустрије у граду утиче више чинилаца, рељеф терена, извори сировина, радна снага, саобраћајна повезаност, доступност одговарајућег тржишта, ширење града, као и карактер саме индустрије. Тешка индустрија се најчешће лоцира ван централних градских делова, на периферијама - у привредним зонама (индустријским зонама) заједно са осталим привредним објектима, с тим да се мора обратити пажња на важније климатске елементе, посебно ветар, затим на загађење ваздуха и текућих вода приликом избора локације индустрије. Лака индустрија може бити лоцирана и у насељеним зонама, као и у најужим деловима градског центра. Тако да на локацију индустрије утичу физичке карактеристике (цена земљишта, могућност ширења индустријских објеката), затим непосредна околина места где се индустрија смешта, као и саобраћајне везе између индустријских објеката, радне снаге, сировина и тржишта. Поред тога, на локацију индустрије утиче и близина главних електо водова, водовода и канализацијске мреже.

Све до краја шездесетих година највећи део новосадске индустрије био је лоциран у самом централном делу градског подручја. Поједине улице у Новом Саду су имале називе Индустријска и Привредна, управо због велике концентрације индустријских објеката у њима. Међутим, после усвајања Генералног урбанистичког плана Новог Сада из 1963. године дошло је до крупних подухвата. Реконструисан је железнички чвор, изграђен нови мост преко Дунава и ископан канала Савино Село-

Нови Сад, затим је извршена санација мочварних терена, насипање и изградња одбрамбених система. Изграђени су путеви, трафостанице, а делимично и мреже водовода и канализације. У периоду од 1961-1971. године дошло је до преразмештаја привреде у Новом Саду. У том периоду је успешно пресељен добар део новосадских привредних организација са ужег градског подручја на нове локације у привредне зоне. Сем пресељених привредних организација, у Северној привредној зони су изграђени и значајни нови објекти новосадске привреде. Пресељењем је дошло до реконструкције привреде, а посебно индустрије, што је омогућило даљи и бржи развој.

Новосадска индустрија је лоцирана у следећим радним зонама: "Север I", "Север, II", "Север III", "Север IV", радна зона "Римски Шанчеви", зона "Запад" и зона "Исток".

Северна привредна зона је подељена, као што видимо, на четири дела. Зона "Север I" се налази северно од канала Савино-Село-Нови Сад, затим зона "Север II" је јужно од поменутог канала и западно од Сентандрејског пута, даље зона "Север III" је такође јужно од Канала али источно од поменутог пута и зона "Север IV" се налази на левој обали Канала и Дунава. Привредна зона Север захвата површину од 1.269 ha, од чега највећи део припада индустријској зони "Север IV" (721 ha). Најмање захвата зона "Север III", само 96 ha. Преостале две зоне захватају око 450 ha и то "Север I" 212 ha, а "Север II" 240 ha. Од поменутих 1.269 ha које припадају северној привредној зони слободно је нешто мање од 50,0%, односно 46,6% или 591 ha, што значи да је могућа изградња бројних индустријских и осталих привредних објеката на овом терену.

Северна привредна зона је саобраћајно добро повезана друмским саобраћајем. Велики значај има Сентандрејски пут који пресеца ову зону, као и Темерински пут и Пут Шајкашког одреда. Преко ових путева зона је у непосредној вези са Међународним путем Суботица-Београд (Е-75). Део комплекса Северне привредне зоне има на југу железничку везу преко станица "Горње Сајлово" ("Север" II и "Север" III) и "Подбара" ("Север" IV). Међутим, снабдевање водом у овој зони је отежано и не задовољава садашње потребе. Поред тога, зона "Север IV" представља велику опасност за Канал и Дунав, јер има велике количине отпадних вода које иду из рафинерије и термоелектране, објеката који захватају највећу површину ове зоне.

У привредној зони Север се налази највећи број индустријских објеката у Новом Саду, а посебно у делу западно од насеља Клисе, где је индустрија заступљена у највећем проценту. Највећи привредни објекти Северне индустријске зоне су комплекс "Нафтагаса" и новосадске ТЕ-ТО, односно термоелектрана и топлана. Затим овде су и Новосадска млекара, "Данубиус" - производња тестенина, предузеће "Хлеб" - производња хлеба и пецива, а у оквиру организације "Хлеб" је и Млин. Значајнији индустријски објекти у овој зони су и "Сартид-Лимпродукт" - производња металне амбалаже, "Новкабел", затим "Стандард" - производња кожне галантерије. Северно од Канала је смештена хемијска индустрија "Албус", "Идол", затим уз десну обалу Канала је текстилна индустрија "НИТ", потом дрвна индустрија "НИНА". Поред друштвених индустријских објеката у северној привредној зони бројни су и привредни објекти у приватној својини: индустрија меса "Матић", "Маком" - производња амбалаже, "Зенмаг" - производња папирне амбалаже, "Техноремонт" - производња делова за возила, "ХГП" - производња премазних средстава, "МГ" - производња металних производа, "Art decor" - производња дрвене галантерије. Поред значајних индустријских постројења северна привредна зона има и других намена. Највећи део зоне "Север III" припада комплексу пристаништа и у њој се налазе најзначајнији складишни простори (Група аутора, 1999). Поред ове две функције зона је намењена и за слободну царинску зону. Складишни простори су изграђени у овом делу северне зоне јер је до ње могуће доћи уз помоћ три врсте саобраћаја: друмским, воденим и железничким. У зони "Север I" се налази и Најлон пијаца, која има услужни карактер. Специфичан је део зоне који се налази између Темеринског пута и Сентандрејског пута, која има мешовиту намену - функција становања, функција рада, друштвене службе, образовања и рекреације. Поред ове зоне мешовите намене у оквиру зоне "Север IV" налази се насеље Шангај, а источно од Темеринског пута је дивље насеље Мали Београд.

Зона "Римски Шанчеви" је углавном намењена активностима везаним за пољопривреду. И она је добро саобраћајно повезана са градом, као и са осталим деловима Покрајине. Делом је оријентисана на железнички саобраћај, а знатно више на друмски.

Зона "Исток" се налази у Петроварадину и захвата површину од 218 ha. Значајније индустријско предузеће у овој зони је "Победа"- у којем се обавља производња различитих пољопривредних машина. Пре десетак година значај ове

фабрике је био знатно већи, као и њен обим производње, међутим, данас је она у тешком стању као и велики број индустријских објеката, некадашњих гиганата.

Одмах после Северне привредне зоне, за сам град Нови Сад, велики значај има Западна привредна зона, која обухвата простор северно и јужно од Футошког пута. Површина зоне је око 120 ha, од чега је ангажовано 86 ha. Међутим, видљиво је њено ширење ка југу, изградњом многих индустријских објеката у приватној својини на простору северног Телера. У овој зони нису лоцирани загађивачи већ лака индустрија мањих капацитета чији технолошки процеси не угрожавају услове становања у суседним стамбеним деловима (аерозагађење, бука), због близине стамбених објеката. Свакако значајно је и то што кроз ову зону пролази водоводни и канализациони правац (Група аутора, 1999). У овој зони су мешовите функције, јер поред радне функције, заступљене су и функције становања и рекреације. И ова зона је саобраћајно добро повезана са осталим деловима града, самим тим и са осталим деловима Покрајине. Искључиво је оријентисана на друмски саобраћај, којим до ње могу доћи како снабдевачи тако и потрошачи. Овде су смештени "Југодент" - производња стоматолошке опреме, "Југоалат" - производња резног алата, "Минаква"- производња природне минералне воде и безалкохолних пића, "Новитет" - производња одеће, "Спектар" - производња и бојење предива, "Авала" - производња обуће. Поред наведених друштвених фирми у овој зони су лоцирана и три већа приватна предузећа, и то: "Гепард" - производња обуће, "Јанковић ентеријер" - производња намештаја и "Danbos" - производња трикотажног рубља.

У ужем градском простору су организације које су у вези са централним градским функцијама и којима је неопходно да су ближе тржишту, односно потрошачима. У центру града су индустријски објекти који не изазивају негативне последице на квалитет становања, затим оне које заузимају мало простора, имају високу запосленост по јединици простора који се користи, затим имају мали обим транспорта и мањи су потрошачи комуналних услуга (воде, електричне енергије).

У самом граду смештени су објекти управе "Нафтагаса", "Панонске ТЕ-ТО" ЈП ЕПС, затим "Војводина пут" - ДП, затим у центру је управа "Котекс продукт" - индустрија прехранбених и фармацеутских производа, "Нива" - производња санитетског материјала, Бродоградилиште, "Будућност" - графичка делатност и "Дневник" и "Форум"- такође се баве графичком делатности. У последњих десетак година, како у осталим деловима града, тако и у центру и околини, ван привредних зона, ничу бројни приватни индустријски објекти. Већи од њих су: "Матијевић" -

Прилог 7: Размештај индустрије у Новом Саду

1. Котекспродукт
2. Исопланта
3. НИНА
4. ХИНС
5. Стогекс
6. Банекс
7. Латинска пивара
8. Шајканка
9. Техногас
10. Водоканал
11. ПТТ гаража
12. Лугокаросерија
13. Албус
14. 23. Октобар
15. НИТ
16. НИВА
17. 27. Март
18. Петар Драпшин
19. Новкабел
20. Ненмар
21. Новопак
22. Млекара
23. Липродукт
24. ЕВ Јужна Бачка
25. Номега
26. АТП Војводина
27. Чистоћа
28. Новотранс
29. ГП Канал
30. Евро пром
31. Термомонт

500 0 500 1000 1500m

32. Водовод и
канализација

33. Луговојводина

34. Центрославија

35. Агрохем

36. Лука Нови Сад

37. Данубиус

38. Херој Пинки

39. Рафинерија нафте

40. ТЕ-ТО

41. ЈКП градски
саобраћај

42. Авала

43. Алба

44. Мишаква

45. Гешард

46. Графика

47. Новитет

48. Југодент

49. Југоалат

50. Агровојводина
металургија

51. Хлеб

52. Универекспорт
ДОО са ПО

53. МАКОМ

54. Stylos

55. Матијевић

56. Swisslion

57. НИС

58. Војводина пут ДП

59. Будућност

60. Дневник

61. Форум

62. Панаква

63. Гранит

64. Стан

65. Метал

66. Звезда

прерада меса, "Swisslion" - производња какао производа, "Хидродинамика" - производња хлеба и пецива, "Macval" - прерада воћа и поврћа, "Бекић Shocolate" - производња какао производа, "Алколуке" - производња винског дестилата, "Сигурне везе" - производња комуникационих уређаја, "Time out print" - графичка делатност, "Stylos" - графичка делатност, "Agrobusiness" - производња сточне хране, "Patrol 021" - производња електричног инсталационог материјала, "Radun" - производња металних конструкција, и бројни други индустријски објекти који запошљавају одређени број раника.

Новосадска индустрија захвата значајан део атара, тако да је значајна и за његов територијални развој. Развој индустрије представља значајан фактор повећања броја новосадске популације, тако да Нови Сад добија све значајнију функцију и улогу највеће концентрације становништва у Покрајини. Развој новосадске индустрије довео је и до брзог пораста становништва у околним, приградским насељима (Петроварадин, Ветерник, Футог).

Пословне и управне зоне као елемент просторне структуре града

Пословне и управне зоне заузимају релативно мале површине у граду али запошљавају велики број људи. На пословне зоне у градовима углавном отпада око 5,0%, али у њима је запослено више од пола запослених. Ово указује на велики проценат искоришћености пословних простора јер пословне функције нису сконцентрисане само на приземним просторима, него се шире и у висину, тако да је јака концентрација пословних делатности на малом простору специфичне локације. У пословним зонама се најчешће јављају трговина на мало, трговина на велико, банке, осигуравајући заводи, организације управних послова, личне и професионалне услуге, хотелијерство, угоститељство, простори за забаву и разоноду. Ове зоне су смештене углавном у центру града где су најдоступније пешацима, аутомобилом, градским саобраћајем. Поред лаке доступности корисницима тих услуга, неопходно је да пословни простори буду доступни и достављачима робе.

Бројни аутори су користили различите моделе за поделу и хијерархију објеката намењених пословно-управним функцијама. Међутим, опште прихваћена је подела на средишњу пословну зону, пословне зоне у појединим градским четвртима или секундарни центри, затим пословни центри на рубу града и ван града,

као и појединачне пословне јединице. У средишњој пословној зони је највећа концентрација већ поменутих објеката који се налазе у пословно-управној зони. Затим пословне зоне у појединим градским четвртима које својим услугама задовољавају потребе једног кварта. На рубу града, или ван града се често јављају центри трговине на велико, међутим, у новије време се граде и центри трговине на мало на периферији града. То су огромни комплекси који захтевају велики паркинг и у њих становници долазе да би се снабдели за недељу дана или за месец дана. Снабдевени су како краткорочном, тако и дугорочном робом.

Поред поменутих установа у Новом Саду су и специјализоване пословне установе, као што су Клинички центар, Универзитетски центар, Новосадски сајам, железнички, аутобуски и ПТТ терминал, РТВ центари.

Све пословно-управне установе у Новом Саду имају локални, градски, покрајински или регионални значај, односно свака од установа има свој ниво централитета.

Средишња пословна зона или како се у литератури назива CBD (central bussines district), је део Новог Сада који је најдоступнији како становницима града, тако и онима који су из околине или из других кајева Покрајине. У средишњем пословном делу града је смештен највећи број пословно-управних зграда. Међутим, поред њих, значајно је и учешће функције становања, али и зона рекреације. Средишња зона се простире између Булевара Михајла Пупина, Шафарикове, Јована Суботића, Тозе Марковића, Пашићеве и улице Жарка Зрењанина. У овом делу града је сконцентрисан највећи број трговина на мало, а међу њима доминирају продавнице конфекције, обуће, спортске опреме, доњег рубља, књижаре. У Змај Јовиној улици је 217 пословних простора, у Дунавској 296. Поред ове две улице, у центру града је смештен велики број пословних простора: у улици Модене 41, Краља Александра 73, Николе Пашића 74, на Позоришном тргу има 29 пословних простора. Овај део Новог Сада представља градско језгро и историјски посматрано први је настао, тако да се те старе грађевине не руше него се само одржавају. Међутим, од прошле године се у неку руку одступило од тог правила јер је у улици Краља Александра под бројем дванаест порушена стара грађевина, а на њеном месту је осванула грађевина савремене архитектуре од стакла и метала (тржни центар "Париски магазин"). У Змај Јовиној, Дунавској, Јеврејској је велика концентрација пословних простора јер су реконструисани бројни пасажи у којима су многи бутици, односно трговине на мало. У средишњем делу града су смештене робне куће (Базар, Прогрес, Норк). Међутим, поменуте робне куће су изгубиле свој

некадашњи смисао и данас представљају углавном трговинске центре (посебно Базар) где су смештене трговине на мало, углавном конфекције. Оно што је приметно последњих година је затварање некадашњих великих трговина, а отварање представништава и трговина великих светских фирми, као што су Nike, Luca di Conte, Tiffani Prodaction, Benneton, Disel, Gorenje, Sony. Поред страних ту су и продавнице наших великих приватних модних кућа: Zekstra, Nikola's, Mona. Поред самог центра града, велики број пословних простора је смештен и у Железничкој (124), Јеврејској (345), Сутјеској (239), као и на Булеверу ослобођења (395). У Сутјеској је Спортски и пословни центар - СПЕНС те из тих разлога ова улица има велики број пословних простора.

У самом центру града се налазе веома важни садржаји културе (Матица српска, Српско народно позориште, Позориште младих, Новосадско позориште Ujvideki szinhaz, Стеријино позорје, Културни центар Новог Сада, биоскопи Арена, Јадран и Трибина младих, Војвођански музеј), пословања (Аполо центар), администрације (Скупштина града, Пошта, Извршно веће, девет банака), храмови (Саборна црква, Николајевска црква, Успенска црква, Русинска црква, Јеврејска синагога, Католичка црква, Словачко-евангелистичка црква), бројни занатски, угоститељски објекти, туристичке агенције. Сам центар обухвата најстарије улице (Змај Јовина, Дунавска), затим тргове (Слободе, Католичка порта, Трифковићев, Позоришни), склопове кућа и блокова. Поред тога, у центру града се налазе и два хотела, "Војводина" и "Путник", са 146 соба и 260 лежаја. Поред набројаних пословно-управних функција у самом центру града развијена је и образовна функција, јер се налазе три средње школе, Отворени раднички универзитет, бројне приватне школе за рачунаре и енглески језик, Библиотека Матице српске и Библиотека града. Сем пословне, управне и образовне функције које су изражене и које доминирају средишњим делом града значајна је и стамбена функција. У приземним деловима зграда су смештени локали, док су на вишим спратовима станови тако да су ту објекти који имају двоструку функцију. Изузетак овде су трговински центри: "Аполо" на Тргу слободе и "Планета 021" у Јеврејској улици. Није урађено израчунавање индекса густине продавница, али се на основу посматрања може запазити да је ова концентрација највећа у улицама Змај Јовина и Дунавска где је формирана и пешачка зона. Ове улице су, као и цео средишњи део, лако доступне готово свим линијама градског саобраћаја, а самим тим, до њих је

лако доћи и са главне аутобуске и железничке станице. Од Дунава су удаљене свега пар стотина метара.

То су све простори који су постојећим амбијенталним вредностима, или могућношћу да се нове вредности додају постојећим, од приоритетног значаја за град, елементи његовог не само просторног већ и историјског, културног и географског идентитета. Поред поменутог простора садржаји центра обухватају и Трг младенаца, Дунавски парк, Рибљу пијацу, Футошку пијацу, што представља значајне просторе града. Из ових делова града се искључују они садржаји који захтевају посебне саобраћајне услуге, затим трговина кабастом робом, као и они објекти који својом архитектуром не одговарају амбијенту старог градског центра. Међутим, у центру Новог Сада саграђено је Српско народно позориште, чија зграда по архитектури и материјалу у потпуности одскаче од околних градских објеката. Поред Позоришта, у централном делу града, свакако својим изгледом одудара и пословни центар "Аполо", као и зграда испред Позоришта, која је у фази изградње.

У овом делу града је највећа концентрација становништва, како запослених, тако и становништва које користи услуге. Поред великог броја становништва током обданице које користи услуге које нуди средишња пословна зона, и током ноћи су бројни корисници угоститељских услуга.

У појединим градским четвртима постоје пословне зоне које се још називају и секундарне. Један од значајнијих секундарних пословних центара је свакако Спортски и пословни центар "Војводина", познат под називом СПЕНС. Поред бројних продавница конфекције, доњег рубља, обуће, аудио, видео и других кућних апарата, овде су и две сале (мала и велика) за рукомет, одбојку, кошарку и за концерте или позоришне представе, затим ледена дворана, куглана, базен и терени за стони тенис, биоскоп и пословне просторије. У склопу овог центра је започета градња отвореног базена, међутим, ова градња никад није завршена. Са источне стране центра изграђена је гаража коју користе, како запослени у центру, тако и становници околних зграда Лимана I.

Секундарних центара има на Бистрици, Лиману и Детелинари, међутим, знатно мање прометних и са мање корисника. Структура ових центара се не разликује значајније од структуре у главној пословној зони. Међутим, значај и капацитети јавних служби се одређују према гравитационом подручју које опслужује.

Пословне јединице на периферији града су смештене ка индустријској зони Север III. То су центри трговине на велико и мало и сви су изграђени један поред

другог, а са радом су почели крајем деведесетих година: Магнетрон, Универекспорт, Родић. Овим трговинским центрима гравитира становништво великог дела Новог Сада. Становништво које долази у ове трговинске објекте углавном купује робу за недељу и више дана. Поред становништва које купује за своје личне потребе, у овим објектима робу набављају и власници мањих приватних радњи, који овде купују на велико и потом ту робу продају на мало.

Појединачне пословне јединице су смештене широм града и представљене углавном продавницама које су снабдевене краткорочном робом. Ове продавнице су намењене за снабдевање најближег становништва.

Све наведене пословно-управне јединице у граду користи становништво града и уже или шире околине и тиме доводи до повећања централитета Новог Сада.

Стамбене зоне у граду

Стамбене зоне у граду захватају највећи део градског земљишта те је из тих разлога неопходна и анализа стамбених простора. Развој стамбених зона и њихово ширење је уско повезано са развојем осталих градских функција.

По М. Вреску географско проучавање стамбених зона обухвата анализу просторног размештаја, физиономска и друга квалитативна обележја, као и социјалну структуру стамбених зона.

Стамбене зоне, према положају у односу на остале делове града, могу бити унутрашње, ивичне и приградске. Затим могу се диференцирати као засебни елементи просторне и функционалне структуре града, али и као саставни делови других просторно-функцијских целина.

На формирање стамбених зона Новог Сада, посебно у почетним фазама развоја, велики утицај имали су рељеф и хидрографија. После Другог светског рата интензивним деловањем антропогених фактора долази до градње стамбених блокова на подручјима која су до тада била мочварна (подручје Лимана). Равничарски простори алувијалне терасе и лесне терасе не спутавају ширење града док је простор инундационе равни, посебно у прошлости онемогућавао његово ширење. Могућност ширења града је условио и очуваност грађевина у старом центру. У последњих десетак година долази до интензивне градње у околини центра, као и у осталим деловима града, међутим, ове зграде углавном имају четири до пет спратова са поткровљем. У деловима града где се не граде нове зграде на рачун старих грађевина подиже се поткровље на постојећим зградама. Ова појава је

посебно честа на простору између Булеvara Михајла Пупина и улице Максима Горког.

Велика густина насељености и коефицијент изграђености је на подручју Житног трга, Лимана III и Лимана IV, Бистрице и Детелинаре. А пожељна је изградња у циљу развоја централитета на подручју "Старог центра", Салајке, Старе Детелинаре и "Сајма" и реконструкција подручја између Футошког пута и Булеvara Цара Лазара.

У Новом Саду су, као и у осталим градовима, заступљена два облика становања: индивидуално или породично и колективно или вишепородично. Индивидуално становање је карактеристично за Клису, Телеп, Адице, Мали Београд, Садове, Шангај. Колективно становање се развија око Булеvara Ослобођења, на деловима Телепа, Лимана, Новог насеља и Детелинаре, подручја око улице Цара Душана, део Банатића, Салајке, Подбаре, Видовданско насеље. Сем овог дела, овакав размештај стамбених функција је и око улице Железничке, Златне греде, Матице српске. Подручје око улице Мише Димитријевића и Цара Душана, делови подручја између улица Петра Драпшина и Војвођанских бригада и "Роткварије" обухватају старије и новије индивидуално и колективно становање са нестамбеним садржајима који су између Железничке, Ласла Гала, Цара Душана, Браће Рибникар. Ови делови града припадају категорији мешовитог становања, које има више облика и варијетета. То је углавном становање помешано са терцијарним делатностима или другим радним активностима. Делови подручја Подбара, Салајка, Јужни Телеп и Сајам - Детелинара имају обележје становања где се становници баве пољопривредом. Овде доминирају приземне зграде које су изграђене на великим парцелама.

Табела 23: Број објеката и станова изграђених у периоду 1962-1972. године

Подручје	Број објеката	Број станова
Лиман I	15	671
Лиман II	15	1.775
Лиман III	9	807
Станично подручје	74	4.164
Детелинара	40	2.180
Ново насеље	20	772
Београдски кеј	-	650
Укупно	173	10.019

Извор: Група аутора (1973): Генерални урбанистички план. ЈП Урбанизам, Урбанистички завод, Нови Сад.

У периоду од 1961-1971. у Новом Саду је изграђено станова колико их је било до тада укупно изграђених у граду, тако да је у том периоду број станова удвостручен. У 1972. години је изграђено 14 објеката са 1200 станова. А од 1974. до 1984. године изграђено је око 14.000 станова укупне површине око 870.000 m².

Године 1981. на простору града Новог Сада било је 58.155 станова за стално становање чија је укупна површина износила 3.022.250 m². У њима је живело 170.020 становника. Просечан број чланова по једном стану је био 2,9, а просечна површина станова у граду је била 52 m². По попису 1991. године је евидентирано 65.868 станова, чија је укупна површина износила 3.857.457 m². Просечна површина по једном стану износила 58,6 m², а просечан број чланова по једном стану био је 2,7, с обзиром да је на попису 1991. године Нови Сад имао 179.626 становника. Према евиденцији ЈП "Информатика" маја 2003. године у граду је било 81.081 станова са укупном површином од 4.598.120 m². Просечна површина по стану је износила 56,7 m². Према њиховој евиденцији о броју становника, која се нешто разликује од евиденције пописа 2002. године, у граду је у наведеним становима живело 202.083 становника, тако да је просечно по стану било 2,5 чланова.

Посматрано по месним заједницама Новог Сада, којих је 30 (табела 24), ситуација је била селедећа. Највише станова било је на простору месне заједнице Бистрица - 7.238, затим у месним заједницама Гаврило Принцип 5.406 и Народни хероји 5.127. Бистрица и Гаврило Принцип су месне заједнице на Новом насељу, а месна заједница Народи хероји припада центру града. Нешто преко 4.000 станова је било у месним заједницама Житни трг (центар гада), Лиман III, 7. јули и Омладински покрет (око железничке станице). Најмање стабених јединица је било у месним заједницама Адице 862 и Шангај 381. Највећа површина по стану је на Клиси (94,4 m²). Овде су индивидуални стамбени објекти, нове градње, који у великом броју захватају велике површине, те је то главни разлог што је овде највећи стабени простор по једном стану. Велику просечну површину по стану имају и друге месне заједнице где преовлађује индивидуална градња, Адице (92,9 m²), Слана бара (79,2 m²) и све три месне заједнице Телепа, Видовданско насеље (67,3 m²). Поред ових делова града велика површина по стану је и у центру града, где су старе зграде у којима су грађени станови велике површине. Месне заједнице Стари град и Соња Маринковић, које захватају сам центар, имају просечну површину по стану већу од 60 m². Мања је просечна површина по стану у месним заједницама где је савремени тип градње објеката за вишепородично становање, односно стамбених зграда, и то у

месним заједницама Гаврило Принцип, Вера Павловић, Југовићево, Омладински покрет, Сава Ковачевић. Поред ових мањи станови су у центру града, на подручју месне заједнице Житни трг.

Табела 24: Број станова на просјектору месних заједница Новог Сада по подацима 2003. године

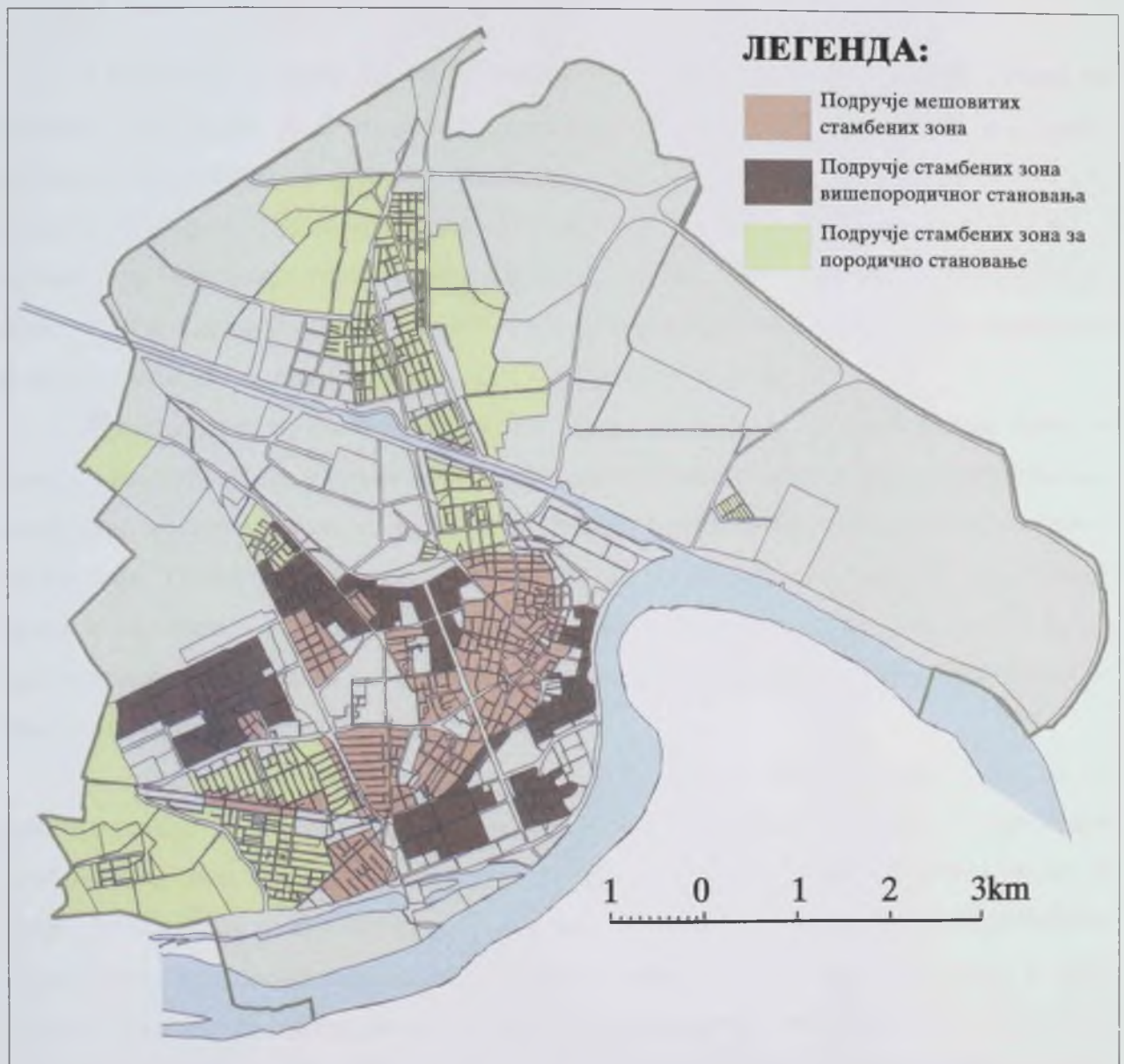
Месне заједнице	Број станова	Површина станова (m ²)	Број чланова	Просечна површина станова (m ²)	Просечно чланова по стану
Житни трг	4.419	214.630	9.389	48,6	2,1
Стари град	1.705	105.025	3.692	61,6	2,2
Прва војвођанска бригада	3.118	179.202	6.988	57,5	2,2
Соња Маринковић	2.595	162.110	5.999	62,5	2,3
Лиман	1.808	107.526	4.374	59,5	2,4
Бошко Буха	2.751	161.527	7.205	58,7	2,6
Лиман III	4.443	246.495	10.968	55,5	2,5
Острво	1.867	110.501	4.887	59,2	2,6
Иво Андрић	1.406	81.492	3.776	58,0	2,7
Вера Павловић	3.371	168.335	7.303	49,9	2,2
7. Јули	4.122	218.195	9.076	52,9	2,2
Јужни Телеп	1.608	118.610	4.923	73,8	3,1
Братство Телеп	1.501	113.986	4.620	75,9	3,1
Никола Тесла Телеп	1.492	112.350	4.317	75,3	2,9
Гаврило Принцип	5.406	249.649	13.486	46,2	2,5
Бистрица	7.238	392.893	19.732	54,3	2,7
Адица	862	80.090	2.631	92,9	3,1
Југовићево	2.800	139.825	7.307	49,9	2,6
Раднички	2.845	143.607	7.306	50,5	2,6
Детелинара	2.953	158.067	7.166	53,5	2,4
Народни хероји	5.127	275.445	11.859	53,7	2,3
Омладински покрет	4.131	202.246	9.834	49,0	2,4
Сава Ковачевић	2.223	109.781	5.257	49,4	2,4
Дунав	2.344	133.443	5.510	56,9	2,4
Подбара	2.954	154.306	6.393	52,2	2,2
Слана бара	1.544	122.320	5.385	79,2	3,5
Клиса	1.295	122.184	4.524	94,4	3,5
Видовданско насеље	1.043	75.152	2.679	72,1	2,6
Салајка	1.729	116.441	4.248	67,3	2,5
Шангај	381	22.687	1.249	59,5	3,3
Укупно	81.081	4.598.120	202.083*	56,7	2,5

Извор: ЈП "Информатика", Систем обједињене наплате, мај 2003. године.

* Број становника града Новог Сада по подацима ЈП "Информатика" и подацима пописа 2002. године је различит. Према добијеним подацима ЈП "Информатика" у Новом Саду је маја 2003. године становало 202.083 лица, док је по попису 2002. године у граду било 191.405 лица.

Просечно у једном стану живи од двоје до троје чланова. Више од три члана по стану је једино у месним заједницама где преовлађују објекти индивидуалног становања, Шангај, Клиса, Слана бара, Адице и Телеп.

Прилоз 8: Облици становања у Новом Саду
Извор: Група аутора, 1999.

На развој стамбених простора велики утицај је имала и природна средина, посебно рељеф терена на коме су објекти грађени. Ови простори у Новом Саду су се развијали заједно са функцијским и демографским променама у граду. Тако у Новом Саду имамо средишњи део града у коме је велика концентрација стамбених и пословних простора. То је старо градско језгро са својим архитектонским и амбијенталним вредностима. Затим, постоје простори плански грађених стамбених блокова за вишепородично становање у којима су секундарни пословни центри и

трећу групу стамбених објеката чине делови града у којима су стамбени објекти индивидуалне градње.

Саобраћај у граду

Саобраћај је један од најзначајних фактора који имају велики утицај на мењање просторне и функцијске структуре града. Саобраћај утиче на развој градских функција и на ширење града, а са друге стране његов развој је условљен територијалним и функционалним ширењем града. Тако да је улога саобраћаја у процесу урбанизације града двојака (Тошић, 1999). Значи да саобраћај утиче на просторну покретљивост људи и робе, што је даље повезано са урбаном изградњом и просторним размештајем делатности у граду (Вреск, 1980).

Приликом проучавања саобраћаја у граду не можемо се базирати само на градски саобраћај. На развој града велики значај имају и приградски и међуградски саобраћај, пошто градови представљају центре регионалног, односно међуградског саобраћаја. Развој градских делатности доводи до јачања саобраћајне везе између града и околине и обрнуто. Ствара се мрежа, где градови и насеља нижег ранга представљају чворишта, а саобраћајнице представљају мрежу која повезује чворишта различитог ранга централитета.

Саобраћајно-географски положај Новог Сада је веома повољан јер његов хатар припада Подунављу и Панонском басену. Повољан положај на дунавској саобраћајној оси, једној од најважнијих саобраћајних основа Европе, битан је предуслов за даљи развој овог простора, као и за везе са суседним и даљим регијама. Поред тога што представља спону, Дунав је представљао и препреку, која је рано саобраћајно савладана код Новог Сада. Имао је велику улогу у настанку и развоју Новог Сада. Колико је важан прелаз Дунава на месту где је Нови Сад можемо видети из тога, што је на том месту кроз историју изграђено 12 мостова. Неки су рушени јер су били дотрајали, а други су у току ратних дешавања рушени. Још у 13. веку на овом месту се помиње скела, а 1526. године и први понтонски мост (Ђурчић, 1999). Године 1687. подигнут понтонски мост из економских разлога, одласком Турака са ових простора. Овај мост је функционисао све до 1915. године. Док је још коришћен понтонски мост, појавом железнице гради се мост (1883) који је зодовољавао и овај вид саобраћаја. Склањањем понтонског моста изграђен је "Поћорек мост" који је функционисао све до 1924, када га је лед срушио. Поред економских потреба, овај мост је био изграђен и у војне сврхе. Од 1924. до 1928.

године у Новом Саду није постојао мост за колски саобраћај. Године 1928. отворен је за саобраћај мост "Краљевића Томислава" који је своју функцију обављао све до 1941. када су срушени и он и железнички. У војне сврхе обновљен је железнички и поново срушен 1944. године. Да би Нови Сад имао везу са јужним крајевима Војводине, 1944. године одмах после рата, изграђен је понтонски мост. Почетком 1946. године изграђен је мост "Маршала Тита" који је служио за колски, пешачки и железнички саобраћај. Због преоптерећености овог моста, године 1962. изграђен је нови мост од пренапрегнутог бетона за железнички, друмски и пешачки саобраћај. Он је растеретио мост "Маршала Тита", који је од тада служио само путничком саобраћају и пешацима. Подизањем железничког моста Нови Сад је укључен у европску мрежу саобраћајница, како друмског, тако и железничког саобраћаја. На тај начин је омогућен пласман производа и довоз индустријских сировина, а уједно је проширио своју гравитациону сферу. Ширење насеља између Петровардина и Сремске Каменице захтевало је изградњу још једног моста. Изградња "Моста Слободе" (1981. године) је омогућила становницима Сремске Каменице и средњег и јужног Срема краће путовање до Новог Сада (Плавша, 1990). Развој и ширење Новог Сада су заустављени економском кризом, а саобраћај је додатно отежан рушењем сва три последња поменута моста током априла 1999. године. Током бомбардовања Нови Сад је имао везу са Сремом и јужним деловима земље преко скеле и чамаца који су ту функционисали. Убрзо након бомбардовања (1999) подигнут је понтонски мост, потом је подигнут привремени монтажно-демонтажни железничко-друмски мост, затим је Нови Сад добио први стални мост "Дуга", тако да је олакшан градски и међуградски путнички саобраћај.

Анализом ће бити обухваћен градски, приградски и међуградски аутобуски саобраћај, јер сва три облика имају велику улогу у просторној покретљивости људи и робе ка Новом Саду и од њега. Поред аутобуског анализираћемо и значај железничког и речног саобраћаја, као факторе који повезују град са ближом и даљом околином.

Развој Новог Сада као административно-политичког, индустријског и привредног центра, са интензивном стамбеном и другом изградњом диктира потребе развоја комуналне привреде, у којој градски и приградски јавни саобраћај играју једну од битних улога. Стални развој града, урбанизација и индустријализација захтевају свакодневно путовање радних људи, ученика и студента, као и читавог становништва града и насеља у његовој околини. Од

правилног обављања ове функције у граду зависе готово све производне, друштвене и остале активности. Према томе неминован је био развој саобраћаја не само на градској територији него и у приградским зонама и на међуградским линијама. Главни покретачи приградског и градског саобраћаја су становници гравитационог подручја Новог Сада који свакодневно путују на посао, у школу, на факултет. Знатан је број становника приградских насеља који путују у Нови Сад на пијацу као продавци или као потрошачи.

Градске линије, број полазака на линијама, као и врста аутобуса су одређени према распореду функција, као и према броју људи који се крећу при обављању тих функција. У јавном градском саобраћају данас се користе само аутобуси, који су уведени од 1958. године и такси возила. Од увођења аутобуског градског саобраћаја до данас видљив је стални развој градског саобраћаја. Наиме, године 1966. Градско саобраћајно предузеће је обављало локални саобраћај на 7 редовних и неколико ванредних линија којима је превозено годишње око 29,5 милиона путника или дневно око 80.500 путника (Ђурчић, 1966). За наредних девет година број линија у локалном саобраћају се повећао на 10, а број превезених путника је износио око 46 милиона годишње, односно, дневно око 126 хиљада (Ђук, 1978). Приградски саобраћај се 1964. године обављао на само три линије и то: Нови Сад - Сремски Карловци, Нови Сад - Сириг и Нови Сад - Кулпин, а број превезених путника је био око 2.250.000. До 1974. године број линија у приградском саобраћају је повећан на 24, а број путника је износио 13.819.243 (Бабовић, 1976). Повећање броја становника новосадске општине је довело и до повећања броја путника у градском и приградском саобраћају и у наредном периоду. Тако је 1990. године градским линијама превезено 72.290.220 путника, а на приградским линијама на 18.230.869 лица. Те године градски саобраћај се одвијао на 13 линија, а приградски на 8 (ЈГСП, 1990). У последњих десет година многе друштвене фирме су под стечајем или им је знатно смањен број радника, међутим, расте број приватних предузећа тако да је то допринело да број путника у градском и приградском саобраћају и даље расте. Године 2002. број превезених путника је премашио 107 милиона: 79.249.804 лица у градском и 27.758.412 лица у приградском саобраћају. Путнике превози 232 аутобуса од којих је 152 соло, а 80 је зглобних. Зглобни аутобуси су на најоптерећенијим линијама, и то од железничке станице до центра и Лимана и од центра до Новог насеља. На осталим линијама градског и приградског саобраћаја зглобни аутобуси се укључују у шпичевима, у јутро када радници иду на посао и по подне кад се враћају са посла. Дневно на градским линијама има укупно 911 полазака (по реду

вожње од 31.3. 2003), а највећи број полазака је на следећим линајама: број 3 (Петроварадин - Детелинара) 98, број 1 (Телеп - Клиса) 97, број 5 (Темерински пут - Авијатичарско насеље) 94, број 4 (Лиман - железничка станица) 93 и број 2 (Центар - Ново насеље) 93. Преко 80 полазака је и на линијама број 7 (Сателит - Лиман 4) и 8 (Ново насеље - Лиман 1). Најмање полазака је на линији број 16 (Центар - Пристанишна зона).

Године 1970. је рађено пребројавање путника на појединим линијама да би се могао формирати ред вожње и број полазака према потребама појединих линија. Сигурно је да оне линије које и данас имају већи број полазака имају и више путника. На поменутих линајама по великом броју полазака велик је и број путника, као што су линија 4 на којој се превезе 12,4% путника, затим линија 3 са 11,6% путника, линија 1 са 10,3% путника и линија 2 са 9,6% путника. Поред овога, највећи број превезених путника је између Сателита и Лимана на линији 7 где је број превезених путника 2002. године прешао 10 милиона (табела 25). Највећа фрекванција градског саобраћаја се одвија између центра града и стамбених зона Ново насеље, Лиман, Петроварадин, Адице и Телеп.

Табела 25: Број превезених путника на линијама градског саобраћаја 2002. године

Број линије	Назив линије	Превезени путници	% превезених путника
1	Телеп - Клиса	8.189.431	10,3
2	Центар - Ново насеље	7.592.285	9,6
3	Детелинара - Петроварадин	9.213.110	11,6
4	Железничка станица - Центар - Лиман	9.810.256	12,4
5	Југовићево - Темерински пут	5.971.460	7,5
6	Подбара - Адице	4.009.409	5,1
7	Сателит - Лиман	10.492.708	13,2
8	Сателит - Шtrand	6.397.993	8,1
9	Петроварадин - Сателит	6.312.686	8,0
10	Центар - Индустриска зона југ	1.876.745	2,4
10А	Центар - Индустриска зона север	1.108.985	1,4
11	Железничка станица - Болница - Лиман	6.995.139	8,8
16	Центар - Пристанишна зона	511.839	0,6
18	Нови Сад - Шангај	767.758	1,0

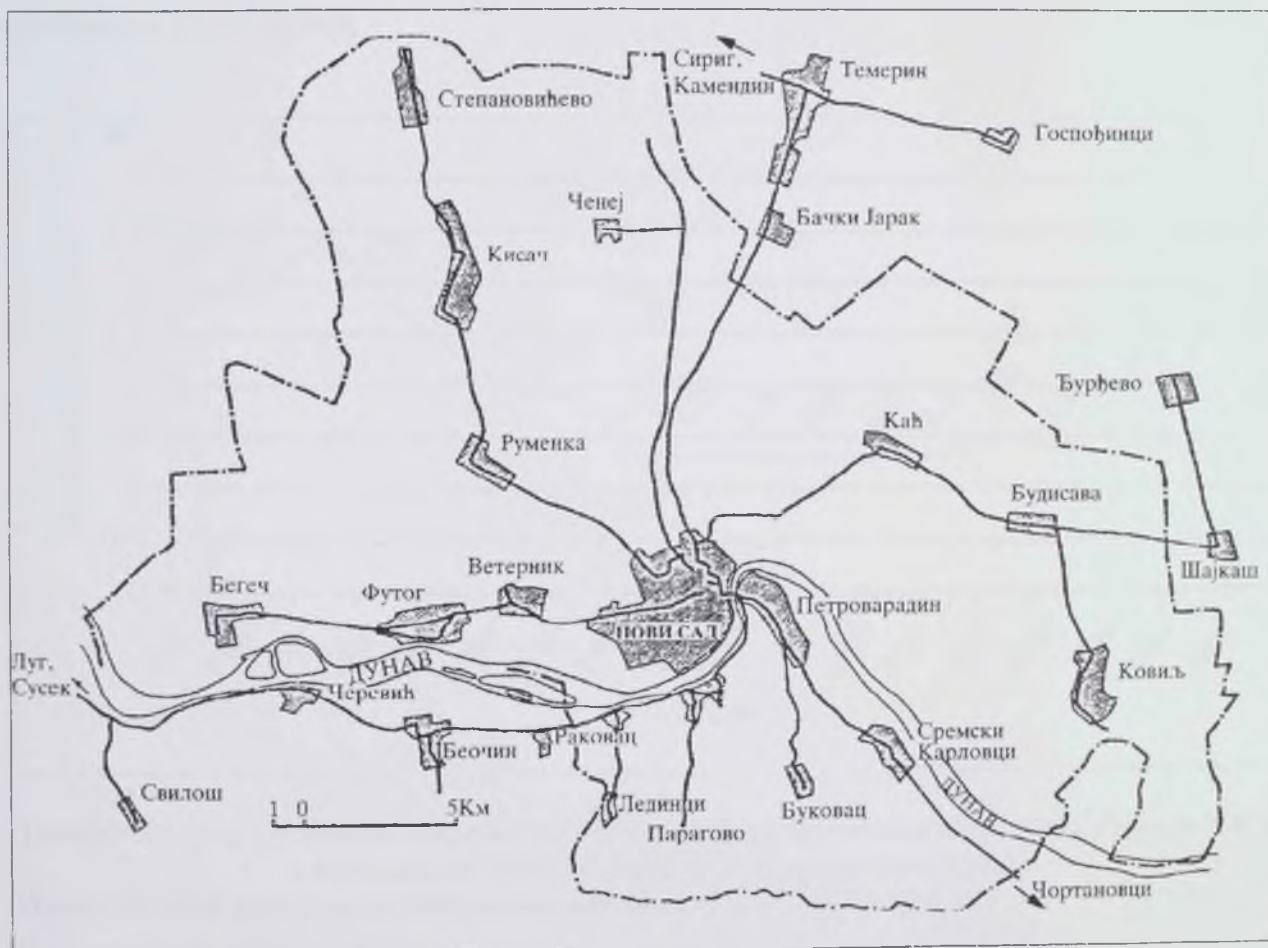
Извор: Подаци добијени у Градском саобраћајном предузећу, Нови Сад.

У приградском саобраћају данас има укупно 312 полазка на 35 линија. Највише полазака је на линији број 71 - за Сремску Каменицу (24 дневно), затим на Линијама број 24 (за Ковиљ), 55 (за Футог) и 64 (за Буковац) по 20 полазака. Највише путника се креће на линији Нови Сад - Ветерник - Футог - Бегеч (7.617.628

лица) и на линијама Нови Сад - Каћ - Ковиљ - Бурђево (3.320.505 лица), Нови Сад - Темерин - Госпођинци - Сириг (3.298.801 лица). Најмање је путника на линији ка Ченеју, само 130.216 лица (подаци су добијени у Градском саобраћајном предузећу).

Свакако, велики значај за превозење путника у градском саобраћају имају таксисти којих је у Општини 1.058, а у Граду има 690 регистрованих такси возила (Подаци добијени у Секретаријату за привреду, Нови Сад). Они су организовани у 17 такси удружења: Grand Taxi, Radio Taxi, Maxi Taxi, Ekspres Taxi, Zeleni Eko Taxi, Pan Taxi, NS-Plus Taxi, Žuti Taxi, Auto Moto Taxi, Taxi Novosadjani, Mercedes, Taxi 101, Dunav, Gradski Taxi Student Taxi, Taxi Vojvodjani и Tim Taxi.

Прилоз 9: Мрежа међуградских линија аутобуског саобраћаја

Извор: Плавша, 1990; Физичко-географска карта АП Војводине 1:300000, Геокарта, Београд, 1997.

За нормално одвијање свих функција у Новом Саду од значаја су међуградски, железнички, речни и каналски саобраћај. Међуградски саобраћај се одвија преко Међуградске аутобуске станице која је пуштена у рад 1967. године, на површини од 14.000 m² са 14 перона и 14 шалтера. Године 1974. услуге МАС-а је користило 23 превозника и сваки дан је било 212 полазака. Међутим, према

потребама дошло је до адаптације и доградње МАС-а 1984. године. Број шалтера је повећан на 20. У периоду од 1974. до данас број превозника се повећао на 183. Међутим, тешко је тачно рећи колики је број путника који дневно отпутују са новосадске аутобуске станице. Наиме, постоји велики број путника који су свакодневни мигранти (путују у оближња места) и користе претплатне карте чију куповину реализују код превозника, тако да МАС нема ту евиденцију. Једина евиденција којом располажу на станици је продаја карата. А она показује низлазну тенденцију у периоду од 1987. до 1996. године. Наиме, 1987. године на станици је продато 3,45 милиона карата да би 1996. тај број износио само 1,27 милиона. Од 1996. године број продатих карата варира, међутим и даље је знатно испод промета путника у 1987. години.

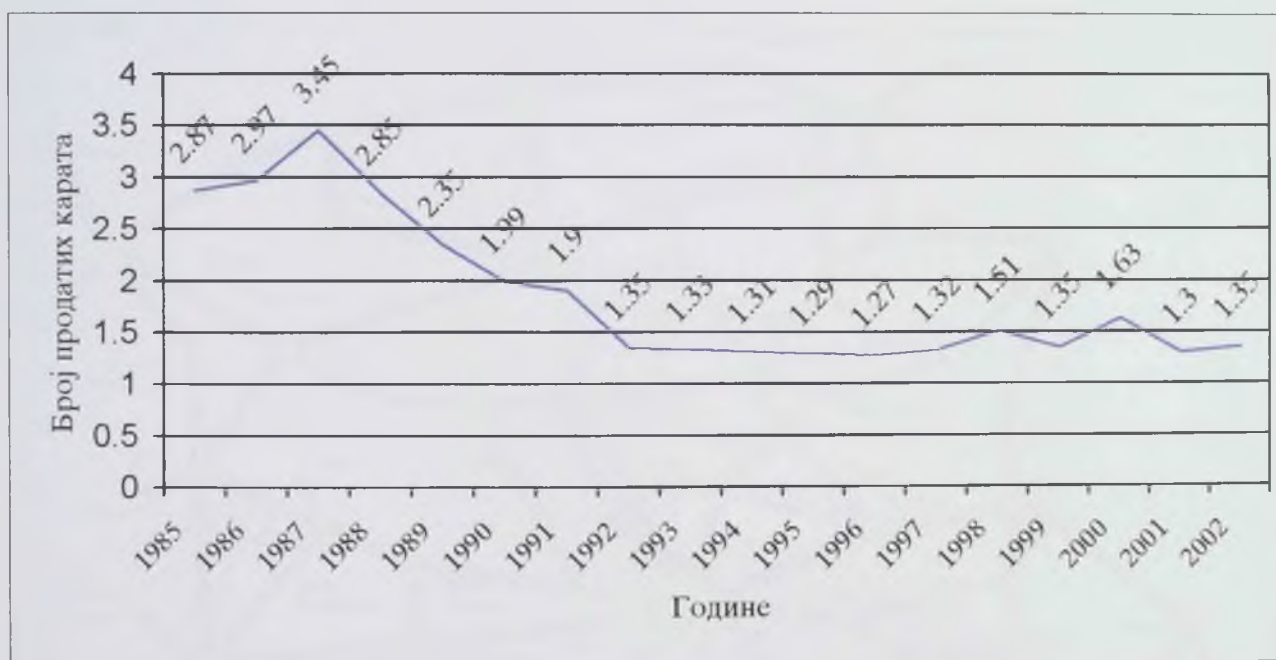

График 2: Број продатих карата на Међумесној аутобуској станици у Новом Саду у периоду од 1985. до 2002. године (у милионима)

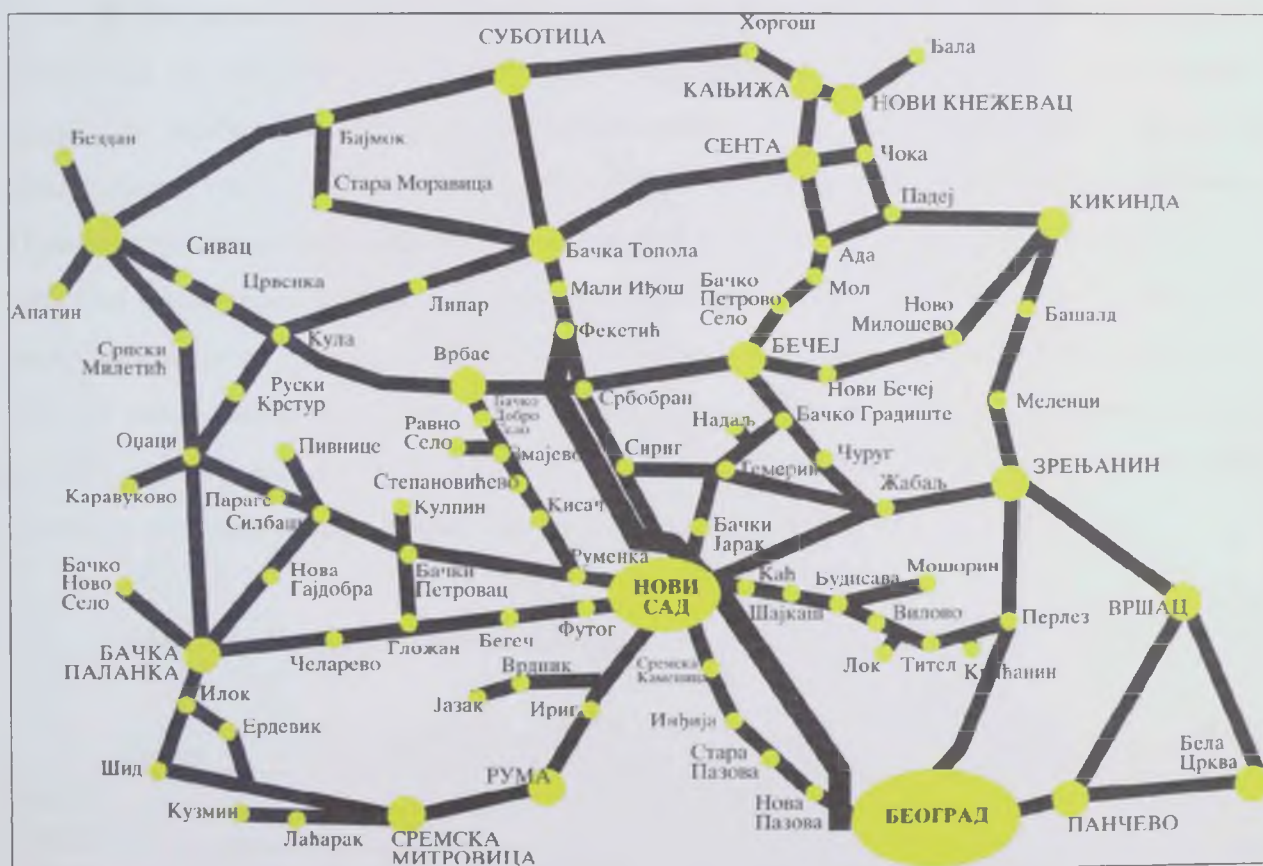
Извор: Подаци добијени на Међумесној аутобуској станици, Нови Сад.

Опадање броја путника од 1987. године је последица економске кризе у земљи. Такво стање у привреди имало је за последицу кризу и у образовању и култури. Као последица оваквог економског тока у земљи је и све мања платежна могућност становника, што је повезано и са њиховим путовањима.

Дневни број полазака аутобуса са станице дневно износи око 490. Међутим, у току дана број полазака није уједначен те је у шпицевима недовољан постојећи број перона на станици. На појединим перонима се у неким моментима нађу и по два аутобуса. А то је време када се људи враћају са посла, између 13 и 15 часова. У току

2002. године са МАС-а је било 170.035 полазака аутобуса са 1.346.475 продатих карата. Ако том броју путника додамо број продатих перонских карата чији број је просечно месечно око 3.000, добијемо да је промет на станици у 2002. години износио 1.382.475 лица. Од укупног броја путника само је 1,4% (19.143 лица) оних који су путовали међународним линијама. Промет путника на станици, бар по броју продатих карата, је за једну трећину већи петком и суботом него осталим радним данима у недељи. Најмањи број полазака са станице је недељом. Највећи број полазака са станице има превозник "Војводина" - Нови Сад, затим "Севертранс" - Сомбор, "Путник" - Београд, "Ласта" - Београд, "Аутобанат" - Зрењанин и др. Новосадско аутотранспортно предузеће је "Војводина", док поред њега на територији Новог Сада послује и "Путник" чије седиште је у Београду.

Прилог 10: Мрежа линија међуградског саобраћаја на простору Војводине
Извор: www.gspns.co.yu

Новосадска међумесна аутобуска станица линијама међумесног саобраћаја повезује Нови Сад са свим већим местима како у Војводини, тако и у Србији и Црној Гори. Највећи број полазака аутобуса је за Београд, и то 47 ауто-путем и 54 који саобраћају преко Инђије. За Бачку Паланку има 50 полазака, за Врбас 44, за Жабаљ 37, за Бачку Тополу 27, за Зрењанин 25 итд. Аутобуси саобраћају и ка бившим

југословенским републикама, и то: у Хрватској ка Белом Манастиру, Боботи, Вуковару, Илоку, Маркушици, Мохову, Острову, Тењи, Трпињи, а у Словенији само ка Љубљани и Марибору. Велики број поласака је ка Републици Српској, и то ка: Бања Луци, Бијељини, Брчком, Вишеграду, Градишкој, Добоју, Лончарима, Модричи, Мркоњић Граду, Новом Граду, Обудовцу, Прњавору, Сарајеву и тако даље. Поред ових линија, значајне су и међународне, и то за: Берлин, Бохум, Братиславу, Брегенц, Бон, Будимпешту, Дизелдорф, Дортмунд, Дижон, Есен, Цирих, Кристијанштад, Лион, Малме, Марсеј, Мец, Минхен, Праг, Салзбург, Сегедин, Сен Гален, Трст, Улм, Франкфурт, Фрајбург, Хамбург и Штутгарт. У току недељу дана има укупно 103 међународна поласка са међуградске станице.

Железничка мрежа на простору новосадске општине је знатно гушћа него у осталим деловима земље. Железнички саобраћаја, у развијеним земљама Европе, представља један од најповољнијих видова превоза. Међутим, код нас железнички саобраћај од седамдесетих година 20. века доживљава стагнацију услед развоја друмског саобраћаја. Овај вид превоза робе и путника је у великој кризи од деведесетих година 20. века, када је дошло до великог опадања броја путника. Промет путника железницом је у периоду од 1999. године до 2002. у мањем порасту, али још увек далеко мање од броја путника превезених аутобусима. Године 1999. железницом је са станице у Новом Саду отпутовало 310.313 путника, а године 2000. 382.500 лица. Знатнији пораст броја путника је уследио у наредне две година, тако да је 2001. отпутовало 461.364, а 2002. године 547.967 путника. Главни разлог повратка путника железничком саобраћају су високе цене у аутобуском саобраћају.

Табела 26: Број путника по месецима на железничкој станици Нови Сад у 2002. години

Месец	Број путника	Месец	Број путника
Јануар	36.847	Август	46.385
Фебруар	38.267	Септембар	44.854
Март	32.353	Октобар	52.760
Април	43.829	Новембар	55.375
Мај	37.672	Децембар	50.610
Јун	55.752	Укупно	547.967
Јул	53.263		

Извор: Подаци добијени у ЖТП "Нови Сад", Нови Сад.

Највећи број превезених путника је у току летњих месеци (јун и јул), када људи користе железницу за одлазак на годишњи одмор. У хладнијој половини

године, посебно јануар, фебруар и март, мањи број лица се одлучују за путовање железницом.

За пораст промета путника железницом неопходно је учинити крупне кораке и поправити ред вожње, тачност возова, смањити на минимум број отказаних полазака, побољшати стање самих кола, извршити поправке на појединим деоницама пруге. За све ово требају велика финансијска средства тако да ће проћи још времена да се радници који долазе на посао у Нови Сад, студенти и ђаци, одреде у већем броју за железнички саобраћај.

Табела 27: Промет робе на Железничкој станици Нови Сад

	Унутрашњи		Међународни	
	број кола	тоне	број кола	тоне
Утовар 1997.	193	3.817	42	1.393
Истовар 1997.	557	16.409	414	12.797
Утовар 1999.	1.052	28.846	140	3.420
Истовар 1999.	1.059	38.952	416	16.308
Утовар 2001.	839	22.909	210	5.199
Истовар 2001.	774	28.306	2.287	79.549

Извор: Подаци добијени у ЖТП "Нови Сад", Нови Сад.

Промет робе железницом у Новом Саду рачунат је у милионима тона (1985. године 1.713.193 тоне), међутим, данас је промет од око 130.000 тона, и у унутрашњем и у међународном, што је знатно испод могућности које пружа овај вид транспорта робе. Према подацима из табеле 26 највећи промет остварен је 1999. (2.111 кола и 67.798 тона) у унутрашњем саобраћају, а 2001. године (2.497 кола и 84.748 тона) у међународном саобраћају. За повећање промета робе, такође је неопходно урадити реконструкције и реновирања.

Речни саобраћај има добре предуслове за развој, међутим и његово учешће у промету робе у Новом Саду је далеко од онога што се може очекивати. Новосадску општину пресецају два пловна пута - Дунав и Канал Савино Село - Нови Сад. Ови пловни путеви пружају могућности транспорта, али њихово коришћење је незнатно, а оптерећење главних путева је далеко испод њихових капацитета. До рушења новосадских мостова Дунавом се одвијао интензиван међународни транзитни саобраћај, док је унутрашњи саобраћај био незнатан. Главни носиоци ове делатности су "Херој Пинки" и "Лука Нови Сад" (Плавша, 1990). Поред транспорта робе, овај саобраћај треба користити и у туристичке сврхе. Данас постоји смо један туристички брод који саобраћа на линији Нови Сад - Сремски Карловци.

На крају можемо истаћи да су градски и приградски саобраћај на задовољавајућем нивоу и да прате развој функција и просторне структуре града као и његове ближе и даље градске околине. И поред солидне развијености градског саобраћаја број радника у овој делатности опада. Године 1981. у саобраћају и везама у општини Нови Сад је радило 8.435 лица, године 1991. - 8.088 лица, да би 2000. тај број пао на 6.270 лица.

И поред тога што градски, приградски и међуградски саобраћај покушавају да прате развој Новог Сада као регионалног центра, у железнички и речни саобраћај је потребно финансијско улагање да би дошло до њиховог развоја. Мрежа друмских путева који окружују Нови Сад и који чине прилазне путеве граду је у лошем стању, а нарочито ауто-пут Београд-Нови Сад и пут Београд - Нови Сад који је трасиран преко насеља. Ауто-пут од Новог Сада ка Суботици је у нешто бољем стању, али зато је пут преко Србобрана и Бачке Тополе такође у лошем стању. Путеви ка Бачкој Паланци и Зрењанину такође захтевају поправку, као и локални путеви ка мањим градским и сеоским насељима. Поред друмског и железнички саобраћај захтева реконструкцију пруге. На основу изнесеног можемо да закључити да једино стање градског саобраћаја може да одговара месту Новог Сада у привредној структури Војводине и Србије.

Популациона структура града

Велики значај за постојање и развој неког насеља има популационо-демографска структура. Просторна и функцијска структура града су узрочно последично повезане са развојем градског становништва. Становништво са већином својих демографских обележја - квантитативним, односно бројем становника и квалитативним, односно полно-старосном, економском, образовном структуром, затим природним и мехатничким кретањем, густином, утиче на развој функција у граду. Са друге стране, просторна структура града као и развијеност функција утичу на бројно кретање становништва и његов просторни размештај.

У досадашњим разматрањима су анализирани неки квантитативно-квалитативни показатељи (кретање броја становника, природно и механичко кретање становника, активност, делатности, школска спрема и писменост) становништва града Новог Сада који су утицали на његов досадашњи развој. У овом делу рада становништво ће бити посматрано као фактор просторне структуре града, те ћемо анализирати његов просторни рамештај у Новом Саду, односно густину становништва.

Густина становништва у граду зависи од природних карактеристика територије на којој је град саграђен, од развијености функција у граду, од просторне структуре града. По С. Радовановићу густина становништва представља функцију размештаја људи, материјалних добара и људских активности (Радовановић, 1980). По М. Вреску величина и густина становништва представљају битну карактеристику становништва сваког града, која се дели на укупну градску густину и стамбену густину. Приликом израчунавања укупне густине становништва узима се укупна површина хатара града, док се за израчунавање стамбене густине користи површина стамбеног простора у граду (Вреск, 1980).

За израчунавање густине становништва у граду коришћени су различити методи којима је доказивано да густина становништва опада од центра града ка периферији. Опадање густине становништва је брже што је град територијално мањи. Међутим, према другим анализама утврђено је да је густина становништва у центру града мања, потом се постепено повећава, да би затим поново опадала, што је последица исељавања становништва из средишњег дела и претварања тог дела града у пословну зону. Ова чињеница говори да се густина становништва у граду мења са развојем града, тако да се највећа густина становништва помера из центра града ка периферији. Међутим, услед недостатка података не можемо користити ни један метод којим би смо могли да израдимо дијаграм промене густине становништва са удаљеношћу од центра града. Густину становништва града Новог Сада ћемо одредити на основу броја становника по месним заједницама и укупне површине тих месних заједница.

Укупна густина становништва града, по подацима добијеним у ЈП "Информатика" и прегледној карти месних заједница Новог Сада 2003. године, износи 2.638 st/km^2 . Пошто је према Генералном урбанистичком плану града неизграђено свега 258 ha, мала је разлика између укупне густине градског хатара и густине становништва на изграђеном простору, која износи 2.730 st/km^2 . Године 1961. густина становништва је износила 1.338 st/km^2 и од тада је константно расла како се повећавао број становника у граду. У 1971. години на квадратном километру је живело 1.846 становника, а 1981. 2.220 становника. У наредном десетогодишњем периоду је био најмањи пораст броја становника по квадратном километру у посматраном четрдесетогодишњем периоду и густина је 1991. износила 2.345 st/km^2 .

Као што видимо густина становништва зависи од броја становника и територијалне површине подручја на којој су ти становници. Како не располажемо свим адекватним подацима који су нам неопходни за израчунавање густине становништва у дужем временском периоду у појединим деловима града, нумеричке показатеље ћемо дати само за 2002. годину, а претходни период ћемо покушати да прикажемо на основу запажања на терену.

Густину становништва у граду ћемо покушати да документујемо помоћу података о густини становништва у појединим месним заједницама (узимања је у обзир укупна површина, а не само изграђеног простора). Сам центар града нема тако велику густину становништва у односу на остале делове. У овом делу града је 7.606 st/km^2 . Међутим, већ ако пођемо мало даље од центра, ка Житном тргу или месној заједници Соња Маринковић број становника по једном километру квадратном прелази 13.000, а у месној заједници Дунав 19.000. Простор Лимана I и II нема тако велику густину насељености јер су ту смештени и други објекти, а не само стамбени, као што је Универзитетски центар. Густина је овде око 8.000 st/km^2 . Већ према Лиманима III и IV густина се повећава и прелази вредност од 12.000 st/km^2 , а у месној заједници Острво достиже вредност од 19.000 st/km^2 . Телеп и Адице имају малу густину која се креће између 1.000 и 5.000 st/km^2 у појединим деловима ових насељених делова града. У правцу севера, ка Новом насељу концентрација становништва је већа због вишепородичних стамбених објеката и њена вредност премашује 12.000 st/km^2 . У правцу севера и североистока од Новог насеља су месне заједнице Југовићево и Раднички. У њима преовлађује индивидуално становање са густином до 1.500 st/km^2 . Нешто је већа концентрација становништва у месној заједници Детелинара, где достиже вредност од 4.300 st/km^2 . Око железничке станице је знатно више становништва, тако да је и концентрација становника на једном километру од 14.000 до 21.000. У месним заједницама које се налазе на већој удаљености од центра (Слана бара, Клиса, Видовданско насеље, Салајка), густина становништва је мала и креће се од 444 st/km^2 до 703 st/km^2 . Најмању густину становништва има насеље Шангај, само $96,4 \text{ st/km}^2$.

Табела 28: Густина становништва у месним заједницама
Новог Сада 2003. године

Месне заједнице	Густина становништва	Месне заједнице	Густина становништва
Житни трг	13.807,4	Бистрица	12.896,7
Стари град	7.606,1	Адица	1.143,9
Прва војвођанска бригада	8.900,8	Југовићево	1.509,7
Соња Маринковић	13.129,8	Раднички	1.381,1
Лиман	8.089,5	Детелинара	4.316,9
Бошко Буха	7.050,6	Народни хероји	21.961,1
Лиман III	12.740,2	Омладински покрет	14.252,2
Острво	23.517,8	Сава Ковачевић	21.028,0
Иво Андрић	2.884,0	Дунав	19.000,0
Вера Павловић	15.685,1	Подбара	2.620,1
7. Јули	8.352,7	Слана Бара	703,0
Јужни Телеп	1.861,2	Клиса	444,0
Братство Телеп	3.341,5	Видовданско насеље	621,6
Никола Тесла Телеп	5.007,0	Салајка	559,7
Гаврило Принцип	10.216,7	Шангај	96,4

Пошто су најинтензивнија градња и реновирање били око централног дела града, затим на простору Новог насеља, Клисе и Лимана можемо да закључимо да се у овим деловима града у периоду од 1971. године до данас најинтензивније повећавала густина становништва. Пособно се истичу густином становништва Лиман и Ново насеље и простор између Лимана и старог дела града, јер су то простори где доминирају стамбене јединице друштвеног сектора, односно вишеспратнице. Мањи пораст густине можемо очекивати на простору Клисе, затим Адица, Телеп, Салајке, јер су то делови града где доминирају индивидуални стамбени објекти. На основу изнесеног и на основу анализе плана Новог Сада можемо закључити да овде не важи у потпуности Кларков модел о густини и размештају становништва. По овом плану густина становништва се смањује идући од центра ка периферији града. Међутим, у Новом Саду центар града излази на обалу Дунава, тако да се град на ту страну не може ширити и велика густина становништва је у том југоисточном делу града. Затим, ка југу, односно ка Лиманима такође је већа густина и ка железничкој станици. Од Лимана ка Телепу и Адицама густина се смањује, али се повећава ка северозападном делу периферије, односно ка Новом насељу и поново опада ка Авијатичарском насељу и Клиси где доминира индивидуална градња.

Нови Сад није у потпуности захватио процес стварања ситија у центру града, јер у старом делу града, који је под заштитом, не могу се рушити стари објекти и градити нови, намењени искључиво пословним просторима, што смо већ наводили и претходном одељку. Тако у тим старим објектима и даље остају у приземљу пословни, а на спрату стамбени простори. То је карактеристично и за бројне пасаже, где се у двориштима отварају пословни простори, а станови и даље остају на спратовима. Значи, неће скоро добити карактеристике западноевропских или америчких градова чији је централни део у највећој мери намењен пословним просторима. Овде није забележен процес пресељавања становништва из средишњих делова града ка периферији, него се у периферним деловима града настањују имигранти.

Хоризонтално ширење града, је карактеристичније за Нови Сад него вертикално, услед рељефних погодности. Ширење Новог Сада у ширину је у већој мери последица имиграције становништва из ближе и даље околине, него што је узроковано унутарградским пресељавањима аутохтоних становника.

Услед интензивног развоја града у свим његовим деловима, структуре становништва су готово исте и у средишним деловима као и у периферији. То је последица развоја услужно-управних делатности и индустрије.

За западно-европске и посебно америчке градове је карактеристично издвајање становништва према социоекономском, етничком, верском опредељењу или у новије време према секти којој становници припадају. Овакав распоред група становништва је одраз одређених законитости који су последица развитка градова под различитим друштвено-економским утицајима. Национално издвајање појединих група становништва у појединим просторним зонама у Новом Саду није посебно изражено, сем мање групе ромског становништва које је населило крајње западне делове Адица. У свим осталим деловима града је мултиетничка структура са доминацијом српског етничког живља у свим деловима града.

Морфолошка структура града

Под морфолошком структуром подразумева се просторни распоред и међусобни однос морфолошких елемената града (улице, тргови, парцеле, блокови зграда, зелене површине, куће и друго) у његовом простору. Морфолошка

структура града зависи од геоморфолошких карактеристика терена на ком је изграђен град, геолошке структуре, од историјских услова у којима се град развијао, од функција које су се развиле у граду, као и од популационе структуре.

На морфологију Новог Сада утичу рељеф терена, Дунав, историјске прилике, подизање насипа, геолошки састав, мрежа саобраћајница, начини изградње стамбених и пословних простора, политичке прилике у земљи и урбаностички план. Највећи утицај на морфологију Новог Сада је извршила конфигурација замљишта и изградња насипа као и Дунав, који протиче са његове јужне и југоисточне стране. Данашњи Нови Сад у највећој мери лежи на алувијалној тераси, мањим делом на инундационој равни и бачкој лесној тераси. Поред рељефа и реке, као природних фактора који су утицали на изградњу и формирање Новог Сада, геолошки састав је такође одиграо велику улогу. Терен на ком је изграђен Нови Сад састављен је од ситнозрног и крупнозрног песка и преталоженог леса и не представља најбољу подлогу за изградњу објеката. Посебно је представљао проблем у периоду када је насеље ницало. Ово је утицало на место постанка, правце ширења и развитак Новог Сада.

Како су популација и функције града подложни интензивним променама, то је и морфолошка структура променљива у току развоја града. У овом раду ћемо анализирати промену морфолошке структуре града, односно, фазе развоја града кроз његову историју на основу планова града и на основу досадашњих истраживања и радова о морфолошкој структури града.

Најстарији археолошки налази у Новом Саду су на простору Клисе. Међутим, континуиран развој и ширење града је ишло од Дунавске улица, која се тада називала "Auf der Bruken" како је забележено на карти из 1745. године. Поред Дунавске улице на истој карти су означене улица Златне греде ("der Damm Szlatna Greda") и Ђурчијска улица ("Velike Zarsk"). Ове улице су формиране на брежуљцима-гредама, који су били растављени мртвајама Дунава на алувијалној тераси. Брежуљци су састављени од преталоженог леса и песка и једино су, у то време, били погодни за насељавање (Рудић-Вранић, 1967). Овај настарији део и данас захвата део центра. Ту је и највећа надморска висина Новог Сада (81,5 m). Тај део захвата блокове између Змај Јовине, Милетићеве, Грчкошколске и Пашићеве улице. Сем старог дела око Дунавске улице, један од најстаријих делова града је и блок између улица Шафарикове, Његошеве, Позоришног трга и Успенске. По многима, који су се бавили проучавањем развоја града Новог Сада, први блокови кућа и зграда били

су смештени на узвишењима или поменутиим гредицама. То је давало сигурност становницима у време обилнијих киша.

Функције Новог Сада, односно занимања становништва су имала велики утицај на формирање насеља. Занатлије и трговци су се насељавали на простору данашњих улица Змај Јовине, Дунавске, Јеврејске и Пашићеве. Ту су они градили куће, тргове и занатске радионице које су се налазиле у приземљу. Тако је део насеља поред рукавца Дунава (на месту Дунавског парка), где се састају путеви из Подунавља, Потисја и средње Бачке постепено добијао градске одлике. Део центра који је изграђен у 18. веку развио се уз обалу Дунава, на периферији насеља. Периферност центра града је условио Дунав, јер се преко њега одвијала трговина. Некадашњи центар је задржао свој изглед и функцију, а неки делови су под заштитом због архитектонских вредности.

Узвишења на којима је грађено првобитно насеље међусобно су повезана дрвеним мостовима који су бивали прекривени земљом тако да је до данас, на простору Подбаре, остао назив једне улице Земљане ћуприје. Она се налази између улица Марка Миљанова, Саве Вуковића и Константина Данила. У непосредној близини улице Земљане ћуприје је и улица Златне греде. Овај део Новог Сада, који је изграђен на алувијалној тераси, је насељен у 18. и 19. веку. Крајем 19. века, према плану града из 1885. године, Нови Сад се простирао до булевара Михајла Пупина (Каменичка улица), до данашњег јужног Телера, до улице Цара Душана и Руменачке. Овај простор су окруживала гробља, Успенско, Алмашко и Католичко. Између Дунава, насеља и Канала је био Варошки пашњак и земља за орање. Између насеља, данашњег Дунавског парка и Дунава била је барутана, затим Променада и Градски парк. Простор од тадашње Каменичке улице и железничке пруге, која је тада водила трасом данашњег Булевара Цара Лазара, био је преплављен мочварама, посебно у периоду обилнијих киша.

До почетка 20. века Нови Сад се није значајније проширио. Стамбени и привредни објекти су допирали до пруге и до данашњег Булевара Јаше Томића. Уз Дунав се са јужне стране простирала плажа - Штранд. Између плаже и железничке пруге је био чист, делимично замочварен простор. На периферији насеља, са северозападне стране, били су болница и Вашариште, а ка истоку су се ређали Мостобран, Паробродска станица, Свилара и на Каналу је била Кланица.

Ширење насеља ка Дунаву омогућило је укидање Мостобрана 1921. године. До тада су сви прелази преко реке били контролисани од стране војске, тако да је

било немогуће ширење града до реке (Давидовић, Томка, 1994) и тада Нови Сад добија своје садашње контуре.

Изградњом насипа поред Дунава 1928. године, Нови Сад се шири и на простор инундационе равни, која се протеже од Дунава до Булеvara Краља Петра, преко Железничке, Змај Јовине, Косовске и Ђорђа Рајковића. Постепено су исушивани поједини делови града и вршена је изградња насеља (Рудић-Вранић, 1967). На инундационој равни су најпре грађени индустријски објекти. Део који је изграђен ка Дунаву разликује се од претходног, старијег дела Новог Сада, по структури уличне мреже и по начину градње објеката. У овом делу Новог Сада је и најнижа тачка, на 74,5 m и налази се у блоку између улица Максима Горког, Стевана Мусића, Радничке и Стажиловске. Разлика између највише и најниже тачке у граду је свега 7,5 m, али је била сасвим довољна да поједини делови буду раније насељени.

На плану града из 1941. године можемо да видимо да се тада Нови Сад проширио до Канала између Темеринске и Клисанске улице, затим изграђен је велики део данашњег Телера и Стара Детелинара. Насеље се почело ширити и преко Канала, тако да је изграђен и део Доње Клисе, до данашње Приморске улице. Западно од Детелинаре и северно од Телера је био аеродром. Северно од Детелинаре, на месту данашњег терена ФК "Нови Сад" је био хиподром. Почело се са градњом простора Лимана I, ка Телеру су изграђени индустријски објекти и бродска царинарница.

У периоду после Другог светског рата, поред интензивне обнове града, вршило се и проширивање неких простора. Клиса се ширила ка северу између Темеринског и Клисанског пута до Змајевачког пута. Телер је добио данашње контуре. Изграђен је јужни део Авијатичарског насеља. Почело се са градњом Лимана IV (блок између улица Бановића Страхине, Милоша Црњанског и Иве Андрића). Од велике важности за Нови Сад и за његов даљи развој је градња челичног моста "Маршала Тита".

У периоду од 1952. до 1972. године најинтензивнија градња је на простору Лимана. Због близине фреатске издани читав простор Лимана је насипан песком, а онда је на том песковитом терену вршена градња. Простор Клисе се даље шири, минимално ка северу, али интензивно ка западу (између улица Професора Грчића и Мирослава Продановића Мицка). Започета је градња и данашњег Новог насеља, блокови између Железничке колоније, Булеvara Јована Дучића и Булеvara Кнеза Милоша. Премештена је пруга на данашњу трасу, а изграђен је и нови мост - железничко-друмски (1962).

Прилог 11: Територијално ширење Новог Сада

До 1980. године проширила се Клиса западније од улице Професора Грчић и источније од Темеринског пута. Изграђено је дивље насеље Мали Београд и привремено насеље Шангај. Завршено је формирање индустријских зона и премештање индустрије у њих. Ново насеље је проширено ка северу између Булевару Војводе Степе, Јована Дучића и Кнеза Милоша. Лимани су завршени и завршен је Булевар Цара Лазара, а извршена је реконструкција простора где је данас Спортски и пословни простор "Војводина", познатији као СПЕНС. Године 1981. пуштен је у саобраћај Мост слободе.

И након 1980. године настављена градња је, али слабијег интензитета него до тада. До данас је проширено Ново насеље ка западу, између Сомборске рампе и Булевару Кнеза Милоша. Адице се шире западније од Телепе, а проширује се и насеље Мали Београд. Поред тога што се ширио град, у том периоду, као и данас, врше се реконструкције и реновирања у самом граду. Стари објекти се руше, а на њиховом месту се граде нови.

По физиономији града можемо приметити да су саобраћајнице имале велики значај за данашњи изглед града. Досадашњих дванаест мостова на Дунаву, који су рушени и поново грађени, имали су значајну улогу у томе. Изградња железничког моста је имала посебно велики значај за морфологију града због његовог ширења дуж саобраћајница које су имала већи значај (Футошки пут, Руменачка и Темерински пут). Тако да се и данас град шири у три правца, ка северу (ка ауто-путу дуж Темеринског и Клисанског пута), ка северозападу (дуж Руменачког пута) и ка западу (дуж Футошког пута). Изградњом сталног друмског моста постојало је мишљење да се Нови Сад прошири и на десну обалу Дунава. Међутим, терен на том простору то не дозвољава, због клизишта. На том простору је никло викенд насеље - Рибњак.

У целини можемо рећи да је најинтензивнија градња Новог Сада била праћена интензивним досељавањем становника и интензивним развојем функција града. Међутим, поред интензивног развоја градских функција, неки периферни делови града су задржали и неке руралне карактеристике, начин живота и коришћење земљишта. То су углавном делови града који су раније изграђени (Телеп, Подбара, Салајка). Новији делови града и новија градња имају мање контраста и мешања сеоских и градских функција.

ГРАВИТАЦИОНО ПОДРУЧЈЕ НОВОГ САДА

Гравитационо подручје или нодална регија градских насеља, посебно око већих градова, представља територију која је уско повезана са градом. То је она територија која се непосредно наставља на изграђену или ужу градску територију и која је увелико урбанизована. У њој станује највећи број дневних миграната. Ту је интензивно развијена приградска пољопривреда. Овде становници града подижу викенд куће, па и куће за становање. Ту граде куће и досељеници из удаљенијих крајева који нису могли или нису желели да се настане у ужој градској територији. Зато је то подручје интензивне грађевинске активности са високим ценама грађевинског земљишта и високим критеријумима за стамбене и пословне просторије. То је триторија која је гранична између урбане и руралне средине. Ово подручје се назива прво функционално подручје. На њега се наставља друго функционално подручје. То је територија на којој се осећају готово све градске функције и којом дати град функционално доминира са функцијама које има. Из овог подручја је такође велики број дневних миграната (радника и ђака). Ту су исто изражени урбани процеси, а доста је развијена и приградска пољопривреда, нарочито на ближим, а са градом саобраћајно боље повезаним деловима овог подручја. Зато ти делови имају знатно развијеније функционалне односе са главним градским центром. Између њих и града је фреквенција саобраћаја велика, те је одатле могуће најмање једном дневно доћи у град. Међутим, на овом подручју најчешће постоји бар још једно градско насеље које се развило на погодној локацији. Код њега је обично развијено неколико градских функција, али са релативно малим територијалним дометом.

Она територија на којој се осећа велики број функција извесног града и то са знатним интензитетом, али и са јачим утицајем других градова, чини ширу градску околину или треће функционално подручје. Ово подручје фактички имају већи градови, они који имају повољан саобраћајно-географски положај или градови са неким специфичностима функционалног капацитета. Граница ове територије је резултанта територијалних домета појединих градских функција. У ствари, не може

се повући оштра граница између функционалних подручја суседних градова. У нормалним приликама то је ужа или шира територија на којој уплив једног града слаби (са удаљавањем од њега), а другог расте (са приближавањем ка њему). На граничној територији налази се свакако и једна тачка (насеље) у којој су утицаји оба града приближно истог интензитета. То је тачка функционалне равнотеже. Кад се споји више таквих тачака добија се линија функционалне равнотеже, односно линија (низ тачака - низ села) на којој је приближно једнак утицај оба града. Разуме се да се овакво стање може остварити ако је у питању мрежа градова исте величине, једнаког функционалног капацитета, приближно истих својстава градских околина, итд. Развојем саобраћаја и повећањем тржишности пољопривреде, мало је села која су повезана само са једним градским центром. Села могу бити истовремено повезана са више градских насеља, али интензитет тих веза није исти у свим правцима.

Критеријуми за одређивање гравитационог подручја

Крајем шездесетих и током седамдесетих година 20. века интензивно се радило на регионално-просторном планирању у читавој бившој СФРЈ. Из тих разлога је сматрано да би било корисно да се територија Војводине подели на мање географске целине. Б. Букуров је, бавећи се дужи период проучавањем гравитационих подручја војвођанских градова, дошао до закључка да би се сфере војвођанских градова могле узети као посебне географске целине. Ова подела Војводине може послужити код регионално-просторног планирања.

Регионализацијом војвођанског географског простора бавили су се у исто време и географи и економисти. Дати су и регионални модели Покрајине, који су формиран на основу принципа функционално-гравитационе регионализације. У тим регионалним моделима Покрајине гравитациона подручја регионалних центара су поистовећени са регионима. Регионалне моделе Покрајине, на основу принципа функционалне регионализације, дали су Б. Букуров (Букуров, 1970), Ј. Илић (Илић, 1970), В. Ђурић (Ђурић, 1970) и К. Ђере (Ђере, 1982). Поред њих просторно-функцијским доносима, односно гравитационим подручјем бавили су се још Д. Буграски (1980) приликом одређивања гравитационог подручја Кикинде, М. Спасовка (1983) приликом анализе урбаногеографских процеса у долини Моравице, М. Радовановић приликом анализе становништва као биосоцијалног и географског система и при анализи улоге градова у регионалној организацији Србије, потом А. Вељковић, Р.Б. Јовановић и Б. Тошић (1995) приликом анализе центра раста и

развоја у мрежи насеља у Србији, Р. Ђато (1997) приликом анализе улоге нодалних центара у функционалној организацији Републике Српске, Д. Тошић (1999) приликом анализе просторно-функцијских односа и веза у нодалној регији Ужица. У удбеницима географије насеља С. Ђурчић и С. Стаменковић се такође баве овим проблемом.

Нови Сад, као највећи центар у Војводини, је полифункционални град, који привлачи својим функцијама велики број становника ближе и даље околине. Видели смо да су у граду заступљене готово све функције. Поред тога, што град узима део радне снаге из околине, он користи и сировине из околине и тој околини нуди различите услуге, тако да је тај однос околина - град - околина узрочно-последичан и узајамно везан. Ови односи се огледају у двосмерној размени људи, робе, новца и бројних услуга. Из тих разлога град и околина функционишу као целина која егзистира једино када функционишу оба елемента у њој.

Поред друштвених прилика које играју велику улогу у формирању гравитационе сфере, рељеф у ближој и даљој околини Новог Сада има важну улогу у простирању гравитационог подручја. Низијски предели који се простиру западно, северно и источно од града нису никаква препрека и не отежавају саобраћај Новог Сада са ближом и даљом околином, тако да и гравитациона сфера Новог Сада може да се простире у том правцу знатно даље него ка југу. Одређивањем гравитационог подручја Новог Сада бавило се више научника. Н. Фабри је међу првима одредио гравитационе зоне Новог Сада и дао изотелну карту 1958. године. По Н. Фабрију гравитациона сфера Новог Сада на запад је допирала до Вуковар, затим на северозапад до Сомбора, на север до Суботице и Бечеја и на исток до Тисе, као природне препреке. Са јужне стране рељефне прилике су знатно неповољније за простирање гравитационог подручја. Фрушка Гора представља природну препреку за ширење новосадског гравитационог подручја ка југу, тако да по Н. Фабрију ка Новом Саду гравитирају у потпуности само насеља која се налазе на северним падинама Фрушке Горе. Исти аутор је урадио геометријско-изотелну карту Новог Сада на којој су повучене изотеле од 5, 10, 15, 20, 25, 30, 40 и 50 километара. Аутор је закључио да се гравитациона зона Новог Сада простире и даље, али само у неким облицима, углавном у администрацији и политичком животу.

Прилог 12: Гравитационе сфере војвођанских градова (по Букурову, 1970)
Извор: Ђурчић, 1992.

Одређивањем гравитационе сфере војвођанских градова, па и Новог Сада, бавио се и Б. Букуров у свом реду "Гравитационе сфере војвођанских градова" 1970. Он је Војводину узео као макроподручје, а потом је гравитационе сфере већих градова назвао мезоподручјима, а сфере осталих мањих градова микроподручја. По Б. Букурову северна граница новосадске гравитационе зоне, или како он назива новосадског мезоподручја, иде "северно од села Вајска и Бођани, затим између Куле и Врбаса и сече ауто-пут Нови Сад - Суботица северно од Србобрана. Одатле граница иде на исток и негде северно од Аде излази на Тису. Источну границу чини Тиса. На југу граница почиње са Шаренградом и Илоком и иде билом Фрушке горе, затим захвата Јазак, Врдник, Ириг и северно од Инђије скреће на исток према Старом Сланкамену и Дунаву." Величина овог мезоподручја износи 4.750 км² или 22% од административне површине Војводине. На тој територији је живело 480.000 становника или 26,0% од укупног броја становника Војводине у то време. У истом раду аутор је новосадско мезоподручје поделио на неколико значајнијих (новосадско, врбаско, бечејско и бачкопаланачко) и мање значајних микроподручја

(беочинско, бачкопетровачко, тителско, жабаљско, темеринско, србобранско, иришко и микроподручје Бача). Величина микроподручја је углавном условљена административним, управним и другим јавним и друштвеним потребама. Из тих разлога се њихове границе углавном поклапају са границама општина. Центар општина је одређен на основу географског положаја, величине насеља и броја становника, саобраћајне повезаности, развијености привреде и трговине. Исти аутор наводи да је територија новосадског мезоподручја прилично подударна са територијом некадашњег новосадског среза.

Само годину дана касније, 1971. године, Павле Вучић у свом дипломском раду је обрађивао дневне миграције радне снаге ка Новом Саду, где је такође дао и гравитационо подручје, које је доста слично са подручјем које је одредио и Б. Букуров.

Осамдесетих година највише се овом проблематиком бавио К. Ђере. Резултати његових истраживања су објављени у радовима "Гравитациона подручја војвођанских регионалних центара" и "Одлике и просторна структура новосадског региона". У првом раду аутор је дао преглед свих гравитационих подручја војвођанских регионалних центара применом интеракцијског модела. Гравитационо подручје Новог Сада обухвата "југоисточни део Бачке и североисточни део Срема. Према западу, на потезу Товарник-Чаковци-Сотин граничи се са сфером Винковаца." Линија која дели гравитациона подручја Новог Сада и Осијека, "преко Бачке Паланке, налази се на 72 km од Новог Сада, нешто западније од Сотина". Одавде граница води западно од Бача линијом Каравуково - Светозар Милетић - Дорослово, где је тромеђа гравитационог подручја Новог Сада, Осијека и Сомбора. "Затим граница иде западно од Сивца, где се завршава граница према сомборском подручју. Према суботичком подручју раздвојна линија иде општинским границама Куле, Малог Иђоша и Аде, с тим што пресеца саобраћајница између Паноније и Липара, Бачке Тополе и Малог Иђоша, као и на простору Кеви - Утрине, затим Тису северно од Падеја, где се налази тромеђа новосадског, кикиндског и зрењанинског подручја. Ту почиње граница према Зрењанину, која код Тараша хвата Тису и њеним током води до Титела и даље до граничне тачке која се налази на путу између Ченте и Опова на 76 km од Новог Сада. На овом подручју се преплићу чак четири гавитациона утицаја. Ту је додирна тачка новосадског, зрењанинског, београдског и панчевачког подручја. Јужна граница новосадског подручја води преко територија следећих општина: Инђије, Руме, Сремске

Митровице и Шида. Линија раздвајања приближно следи овај правац: од четворомеђе до Сурдука, па северно од Инђије, јужно од Руме на Велике Радинце, Манђелос, Ердевик, па северно од Беркасова до тромеђе код Товарника. У назначеним границама, новосадско гравитационо подручје обухвата општине Ада, Мали Иђош, Кула, Бачка Паланка, Врбас, Србобран, Бечеј, Бачки Петровац, Ириг, Темерин, Жабал, Тител, Беочин и Нови Сад, затим делове општина Инђија, Бач и Оџаци. И поред великог пространства утицајне сфере, Нови Сад као привлачни центар доступан је и најудаљенијим насељима. За мање од 90 минута у Нови Сад се аутобусом стиже из Аде, Новог Бечеја, Малог Иђоша и Сивца. За мање од 75 минута из Куле, Оџака, за мање од 60 минута из Врбаса, Бачке Паланке, Бечеја, Руме, Фекетића, Титела и Жабља, а за мање од 45 минута из Србобрана, Ирига и Инђије. " Новосадско гравитационо подручје, у границама које је дао К. Ђере, је обухватало 26,5% од територије Војводине. У овом подручју је било 107 насеља, што је било скоро једна четвртина насеља Војводине и 711.655 становника или 34,8% од укупног становништва Војводине.

Нови Сад је проширио своје гравитационо подручје према Суботици, Сомбору и Сремској Митровици. Овом методом аутор је закључио да гравитационом подручју Новог Сада припадају и Мали Иђош, Кула и Оџаци. У односу на границу коју је дао Б. Букуров, новосадско подручје је на почетку осамдесетих година проширено и ка југу. Од линије Ириг - Јазак - Врдник граница се померила јужније ка линији Рума - Манђелос - Ердевик. Након изградње моста на Тиси Нови Сад је померио своје гравитационо подручје источније, тако да се утицај осећа до Ченте и Опова. Једино је дошло до губитка територије ка Београду.

У војвођанским границама доминира новосадско гравитационо подручје, како положајем, тако и величином. Током времена, од првих радова на ову тему до данас Новосадско гравитационо подручје се увећава. Неке измене су настале померањем државних граница, али и даље је ово доминантно подручје у Покрајини. А то можемо и да очекујемо, с обзиром да је Нови Сад регионални центар и највећи центар у Војводини.

У раду "Одлике и просторна структура новосадског региона" К. Ђере истиче да је новосадски регион привредно најразвијенији у Војводини "са значајним индустријским потенцијалом и концентрацијом услужних делатности". Достигнутим степеном развоја, концентрацијом становништва и радне снаге, уз повољну просторну структуру насеобинске мреже, захваљујући и ванредно повољним

одликама географског положаја, регион има добре изгледе и за даљи напредак (Ђере, 1984).

Прилог 13: Гравитационо подручје Новог Сада
Извор: Ђере, 1982.

На основу квалитета и интензитета веза центра и околине, К. Ђере је регион, односно гравитационо подручје Новог Сада поделио на уже и шире гравитационо подручје. Под ужим гравитационим подручјем подразумева територију општине, које је даље изделио на гравитационо језгро и приградску зону. Гравитационо језгро чини град Нови Сад. Међутим, у новије време променама у приградском простору, дошло је и до промена у гравитационом језгру, односно оно се проширило на некадашња самостална насеља. Тако да је обухватало територије насеља Нови Сад, Петроварадин и Сремска Каменица. Ова група насеља на основу урбаногеографских критеријума чини конурбацију, која је 1981. године имала 187.890 становника. До 1991. године број становника у овој конурбацији је порастао

на 198.866, да би до 2002. године достигао број од 216.583 хиљаде. Међутим, у последњих десет година ова конурбација се шири ка западу, тако да јој припадају и насеља Ветерник и Футог, те је у њој 253.791 становник. У оквиру ужег гравитационог подручја К. Ђере је издвојио и приградску зону као резултат развоја града. Ова зона обухвата сва насеља општине. Шире гравитационо подручје представља територију "чије становништво повремено долази у град и користи његове специјалне услуге". По К. Ђереу унутрашњи гравитациони појас обухвата општине: Беочин, Бачки Петровац, Жабал, Ириг и Темерин. У спољашњем гравитационом појасу су општине Србобран, Бачка Паланка, Тител, Инђија, Врбас и Бечеј.

К. Ђере се можда и најдуже бавио проблематиком одређивања гравитационих подручја војвођанских градова, а посебно одређивањем гравитационог подручја Новог Сада. Осамдесетих година је сврстао новосадски регион (гравитационо подручје) у унутрашњи. Међутим, данас након формирања нових државних граница, новосадски регион можемо сврстати у погранични, тиме је његова западна граница померена источније, односно на реку Дунав. Поред тога што је дошло до промена граница ка западу, догађања у периоду од осамдесетих година до данас су довела до промена граница гравитационог подручја и ка осталим странама.

За одређивање гравитационог подручја или нодалне регије користили смо три критеријума: дневна фреквенција саобраћајних средстава, територијални домет дневних миграција и територијални распоред дневних миграција. Ова три критеријума су везана за кретање људи између града и околине. Покушали смо да користимо и интеракцијски модел, који је користио К. Ђере приликом одређивања гравитационог подручја, међутим, одустали смо од тога јер он даје карактеристике на нивоу општина. Приликом анализе података о дневном кретању становника између Новог Сада и околине увидели смо се да има општина чија насеља не гравитирају сва ка Новом Саду. Из тих разлога смо одустали од овог модела. Овај модел је К. Ђере применио код нас, а у свету га је користио и Н. М. Хансен 1975. године, који је одређивао мрежу утицајних зона америчких градова.

У одређивању гравитационог подручја користе се само подаци размене људи, док размена робе, новца и информација није узета у разматрање због немогућности да се дође до адекватних података. Поред тога, градови врше размену робе и новца и са знатно удаљенијим крајевима него што је њихова гравитациона сфера, па чак и

са иностранством, тако да нам то не може бити мерило за одређивање гравитационе зоне.

Дневна фреквенција аутобуског и железничког саобраћаја

Дневна фреквенција саобраћајних средстава између града и околине и обрнуто је велики показатељ њихове међусобне зависности и функционалних односа. Насеља са којима град има чешће саобраћајне везе има и јачу функционалну међузависност. Супротно од тога, насеља где је ређа саобраћајна фреквенција имају и слабији интензитет функционалних веза. Поред тога што честина кретања саобраћајних средстава између града и околних насеља зависи од броја корисника тих средстава, у великој зависности је и од саобраћајне инфраструктуре, односно од густине саобраћајница и развијености саобраћајне делатности.

У овом одељку ћемо се више базирати на фреквенцији аутобуског саобраћаја, јер железнички саобраћај нам не може у толикој мери бити релевантан показатељ због тешке економске ситуације у којој се налази (кашњења возова, отказивања полазака, кварова на машинама, кварова на пругама, нестанак електричне енергије, и сл).

Нови Сад, као регионални центар Србије, има веома жив друмски саобраћај. Приградски саобраћај има 36 линија са 312 полазака из Новог Сада у току дана. Овај саобраћај се одвија у десет праваца:

1. Нови Сад - Ветерник - Футог - Бегеч;
2. Нови Сад - Руменка - Кисач - Степановићево;
3. Нови Сад - Ченеј;
4. Нови Сад - Бачки Јарак - Темерин - Госпођинци;
5. Нови Сад - Бачки Јарак - Темерин - Сириг - Камендин;
6. Нови Сад - Каћ - Будисава - Шајкаш - Ђурђево;
7. Нови Сад - Каћ - Будисава - Ковиљ;
8. Нови Сад - Петроварадин - Сремски Карловци - Чортановци;
9. Нови Сад - Петроварадин - Буковац;
10. Нови Сад - Сремска Каменица (па према Парагову, Лединцима, Лединци село, Раковцу, Беочину, Черевиху, Свилошу, Лугу и Сусеку).

Табела 29: Број дневних полазака аутобуса из Новог Сада у приградском саобраћају по линијама

Линија	Број полазака	Број повратних полазака	Дужина линије (у km)	Удаљеност (у min)
71- Срем. Каменица	24	24	10,0	17
24- Ковиљ	20	21	28,5	49
64- Буковац	20	20	11,0	19
55 - Футог Браће Бошњак	20	21	16,9	29
32 - Темерин	18	22	21,6	37
21- Шангај	17	18	7,0	12
56 - Бегеч	15	16	21,0	36
42 - Кисач	14	15	18,9	32
72 - Парагово	13	13	15,1	26
79 - Черевих	13	12	24,2	41
61 - Срем. Карловци - Виноградарска	12	13	12,1	20
62 - Срем. Карловци - Дудара	12	13	12,2	21
75 - Нови Лединци	12	13	17,6	30
53 - Футог Стари	12	14	16,0	27
33 - Госпођинци	11	12	28,6	50
43 - Степановићево	9	10	29,8	51
54 - Футог Нови	8	8	15,5	27
22 - Каћ	7	9	14,0	24
27 - Бурђево	6	6	32,7	56
81 - Банаштор	6	7	28,8	50
78 - Беочин Село	5	7	19,1	33
84 -Сусек -Луг	5	6	41,6	71
74 - Поповица	5	5	15,3	26
30 - Пејићеви Салаше	4	4	12,5	22
35- Ченеј	4	9	17,1	29
37 - Сириг преко Ченеја	4	5	29,0	50
42 - Ветерник	4	4	10,8	18
34 - Сириг - Камендин	3	3	35,3	60
25- Шајкаш	2	4	26,5	45
77 - Стари Раковац	2	4	19,3	33
23 - Будисава	2	5	15,7	27
63 - Чортановци	2	2	22,9	40
41 - Руменка	1	1	9,5	16

Извор: Ред вожње градског саобраћајног предузећа за пролеће 2003. године; www.gspns.co.yu

Број полазака на одређеним линијама зависи од броја становника у насељима ка којима се крећу аутобуси, а и од удаљености од Новог Сада, што је повезано и са бројем дневних миграната. Тако насеља у новосадској општини која имају већи број становника, имају и већи број дневних миграната ка Новом Саду, па је и више полазака на тим приградским линијама (Сремска Каменица, Ковиљ, Каћ, Футог,

Ветерник). Од насеља која нису у новосадској општини највећу фреквенцију градског саобраћаја имају Бачки Јарак и Темерин, јер је темеринска општина функционално чврсто везана за Нови Сад. Најмање полазака на приградским линијама је ка удаљенијим местима у новосадској општини (Степановићево, Ченеј) и ка насељима на северним падинама Фрушке горе, а која се налазе у беочинској општини (Раковац, Черевих, Свилош, Луг и Сусек). Мали је број полазака и за насеља Шајкаш и Ђурђево.

Ако узмемо у обзир време трајања путовања аутобусима Градског саобраћајног предузећа, онако како је одређено редом вожње, сва насеља из претходне табеле можемо сврстати у пет зона које су ограничене изохроним линијама и то од 30, 45, 60, 75 и више од 75 минута. У првој зони се налази насеље Шангај. Друга зона обухвата следећа насеља Сремска Каменица, Футог, Парагово, Сремски Карловци, Нови Лединци, Каћ, Поповица, Будисава, Ченеј, Ветерник, Руменка и Пејићеви салаши. У трећој су Темерин, Бегеч, Кисач, Черевих, Ђурђево, Баноштор, Беочин Село, Шајкаш, Стари Раковац и Чортановци а у четвртој Ковиљ, Госпођинци, Степановићево и Сириг. У пету зону смо уврстили насеља ка којима путовање приградским аутобусима траје више од 75 минута и у овој зони су најудаљенија насеља од Новог Сада која се налазе у беочинској општини, а то су Сусек и Луг.

Као што смо видели у претходној табели (број 29) Нови Сад је линијама приградског саобраћаја повезан са свим местима у општини, па и неким местим у суседним општинама, као што су сва насеља темеринске општине, затим Госпођинци и Ђурђево из жабаљске општине, Шајкаш из тителске општине, Чортановци из инђијске општине и поменута насеља беочинске општине. Ово указује на јаке функционалне везе између центра општине и околних насеља, као и насеља у околним општинама.

Одређени број дневних миграната користе аутобусе који саобраћају на међуградским линијама, затим користи приватне аутомобиле, бициклове - али у све мањем броју. Тачан број дневних миграната који користе међуградски саобраћај, приватне аутомобиле и бициклове не можемо дати, јер до таквих података је данас готово немогуће доћи.

Преко међуградске аутобуске станице Нови Сад је повезан са свим деловима земље, па и неким иностраним градовима, што смо навели код просторне структуре града. Превоз путника обавља, поред новосадских предузећа - "Војводина" и "Путник", још 33 транспортна предузећа из Војводине од којих је 12 приватних, као

и 149 приватних и друштвених транспортних предузећа из Србије, Црне Горе и Републике Српске.

У табели 30 дат је број полазака са Међумесне аутобуске станице ка појединим местима у околини. Једнак број аутобуса се враћа ка Новим Саду из тих места тако да није дата посебна колона за број долазака.

Табела 30: Број дневних полазака аутобуса са Међуградске аутобуске станице ка насељима у околини Новог Сада у 2002. години

Насеље	Број полазака	Удаљеност Нови Сад - насеље (у km)	Трајање путовања (у минутима)
Београд	101	80	133
Инђија	58	40	48
Стара Пазова	53	47	56
Бачка Паланка	50	58	70
Србобран	47	35	42
Врбас	44	40	48
Рума	40	60	72
Жабал	37	44	53
Бачко Градиште	32	38	46
Змајево	32	28	34
Чуруг	31	46	55
Бачки Петровац	27	25	30
Бачка Топола	27	78	94
Бечеј	27	49	59
Црвенка	27	64	77
Кула	26	56	67
Бачки Маглић	23	39	47
Бачко Добро Поље	23	31	37
Надаљ	6	40	50
Бешка	5	35	38
Крчедин	5	37	44
Чортановци	4	20	24
Беочин	4	21	25

Извор: Ред возње Међумесне аутобуске станице, ГСП, Нови Сад, 2003.

Пошто се аутобуси у међумесном саобраћају крећу просечно већом брзином, јер имају мање стајалишта а и углавном су бољи аутобуси, на основу табеле 29 смо урадили посебну изохрону поделу на зоне. Овде смо поделу извршили на пет зона. У првој зони су насеља (Чортановци, Беочин и Бачки Петровац) до којих се може стићи, аутобусима међумесног саобраћаја, до 30 минута. Другој зони припадају она насеља која су удаљена до 45 минута возње: Србобран, Змајево, Бачко Добро Поље, Бешка и Крчедин. У трећој зони, до 60 минута, су: Инђија, Стара Пазова, Врбас, Жабал, Бачко Градиште, Чуруг, Бечеј, Бачки Маглић и Надаљ. До 75

минута се путује до Бачке Паланке, Руме и Куле. У последњу зону смо сврстали насеља до којих се стиже за више од 90 минута од Новог Сада, а то су Београд, Бачка Топола и Црвенка. Београд, који се налази на самом почетку табеле по дневном броју полазака, као што видимо, налази се у петој изохроној зони. Међутим, пошто је он државни центар, најчесталији саобраћај је управо у том правцу, тако да и насеља која се налазе на путу између Новог Сада и Београда имају доста велику фреквенцију саобраћаја. Добра саобраћајна повезаност ових насеља (Инђија, Стара Пазова, Нова Пазова) са Новим Садом условљава и померање гравитационе зоне Новог Сада ка југу, на рачун гравитационе зоне Београда.

Знатно мањи број дневних миграната, него што је то код друмског саобраћаја користи железнички саобраћај. На железницу су упућени дневни мигранти из Бешке и Чортановаца, због лошије везе друмским саобраћајем са Новим Садом, а она је у функционалној зависности од Новог Сада. Из осталих насеља је знатно мањи број дневних миграната који железницом долазе на посао или у школу, односно факултет. Овome је узрок и лоше стање нашег железничког саобраћаја, што смо већ поменули. Највише возова у току дана (11) саобраћа на релацији Нови Сад - Београд. Од 11 полазака 7 су путнички возови, 3 брзи и један међународни. За Суботицу саобраћа 9 возова и од њих су два брза. Железнички саобраћај је знатно слабијег интензитета у правцу Сомбора. Дневно ка Сомбору креће три воза, затим један ка Гајдобри и један ка Врбасу. Дневно два путничка воза саобраћају на релацији Нови Сад-Инђија. Поред тога, преко Инђије саобраћају и возови који иду за Београд. Некада је већи број шинобуса саобраћао ка Богојеву, Жабљу, Орловату, међутим, данас саобраћа само један шинобус ка Богојеву. Иако је мрежом железничких пруга Нови Сад повезан и са Банатом, данас нема ни један полазак воза ка Банату. Једино је нешто боља повезаност са Београдом и Суботицом и насељима која се налазе на тим железничким саобраћајницама. Са осталим деловима Војводине железничка веза је веома лоша те је зато мали број радника, ђака и студената, дневних миграната, који користе овај саобраћај приликом доласка у Нови Сад.

Осим возова који саобраћају на простору Војводине и до Београда, за унутрашњи саобраћај је значајна веза са осталим деловима Србије и Црне Горе. Са западним деловима Србије и Црном Гором Нови Сад је повезан возом који саобраћа за Бар (два поласка у току дана), а са источним деловима Србије возом који саобраћа за Ниш, Софију и Истамбул. Поред ових полазака, са железничке станице

у Новом Саду саобраћају и још три воза у међународном саобраћају и то: један за Москву, један за Будимпешту и један за Беч.

Територијални домет дневних миграција

Да бисмо говорили о територијалном домету дневних миграција морамо да располажемо подацима о броју радника, ђака и студената који долазе до Новог Сада. За одређивање територије са које долазе дневни мигранти користили смо рад М. Бајића "Неке карактеристике дневног кретања радне снаге у Новом Саду" који се базира на подацима из 1967. године, а затим податке са пописа 1981, 1991. и 2002. године. Анализирани су подаци, као што видимо, у последњих 35 година да би се утврдиле промене граница гравитационог подручја Новог Сада. За пописе 1981. и 1991. године располажемо подацима (дневни мигранти) о броју радника, ђака и студената, док за попис 2002. године имамо само податке о броју радника дневних миграната. Из тих разлога не можемо поредити у целини ове податке и дати реалну слику гравитационог подручја и за 2002. годину. Због тога ћемо рад базирати на анализама до 1991. године, са наводима и компарацијама са подацима 2002. године где је то могуће.

Простор одакле се крећу дневни мигранти ка Новом Саду се ширио од шездесетих година до 1981. године, док је у периоду 1981-2002. године стагнирао. Гравитационо подручје се повећавало ка северу, истоку и југу. Најприметније проширивање је ка северу, јер у овом правцу нема никакве природне препреке док се ка осталим странама јављају реке које су некад биле веће препреке него данас. Међутим, јачањем других центара, насеља ка истоку и западу мањим делом гравитирају ка Новом Саду.

По М. Бајићу домет дневних миграција је на северу био до линије Оџаци, Савино Село - Врбас - Бачко Добро Поље - Сириг - Темерин - Бечеј. На истоку граница је водила реком Тисом. Јужна граница је ишла линијом Инђија - Буковац - Беочин - Черевих. Од Черевиха граница је ишла Дунавом и потом ка северу тако да је западна граница била на линији Бегеч - Гложан - Гајдобра - Ратково - Оџаци.

До 1981. године дошло је до проширења територије са које се мигранти крећу ка Новом Саду. На северу је тада територија допирала до линије Сомбор - Сивац - Црвенка - Кула - Ловћенац - Србобран - Бачко Петрово Село. Са истока је један број дневних миграната долазио из Новог Бечеја и Зрењанина тако да је гравитациона зона полако прелазила реку Тису. Допирала је до линије Нови Бечеј -

Зрењанин - Перлез - Книћанин. Јужна граница је такође мало померена ка југу и то до линије Стара Пазова - Рума - Сремска Митровица, потом је скретала ка северу према Беочину. Од Беочина граница је водила Дунавом. Западна граница је ишла преко Бачка Паланке - Младенова - Бача - Каравукова и на север до Сомбора. У овом периоду је било највеће проширење гравитационе зоне ка северу и ка југу.

У периоду од 1981. до 1991. године није било толико интензивно ширење територије дневних миграција. Северна граница је имала минималне промене тако да је граница у Бачкој, од линије Сивац - Црвенка - Ловћенац померена северније и је обухватала и Бачку Тополу. У Банату граница се није померала ка истоку. Јужна граница је имала такође минималне промене и то од Сремске Митровице ка Шиду и Ердевику. На основу анализираних промена граница гравитационог подручја Новог Сада, можемо закључити да су економска нестабилност и све лошија привредна ситуација у земљи имали утицаја на стагнацију гравитационе сфере Новог Сада од пописа 1981. године. И на основу података о броју радника дневних мигранта 2002. године можемо да приметимо да је дошло до смањења њиховог броја из готово свих насеља те тако није дошло ни до проширења гравитационе зоне у периоду од 1991. до 2002. године.

Територијални распоред дневних мигранта

Територијални распоред дневних миграната је обрађен на основу поменутих података, пописа 1981, 1991. и 2002. године. Нови Сад је према тим подацима примао дневне мигранте са великог дела војвођанског простора. Највећа дневна фреквенција људи између Новог Сада и околине се одвијала на простору Бачке, знатно слабији интензитет је био са простора Срема, а посебно Баната. Према подацима пописа 1981. године у општину Нови Сад је свакодневно долазило 32.888 дневних миграната. Од тога броја 19.746 су били радници, студената је било 2.688, а ученика 10.454 особе. До пописа 1991. године знатно се повећао број дневних миграната ка општини Нови Сад. Тако је број радника повећан на 39.016 лица, број ученика на 15.565, а студената на 4.450 лица и укупан број дневних миграната је износио 59.031 лице. По попису 2002. године је забележено да у град Нови Сад из других насеља свакодневно долази 34.226 радника. Сигурно је највећи проценат дневних миграната са пописа 1981. и 1991. године био упућена на град Нови Сад, те можемо бити сигурни да је у периоду од 1991. до 2002. године смањен број запослених дневних миграната ка Новом Саду.

Дневни мигранти у Општину Нови Сад долазе из више од 200 насеља. Међутим, пошто је преко 98% миграната са гравитационог подручја које окружује изотела од 65 km ми ћемо се ограничити само на то подручје и детаљније ћемо анализирати кретање броја мигранта само тог подручја. Изоставићемо насеља која дају мали број миграната, који нема утицаја на социо-економске промене у њима. Према подацима пописа 1981. године са територије коју окружује изотела од 65 km дневно је мигрирало 30.665 лица, ради посла или школе односно факултета. На овом простору се налази 183 насеља из којих су становници дневно саобраћали ка Новом Саду и назад. У односу на број миграната сва ова насеља можемо сврстати у пет група.

Првој групи припадају насеља из којих се највише миграната (преко 3.000 лица) кретало ка Општини и ка граду Новом Саду. То су насеља која припадају општини Нови Сад, и то: Футог, Ветерник и Каћ. Према подацима које имамо за 1981. и 1991. годину дневни мигранти из насеља која припадају општини Нови Сад су учествовали у унутаропштинским миграцијама, међутим, сигурно је највећи број ових миграната путовао ка самом центру општине. У групи од 2.000 до 3.000 нема ни једног насеља. У трећој групи, између 1.000 и 2.000 миграната, је пет насеља која такође припадају новосадској општини, а то су: Руменка, Кисач, Будисава, Ковиљ и Петроварадин. Четвртој групи (100 - 1.000 миграната) припада 37 насеља, а у петој групи, од 1 до 100 миграната је највише, 121 насеље (табела 30). Из ових 183 насеља по попису 1981. године дневно је мигрирало 30.665 лица, што је чинило 93,2% од укупног броја дневних миграната који су путовали ка Општини и граду Новом Саду. Преосталих 6,8% или 2.223 лица кретало се из насеља чија је удаљеност преко 65 km, од којих је већи број долазио из Апатина, Суботице и Београда.

По попису 1991. године дневно је ка Општини и граду Новом Саду мигрирало 57.848 радника, студената и ђака. Енормно повећање дневних миграната из најближих насеља је условило овакав раст броја дневних миграната. Поред тога, повећан је и број насеља (195) из којих су мигранти долазили. Услед тог повећања ових 195 насеља, у гравитационом подручју до 65 km, поделили смо у осам група. У првој групи су насеља из којих је дневно долазило и враћало се више од 6.000 лица. Тој групи је припадало само једно насеље - Футог (6.134 лица). У другој групи (између 5.000 и 6.000) је само Петроварадин из ког је долазило 5.243 мигранта. У трећој групи су била два насеља, и то Каћ и Ветерник. Из њих је дневно мигрирало ка центру општине између 4.000 и 5.000 лица. У следећој, четвртој групи (од 3.000-4.000), је поново једно насеље - Сремска Каменица. Из ње је долазило у току дана и

враћало се 3.612 лица. Између 2.000 и 3.000 дневних миграната је било из три насеља и то: Руменка (2.182), Сремски Карловаци (2.128) и Темерин (2.605). Шесту групу су чинила насеља која су дневно имала од 1.000 до 2.000 миграната, а њој је припадало шест насеља - Будисава (1.689), Кисач (1.651), Буковац (1.631), Ковиљ (1.589) и Бегеч (1.152), која припадају новосадској општини и Бачки Јарак (1.674) који је из темеринске општине. У седмој групи су насеља из којих је долазило између 100 и 1.000 миграната. Таквих насеља је било 44. И у последњој, осмој групи су насеља из којих је мигрирало најмање становника - до 100. У овој групи је 140 насеља.

Табела 31: Број дневних миграната из појединих насеља ка општини Нови Сад према пописима 1981, 1991. (сви дневни мигранти) и ка граду Новом Саду по попису 2002. године (само радници дневни мигранти)

Насеља	Попис 1981.	Попис 1991.	Попис 2002.
Општина Нови Сад			
1.Бегеч	677	1.152	516
2.Будисава	1.187	1.689	911
3.Буковац	342	1.631	839
4.Ветерник	3.182	4.805	2.905
5.Каћ	3.124	4.338	2.289
6.Кисач	1.477	1.651	810
7.Ковиљ	1.032	1.589	756
8.Лединци	129	832	502
9.Петроварадин	1.484	5.243	3.066
10.Руменка	1.546	2.182	1.568
11.Ср. Каменица	658	3.612	2.049
12.Степановићево	724	596	375
13.Футог	3.678	6.134	3.307
14.Ченеј	326	447	374
Општина Бач			
1.Бач	30	46	13
2.Бачко Ново Село	4	5	2
3.Бођани	1	4	2
4.Вајска	10	11	4
5.Плавна	2	4	2
Општина Бачка Паланка			
1.Бачка Паланка	809	547	250
2.Визић	5	6	0
3.Гајдобра	153	183	80
4.Деспотово	16	30	13
5.Младеново	53	54	44
6.Нештин	7	13	2
7.Нова Гајдобра	26	18	14
8.Обровац	27	49	23
9.Параге	10	19	24
10.Пивнице	14	31	28

Насеља	Попис 1981.	Попис 1991.	Попис 2002.
11.Силбаш	43	91	70
12.Товаришево	34	25	7
13.Челарево	108	249	139
Општина Бачка Топола			
1.Бајша	0	2	3
2.Бачка Топола	2	57	31
3.Његошево	0	3	1
Општина Бачки Петровац			
1.Бачки Петровац	214	440	250
2.Гложан	91	143	81
3.Кулпин	110	241	119
4.Маглић	253	335	195
Општина Беочин			
1.Банаштор	6	42	30
2.Беочин	302	626	318
3.Грабово	0	2	3
4.Луг	3	27	6
5.Раковац	135	380	307
6.Свилош	0	5	9
7.Сусек	0	57	27
8.Черевих	11	307	197
Општина Бечеј			
1.Бачко Градиште	57	83	78
2.Бачко Петрово Село	25	17	25
3.Бечеј	140	173	86
4.Радичевић	1	9	1
Општина Жабаљ			
1.Госпођинци	370	557	413
2.Ђурђево	253	532	456
3.Жабалъ	235	702	510
4.Чуруг	480	666	446
Општина Житиште			
1.Банатски Двор	0	2	-
2.Банатско Карађорђево	1	2	-
3.Бегејци	0	3	-
4.Житиште	6	5	-
5.Равни Тополовац	1	2	-
6.Честерег	1	1	-
Општина Зрењанин			
1.Арадац	11	9	6
2.Банатски Деспотовац	6	4	0
3.Ботош	2	5	1
4.Елемир	12	14	6
5.Зрењанин	101	405	211
6.Клек	4	16	5
7.Книћанин	67	107	80
8.Лазарево	9	7	4
9.Лукићево	1	1	1
10.Меленци	8	19	5

Насеља	Попис 1981.	Попис 1991.	Попис 2002.
11. Орловат	2	3	0
12. Перлез	29	44	25
13. Стајићево	3	2	4
14. Тараш	3	4	0
15. Томашевац	3	2	0
16. Фаркаждин	3	2	1
Општина Инђија			
1. Бешка	697	878	498
2. Инђија	246	331	186
3. Крчедин	118	183	106
4. Љуково	4	4	7
5. Марадик	61	113	69
6. Нови Карловци	14	18	10
7. Нови Сланкамен	8	11	3
8. Стари Сланкамен	1	3	2
9. Чортановци	166	291	199
Општина Ириг			
1. Врдник	65	139	87
2. Ириг	132	270	122
3. Јазак	10	11	14
4. Крушедол Прњавор	2	11	9
5. Крушедол Село	12	26	13
6. Нерадин	5	11	1
7. Ривица	20	15	6
8. Шатринци	4	14	12
Општина Кикинда			
1. Башаид	6	3	-
Општина Ковачица			
1. Дебељача	0	10	-
2. Ковачица	8	16	-
3. Уздин	2	5	-
Општина Кула			
1. Крушчић	4	6	2
2. Кула	73	108	39
3. Липар	9	2	1
4. Нова Црвенка	3	3	0
5. Руски Крстур	21	25	5
6. Сивац	36	31	19
7. Црвенка	30	44	17
Општина Мали Иђош			
1. Ловћенац	38	29	18
2. Мали Иђош	8	30	32
3. Фекетић	3	21	15
Општина Нови Бечеј			
1. Кумане	13	1	0
2. Нови Бечеј	32	42	9
3. Ново Милошево	13	8	1
Општина Опово			
1. Баранда	1	3	-

Насеља	Попис 1981.	Попис 1991.	Попис 2002.
2.Опово	1	2	-
3.Сакуле	1	3	-
Општина Оџаци			
1.Бачки Брестовац	19	5	10
2.Бачки Грачац	7	10	10
3.Богојево	2	4	3
4.Дероње	7	8	8
5.Каравуково	58	58	38
6.Лалић	6	10	3
7.Оџаци	76	94	19
8.Ратково	87	105	49
9.Српски Милетић	3	4	3
Општина Пећинци			
1.Доњи Товарник	0	2	-
2.Обреж	0	2	-
3.Огар	3	2	-
4.Пећинци	0	1	-
5.Прхово	3	13	-
6.Шимановци	0	2	-
Општина Рума			
1.Вогањ	3	10	5
2.Добринци	2	4	0
3.Кленак	3	8	1
4.Краљевци	2	2	1
5.Мали Радинци	0	1	0
6.Никинци	0	13	1
7.Павловци	0	5	0
8.Платичево	7	9	1
9.Путинци	5	15	1
10.Рума	117	242	105
11.Хртковци	6	4	6
Општина Сомбор			
1.Дорослово	1	5	-
Општина Србобран			
1.Надаљ	26	88	75
2.Србобран	206	328	169
3.Турија	38	57	49
Сремска Митровица			
1.Бешеново	3	5	-
2.Гргуревци	8	9	-
3.Дивош	6	2	-
4.Засавица	0	1	-
5.Јарак	5	3	-
6.Кузмин	8	9	-
7.Лаћарак	13	26	-
8.Лежимир	0	4	-
9.Манђелос	0	2	-
10.Мартинци	2	6	-
11.Мачванска Митровица	3	4	-

Насеља	Попис 1981.	Попис 1991.	Попис 2002.
12.Ноћај	1	2	-
13.Равње	0	1	-
14.Раденковић	0	1	-
15.Салаш Ноћајски	0	6	-
16.Сремска Митровица	74	147	-
17.Сремска Рача	5	1	-
18.Чалма	4	8	-
19.Шашинци	1	9	-
Општина Сремски Карловци			
1.Сремски Карловци	658	3.612	1.457
Општина Стара Пазова			
1.Белегиш	3	3	0
2.Војка	0	8	4
3.Голубинци	7	15	13
4.Нова Пазова	23	19	14
5.Нови Бановци	3	4	5
6.Стари Бановци	0	5	3
7.Стара Пазова	45	64	19
8.Сурдук	0	1	0
Општина Темерин			
1.Бачки Јарак	779	1.674	1.074
2.Сириг	149	446	350
3.Темерин	727	2.605	1.952
Општина Тител			
1.Вилово	60	119	54
2.Гардиновци	51	148	146
3.Лок	100	136	123
4.Мошорин	163	342	240
5.Тител	91	194	124
6.Шајкаш	470	847	737
Општина Врбас			
1.Бачко Добро Поље	115	167	99
2.Змајево	388	573	364
3.Куцура	12	22	12
4.Равно Село	239	321	219
5.Савино Село	17	20	8
6.Врбас	152	336	179
Општина Шид			
1.Адашевци	0	18	0
2.Бачинци	0	6	1
3.Вашица	0	6	2
4.Вишњићево	0	8	0
5.Ердевик	4	32	2
6.Љуба	0	6	2
7.Моровић	2	14	0
8.Шид	15	130	4
Укупно у наведеним насељима	30.665	57.848	34.191

Извор: Савезни завод за статистику; Попис 1981, 1991; Републички завод за статистику, Попис 2002; Београд.

Из друге зоне, коју ограничавају изотеле од 15 и 25 km дневни мигранти се крећу из 34 насеља која припадају територији 11 општина. Изотелним линијама су обухваћена насеља следећих општина: Нови Сад (Бегеч и Степановићево), Бачки Петровац (Гложан, Бачки Петровац и Кулпин), Врбас (Змајево), Темерин (Сириг и Темерин), Жабал (Госпођинци, Жабал и Ђурђево), Тител (Мошорин, Шајкаш, Вилово и Гардиновци), Инђија (Чортановци, Бешка, Крчедин и Марадик), Ириг (Крушедол Село, Крушедол Прњавор, Шатринци, Ириг, Ривица, Нерадин и Јазак), Рума (Павловци), Сремска Митровица (Бешеново и Гргуревци) и Беочин (Свилош, Луг, Грабово, Баноштор и Сусек). Из ових 34 насеља 1981. године број дневних миграната је износио 5.927 лица или 18,0% миграната. До 1991. године број миграната је и овде порастао за 92,6% тако да је износио 11.418 лица што је представљало 19,4% од укупног броја миграната.

Трећа зона обухвата простор између изотела од 25 и 35 km. Унутар ове зоне стални мигранти су из 35 насеља. Сва ова насеља припадају територијама 13 општина: Бачка Паланка (Челарево, Нова Гајдобра, Гајдобра, Силбаш, Деспотово, Визић и Нештин), Бачки Петровац (Маглић), Врбас (Равно Село и Бачко Добро Поље), Србобран (Србобран Турија и Надаљ), Бечеј (Бачко Градиште), Жабал (Чуруг), Зрењанин (Тараш), Тител (Лок и Тител), Инђија (Стари Сланкамен, Нови Сланкамен, Нови Карловци, Инђија и Љуково), Рума (Мали Радинци, Путинци, Добринци, Краљевци, Рума и Вогањ), Стара Пазова (Голубинци) и Сремска Митровица (Шашинци, Манђелос, Чалма, Дивош и Лежмир). Из наведених насеља је, према попису 1981. године, ка Новом Саду путовало 2.386 лица или 7,2%. До пописа 1991. године број дневних миграната је порастао за 53,0% и износио је 3.650 лица или 6,2% од укупног броја миграната.

Четврта зона, која је између изотела од 35 и 45 km, обухвата већи број насеља него што је у претходним зонама, 40 насеља, из којих су мигранти свакодневно долазили у Нови Сад. Сва та насеља припадају територијама од десет општина и то: Бачка Паланка (Бачка Паланка, Обровац, Товаришево, Параге и Пивнице), Врбас (Савино Село, Куцура и Врбас), Бечеј (Радичевић и Бечеј), Нови Бечеј (Кумане и Нови Бечеј), Зрењанин (Меленци, Елемир, Арадац, Зрењанин, Перлез и Книћанин), Стара Пазова (Сурдук, Белегиш, Стари Бановци, Нови Бановци, Стара Пазова, Нова Пазова и Војка), Пећинци (Прхово и Пећинци), Рума (Никинци и Хртковци), Сремска Митровица (Јарак, Сремска Митровица, Мачванска Митровица, Салаш Ноћајски, Ноћај, Засавица, Лаћарак, Мартинци и Кузмин) и Шид (Ердевик и Љуба). Иако ова зона обухвата већи број насеља него претходне зоне,

она има најмање дневних миграната. По попису 1981. из ње је дневно долазило у Општину и град Нови Сад само 1.682 лица или 5,1% од укупног броја миграната. Овде је било и најмање повећање броја миграната у периоду до пописа 1991. године, а било их је 2.249 лице или 3,8%, што значи да им је између два пописа број повећан за 33,8%.

У петој зони, која захвата подручје између изотела од 45 и 55 km, функционални утицај Новог Сада је знатно слабији. У овој зони је укупно 36 насеља из 12 општина: Бачка Паланка (Младеново), Бач (Бач), Оџаци (Дероње, Ратково, Оџаци, Бачки Грачац и Лалић), Кула (Руски Крстур, Крушчић, Црвенка, Кула и Липар), Мали Иђош (Мали Иђош, Ловћенац и Фекетић), Бечеј (Бачко Петрово Село), Зрењанин (Клек, Лазарево, Лукићево, Стајићево и Фаркаждин), Опово (Сакуле, Баранда и Опово), Пећинци (Шимановци, Доњи Товарник и Огар), Рума (Платичево и Кленак), Сремска Митровица (Равње и Раденковић) и Шид (Вишњићево, Бачинци, Адашевци, Вашица и Шид). Запослени, као и студенти и ђаци из поменутих насеља која припадају општинама Опово, Пећинци, Рума, Сремска Митровица и неких насеља општине Шид, су вероватније недељни мигранти него дневни, због лошијих саобраћајних веза са Новим Садом. Из наведених 36 насеља по попису 1981. године дневно је долазило 528 лица или 1,6% од укупног броја миграната. До пописа 1991. године број миграната је порастао на 838 лица или 1,4%.

И у последњој, шестој групи, су насеља која се налазе између изотела од 55 и 65 km. У овој зони је још мањи утицај новосадских функција тако да је и знатно мањи број дневних миграната. У посматраном периоду становници 13 војвођанских општина су учествовали у дневним миграцијама ка Новом Саду из: Бача (Бачко Ново Село, Плавна, Бођани и Вајска), Оџака (Каравуково, Богојево, Српски Милетић и Бачки Брестовац), Сомбора (Дорослово), Куле (Сивац и Нова Црвенка), Бачке Тополе (Бајша, Бачка Топола и Његошево), Новог Бечеја (Ново Милошево), Кикинде (Башаид), Житишта (Честерег, Банатски Двор, Бегејци, Житиште, Равни Тополовац и Банатско Карађорђево), Зрењанина (Банатски Деспотовац, Ботош, Томашевац и Орловат), Ковачице (Уздин, Ковачица и Дебељача), Пећинаца (Обреж), Сремске Митровице (Сремска Рача) и Шида (Моровић). Из ових насеља у Општину и град Нови Сад је дневно долазио мали број миграната. Тако је по попису 1981. године забележено само 199 лица или 0,6%, а по наредном попису, било је 284 мигранта или 0,5%.

Колико је јак утицај Новог Сада на готово целу Војводини говори и чињеница да су приликом пописима забележени дневни мигранти који су ван анализираниог подручја које окружује изотела од 65 km. Међутим, број оних који су свакодневно долазили на посао у Општину и град Нови Сад са ових подручја је незнатно учествовао у укупном броју миграната. Године 1981. било је 6,8%, а 1991. само 2,0% оних који су свакодневно мигрирали из удаљенијих насеља. Мало је вероватно да су ова лица сваки дан долазила у Нови Сад и враћала се назад, већа је вероватноћа да су они недељни мигранти, односно у Новом Саду су подстанари. Овде живе и раде, а за викенд одлазе кући.

На основу анализе броја дневних миграната по зонама урађеним према изотелним линијама територијално растојање између Новог Сада и околних насеља у знатној мери утиче на број дневних миграната. Међутим, удаљеност није једини елемент који утиче на дневну фреквенцију путника. Велики утицај има саобраћајна повезаност, коју смо анализирали у претходном поглављу, као и број становника насеља, као и старосна и економска структура становника тих насеља.

Структура гравитационог подручја и везе са функцијама Новог Сада

Гравитационо подручје или нодална регија обухвата простор у ком је већи број насеља која стоје у одређеној међусобној зависности и чине систем насеља. Град, који је центар система насеља нема једнак утицај на сва насеља, а и различитим функцијама неједнако утиче на околна насеља. Утицај градских функција опада са повећањем удаљености од града, тако да гравитациона сфера града има своју структуру. Структуром гравитационог подручја бавили су се многи научници, како страни, тако и наши, који су га на различите начине делили. Овом приликом ћемо навести само нека мишљења.

Тинен (Thünen), кога смо већ помињали, је претпоставио да се под утицајем градског тржишта, одакле се довозе пољопривредни производи, образују зоне које се разликују по начину аграрног искоришћавања. Ове зоне се формирају због различитих ренти. Слично мишљење је имао и Кол (Kohl), који је издвојио неколико зона у којима опада интензитет искоришћавања земљишта са удаљености од града. И Џонасон (Jonasson) је вршио поделу гравитационог подручја на основу искоришћавања земљишта, те је издвојио око градова седам зона које се разликују по начину аграрног искоришћавања.

Данас се ретко издвајају зоне снабдевања града пољопривредним производима, као и зоне искоришћавања аграрног земљишта. Свакако да то има оправдан разлог јер је све мање градова који се снабдевају пољопривредним производима само из своје непосредне околине већ се јављају пољопривредни трговци који робу довозе из знатно удаљенијих крајева.

Ж. Шабо (George Chabot) је извршио хоризонталну поделу нодалне регије на три зоне. Прва зона обухвата најближу околину града одакле становници сваки дан долазе у град да раде, а пут им траје најдуже један сат. Друга зона представља викенд подручје, за које су везани викенд изласци. На трећу зону град најслабије делује, а знатно је дејство и другог града (Бугарски, 1980).

Ј. Илић у свом раду "Карактеристике функционалних односа између града и околине са посебним освртом на СР Србију" издваја четири функционална подручја. Прво функционално подручје или приградско подручје се наставља на ужу градску територију. Одавде долази највећи број дневних миграната, а има и развијену приградску пољопривреду. Ово подручје има високе цене грађевинског земљишта, али има и интензивну градњу. Друго функционално подручје представља ужу околину града. На овој територији град доминира са својим функцијама. Треће функционално подручје или шира околина града, имају само већи градови. Овде се осећају утицаји функција других градова из околине. Велики градови имају своје градске регије које представљају велика функционална подручја или четврто функционално подручје. То је пространа територија у којој је дати град примарно градско средиште. Градови који по Ј. Илићу имају ово подручје у Србији су Приштина, Ниш, Нови Сад и Београд (Илић, 1970).

За разлику од претходних мишљења и подела нодалне регије, И. Црквенчић и В. Клеменчић су околину града поделили на две зоне, на ужу и ширу гравитациону зону.

Поред дељења нодалне регије на гравитационе зоне које су урадили истраживачи које смо помињали постоје и бројни радови у којима се нодална регија дели на субрегије. У склопу нодалне регије већег града су регије мањих градова који имају своје нодалне регије. Ради планирања регионалног развоја многих земаља све више се приступа нодално-функционалном принципу, где регија развоја чини град са околним функционално повезаним простором. У тој регији највећи град је носилац друштвено-економског развоја, а мањи центри су у зависности од њега и њихове нодалне регије и они су делови нодалне регије већег центра. На тај начин се јавља хијерархија нодалних регија којом су се бавили многи научници, а свакако је

најпознатија теорија централних места коју је дао В. Кристалер још 1933. године, а касније је само допуњавао.

Како је Нови Сад највећи центар Војводине, он појединим својим функцијама, као што су административно-управне, утиче на читав војвођански простор. Међутим, већина новосадских функција је ограничена на мањи простор него што је Војводина. Користећи податке о броју дневних мигранта који се крећу ка Општини и граду Новом Саду утврдили смо да је његов снажнији утицај у Бачкој до удаљености од 65 km, у Срему до 35 km, а у Банату је веома слаб, тако да је граница гравитационог подручја већ на Тиси.

Нодалну регију Новог Сада смо поделили на три гравитационе зоне. У првој гравитационој зони су насеља која припадају новосадској општини. Другу зону чине насеља која дају од 20,0% до 100,0% својих дневних миграната ка Новом Саду и трећу зону чине остала насеља која дају од 1% до 19,9% својих дневних миграната. Поред наведеног критеријума о подели на гравитационе зоне, приликом анализе демографских промена у обзир ћемо узимати само насеља која дају у Општину и град Нови Сад више од 20 дневних миграната.

Прва гравитациона зона

Прва гравитациона зона обухвата простор око Новог Сада и то насеља која припадају територији општине Нови Сад. На западу овај простор допире до територије општине Бачки Петровац, на северозападу до општине Врбас, на северу граница му је територија општине Темерин, а на истоку допире до општина Жабалъ и Тител. На југу су границе општина Инђија, Сремски Карловци, Ириг и Беочин. Овако ограничен простор захвата површину од 699 km² у ком се налазе хатари 14 насеља: Бегеч, Будисава, Буковац, Ветерник, Каћ, Кисач, Ковиљ, Лединци, Петроварадин, Руменка, Сремска Каменица, Степановићево, Футог и Ченеј. По попису 2002. године је 15 насеља јер су издвојена посебна насеља Лединци и Стари Лединци. Сва ова насеља окружују Нови Сад, међутим, он се не налази у центру гравитационе зоне него је више померен ка југу. Децентрализација Новог Сада утицала је на опадање броја миграната из насеља која су на северу удаљенија од центра, као што су Степановићево и Ченеј. Поред удаљености, на мали број миграната из ових насеља утиче и мањи број становника који у њима живе.

Наведених 14 насеља су најближа граду, са најбољим саобраћајним везама и могућностима за брз и лак превоз до Новог Сада. Удаљеност ових насеља је између

5 и 11 km, тако да су раније дневни мигранти долазили у већем броју бициклом, па чак и пешице.

Од укупно 32.888 дневних миграната који су се кретали ка општини и граду Нови Сад из овог простора се кретало 19.566 лица или 59,5% од укупног броја. До пописа 1991. године процентуални удео ових насеља у укупном броју дневних миграната је порастао на 60,7%, а апсолутни број је порастао на 35.821 лице. Према подацима за 2002. годину, радници дневни мигранти из ове зоне су чинили 59,2% од укупног броја оних који су свакодневно долазили на посао у град Нови Сад (20.267 радника дневних миграната).

У ових 14 насеља је на попису 1948. године забележено 47.277 лица. Међутим, до пописа 1991. године број становника је порастао на 107.889. У периоду од Другог светског рата до данас, када је дошло до интензивнијег развоја новосадских функција, повећан је и број становника у насељима која су ближе центру гравитационог подручја. Посебно велики пораст броја становника је забележен у насељу Ветерник, где је од 1948. до 2002. године становништво увећано за више од двадесет пута, са 789 лица на 18.626. Значајнији пораст броја становника евидентан је и у насељима Футог, Сремска Каменица, Руменка, Петроварадин, Лединци, Буковац и Каћ. Наиме, године 1948. Футог је имао 5.366, а 2002. 18.582, затим Сремска Каменица је имала 2.491 становник 1948. а 2002. 11.205. У Руменки је повећан број са 1.951 на 5.729, у Петроварадину са 5.719 становника на 13.973, у Лединцима са 698 становника на 2.464, у Буковцу је повећан број са 865 на 3.585 становника, а у Каћу са 4.406 на 11.166 становника.

На овакво повећање броја становника у овој зони су велики утицај имали близина Новог Сада и јачање његових функција. Међутим, поред снажног развоја Новог Сада на већи прилив дневних миграната ка њему утицале су промене које су се дешавале у привреди у другој половини двадесетог века.

После Другог светског рата долази до суштинских промена у друштвено-економском развоју како пољопривреде тако и индустрије. На селу се формирају три облика земљишне својине: државни, задружни и приватни. Јавља се и потреба реорганизације земљишних односа. То је извршено низом прописа, а најважнији су прописи о реорганизацији сељачких радних задруга, прописи о земљишном фонду и додељивању земље пољопривредним организацијама. Овим прописима је уведен и земљишни максимум за индивидуалног земљорадника у висини од 10 ha обрадиве земље. Тако су на селу формирана два облика својине: друштвена и индивидуална.

Прописи су мењани великом брзином и повлачили су за собом драстичне промене, тако да их земљорадници, како у читавој земљи тако и у испитиваном простору, нису могли тако брзо пратити. Земљорадничка домаћинства су све теже подносили трошкове пољопривреден производње. Цене њихових производа су ниске, а пласман производа је био отежан. Интерес пољопривредног произвођача за производњом опада и он је почео да тражи начин да напусти ту производњу и да тражи сигурнији извор зараде. А то је нашао у непољопривредним делатностима, те долази и до интензивнијег запошавања у граду, а тиме и до повећања броја дневних миграната (Бугарски, 1980).

Стање и проблеми који су настали седамдесетих година 20. века нису решени ни до данас. Пољопривредни произвођачи који се и данас баве производњом не могу да буду задовољни материјалним трошковима око производње и добити коју остваре, као и временом и роковима исплате новца за производе које предају. Из тих разлога је мали број младих људи који се баве пољопривредном производњом. Они се чешће одлучују на рад у непољопривредним делатностима у граду.

Са друге стране, у самом граду је дошло до јачања индустрије и услужних делатности које су привлачиле становнике из околине који су напуштали пољопривредну производњу.

Између два светска рата капацитети индустрије су били испод могућности набавке сировина, посебно пољопривредних, као и испод могућности обезбеђења радне снаге и саобраћајних веза. Предузећа су била углавном локалног значаја, односно подмиривала су потребе града и његове ближе околине. После Другог светског рата најпре су донети нови закони: о конфискацији имовине одсељених, о одузимању ратне добити, о иностраној имовини, о национализацији приватних привредних предузећа. Послератним развојем Нови Сад постаје град који апсорбује радну снагу из своје ближе и даље околине. Период од рата до почетка деведесетих година карактерише развој индустрије прераде нафте, хемијске индустрије и електроиндустрије, као и запошљавање радне снаге.

Према томе, промене у структури привредних делатности у селу и граду довеле су до нових односа. Са једне стране новосадској привреди је потребна радна снага, а околна села су имала вишак радне снаге. Као последица тога јавља се промена занимања једног дела становништва и потом интензивније кретање радника ка Новом Саду. Приликом тих промена један део дневних миграната се за стално преселио у Нови Сад, а један део је остао да свакодневно путује на посао.

Од почетка деведесетих година прошлог века па до данас новосадска привреда, као и привреда у читавој земљи се налази у процесу преструктурирања. Некада велики друштвени привредни гиганти, као што су "Победа", "Југоалат", "Новкабел", "27. март", "Милан Видак", "Албус", "Неопланта" и други, долазе у велику кризу. Опрема је застарела, опада им обим производње, тако да постојање ових предузећа представља већи трошак него добит друштву. Све то има за последицу отпуштање радних људи, који углавном посао траже у приватним предузећима од којих су нека преко ноћи израсла у предузећа која представљају препознатљиви знак Новог Сада ("Матијевић", "Данбос"). Ове друштвене и привредне промене, које су настале процесом приватизације, доводе до тога да је маса људи опет приморана да мења своје занимање или да остају без запослења. На основу тога, логично је опадање броја дневних миграната у међупописном периоду од 1991. до 2002. године.

Поред дневног кретања радне снаге, у Нови Сад долази знатан број средњошколаца и студената. Током шездесетих и седамдесетих година велики је број младих који су долазили са села на школовање из поменутих разлога који су се дешавали у пољопривреди. Средњошколци су долазили у највећем броју из околних насеља, док је знатан број студената и из удаљенијих насеља Војводине, Србије, па и Црне Горе.

Поред радне снаге, студената и ђака у Нови Сад долазе лица и из других разлога. Међутим, они нису свакодневни путници већ долазе да обаве одређене послове у управним или услужним институцијама, затим ради неких културних или спортских дешавања, доносе своје производе на пијаце и др.

Дневна миграција радне снаге

Детаљнијом анализом радника дневних миграната истраживачи су почели да се баве тек од шездесетих година, јер од тада постоје сређенији и поузданији подаци. И ми ћемо нашу анализу почети са подацима из 1961. године да бисмо увидели значај првог гравитационог подручја у укупном дневном кретању радне снаге ка граду. У анализама ћемо се ограничити на кретање радника ка Новом Саду пошто нисмо у могућности да добијемо детаљније податке о броју радника дневних миграната по појединим предузећима, услужним и управним фирмама и организацијама. Читав процес преструктурирања, многа предузећа на продаји

("тендеру"), под стечајем или затворена, онемогућили су нам да дођемо до детаљнијих података.

Године 1961. ка Новом Саду се кретало 6.862 радника на посао, а из прве гравитационе зоне је долазило 3.568 лица или 52,0%. По тим подацима, из Футога је долазио највећи број радника свакодневних миграната - 829 лица. Нешто мање је било из Ветерника - 563, Сремске Каменице - 503 и Каћа - 497. Најмање радника је долазило у Нови Сад из Ченеја - 36, Ковиља - 37, Танкосићева - 40 (насеља које је прикључено Кисачу) и Кисача - 43. Насеље Ветерник је, 1961. године имао највећи броја радника дневних миграната (од укупног броја радника у насељу) и највећи процентуални удео радника који су свакодневно путовали на посао у Новом Саду - чак 94,6%. Остала насеља немају тако велик проценат радника који путују за Нови Сад. Тако је Буковац имао 76,8%, а Танкосићево 71,4%. Најмањи процентуални удео радника у Новом Саду имали су Ковиљ (6,2%) и Ченеј (10,6%). Године 1961. од укупног броја радника насеља прве гравитационе зоне у Новом Саду је радило 39,4% (Бајић, 1969).

Дакле, број радника дневних миграната из насеља прве гравитационе зоне, био је највећи. Свакако велики значај за то има и градња радничких насеља. Шездесетих година је изграђено радничко насеље код Ветерника, које је своје раднике искључиво упућивало на рад у Нови Сад. Ово насеље, са типским кућама, су изградили радници да би што брже решили стамбено питање. Куће су биле грађене попречно у односу на улицу и мало увучене. У свакој овој кући су живеле по две породице (Богдановић, 1974). И данас те куће постоје, али изван број их је реновиран. Поред тога што је радничко насеље изграђено ван Новог Сада, олакшавајућа околност је била близина насеља од периферије града - око 5 km, те су радници могли релативно брзо доћи на посао, без много трошења времена. Развојем новосадске привреде долази и до проширивања Футога, посебно ка истоку, односно ка Новом Саду. У овом делу се углавном граде куће радника, док су у западном делу овог насеља углавном становници који су се бавили пољопривредом. Поред Ветерника и Футога, и друга околна насеља Новог Сада се шире развојем Новог Сада. Изградња је углавном вршена у свим насељима у оном делу који се простире ка Новом Саду. Тако се Каћ ширио ка западу, а Руменка ка југозападу. Интензивирана је и градња и ширење насеља у Срему: Буковца, Лединаца, Сремске Каменице, Петроварадина и Сремских Карловаца. Ова насеља су углавном изградили радници - путници, обично близу друмских и железничких саобраћајница, како би успели да на што бољи начин реше своје свакодневно путовање.

Поред градње станова за стално становање, новосадске функције, које су довеле до ширења гравитационе сфере, условиле су и градњу викенд насеља у Новом Саду на Камењару, у Сремској Каменици - на потесу Чардак, Провалије и код "Мошине виле" (Ђурчић, 1994), у Буковцу - викенд насеље Феђинци на локалитету Провалије (Бугарчић, 1994), у Петроварадину - на Карагачи, као и на другим локалитетима на Фрушкој Гори.

Табела 32: Насеља прве гравитационе зоне са бројем радника и уџиника по подацима 1961. године

Насеље	Укупно радника у насељу	Број радника дневних миграната ка Новом Саду
Бегеч	384	97
Будисава	436	254
Буковац	263	202
Ветерник	595	563
Каћ	1.121	497
Кисач	717	43
Ковиљ	597	37
Лединци	180	86
Руменка	671	275
Сремска Каменица	1.201	503
Степановићево	439	106
Танкосићево	56	40
Футог	2.033	829
Ченеј	340	36
Укупно	9.033	3.568

Извор: Бајић, М. (1969).

По попису 1981. године у насељима прве гравитационе зоне број радника је износио 27.713. лица. Пошто је Нови Сад велики апсорпциони центар сигурно је највећи проценат ових унутаропштинских миграната долазио у сам Нови Сад што значи да се број дневних миграната у протеклих двадесет година (од 1961. до 1981) утростручио. Од укупно 14.301 радника насеља прве гравитационе зоне који не раде у месту сталног становања 11.283 лица или 78,9% је радило у насељима новосадске општине и то највећи број у Новом Саду. У насељима Бегеч, Ветерник, Каћ, Ковиљ, Руменка, Футог и Ченеј више од 90,0% запослених дневних миграната су били унутаропштински дневни мигранти, док их је знатно мање било у Сремској Каменици (42,7%) и Буковцу (47,0%). Изразито повећање дневних миграната из ових насеља се објашњава насељавањем радника из пасивних крајева у ова насеља која су ближе самом месту рада и која имају најповољније саобраћајне везе и

могућности превоза до места рада. Овакви повољни услови утицали су на пресељавање досадашњих миграната из удаљенијих насеља у ова. Тако да је у овим насељима дошло до знатног пораста броја дневних миграната током ових двадесет година (1961-1981). Радна снага у ова насеља је долазила и из знатно удаљенијих крајева: Централне Босне и њених периферних делова, Лике и Кордуна, Западне и Централне Србије, периферних делова Македоније. Годинама су земљорадници долазили из пасивних крајева за време сезонских радова у Војводини, да би обезбедили својим породицама хлеб. У тим контактима они су се зближили са војвођанским становништвом. Затим су почели продавати мање поседе у домицилним крајевима и пресељавати читаве породице у Војводину. Како су године пролазиле тако су они бирали насеља са бољим положајем, бољим саобраћајним комуникацијама и индустријским центрима. Многи од њих су одмах започели са свакодневним путовањем и радом у индустрији Новог Сада. После подстанарског живота почињали су и градњу кућа и формирање делова насеља поред већ постојећих. Такве нове делове имају, на пример, Футог, Ветерник, Каћ и Буковац. Тако су се стара насеља ширила и добијала колонију сталних радника путника, колонију дневних миграната (Бајић, 1969).

Табела 33: Укупан број радника, број радника дневних миграната и број унутаропштинских дневних миграната у насељима прве гравијационе зоне по општинама 1981. и 1991. године

Насеља	Попис 1981.					Попис 1991.				
	Укупно	Дневни мигранти		УОДМ*		Укупно	Дневни мигранти		УОДМ*	
		Број	%	Број	%		Број	%	Број	%
Бегеч	800	429	53,6	391	91,1	895	779	87,0	728	93,5
Будисава	1.049	708	67,5	633	89,4	1.252	1.140	91,1	1.095	96,1
Буковац	1.100	598	54,4	281	47,0	1.285	1.194	92,9	1.141	95,6
Ветерник	3.788	1.852	48,9	1.713	92,5	3.765	3.476	92,3	3.363	96,7
Каћ	2.755	2.007	72,8	1.855	92,4	3.525	2.896	82,2	2.791	96,4
Кисач	1.580	796	50,4	733	92,1	1.654	987	59,7	926	93,8
Ковиљ	1.311	467	35,6	439	94,0	1.294	853	65,9	806	94,5
Лединци	598	189	31,6	102	54,0	745	609	81,7	541	88,8
Петроварадин	4.250	2.309	54,3	1.268	54,9	4.393	3.532	80,4	3.366	95,3
Руменка	1.228	1.030	83,9	955	92,7	1.639	1.502	91,6	1.399	93,1
Ср. Каменица	3.045	1.330	43,7	568	42,7	3.123	2.355	75,4	2.204	93,6
Степановићево	571	466	81,6	414	88,8	607	506	83,4	350	69,2
Футог	5.198	1.969	37,9	1.795	91,2	6.004	3.905	65,0	3.706	94,9
Ченеј	440	151	34,3	136	90,1	485	244	50,3	233	95,5
Укупно	27.713	14.301	51,6	11.283	78,9	30.666	23.978	78,2	22.649	94,5

* - Унутаропштински мигранти

Извор: Попис становништва и станова 1991, Београд.

У наредних десет година број радника у овој гравитационој зони је достигао број од 30.666 лица, а од тога дневних миграната је било 23.978 лица или 78,2%. Близина Новог Сада и његов нагли развитак утицали су на овако нагли пораст броја радника, па и дневних миграната. Број унутаропштинских миграната је порастао за више од 100,0% и износио је 22.649 или 94,5% од укупног броја дневних миграната. Ово је последица јачања функција Новог Сада, те се и велики број дневних миграната кретао ка центру општине. Највећи број унутаропштинских дневних миграната је био из Футога (3.366 лица), Ветерника (3.363), Каћа (2.791) и Сремских Карловаца (2.204), а знатно мање је био из Ченеја (233) и Степановићева (350). У периоду од 1981. до 1991. године проценат радника унутаропштинских дневних миграната од укупног броја радника дневних миграната је у свим насељима драстично порастао. Мање од 90,0% имала су само два насеља: Степановићево (69,2%) и Лединци (88,8%).

Табела 34: Укупан број радника и број радника дневних миграната ка граду Новом Саду у насељима прве гравитационе зоне по попису 2002. године

Насеља	Попис 2002.				
	Укупно	Дневни мигранти		Дневни мигранти ка Новом Саду	
		Број	%	Број	%
Бегеч	877	701	79,9	516	73,6
Будисава	1.183	1.043	88,2	911	87,3
Буковац	1.216	1.060	87,2	839	79,2
Ветерник	5.175	3.319	64,1	2.905	87,5
Каћ	3.514	2.476	70,5	2.289	92,4
Кисач	1.500	976	65,1	810	83,0
Ковиљ	1.346	844	62,7	756	89,6
Лединци	782	687	87,9	502	64,2
Петроварадин	4.457	3.450	77,4	3.066	88,9
Руменка	1.992	1.704	85,5	1.568	92,0
Ср. Каменица	3.321	2.386	71,8	2.049	85,9
Степановићево	594	437	73,6	375	85,8
Футог	5.716	3.761	65,8	3.307	87,9
Ченеј	595	401	67,4	374	93,3
Укупно	32.268	23.245	72,0	20.267	87,2

Извор: Републички завод за статистику, Попис 2002, Београд.

Подаци пописа 2002. године се односе на мигранте који се крећу ка граду Новом Саду, те је из тих разлога тешко поредити их са подацима претходна два пописа (1981. и 1991.). Али ако претпоставимо да је највећи број дневних, унутаропштинских, миграната био усмерен ка Новом Саду, можемо да видимо да је

дошло до смањења њиховог броја до 2002. године што је и логична последица економских збивања од 1991. године. У периоду од 1991. до 2002. године повећан је број радника у насељима прве гравитационе зоне за 1.602 лица. Број дневних миграната је опао, а опао је сигурно и број дневних миграната ка Новом Саду. Дневни миграти у овој зони су чинили 72,0% од укупног броја радника, док су свакодневни мигранти ка Новом Саду чинили 87,2% од укупног броја дневних миграната. У готово свим насељима ове зоне је опао број дневних миграната који су свакодневно долазили у Нови Сад ради посла. Удео радника дневних миграната који су долазили на посао у Нови Сад у односу на укупан број радника дневних миграната из насеља ове зоне је био знатно мањи него на претходном попису. Најмањеи удео је био у Лединцима, само 64,2%, а највећи у Ченеју 93,3%. Економска ситуација у целој земљи, па и на овом простору, је довела смањења броја радника дневних миграната.

Осамдесетих година 20. века сматрало се да ће доћи и до већег повећања броја становника, како града Новог Сада, тако и општине, па би се тиме и даље (деведесетих година) повећавао број дневних миграната ка граду. Односно, град би се у све већој мери претварао у радно и услужно подручје, а у околини града и у околним насељима дошло би до развоја стамбене функције. Тако је 1961. године донет план за изградњу насеља на Мишелуку код Петроварадина. Овај план се од тада па до данас стално допуњује. У плану је да се градња врши у више фаза. У првој би се изградиле станове за око 50.000 становника, а у каснијим фазама изградило би се још станова за 90.000 становника (Томић, 1994). Поред Мишелука планира се потпуно нова градња станова на простору Великог рита, као и реконструкција неких делова самог града Новог Сада, као што су Стара Детелинара, Салајка и Сајам. Међутим, развој догађаја у последњих десет година, лоша економска ситуација у земљи прекинули су везу између планова и реализације. Данас се чекају нека боља времена да би се могли остварити ти планови.

Дневна миграција ученика и студентата

Сва насеља прве гравитационе зоне имају основне школе, међутим, за даље школовање ученици се углавном одлучују за долазак у Нови Сад и наставак у некој од средњих школа овог града. Од насеља прве гравитационе зоне средњу школу једино имају Футог и Сремски Карловци. У Футогу је средња пољопривредна, а у Сремским Карловцима Гимназија. Ове две средње школе утичу на кретање средњошколаца из Новог Сада ка овим местима. У периоду пре и после Другог светског рата деца из околних насеља, углавном, су остајала на селу и бавила се

пољопривредом. Међутим, друштвено-економским развнтком и променама које су се догађале у пољопривреди, већина деце наставља школовање и претежно се опредељују за Нови Сад, Футог или Сремске Карловце.

Поред великог броја средњошколаца у Нови Сад долазе и свршени средњошколци који уписују један од новосадских факултета. Ако посматрамо све студенте који долазе на студије у Нови Сад, онда се новосадско гравитационо подручје, што се тиче студената, поклапа са државним границама. Бројни су студенти из Црне Горе, Јужне, Источне, Централне и Западне Србије, као и са простора целе Војводине. Међутим, у анализама студената ограничићемо се само на свакодневне мигранте.

Добра саобраћајна повезаност насеља прве гравитационе зоне и Новог Сада условила је да се ученици и студенти опредељују за даље средње, више и високо школовање у Новом Саду. Наравно, има студената који из Новог Сада путују за Београд и Суботицу на студије јер овде нема неких факултета или смерова. Међутим, њих је мање и не утичу на слабљење утицаја ове функције Новог Сада.

По попису 1981. године у унутаропштинским дневним миграцијама ученици су долазили у највећем броју у Нови Сад и у мањем броју у Футог, док су студенти долазили у Нови Сад или Петроварадин. Средњошколци су чинили највећи проценат ученика дневних миграната. У укупном броју унутаропштинских дневних миграната ученици су чинили 39,8%, а студенти само 2,5%, док је остатак отпадао на раднике (57,7%).

Табела 35: Број ученика и студената унутаропштинских дневних миграната у насељима прве гравитационе зоне и њихов удео у укупном броју миграната по попису 1981. године

Насеља	Укупно дневни мигранти	Ученици дневни мигранти		Студенти дневни мигранти	
		Број	%	Број	%
Бегеч	677	276	40,8	10	1,5
Будисава	1.187	533	44,9	21	1,8
Буковац	342	47	13,7	14	4,1
Ветерник	3.182	1.397	43,9	72	2,3
Каћ	3.124	1.200	38,4	69	2,2
Кисач	1.477	713	48,3	31	2,1
Ковиљ	1.032	576	55,8	17	1,6
Лединци	129	20	15,5	7	5,4
Петроварадин	1.484	133	9,0	83	5,6
Руменка	1.546	577	37,3	14	0,9
Ср. Каменица	658	58	8,8	32	4,9
Степановићево	724	281	38,8	29	4,0
Футог	3.678	1.787	48,6	96	2,6
Ченеј	326	183	56,1	7	2,1
Укупно	19.566	7.781	39,8	502	2,5

Извор: Попис становништва, станова и домаћинстава 1981. године, Републички завод за статистику, Београд.

На број дневних миграната ученика и студената утиче, поред квалитета саобраћајне повезаности насеља и Новог Сада и старосна структура становништва насеља. Највише ученика је било из Футога (1.787), Ветерника (1.397) и Каћа (1.200).

Из већине насеља преве гравитационе зоне проценат ученика дневних миграната био мањи од процента радника дневних миграната, једино је из Ченеја и Ковиља је било више ученика него радника. Најмање ученика је било из сремских насеља ове гравитационе зоне и то из Лединаца 20, Буковца 47, Сремске Каменице 58 и из Петроварадина 133 (табела 34). Главни разлог овако малог броја миграната из ових насеља је близина Сремских Карловаца, у којима је Гимназија, и који су саобраћајно добро повезани са поменута четири насеља.

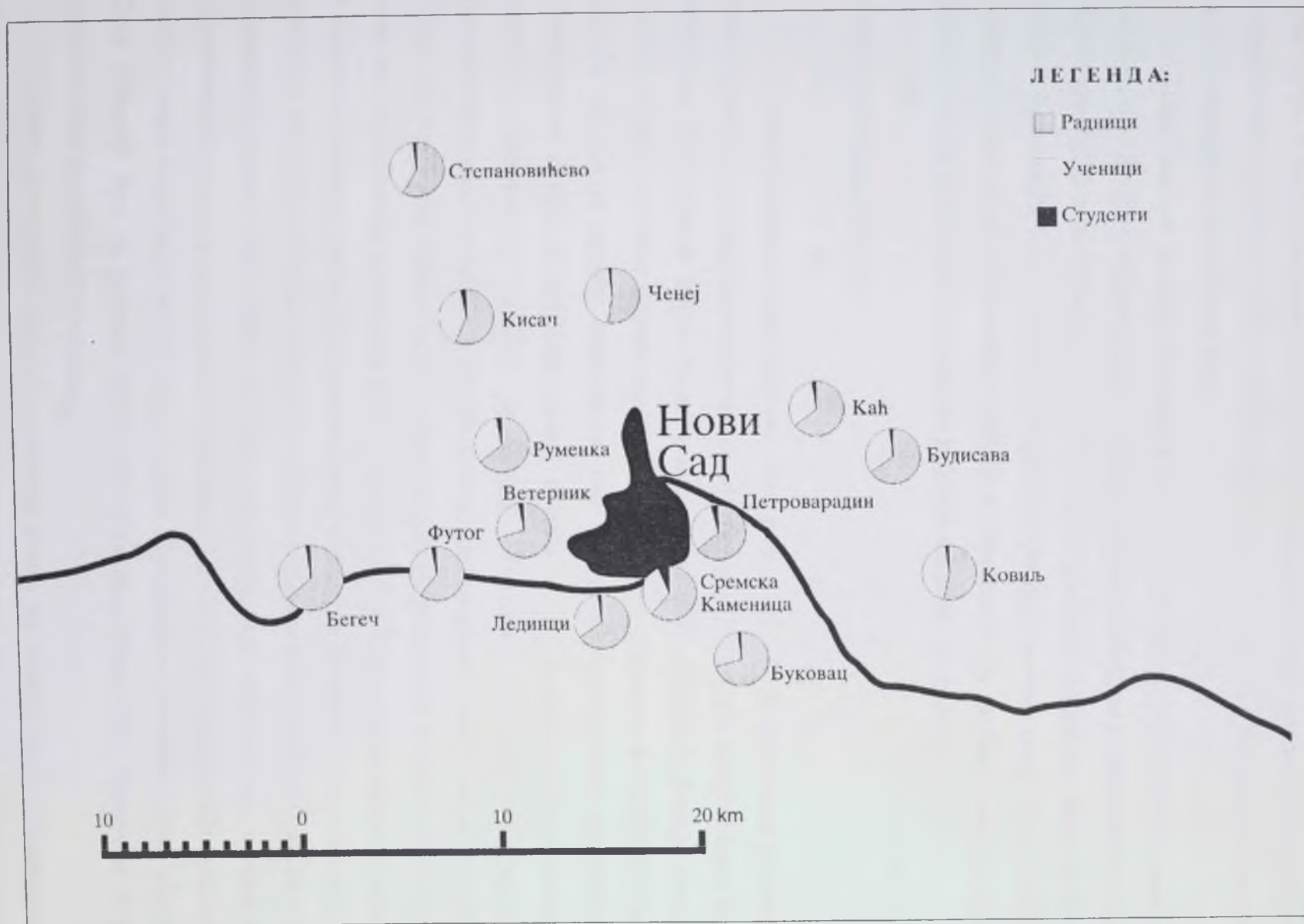
Број студената дневних миграната у односу на број ученика је био знатно мањи из свих насеља. Највише их је долазило из већ помињаних насеља: Футога (96), Петроварадина (83), Ветерника (72) и Каћа (69). Из неких насеља је био изузетно мали број студената дневних миграната. Тако је из Ченеја и Лединаца било по седам студената, из Бегеча 10, а из Руменке и Буковца по 14. Процентуални удео студената који су свакодневно долазили у Нови Сад у односу на укупан број дневних миграната, се кретао од 0,9% из Руменке до 5,6% из Петроварадина.

Табела 36: Број ученика и студената у насељима прве гравитационе зоне и њихов удео у укупном броју миграната по попису 1991. године

Насеља	Укупно дневни мигранти	Ученици дневни мигранти		Студенти дневни мигранти	
		Број	%	Број	%
Бегеч	1.152	402	34,9	22	1,9
Будисава	1.689	567	33,6	27	1,6
Буковац	1.631	463	28,4	27	1,6
Ветерник	4.805	1.327	27,6	115	2,4
Каћ	4.338	1.458	33,6	89	2,1
Кисач	1.651	681	41,2	44	2,7
Ковиљ	1.509	674	44,7	29	1,9
Лединци	832	277	33,3	14	1,7
Петроварадин	5.243	1.671	31,9	206	3,9
Руменка	2.182	731	33,5	52	2,4
Ср. Каменица	3.612	1.190	32,9	218	6,0
Степановићево	596	233	39,1	13	2,2
Футог	6.135	2.267	37,0	161	2,6
Ченеј	447	206	46,1	8	1,8
Укупно	35.821	12.147	33,9	1.025	2,9

Извор: Попис становништва, станова и домаћинства 1991. године, Републички завод за статистику, Београд.

Прилоџ 17. Сѣрукѣура дневних миџранација у насељима прве џравнијационе зоне по подацима појиса 1991. џодине (у %)

У периоду од 1981. до 1991. године број ученика дневних миграната је порастао за 56,1% и износио је 12.147 лица или 33,9% од укупног броја дневних миграната, док је број студената порастао за више од 100,0%, а износио је 1.025 лица или 2,9%. У међупописном периоду број ученика дневних миграната је порастао у већини насеља, једино је опао у Ветернику (са 1.397 на 1.327), Кисачу (са 713 на 681) и у Степановићеву (са 281 на 233).

Порастао је и број студената из насеља прве гравитационе зоне који свакодневно путују на предавања у Нови Сад. Највећи број их је долазио из Сремске Каменице (218) и Петроварадина (206). Нешто је мање студената било из Футога (161) и Ветерника (115), док су остала насеља имала знатно мањи број студената. Процентуални удео ученика и студената у укупном броју дневних миграната ни у једном насељу није био већи од удела радника дневних миграната.

Друга гравитациона зона

У насељима прве гравитационе зоне, или како је К. Ђере назвао унутрашњи појас ширег гравитационог подручја, све функције Новог Сада имају велики значај. Међутим, у насељима друге гравитационе зоне неке функције немају никаквог значаја, а друге су опет знатно слабијег интензитета. Довољна је чињеница да ова насеља припадају другим општинама тако да друштвено-управне функције (на општинском нивоу) Новог Сада немају велики значај за ова насеља, него су она окренута општинама којима припадају. Услугне функције окружних и покрајинских надлештава проширене су и на насеља друге гравитационе зоне. Нови Сад је центар Јужно-бачког округа, коме припада највећи број општина, па и насеља која смо поменули да припадају другој гравитационој зони. Једино насеља инђијске и иришке општине припадају сремском округу, тако да ова насеља не потпадају под функције окружних надлештава која се налазе у Новом Саду. Међутим, Нови Сад је покајински центар који врши услугне функције које користе сва насеља ове гравитационе зоне, а и насеља целе Војводине. Здравствена функција Новог Сада се осећа у свим овим насељима. Наиме, преко Покрајинске болнице, Дома здравља Змај Огњени Вук и бројних приватних клиника, Нови Сад привлачи својом здравственом функцијом ова насеља.

Радном функцијом Нови Сад, такође утиче на насеља друге гравитационе зоне, а на то указује и број радника дневних миграната. На основу података о броју дневних миграната - радника, ученика и студената, утврдили смо другу гравитациону

зону и њене промене у периоду од 1981. до 1991. године (за раднике дневне мигранте до 2002. године).

По анализама К. Ђереа, које је радио 1982. године са групом аутора са Института за географију, за студију о демографским основама за генерални урбанистички план, у овој зони је пет општина и то: Жабаљ, Темерин, Бачки Петровац, Беочин и Ириг. Ову зону је К. Ђере одредио користећи поменути интеракцијски модел. Површина ове територије је износила 1.137 km², а на њој је живело 90.996 (Ђере, 1982).

Друга гравитациона зона Новог Сада обухвата насеља из којих ка општини и Нови Сад свакодневно одлази од 20,0 до 100,0% од укупног броја радника дневних миграната. Према овом критеријуму који смо узели за одређивање друге гравитационе зоне утврдили смо да су се у периоду од 1981. до 2002. године дешавале промене граница ове гравитационе зоне. Према попису становништва 1981. године, друга гравитациона зона је обухватала 12 општина са 38 насеља. И то: општину Бачка Паланка са насељима - Бачка Паланка, Гајдобра и Челарево; општину Бачки Петровац са свим насељима - Бачки Петровац, Гложан, Кулпин и Маглић; општину Беочина са два насеља - Беочин и Раковац; општину Жабаљ са свим насељима - Госпођинци, Ђурђево, Жабаљ и Чуруг; општину Инђија са четири насеља - Бешка, Крчедин, Марадик и Чортановци; затим општину Ириг са пет насеља - Велика Ремета, Гргетег, Ириг, Крушедол Село и Ривица; па општину Србобран са насељима Надаљ, Србобран и Турија; те општине Темерин са насељима Бачки Јарак, Сириг и Темерин; општину Тител са шест насеља Вилово, Гардиновци, Лок, Мошорин, Тител и Шајкаш; са свим насељима, општину Сремски Карловци са једним насељем (истоимено насеље) и општину Врбас са три насеља - Змајево, Равно Село и Врбас. Гравитациона зона заузима највећим делом Бачку и малим делом Срем. Ова зона је захватала површину од 2.245,8 km².

До 1991. године дошло је до извесних промена границе. Наиме, према подацима овог пописа општини Нови Сад гравитира 44 насеља из 12 општина. До промена је дошло на простору Срема, где је гравитациона зона проширена за насеља Врдник, Крушедол Прњавор, Нерадин и Шатринци која припадају општини Ириг. Из исте општине насеља Велика Ремета, Гргетег и Ривица, услед смањења броја становника, у све мањем броју су гравитирала ка Новом Саду. Гравитациона зона је проширена и на простору беочинске општине повећањем броја дневних миграната из насеља Баноштор, Сусек и Черевих. Поред проширивања гравитационе зоне на простору Срема, до минималног проширења дошло је и на

простору Баната јер је повећање број дневних миграната имало насеље Книћанин, село у зрењанинској општини. Гравитациона зона у Бачкој захватала је седам општина са 27 насеља, у Срему четири општине са 16 насеља и у Банату једно насеље, тако да је површина износила 2.244,2 km^2 и по површини је била скоро једнака као и по попису 1981. године.

Пошто по попису 2002. године немамо податке о свим дневним мигрантима, него само о радницима, не можемо да идемо у детаљнију анализу промена граница друге и треће гравитационе зоне, већ ћемо само анализирати податке о промени броја радника дневних мигранта, из насеља која припадају другој и трећој зони.

По попису 1981. године у насељима ове зоне било је 60.838 радника, што је чинило 5,2% од укупног броја запослених у Војводини. Радника дневних миграната је било 14.192 и они су чинили 23,3% од укупног броја радника. У општини Нови Сад је радило 6.904 лица или 10,6% од свих радника ове зоне, а дневних миграната који су се кретали ка Општини Нови Сад било је 6.426 лица или 45,3% од укупног броја дневних миграната ове гравитационе зоне, а преостали 478 запослених миграната били су сезонски или недељни мигранти. Највише дневних миграната је долазило из општине Темерин, укупно 1.355 радника који су чинили 18,6% свих радника ове општине. Из Бачког Јарка је путовало 662 радника, из Темерина 590, а из Сирига 103. Сем што гравитирају ка Новом Саду, велики утицај на сва насеља темеринске општине има и сам центар општине, Темерин, који привлачи становништво својим административно-управним функцијама. Иако је Темерин центар општине, сва три насеља се налазе у великој функционалној зависности од Новог Сада, што потврђује и податак да је 1981. године 45,8% од укупног броја радника било запослено ван места насеља, а 40,7% дневних миграната је долазило у општину Нови Сад. Друга општина по броју дневних миграната је била општина Жабал. Наиме, из ње је 1981. године долазило на посао у општину Нови Сад 1.079 радника и то из сва четири насеља. Они су чинили 49,0% од свих дневних миграната. Из четири насеља инђијске општине: Бешка, Крчедин, Марадик и Чортановци дневно је долазило 938 радника, с тим да је само из Бешке свакодневно у општину Нови Сад путовало 629 лица. Тител је четврта општина која је давала већи број дневних миграната. Из њених шест насеља је свакодневно на посао у општину Нови Сад долазило 718 радника. Шајкаш, насеље ове општине, које има најбољу саобраћајну везу са Новим Садам је давао 367 радника. Још су се по броју дневних миграната ка Новом Саду издвајали Змајево (289 радника), насеље које припада општини Врбас и Маглић (209 радника), који припада општини Бачки Петровац (табела 37).

Табела 37: Број дневних миграната ка оштини Нови Сад из насеља друге гравијационе зоне по појесу 1981. године

Насеља	Радници	Ученици	Студенти	Укупно дневни мигранти	Радници %	Ученици %	Студенти %
Бач. Паланка	138	36	139	313	44,1	11,5	44,4
Гајдобра	103	9	41	153	67,3	5,9	26,8
Челарево	54	19	35	108	50,0	17,6	32,4
Општина Б.Паланка (део)	295	64	215	574	51,4	11,1	37,5
Бач.Петровац	145	27	42	214	67,8	12,6	19,6
Гложан	66	10	15	91	72,5	11,0	16,5
Кулпин	82	16	12	110	74,5	14,5	10,9
Маглић	209	22	22	253	82,6	8,7	8,7
Општина Б.Петровац	502	75	91	668	75,1	11,2	13,6
Беочин	177	98	27	302	58,6	32,5	8,9
Раковац	112	16	7	135	83,0	11,9	5,2
Беочин	289	114	34	437	66,1	26,1	7,8
Госпођинци	316	39	15	370	85,4	10,5	4,1
Ђурђево	199	40	14	253	78,7	15,8	5,5
Жабал	175	42	18	235	74,5	17,9	7,7
Чуруг	389	62	29	480	81,0	12,9	6,0
Општина Жабал	1.079	183	76	1.338	80,6	13,7	5,7
Бешка	629	45	23	697	90,2	6,5	3,3
Крчедин	104	4	10	118	88,1	3,4	8,5
Марадик	56	4	1	61	91,8	6,6	1,6
Чортановци	149	13	4	166	89,8	7,8	2,4
Општина Инђија (део)	938	66	38	1.042	90,0	6,3	3,6
В. Ремета	1	0	0	1	100,0	0,0	0,0
Гргетег	1	0	0	1	100,0	0,0	0,0
Ириг	86	22	24	132	65,2	16,7	18,2
Крушедол Село	12	0	0	12	100,0	0,0	0,0
Ривица	13	2	5	20	65,0	10,0	25,0
Општина Ириг (део)	113	24	29	166	68,1	14,5	17,5
Надаљ	23	0	3	26	88,5	0,0	11,5
Србобран	136	25	45	206	66,0	12,1	21,8
Општина Србобран (део)	159	25	48	232	68,5	10,8	20,7
Ср. Карловци	426	28	32	486	87,7	5,8	6,6
Општина Ср. Карловци	426	28	32	486	87,7	5,8	6,6
Бач. Јарак	662	94	23	779	85,0	12,1	3,0
Сириг	103	33	13	149	69,1	22,1	8,7
Темерин	590	72	65	727	81,2	9,9	8,9
Општина Темерин	1.355	199	101	1.655	81,9	12,0	6,1
Вилово	39	18	3	60	65,0	30,0	5,0
Гардиновци	48	2	1	51	94,1	3,9	2,0
Лок	84	10	6	100	84,0	10,0	6,0

Насеља	Радници	Ученици	Студенти	Укупно дневни мигранти	Радници %	Ученици %	Студенти %
Мошорин	119	41	3	163	73,0	25,2	1,8
Тител	61	22	8	91	67,0	24,2	8,8
Шајкаш	367	75	28	470	78,1	16,0	6,0
Општина Тител	718	168	49	935	76,8	18,0	5,2
Змајево	289	62	37	388	74,5	16,0	9,5
Равно Село	183	43	13	239	76,6	18,0	5,4
Врбас	80	12	60	152	52,6	7,9	39,5
Општина Врбас (део)	552	117	110	779	70,9	15,0	14,1
Укупно друга гравитациона зона	6.525	1.084	919	8.528	76,5	12,7	10,8

Извор: Попис становника 1981. године, Републички завод за статистику, Београд.

Поред радника дневних миграната из насеља друге гравитационе зоне по попису 1981. године било је 1.063 ученика и 823 студента који су свакодневно путовали у школе и на факултете ка новосадској општини, односно ка Новом Саду. Највише ученика је било из општина Темерин (199), Жабал (183) и Тител (168). Студенти су били најбројнији из насеља Бачка Паланка (139), Темерин (65) и Врбас (60).

На основу анализа за 1981. годину највише дневних миграната ка Новом Саду је долазило из Темерина, Бачког Јарка, Бешке, Чуруга и Змајева. Истичу се општине чија су сва насеља гравитирала ка Новом Саду, а то су Темерин, Жабал и Тител.

По попису 1991. године у насељима ове зоне је било 67.395 радника. Ван сталног места становања је радило 24.353 лица, од тога броја 14.826 их је радило у општини Нови Сад, а 14.132 радника је свакодневно путовало у новосадску општину. И даље су општине Темерин, Тител и Жабал давале највише радника привреди општине Нови Сад. И општина Сремски Карловци је 1991. године давала велики број радника дневних миграната Новом Саду. Индекс раста броја радника дневних миграната ка општини Нови Сад ове гравитационе зоне, у периоду 1991/1981. је износио 218,1.

Табела 38: Број дневних миграната ка оштини Нови Сад из насеља друге гравијационе зоне по појису 1991. године

Насеља	Радници	Ученици	Студенти	Укупно дневни мигранти	Радници %	Ученици %	Студенти %
Бачка Паланка	239	113	195	547	43.7	20.7	35.6
Гајдобра	114	47	22	183	62.3	25.7	12.0
Челарево	98	97	54	249	39.4	39.0	21.7
Општина Б. Паланка (део)	451	257	271	979	46.1	26.3	27.7
Бачки Петровац	285	99	56	440	64.8	22.5	12.7
Гложан	105	29	9	143	73.4	20.3	6.3
Кулпин	177	52	12	241	73.4	21.6	5.0
Маглић	271	54	10	335	80.9	16.1	3.0
Општина Б. Петровац (део)	838	234	87	1159	72.3	20.2	7.5
Банаштор	29	13	0	42	69.0	31.0	0.0
Беочин	343	213	70	626	54.8	34.0	11.2
Раковац	284	87	9	380	74.7	22.9	2.4
Сусек	41	13	3	57	71.9	22.8	5.3
Черевих	206	85	16	307	67.1	27.7	5.2
Општина Беочин (део)	903	411	98	1412	64.0	29.1	6.9
Госпођинци	448	89	20	557	80.4	16.0	3.6
Ђурђево	434	77	21	532	81.6	14.5	3.9
Жабалъ	515	126	62	703	73.3	17.9	8.8
Чуруг	539	104	23	666	80.9	15.6	3.5
Општина Жабалъ	1936	396	126	2458	78.8	16.1	5.1
Книћанин	96	8	3	107	89.7	7.5	2.8
Општина Зрењанин (део)	96	8	3	107	89.7	7.5	2.8
Бешка	757	95	26	878	86.2	10.8	3.0
Крчедин	172	2	9	183	94.0	1.1	4.9
Марадик	108	2	3	113	95.6	1.8	2.7
Чортановци	244	41	6	291	83.8	14.1	2.1
Општина Инђија (део)	1281	140	44	1465	87.4	9.6	3.0
Врдник	111	15	13	139	79.9	10.8	9.4
Ириг	186	57	27	270	68.9	21.1	10.0
Крушедол Прњавор	11	0	1	12	91.7	0.0	8.3
Крушедол Село	26	0	0	26	100.0	0.0	0.0
Нерадин	9	2	0	11	81.8	18.2	0.0
Шатринци	14	0	0	14	100.0	0.0	0.0
Општина Ириг (део)	357	74	41	472	75.6	15.7	8.7
Надаљ	73	10	5	88	83.0	11.4	5.7
Србобран	212	66	50	328	64.6	20.1	15.2
Турија	52	1	4	57	91.2	1.8	7.0
Општина Србобран	337	77	59	473	71.2	16.3	12.5

Насеља	Радници	Ученици	Студенти	Укупно дневни мигранти	Радници %	Ученици %	Студенти %
Ср. Карловци	1773	262	93	2128	83.3	12.3	4.4
Општина Ср. Карловци	1773	262	93	2128	83.3	12.3	4.4
Бачки Јарак	1359	232	83	1674	81.2	13.9	5.0
Сириг	349	74	23	446	78.3	16.6	5.2
Темерин	2145	350	110	2605	82.3	13.4	4.2
Општина Темерин	3853	656	216	4725	81.5	13.9	4.6
Вилово	97	19	3	119	81.5	16.0	2.5
Гардиновци	121	24	3	148	81.8	16.2	2.0
Лок	123	12	1	136	90.4	8.8	0.7
Мошорин	271	63	8	342	79.2	18.4	2.3
Тител	135	38	21	194	69.6	19.6	10.8
Шајкаш	704	134	9	847	83.1	15.8	1.1
Општина Тител	1451	290	45	1786	81.2	16.2	2.5
Бачко Добро Поље	121	23	23	167	72.5	13.8	13.8
Змајево	449	96	28	573	78.4	16.8	4.9
Равно Село	252	57	12	321	78.5	17.8	3.7
Врбас	130	40	166	336	38.7	11.9	49.4
Општина Врбас (део)	952	216	229	1397	68.1	15.5	16.4
Укупно	14228	3021	1312	18561	76.7	16.3	7.1

Извор: Попис становника 1981. године, Републички завод за статистику, Београд.

Број ученика дневних миграната у овој зони се попео на 3.921, а број студената на 1.312. Индекс раста броја ученика је износио 284,2, а студената 159,4. Ученици су у највећем броју долазили из Темерина, Бачког Јарка, Сремских Карловаца и Беочина, док су студенти дневно највише долазили из Бачке Паланке, Врбаса и Темерина.

Табела 39: Укупан број радника, број миграната и број дневних миграната ка граду Новом Саду из насеља друге гравијационе зоне по попису 2002. године

	Укупно	Дневни мигранти		Дневни мигранти ка Новом Саду	
		Број	%	Број	%
Бачка Паланка	9.004	791	8,8	250	31,6
Гајдобра	835	479	57,4	80	16,7
Челарево	1.980	421	21,3	139	33,0
Општина Бачка Паланка (део)	11.819	1.691	14,3	469	27,7
Бачки Петровац	1.869	364	19,5	250	68,7
Гложан	603	346	57,4	81	23,4
Кулпин	809	469	58,0	119	25,4

	Укупно	Дневни мигранти		Дневни мигранти ка Новом Саду	
		Број	%	Број	%
Маглић	864	380	44,0	195	51,3
Општина Бачки Петровац (део)	4.145	1.559	37,6	645	41,4
Баноштор	172	124	72,1	30	24,2
Беочин	2.575	476	18,5	318	66,8
Раковац	602	474	78,7	307	64,8
Сусек	221	136	61,5	27	19,9
Черевих	925	832	89,9	197	23,7
Општина Беочин (део)	4.495	2.042	45,4	879	43,0
Госпођинци	904	589	65,2	413	70,1
Ђурђево	1.158	652	56,3	456	69,9
Жабалъ	2.614	704	26,9	510	72,4
Чуруг	2.044	981	48,0	446	45,5
Општина Жабалъ	6.720	2.926	43,5	1.825	62,4
Књићанин	514	375	73,0	80	21,3
Општина Зрењанин (део)	514	375	73,0	80	21,3
Бешка	1.510	1.080	71,5	498	46,1
Крчедин	509	318	62,5	106	33,3
Марадик	459	232	50,5	69	29,7
Чортановци	454	332	73,1	199	59,9
Општина Инђија (део)	2.932	1.962	66,9	872	44,4
Врдник	896	352	39,3	87	24,7
Ириг	997	372	37,3	122	32,8
Крушедол Прњавор	28	19	67,9	9	47,4
Крушедол Село	40	23	57,5	13	56,5
Нерадин	31	26	83,9	1	3,8
Шатринци	66	27	40,9	12	44,4
Општина Ириг (део)	2.058	819	39,8	244	29,8
Надаљ	335	212	63,3	75	35,4
Србобран	3.033	511	16,8	169	33,1
Турија	493	305	61,9	49	16,1
Општина Србобран	3.861	1.028	26,6	293	28,5
Сремски Карловци	2.651	1.711	64,5	1.457	85,2
Општина Сремски Карловци	2.651	1.711	64,5	1.457	85,2
Бачки Јарак	1.934	1.523	78,7	1.074	70,5
Сириг	881	520	59,0	350	67,3
Темерин	5.529	2.347	42,4	1.952	83,2
Општина Темерин	8.344	4.390	52,6	3.376	76,9
Вилово	150	77	51,3	54	70,1
Гардиновци	290	198	68,3	146	73,7
Лок	238	177	74,4	123	69,5
Мошорин	438	320	73,1	240	75,0

	Укупно	Дневни мигранти		Дневни мигранти ка Новом Саду	
		Број	%	Број	%
Тител	1.680	313	18,6	124	39,6
Шајкаш	1.130	845	74,8	737	87,2
Општина Тител	3.926	1.930	49,2	1.424	73,8
Бачко Добро Поље	1.141	794	69,6	99	12,5
Змајево	1.076	686	63,8	364	53,1
Равно Село	752	468	62,2	219	46,8
Врбас	7.927	563	7,1	179	31,8
Општина Врбас	10.896	2.511	23,0	861	34,3
Укупно	62.361	22.944	36,8	12.425	54,2

Извор: Републички завод за статистику, Попис 2002. године, Београд.

Године 2002. насеља друге гравитационе зоне су имала 22.944 лица која су свакодневно одлазила на посао у неко друго насеље, од њих је 54,2% (12.425 лица) долазило у Нови Сад. Највише радника је било из насеља темеринске општине (3.376 лица), затим из жабаљске општине (1.825), из сремскокарловачке општине (1.457 лица) и из тителске општине (1.424 лица). Насеља осталих општина су имали знатно мањи број радника дневних миграната ка Новом Саду. Све општине сем бачкопаланачке, било да припадају целе или само једним својим делом овој гравитационој зони су имале опадање броја запослених у Новом Саду, који су свакодневно путовали на посао. Једино је нешто повећан број радника из општине Бачка Паланка на шта су утицала избеглице које су у њу досељене у већем броју.

Велики значај за повезивање насеља друге гравитационе зоне са Новим Садам и другим насељима има друмски саобраћај. Поред друмског, и железнички саобраћај је раније имао већи значај у повезивању насеља. Међутим, проблеми у којима се железнички саобраћај налази последњих десетак година довели су до тога да се путници углавном опредељују за друмски саобраћај приликом њиховог кретања ка Новом Саду и обрнуто.

Сва насеља ове зоне су добро саобраћајно повезана са Новим Садам, а посебно аутобуским. Насеља неких општина имају везу преко приградског саобраћаја, као што су Темерин, Бачки Јарак, Сириг, Чуруг, затим насеља беочинске општине, Сремски Карловци, па насеља жабаљске општине и Шајкаш из тителске општине. Остала насеља која немају саобраћајну везу линијама градског саобраћаја, повезана су линијама међуградског саобраћаја.

Прилоз 18. Структура дневних миграција у насељима друге гравитационе зоне по подацима пописа 1991. године (у %)

Трећа гравитациона зона (по К. Ђереу спољашњи појас ширег гравитационог подручја) обухвата насеља у којима се осећа утицај функција Новог Сада. Међутим, његов утицај је знатно слабији од функција централног насеља општине којој припадају. Зато ова насеља дају знатно мање дневних миграната који се из њих крећу ка новосадској општини и граду Новом Саду.

По анализама К. Ђереа, у овој зони је шест општина и то Бачка Паланка, Врбас, Србобран, Бечеј, Тител и Инђија. Површина овог простора је 2.374 km², а број становника ове зоне 1981. године је износио 226.689.

Користећи и у овој зони само податке о броју дневних миграната ка општини Нови Сад и њиховом уделу у укупном броју дневних миграната из тих насеља утврдили смо величину и треће гравитационе зоне. И ова зона је у периоду од 1981. до данас мењала своје границе.

На основу података пописа 1981. и 1991. године утврдили смо величину треће гравитационе зоне Новог Сада. Овој зони не припада ни једна општина целом својом територијом, већ само једним делом. Док други део ових општина припада претходној гравитационој зони или је ван новосадског гравитационог подручја.

У оквиру ове зоне 1981. године је било 60 насеља у 16 општина. Идући од запада ка истоку, у Бачкој, овој зони припадају делови следећих општина: Бачке Паланке (Визић, Деспотово, Младеново, Нештин, Нова Гајдобра, Обровац, Параге, Пивнице, Силбаш и Товаришево), Бача (Бач, Вајска, Плавна и Селенча), Оџака (Бачки Брестовац, Богојево, Дeroње, Каравуково, Лалић, Оџаци и Ратково), Куле (Кула, Липар, Нова Црвенка, Руски Крстур, Сивац и Црвенка), Врбаса (Савино Село), Малог Иђоша (Ловћенац и Мали Иђош), Бечеја (Бачко Градиште, Бачко Петрово Село и Бечеј), Новог Бечеја (Нови Бечеј), Зрењанина (Зрењанин, Книћанин, Перлез и Фаркаждин), Инђије (Инђија, Љуково, Нови Карловци, Нови Сланкамен и Стари Сланкамен), Ирига (Врдник, Јазак, Крушедол Прњавор, Нерадин и Шатринци), Руме (Доњи Петровци, Краљевци, Платичево, Рума и Стејановци), Старе Пазове (Стара Пазова), Сремске Митровице (Гргуревци, Дивош и Сремска Митровица), Шида (Шид) и Беочина (Баноштор и Черевих). Површина ове зоне је, по подацима 1981. године, износила 3.436 km².

Са овог подручја у општину Нови Сад 1981. свакодневно су долазила 1.891 дневна мигранта, а од тога највише је било радника, 1.059 или 56,0%, ученика је било 107 или 5,7% и студената 725 или 38,3%.

Простор треће гравитационе зоне је 1981. године имао 125.699 радника, од тога је 16.352 било дневних миграната (13,0%). У општини Нови Сад је радило 1.639 лице или 1,3% од укупног броја радника, а 1.059 их је било дневних миграната или 0,8%. Ових 1.059 дневних миграната чинили су свега 6,3% од укупног броја свих дневних миграната из ових наведених насеља. Највише миграната ка општини Нови Сад је било из инђијског дела општине који припада овој зони, и то 169 лица, али и само насеље Инђија је давало највише радника дневних миграната општини Нови Сад (158 лица). Инђија у већој мери гравитира ка Београду, а то потврђује и податак да је ових 158 лица чинило само 12,3% од укупног броја дневних миграната запослених. Већи број радника долазио је још из зрењанинског дела општине који је припадао овој зони, а највише их је било из села Книћанин. Из бачкопаланачког дела општине је било нешто мање (131 радник) и из оџачког дела општине (123 радника) у којем је предњачило насеље Ратково са више од пола радника дневних миграната ове општине (табела 40). Од осталих насеља, по броју запослених који свакодневно путују на посао у новосадску општину, издавјају се Рума (73), Врдник (47) и Каравуково (42).

Табела 40: Дневни мигранти из насеља треће гравитационе зоне ка општини Нови Сад по појасу 1981. године

Насеља	Радници	Ученици	Студенти	Укупно дневни мигранти	Радници %	Ученици %	Студенти %
Бач	13	2	15	30	43,3	6,7	50,0
Вајска	1	2	7	10	10,0	20,0	70,0
Плавна	1	1	0	2	50,0	50,0	0,0
Селенча	5	1	6	12	41,7	8,3	50,0
Општина Бач (део)	20	6	28	54	37,0	11,1	51,9
Визић	1	0	4	5	20,0	0,0	80,0
Деспотово	9	0	7	16	56,3	0,0	43,8
Младеново	31	2	20	53	58,5	3,8	37,7
Нештин	2	1	4	7	28,6	14,3	57,1
Нова Гајдобра	10	1	15	26	38,5	3,8	57,7
Обровац	17	3	7	27	63,0	11,1	25,9
Параге	8	1	1	10	80,0	10,0	10,0
Пивнице	5	1	8	14	35,7	7,1	57,1
Силбаш	31	3	9	43	72,1	7,0	20,9
Товаришево	17	6	11	34	50,0	17,6	32,4
Општина Бач.Паланка (део)	131	18	86	235	55,7	7,7	36,6
Банаштор	4	2	0	6	66,7	33,3	0,0
Червић	10	1	0	11	90,9	9,1	0,0

Насеља	Радници	Ученици	Студенти	Укупно дневни мигранти	Радници %	Ученици %	Студенти %
Општина Беочин (део)	14	3	0	17	82,4	17,6	0,0
Бач. Градиште	34	11	12	57	59,6	19,3	21,1
Бач. Петрово. Село	13	1	11	25	52,0	4,0	44,0
Бечеј	65	10	65	140	46,4	7,1	46,4
Општина Бечеј (део)	112	22	88	222	50,5	9,9	39,6
Зрењанин	43	3	55	101	42,6	3,0	54,5
Книћанин	61	6	0	67	91,0	9,0	0,0
Перлез	27	1	1	29	93,1	3,4	3,4
Фаркажин	2	0	1	3	66,7	0,0	33,3
Општина Зрењанин (део)	133	10	57	200	66,5	5,0	28,5
Инђија	158	9	79	246	64,2	3,7	32,1
Љуково	2	0	2	4	50,0	0,0	50,0
Нови Карловци	7	1	6	14	50,0	7,1	42,9
Нови Сланкамен	1	2	5	8	12,5	25,0	62,5
Стари Сланкамен	1	0	0	1	100,0	0,0	0,0
Општина Инђија (део)	169	12	92	273	61,9	4,4	33,7
Врдник	47	4	14	65	72,3	6,2	21,5
Јазак	3	0	7	10	30,0	0,0	70,0
Крушедол Прњавор	2	0	0	2	100,0	0,0	0,0
Нерадија	4	0	1	5	80,0	0,0	20,0
Шатринци	3	1	0	4	75,0	25,0	0,0
Општина Ириг (део)	59	5	22	86	68,6	5,8	25,6
Кула	25	2	46	73	34,2	2,7	63,0
Липар	5	0	4	9	55,6	0,0	44,4
Нова Црвенка	1	0	2	3	33,3	0,0	66,7
Руски Крстур	12	1	8	21	57,1	4,8	38,1
Сивац	24	0	12	36	66,7	0,0	33,3
Црвенка	10	1	19	30	33,3	3,3	63,3
Општина Кула (део)	77	4	91	172	44,8	2,3	52,9
Ловћенац	17	0	21	38	44,7	0,0	55,3
Мали Иђош	6	0	2	8	75,0	0,0	25,0
Општина Мали Иђош (део)	23	0	23	46	50,0	0,0	50,0
Нови Бечеј	15	0	17	32	46,9	0,0	53,1
Општина Н. Бечеј (део)	15	0	17	32	46,9	0,0	53,1
Бачки Брестовац	4	1	14	19	21,1	5,3	73,7
Богојево	1	0	1	2	50,0	0,0	50,0
Дероње	2	0	5	7	28,6	0,0	71,4
Каравуково	42	0	16	58	72,4	0,0	27,6
Лалић	5	0	1	6	83,3	0,0	16,7
Оџаци	34	11	31	76	44,7	14,5	40,8
Ратково	69	4	14	87	79,3	4,6	16,1
Општина Оџаци (део)	157	16	82	255	61,6	6,3	32,2

Насеља	Радници	Ученици	Студенти	Укупно дневни мигранти	Радници %	Ученици %	Студенти %
Доњи Петровци	2	0	4	6	33,3	0,0	66,7
Краљевци	2	0	0	2	100,0	0,0	0,0
Платичево	2	0	5	7	28,6	0,0	71,4
Рума	73	3	41	117	62,4	2,6	35,0
Стејановци	2	0	0	2	100,0	0,0	0,0
Општина Рума (део)	81	3	50	134	60,4	2,2	37,3
Гргуревци	2	0	6	8	25,0	0,0	75,0
Дивош	2	0	4	6	33,3	0,0	66,7
Срем. Митровица	29	1	44	74	39,2	1,4	59,5
Општина Срем.Митровица (део)	33	1	54	88	37,5	1,1	61,4
Стара Пазова	24	5	16	45	53,3	11,1	35,6
Општина Стара Пазова (део)	24	5	16	45	53,3	11,1	35,6
Савино Село	6	2	9	17	35,3	11,8	52,9
Општина Врбас (део)	6	2	9	17	35,3	11,8	52,9
Шид	5	0	10	15	33,3	0,0	66,7
Општина Шид (део)	5	0	10	15	33,3	0,0	66,7
Укупно	1059	107	725	1891	56,0	5,7	38,3

Извор: Попис становништва 1981. године, Републички завод за статистику, Београд.

Највише ученика је било из Бачког Градишта (11), док су из свих осталих насеља ученици малобројни или их није било. Студената је било знатно више. Они су чинили готово две петине дневних миграната из треће гравитационе зоне. Анализирајући податке из табеле број 40 можемо приметити да је масовније долажење студената само из центара општина, као што су Рума, Озаци, Инђија, Кула, Зрењанин, Сремска Митровица, док су из осталих насеља они малобројнији. Ово је последица и броја становника, старосне структуре становништва, као и економске ситуације по насељима. Поред тога, већа је функционална зависност насеља ових општина од самих центара општина него од Новог Сада.

У наредних десет година дошло је до већих промена у овој зони него у претходној, другој, гравитационој зони. Наиме, друга гравитациона зона се проширила, док је трећа зона имала минимално смањење својих граница јер су све већа концентрација становништва ка самом Новом Саду и економска ситуација довели до тога да су неки људи, који су из удаљенијих места, остављали посао јер нису имали користи од путовања и рада. Тако се смањило и број насеља у овој гравитационој зони: од укупно 60 насеља у 1981. години број је опао на 57 у 1991. години, али је зона обухватала делове 17 општина. Највеће промене су се десиле код

општина Бач, Зрењанин, Ириг и Сремска Митровица. Из неких насеља је број дневних миграната ка општини Нови Сад био мањи од 0,1% од укупног броја дневних миграната у насељу (Селенча, Нова Гајдобра, Фаркаждин, Нерадин, Шатринци, Бачки Брестовац, Сомбор, Гргуревци, Дивош, Сремска Митровица), нека насеља су прешла у другу гравитациону зону (Книћанин), а нека су, пак, имала пораст броја дневних миграната па су 1991. године ушла у трећу гравитациону зону (Бођани, Бачка Топола, Фекетић, Бачки Грачац, Голубинци, Куцура). Зато је дошло до смањења површине гравитационе зоне у односу на 1981. годину за 62,9 km², те је њена величина по подацима 1991. године износила 3.373,2 km².

Табела 41: Дневни мигранти из насеља треће гравитационе зоне ка општини Нови Сад по попису 1991. године

Насеља	Радници	Ученици	Студенти	Укупно дневни мигранти	Радници %	Ученици %	Студенти %
Бач	18	11	17	46	39,1	23,9	37,0
Бођани	2	1	1	4	50,0	25,0	25,0
Плавна	3	0	1	4	75,0	0,0	25,0
Општина Бач (део)	23	12	19	54	42,6	22,2	35,2
Визић	3	1	2	6	50,0	16,7	33,3
Деспотово	24	4	2	30	80,0	13,3	6,7
Младеново	35	15	4	54	64,8	27,8	7,4
Нештин	10	0	3	13	76,9	0,0	23,1
Обровац	29	7	13	49	59,2	14,3	26,5
Параге	15	3	1	19	78,9	15,8	5,3
Пивнице	19	2	10	31	61,3	6,5	32,3
Силбаш	65	16	10	91	71,4	17,6	11,0
Товаришево	16	2	7	25	64,0	8,0	28,0
Општина Бачка Паланка (део)	216	50	52	318	67,9	15,7	16,4
Бачка Топола	17	2	38	57	29,8	3,5	66,7
Његошево	2	0	1	3	66,7	0,0	33,3
Општина Бачка Топола (део)	19	2	39	60	31,7	3,3	65,0
Луг	13	13	1	27	48,1	48,1	3,7
Свилош	2	1	2	5	40,0	20,0	40,0
Општина Беочин (део)	15	14	3	32	46,9	43,8	9,4
Бачко Градиште	51	17	15	83	61,4	20,5	18,1
Бачко Петрово Село	9	2	6	17	52,9	11,8	35,3
Бечеј	71	25	77	173	41,0	14,5	44,5
Општина Бечеј (део)	131	44	98	273	48,0	16,1	35,9
Елемир	10	0	4	14	71,4	0,0	28,6

Насеља	Радници	Ученици	Студенти	Укупно дневни мигранти	Радници %	Ученици %	Студенти %
Зрењанин	137	23	245	405	33,8	5,7	60,5
Перлез	31	1	12	44	70,5	2,3	27,3
Тараш	3	0	1	4	75,0	0,0	25,0
Општина Зрењанин (део)	181	24	262	467	38,8	5,1	56,1
Инђија	196	27	108	331	59,2	8,2	32,6
Љуково	4	0	0	4	100,0	0,0	0,0
Нови Карловци	14	1	3	18	77,8	5,6	16,7
Нови Сланкамен	8	0	3	11	72,7	0,0	27,3
Стари Сланкамен	1	0	2	3	33,3	0,0	66,7
Општина Инђија (део)	223	28	116	367	60,8	7,6	31,6
Јазак	10	0	1	11	90,9	0,0	9,1
Ривица	11	2	2	15	73,3	13,3	13,3
Општина Ириг (део)	21	2	3	26	80,8	7,7	11,5
Кула	40	2	66	108	37,0	1,9	61,1
Руски Крстур	12	2	11	25	48,0	8,0	44,0
Сивац	20	2	9	31	64,5	6,5	29,0
Црвенка	14	7	23	44	31,8	15,9	52,3
Општина Кула (део)	86	13	109	208	41,3	6,3	52,4
Ловћенац	17	2	10	29	58,6	6,9	34,5
Мали Иђош	21	4	5	30	70,0	13,3	16,7
Фекетић	11	2	8	21	52,4	9,5	38,1
Општина Мали Иђош (део)	49	8	23	80	61,3	10,0	28,8
Нови Бечеј	14	9	19	42	33,3	21,4	45,2
Општина Нови Бечеј (део)	14	9	19	42	33,3	21,4	45,2
Бачки Грачац	6	0	4	10	60,0	0,0	40,0
Богојево	3	0	1	4	75,0	0,0	25,0
Дероње	3	3	2	8	37,5	37,5	25,0
Каравуково	42	7	7	56	75,0	12,5	12,5
Лалић	5	0	5	10	50,0	0,0	50,0
Оџаци	36	15	43	94	38,3	16,0	45,7
Ратково	81	9	15	105	77,1	8,6	14,3
Општина Оџаци (део)	176	34	77	287	61,3	11,8	26,8
Вогањ	4	1	5	10	40,0	10,0	50,0
Добринци	4	0	0	4	100,0	0,0	0,0
Павловци	2	0	3	5	40,0	0,0	60,0
Путинци	10	1	4	15	66,7	6,7	26,7
Рума	121	14	107	242	50,0	5,8	44,2
Општина Рума (део)	141	16	119	276	51,1	5,8	43,1
Лежимир	4	0	0	4	100,0	0,0	0,0
Општина	4	0	0	4	100,0	0,0	0,0

Насеља	Радници	Ученици	Студенти	Укупно дневни мигранти	Радници %	Ученици %	Студенти %
Срем.Митровица (део)							
Голубинци	10	1	4	15	66,7	6,7	26,7
Стара Пазова	31	4	29	64	48,4	6,3	45,3
Општина Стара Пазова (део)	41	5	33	79	51,9	6,3	41,8
Куцура	9	3	10	22	40,9	13,6	45,5
Савино Село	11	6	3	20	55,0	30,0	15,0
Општина Врбас (део)	20	9	13	42	47,6	21,4	31,0
Ердевик	16	4	12	32	50,0	12,5	37,5
Љуба	6	0	0	6	100,0	0,0	0,0
Општина Шид (део)	22	4	12	38	57,9	10,5	31,6
Укупно	1382	274	997	2653	52,1	10,3	37,6

Извор: Попис становништва 1991. године, Републички завод за статистику, Београд.

У 1991. години ова зона је имала укупно 2.653 дневна миграната ка општини Нови Сад. Више од половине дневних миграната су били радници (1.382 или 52,1%). Ученици су учествовали само са 10,3% (274 лица) и студенти са 37,6% (997). У периоду од 1981. до 1991. године број дневних миграната је порастао за 762 лица, од чега је апсолутни број радника порастао за 323, број ученика за 167, а број студената за 272. Сем тога, у међупописном периоду смањен је удео радника и студената дневних миграната, док је порастао удео ученика дневних миграната у укупном броју.

У већини насеља је порастао број радника који су свакодневно путовали на посао, док је из неких удаљенијих насеља дошло и до опадања броја, као што су Визић, Нови Бечеј. Највише радника је свакодневно долазило из Инђије (196). Поред ње, преко 100 запослених у новосадској општини су имали и Зрењанин и Рума. Ако анализирамо по деловима општина који припадају овој зони, највише их је долазило из инђијског дела општине (223), затим из бачкопаланачког (216), потом из зрењанинског (181), оџачког, румског и бечејског. Из делова осталих општина било је знатно мање радника у општини Нови Сад.

Ученика који су свакодневно путовали у школу у Нови Сад и враћали се кући, највише је и даље било из Инђије, затим из Бачког Петровог Села и Зрењанина. Највећи пораст броја студената је имао Зрењанин, за 190 лица. Преко 100 студената дневних миграната било је из Инђије и Руме. И даље се центри општина, који припадају овој зони, истичу по броју студената у односу на остала насеља.

Табела 42: Дневни мигранти из насеља пређе гравијационе зоне ка граду Новом Саду по појису 2002. године

	Укупно радници	Дневни мигранти		Дневни мигранти ка Новом Саду	
		Број	%	Број	%
Бач	1.779	197	11,1	13	6,6
Бођани	214	130	60,7	2	1,5
Плавна	233	82	35,2	2	2,4
Општина Бач (део)	2.226	409	18,4	17	4,2
Деспотово	315	143	45,4	13	9,1
Младеново	859	709	82,5	37	5,2
Нештин	211	102	48,3	2	2,0
Обровац	847	675	79,7	23	3,4
Параге	175	77	44,0	24	31,2
Пивнице	534	158	29,6	28	17,7
Силбаш	539	321	59,6	70	21,8
Товаришево	741	469	63,3	7	1,5
Општина Бачка Паланка (део)	4.221	2.654	62,9	204	7,7
Бачка Топола	4.815	469	9,7	31	6,6
Његошево	105	59	56,2	1	1,7
Општина Бачка Топола (део)	4.920	528	10,7	32	6,1
Луг	118	102	86,4	6	5,9
Свилош	65	53	81,5	9	17,0
Општина Беочин (део)	183	155	84,7	15	9,7
Бачко Градиште	1.197	585	48,9	78	13,3
Бачко Петрово Село	1.498	629	42,0	25	4,0
Бечеј	7.993	312	3,9	86	27,6
Општина Бечеј (део)	10.688	1.526	14,3	189	12,4
Елемир	1.240	778	62,7	6	0,8
Зрењанин	25.759	1.622	6,3	211	13,0
Перлез	876	373	42,6	25	6,7
Тараш	233	137	58,8	0	0,0
Општина Зрењанин (део)	28.108	2.910	10,4	242	8,3
Инђија	7.056	1.585	22,5	186	11,7
Љуково	310	219	70,6	7	3,2
Нови Карловци	537	341	63,5	10	2,9
Нови Сланкамен	556	342	61,5	3	0,9
Стари Сланкамен	160	65	40,6	2	3,1
Општина Инђија (део)	8.619	2.552	29,6	208	8,2
Јазак	164	120	73,2	14	11,7
Ривица	66	44	66,7	6	13,6
Општина Ириг (део)	230	164	71,3	20	12,2
Кула	5.457	757	13,9	39	5,2
Руски Крстур	1.238	347	28,0	5	1,4
Сивац	1.840	1.031	56,0	19	1,8
Црвенка	2.538	719	28,3	17	2,4
Општина Кула (део)	11.073	2.854	25,8	80	2,8
Ловћенац	885	447	50,5	18	4,0
Мали Иђош	1.245	363	29,2	32	8,8

Фекетић	1.087	407	37,4	15	3,7
Општина Мали Иђош	3.217	1.217	37,8	65	5,3
Нови Бечеј	3.949	400	10,1	9	2,3
Општина Нови Бечеј (део)	3.949	400	10,1	9	2,3
Бачки Грачац	768	504	65,6	10	2,0
Богојево	421	101	24,0	3	3,0
Дероње	507	207	40,8	8	3,9
Каравуково	1.312	1.030	78,5	38	3,7
Лалић	267	150	56,2	3	2,0
Оџаци	3.321	280	8,4	19	6,8
Ратково	1.109	418	37,7	49	11,7
Општина Оџаци (део)	7.705	2.690	34,9	130	4,8
Вогањ	332	262	78,9	5	1,9
Добринци	218	164	75,2	0	0,0
Путинци	747	553	74,0	1	0,2
Рума	9.605	1.173	12,2	105	9,0
Општина Рума (део)	10.902	2.152	19,7	111	5,2
Голубинци	1.052	751	71,4	13	1,7
Стара Пазова	5.166	1.087	21,0	19	1,7
Општина Стара Пазова (део)	6.218	1.838	29,6	32	1,7
Куцура	1.147	751	65,5	12	1,6
Савино Село	884	498	56,3	8	1,6
Општина Врбас (део)	2.031	1.249	61,5	20	1,6
Ердевик	536	164	30,6	2	1,2
Љуба	36	31	86,1	2	6,5
Шид	4.217	335	7,9	4	1,2
Општина Шид (део)	4.789	530	11,1	8	1,5
Укупно	109.079	23.828	21,8	1.382	5,8

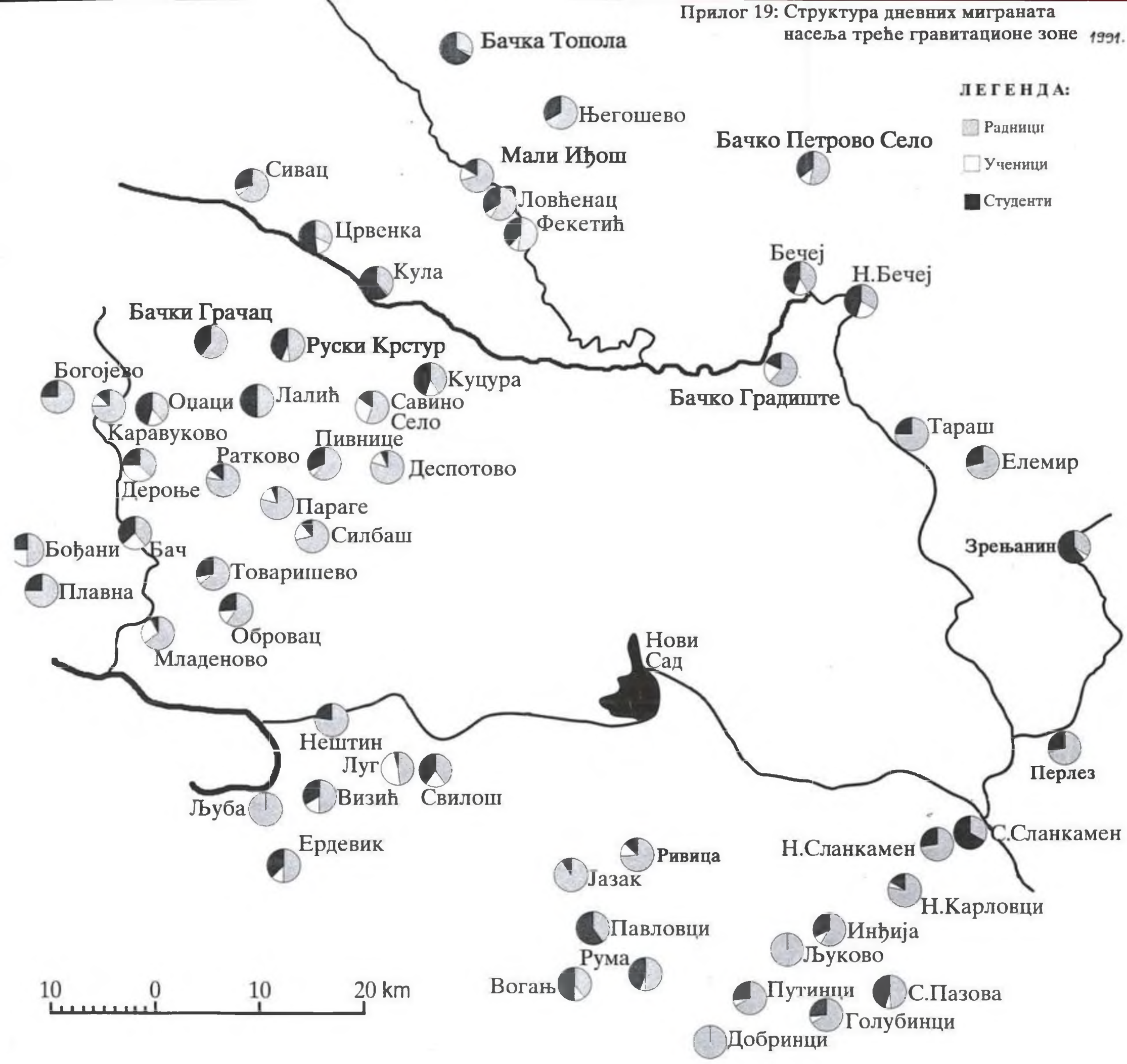
Извор: Републички завод за статистику, Попис 2002. године, Београд.

У насељима треће гравитационе зоне у периоду од 1991. до 2002. године је дошло до малих промена броја радника дневних миграната. Наиме, укупан број дневних миграната ка граду Новом Саду је опао. По попису 2002. су била 1.382 лица која су свакодневно долазили из ових насеља на посао у град Нови Сад. Они су чинили само 4,0% од укупног броја радника дневних миграната који су долазили у Нови Сад. Већина општина које својим једним делом припадају овој зони, су имале мањи број запослених у Новом Саду у односу на претходни попис, 1991. године. Повећање је било само у општини Мали Иђош и у деловима општина Бачка Топола, Бечеј и Зрењанин. Већи број запослених из ових општина је био због повећања броја радника дневних миграната из самих центара општина (Бачка Топола, Бечеј и Зрењанин). Из осталих насеља није био већи пораст броја запослених који су свакодневно ишли на посао у град Нови Сад.

У овој (трећој) зони се осећа утицај околних већих центара Сомбора, Суботице, Зрењанина и Београда, тако да један део општине гравитира ка Новом

Прилог 19: Структура дневних миграната
насеља треће гравитационе зоне 1991. (у %)

Саду, а други део ка овим центрима. И поред снажног утицаја наведених центара, Нови Сад доминира у Покрајини као регионални центар и као град у коме постоје бројне установе и услуге покрајинског значаја.

Поред радне снаге, ученика и студената, који свакодневно долазе у Нови Сад, постоје и друге везе између града и његове ближе и даље околине. Наиме, сваки дан на новосадске пијаце долазе становници из околних насеља: Футога, Будисаве, Каћа, из фрушкогорских насеља, на којима продају воће, поврће, млечне и још неке производе. Раније је ова веза била јача. Међутим, данас се велики број трговаца накупаца бави препродајом робе, тако да је тешко одредити порекло робе која стиже на пијаце.

Интензиван индустријски развој града довео је до ширења гравитационе зоне. Град се није могао задовољити само радном снагом из приградских насеља, него је временом дошло до проширења зоне одакле је радна снага долазила. Раднике је привлачила, не само индустрија, већ последњих деценија све више и терцијарне делатности. Данас је велики број младих који након школе и студија остају у Новом Саду и запошљавају се. Међутим, велик је број и оних који су последњих година, због преструктурирања и пропадања многих новосадских фирми, остали без посла. Зато је у последњих десетак година и структура дневних миграната промењена. Јачи утицај новосадских функција се осећа на удаљености до 45 km, док на већој удаљености долази до слабљења интензитета функција.

Дневни мигранти су утицали и на друштвене промене у насељима из којих долазе. Раније су ти утицаји били знатно јачи, док масовни медији нису ушли у сваку кућу. Међутим и данас они врше на неки начин утицај на одевање, начин градње кућа, исхрану, начин живота. На тај начин дневни мигранти доводе до смањења социјалних разлика између сеоских и градских насеља.

Укупна површина новосадске гравитационе сфере 1981. године је износила 6.383,8 km², што чини 29,7% укупне површине Војводине. До 1991. године гравитационо подручје је смањено за 64,5 km², односно имало је површину 6.319,3 km² или 29,4%. До краја двадесетог века, као и на почетку двадесетпрвог, дошло је до стагнације новосадског гравитационог простора.

Поред ове три гравитационе зоне, Нови Сад има утицаја и на остали део војвођанског простора, међутим, ово дејство је знатно слабије тако да сам град не врши већи утицај на социо-економске промене тог простора.

ДЕМОГРАФСКЕ ПРОМЕНЕ У ГРАВИТАЦИОНОМ ПОДРУЧЈУ НОВОГ САДА

Интензиван процес урбанизације који је наступио након Другог светског рата, а посебно од шездесетих година двадесетог века, манифестовао се концентрацијом становништва, радних места и функција у градовима, а посебно у Новом Саду. То је имало за последицу промене просторно-функцијске и морфолошке структуре насеља у гравитационој сфери Новог Сада, односно у његовој нодалној регији. У гравитационом подручју дошло је до социо-економских промена становништва, односно до преласка из пољопривредних у непољопривредне делатности и концентрације у градским центрима. Међутим, концентрација становништва у градским центрима нодалне регије Новог Сада је била мања него концентрација у самом граду Новом Саду, тако да је и степен урбаности Новог Сада знатно већи него у околним микро гравитационим подручјима која су у склопу новосадског гравитационог подручја и углавном су ограничена општинским атарима.

Функционалне везе Новог Сада са околним насељима су довеле до највећих промена у сеоским насељима. Међутим, није само Нови Сад утицао на те промене већ су оне наступиле и као последица утицаја мањих градских центара из њихове ближе околине, али исто тако и под утицајем глобалних процеса који се дешавају у целој земљи.

У овом одељку ћемо анализирати промене које су се дешавале у насељима која гравитирају ка новосаском функционалном подручју. Такође треба да укажемо на узроке и последице ових промена и да утврдимо колики је утицај Новог Сада на те промене.

За анализу смо узели насеља која интензивно гравитирају ка Новом Саду од 1981. године. Таквих насеља је 115. У првој гравитационој зони је 14, у другој 44, а у трећој гравитационој зони је 57 насеља. Нисмо се задржали на нивоу општина јер има општина код којих извештан број насеља гравитира ка Новом Саду, док друга гравитирају ка неком другом гравитационом центру, па и мањем. као што су

општине Бачка Топола, Оџаци, Инђија и Шид. Такође, постоје мања насеља унутар неких општина на која има утицај само општински центар, тако да ни ова насеља нисмо узимали за анализу. Анализу смо вршили по гравитационим зонама, да би се утврдило у којој зони су највеће промене и докле допире утицај новосадских функција.

Промене броја становника

Процес индустријализације је довео до деаграризације великог броја насеља и концентрације становништва у индустријским центрима, односно у општинским и регионалним центрима. Међутим, пошто општински центри немају довољно развијене све гране индустрије и терцијарне делатности, које би могле да апсорбују сво становништво које је постало вишак радне снаге у аграру, долази до концентрације становништва у Новом Саду, тако да он има највећи демографски раст у његовој гравитационој регији у периоду од 1961. до 2002. године (88.936 становника).

У првој гравитационој зони у периоду од 1961. до 2002. године становништво се увећало за 54.673 лица, тако да је у том периоду дошло до удвостручења броја становника. Годишња стопа раста је износила 16,6 ‰. Највећи раст је остварен у периодима од 1971. до 1981. и од 1991. до 2002. године. У првом периоду су економска снага и брз развој Новог Сада довели до наглог пораста броја становника у овим насељима. Међутим, у другом периоду, на пораст становништва већи утицај су имали миграциони токови изазвани ратним дешавањима на простору некадашње СФРЈ. Индекс раста у периоду 1961-2002. година је износио 202,7. У насељима градског карактера (Петроварадин, Сремска Каменица и Футог) становништво је увећано са 20.310 на 43.760 (за 23.450), а у сеоским насељима са 32.906 на 64.129 (за 31.223). Индекс раста у градским насељима је износио 215,5, док је у сеоским био 194,9. Удео градског становништва у укупном је повећан са 38,2% у 1961. на 40,6% у 2002. години. Малом расту удела градског становништва допринео је и велики раст броја становника у осталим насељима. Овако великом расту броја становника допринео је посебно пораст популације у Ветернику - новосадском приградском насељу, који је износио 16.718 становника. Индекс раста је био максималан у овом насељу и износио је 976,2. Поред Ветеника и приградског насеља Каћ је имало висок раст у овом периоду, износио је 5.526 становника, тако да је популација

удвостручена. Најмањи раст су имала насеља Ченеј и Степановићево, док је у Кисачу забележен пад броја становника за 436 лица, са 5.907 на 5.471, тако да је индекс испод 100 и износио је 92,6. Ово насеље је везано за пољопривредно добро, чији је значај до данас опао, (пољопривреда у лошем стању), тако да је и већи одлив становника из овог насеља, а мање досељавање (табела 43).

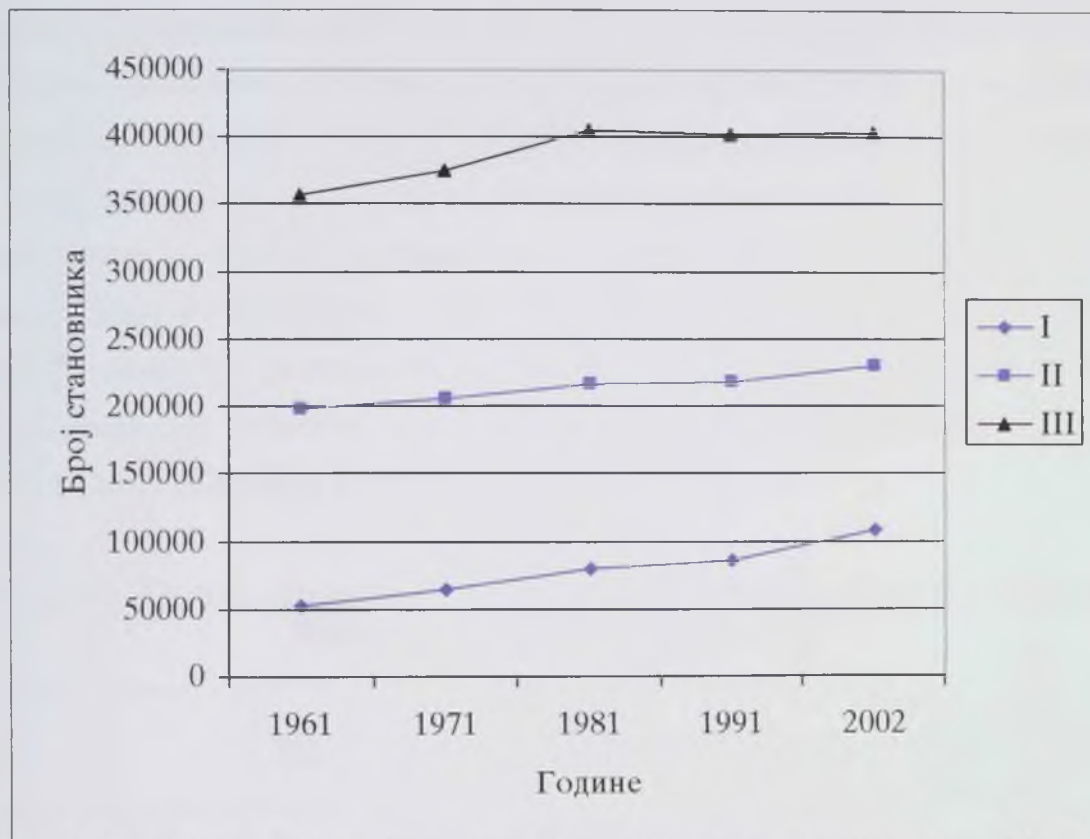

График 3: Креињање броја становника у насељима гравитационих зона Новој Сада

У насељима друге гравитационе зоне, у периоду од 1961. до 2002. године, број становника је повећан са 198.096 на 230.600, односно за 32.504 становника. Друга гравитациона зона обухвата знатно веће подручје, али је раст становника био знатно мањи. Стопа раста у периоду од 1961. до 2002. године је износила само 3,7%, што значи да је скоро четири пута мања него у првој гравитационој зони. Индекс раста је износио 116,4. У градским насељима, којих је 9, број становника је порастао са 103.504 на 137.676, тако да је дошло до апсолутног раста од 34.172 становника. Порастао је и удео градског становништва у укупном становништву ове гравитационе зоне са 52,2% у 1961. на 59,7% у 2002. години. Сеоска насеља су имала депопулацију за 1.668 становника. Наиме, 1961. године је било 94.592, а 92.924 становника 2002 године.

Од 44 насеља ове зоне популациони раст у посматраном периоду је имало 20 насеља, док је у осталих 24 насеља дошло до депопулације. Највећи раст је био у насељима која су центри општина, и то Бачка Паланка, Врбас, Темерин, Беочин, Жабал и Сремски Карловци. Једино су Бачки Петровац и Србобран, као општински центри, имали депопулацију. Поред демографског раста који се догодио у већини општинских центара, до раста је дошло и у насељима која имају добру саобраћајну повезаност са центрима у општини којој припадају, а посебно је узрок раста добра саобраћајна повезаност са Новим Садам и његова близина. То је случај код Бачког Јарка (припада општини Темерин) и Шајкаша (припада општини Тител). Шајкаш је имао већи индекс раста (161,1) него центар општине Тител (103,1), јер је у функционалној зависности од Новог Сада. До раста броја становника је дошло и у насељима Маглић (општина Бачки Петровац), Баноштор, Раковац, Черевих (припадају општини Беочин), Бачко Добро Поље (општина Врбас), Ђурђево, Жабал (припадају општини Жабал), Бешка, Чортановци (припадају општини Инђија) и Сириг (општина Темерин).

Табела 43: Креишање броја становника у насељима све три гравитационе зоне Новог Сада од 1961. до 2002. године

Насеља	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	Разлика 2002- 1961.	Индекс 2002/1961.
Прва гравитациона зона							
Бегеч	2.392	2.608	2.717	2.827	3.335	943	139,4
Будисава	2.476	2.825	3.502	3.685	3.825	1.349	154,5
Буковац	1.329	2.012	2.641	3.040	3.585	2.256	269,8
Ветерник	1.908	5.730	9.556	10.271	18.626	16.718	976,2
Каћ	5.640	6.701	8.551	9.755	11.166	5.526	198,0
Кисач	5.907	6.022	6.220	5.850	5.471	-436	92,6
Ковиљ	5.448	5.290	5.279	5.242	5.599	151	102,8
Лединци	1.013	1.194	1.707	1.922	2.464	1.451	243,2
Петроварадин	8.408	10.477	10.338	11.285	13.973	5.565	166,2
Руменка	2.546	2.906	3.629	4.361	5.729	3.183	225,0
Срем. Каменица	3.646	5.051	7.532	7.955	11.205	7.559	307,3
Степановићево	2.169	2.188	2.096	2.020	2.214	45	102,1
Футог	8.256	10.614	14.664	16.048	18.582	10.326	225,1
Ченеј	2.078	1.828	1.686	1.577	2.115	37	101,8
Друга гравитациона зона							
Бачка Паланка	16.475	21.104	25.001	26.780	29.449	12.974	178,7
Гајдобра	4.056	3.567	3.272	3.171	2.968	-1.088	73,2
Челарево	3.717	4.073	4.817	5.011	5.423	1.706	145,9

Насеља	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	Разлика 2002- 1961.	Индекс 2002/1961.
Бачки Петровац	8.104	7.822	7.729	7.236	6.727	-1.377	83,0
Гложан	2.839	2.682	2.569	2.491	2.283	-556	80,4
Кулпин	3.742	3.312	3.226	3.203	2.976	-766	79,5
Маглић	2.180	2.226	2.571	2.732	2.695	515	123,6
Баноштор	678	733	650	618	780	102	115,0
Беочин	5.145	6.563	7.298	7.873	8.058	2.913	156,6
Раковац	1.060	968	1.081	1.375	1.989	929	187,6
Сусек	1.502	1.440	1.217	1.137	1.132	-370	75,4
Черевих	2.096	2.144	2.527	2.510	2.826	730	134,8
Бач. Добро Поље	3.922	3.622	3.768	3.940	3.929	7	100,2
Врбас	19.316	22.496	25.143	25.858	25.907	6.591	134,1
Змајево	5.212	4.859	4.773	4.548	4.524	-688	86,8
Равно Село	4.378	3.814	3.636	3.579	3.478	-900	79,4
Госпођинци	3.705	3.654	3.817	3.553	3.896	191	105,2
Ђурђево	4.669	4.531	4.668	4.517	5.137	468	110,0
Жабалђ	7.457	7.851	8.503	8.766	9.598	2.141	128,7
Чуруг	9.469	9.336	9.231	8.987	8.882	-587	93,8
Книћанин	2.169	2.251	2.226	2.227	2.034	-135	93,8
Бешка	5.378	6.351	6.377	6.166	6.239	861	116,0
Крчедин	3.167	3.134	2.877	2.852	2.878	-289	90,9
Марадик	2.651	2.350	2.255	2.120	2.298	-353	86,7
Чортановци	1.833	1.651	1.853	1.590	2.308	475	125,9
Врдник	4.610	4.072	3.612	3.495	3.704	-906	80,3
Ириг	4.442	4.652	4.598	4.414	4.848	406	109,1
Крушедол Прњавор	553	481	276	229	277	-276	50,1
Крушедол Село	606	542	424	372	388	-218	64,0
Нерадин	912	769	704	625	551	-361	60,4
Шатринци	810	593	395	400	399	-411	49,3
Надаљ	2.441	2.163	2.042	1.952	2.202	-239	90,2
Србобран	14.391	14.189	13.596	12.798	13.091	-1.300	91,0
Турија	3.582	3.242	2.935	2.615	2.562	-1.020	71,5
Срем. Карловци	6.390	7.040	7.547	7.534	8.839	2.449	138,3
Бачки Јарак	3.362	3.858	5.396	5.426	6.049	2.687	179,9
Сириг	2.269	2.201	2.286	2.542	3.010	741	132,7
Темерин	12.705	13.584	14.875	16.971	19.216	6.511	151,2
Вилово	1.154	1.169	1.089	1.077	1.103	-51	95,6
Гардиновци	1.712	1.636	1.515	1.452	1.485	-227	86,7
Лок	1.789	1.688	1.509	1.302	1.255	-534	70,2
Мошорин	2.906	2.694	2.483	2.552	2.763	-143	95,1
Тител	5.717	5.957	6.227	6.007	5.894	177	103,1
Шајкаш	2.825	2.987	3.541	3.828	4.550	1.725	161,1
Трећа гравитациона зона							

Насеља	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	Разлика 2002- 1961.	Индекс 2002/1961.
Бач	6.321	5.916	5.994	6.046	6.087	-234	96,3
Бођани	2.533	1.879	1.559	1.323	1.113	-1.420	43,9
Плавна	2.662	2.033	1.712	1.538	1.392	-1.270	52,3
Визић	396	421	428	392	349	-47	88,1
Деспотово	2.396	2.402	2.150	2.081	2.096	-300	87,5
Младеново	5.080	4.125	3.380	3.363	3.358	-1.722	66,1
Нештин	1.217	1.088	1.043	1.002	900	-317	74,0
Обровац	3.512	3.174	3.245	3.242	3.177	-335	90,5
Параге	1.338	1.306	1.199	1.134	1.039	-299	77,7
Пивнице	5.541	5.162	4.820	4.361	3.835	-1.706	69,2
Силбаш	3.267	3.144	3.025	2.806	2.849	-418	87,2
Товаришево	3.581	3.381	3.297	3.043	3.102	-479	86,6
Бачка Топола	15.079	15.989	17.027	16.704	16.171	1.092	107,2
Његошево	1.090	923	752	635	632	-458	58,0
Луг	764	775	824	864	801	37	104,8
Свилош	417	419	367	347	362	-55	86,8
Бачко Градиште	6.106	5.986	5.764	5.625	5.445	-661	89,2
Бачко Петрово Село	10.410	9.645	8.959	7.958	7.318	-3.092	70,3
Бечеј	24.963	26.722	27.102	26.634	25.774	811	103,2
Куцура	4.881	4.655	4.687	4.713	4.663	-218	95,5
Савино Село	5.144	4.044	3.749	3.767	3.351	-1.793	65,1
Елемир	4.886	5.001	4.998	4.724	4.690	-196	96,0
Зрењанин	49.020	59.630	81.327	81.316	79.773	30.753	162,7
Перлез	4.881	4.458	4.283	3.880	3.818	-1.063	78,2
Тараш	1.779	1.612	1.328	1.174	1.140	-639	64,1
Инђија	13.525	17.892	21.843	23.061	26.247	12.722	194,1
Љуково	897	967	1.191	1.301	1.604	707	178,8
Нови Карловци	3.427	3.060	3.050	2.947	3.036	-391	88,6
Нови Сланкамен	4.372	4.005	3.210	2.977	3.455	-917	79,0
Стари Сланкамен	778	756	638	575	674	-104	86,6
Јазак	1.587	1.478	1.303	1.144	1.100	-487	69,3
Ривица	800	743	674	633	657	-143	82,1
Кула	13.609	17.245	18.847	19.311	19.301	5.692	141,8
Руски Крстур	5.873	5.960	5.826	5.636	5.213	-660	88,8
Сивац	11.448	10.469	9.979	9.514	8.992	-2.456	78,5
Црвенка	9.369	10.098	10.629	10.409	10.163	794	108,5
Ловћенац	4.800	4.159	4.016	4.049	3.693	-1.107	76,9
Мали Иђош	6.860	6.603	6.271	5.803	5.465	-1.395	79,7
Фекетић	5.387	4.818	4.688	4.542	4.336	-1.051	80,5
Нови Бечеј	16.378	16.075	16.091	15.404	14.452	-1.926	88,2
Бачки Грачац	4.284	3.343	2.996	2.924	2.913	-1.371	68,0
Богојево	3.037	2.874	2.557	2.301	2.120	-917	69,8

Насеља	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	Разлика 2002- 1961.	Индекс 2002/1961.
Дероње	3.312	3.154	2.963	2.889	2.847	-465	86,0
Каравуково	6.472	5.925	5.682	5.607	4.991	-1.481	77,1
Лалић	2.351	2.125	1.859	1.699	1.646	-705	70,0
Оџаци	7.841	9.052	9.933	10.567	9.940	2.099	126,8
Ратково	5.266	4.684	4.337	4.114	4.118	-1.148	78,2
Вогањ	1.687	1.692	1.728	1.628	1.614	-73	95,7
Добринци	1.629	1.641	1.696	1.701	1.716	87	105,3
Павловци	528	493	424	404	460	-68	87,1
Путинци	3.029	2.938	3.075	2.890	3.244	215	107,1
Рума	19.446	23.933	27.699	28.582	32.229	12.783	165,7
Голубинци	4.828	4.741	4.510	4.497	5.129	301	106,2
Стара Пазова	12.089	13.776	16.217	17.110	18.645	6.556	154,2
Ердевик	4.499	4.177	3.758	3.427	3.316	-1.183	73,7
Љуба	838	757	639	585	559	-279	66,7
Шид	9.058	11.823	13.450	14.275	16.311	7.253	180,1
Гравитационо подручје							
Укупно	607.880	646.843	701.051	705.447	741.910	134.030	122,0

Извор: Ђурчић, С. (1996): Број становника Војводине.

Трећа гравитациона зона је имала 57 насеља која су у већој мери гравитирала ка Новом Саду. У ових 57 насеља 1961. године је живело 356.568 становника, а 2002. године је било 403.421 становник, тако да је остворен апсолутни раст од 46.853 лица. Стопа раста је износила 3,0%, што значи да је још мања него у другој гравитационој зони. Индекс раста је, такође, мањи и имао је вредност од 113,1.

Од укупно 57 насеља 12 је градског карактера и у њима је 1961. године живело 196.698 становника. До 2002. године број становника је порастао на 275.093 и индекс раста је износио 139,9. Удео градског становништва у укупном у овој гравитационој зони је износио 55,2% на почетку посматраног периода, да би до краја периода удео порастао на 68,2%. Највећи разлог овако великог раста удела градског становништва је велики одлив сеоског становништва ка центрима општина и ка регионалним центрима. Видели смо да је најмањи раст удела градског становништва био у првој зони. Због велике близине Новог Сада становништва се настањује и у приградским насељима која немају статус града.

Само 14 насеља ове зоне је имало демографски раст, док је у свим осталим дошло до депопулације. Највећи апсолутни раст је остварен у насељима која су у мањој функционалној зависности од Новог Сада, а представљају центре са својим микро гравитационим подручјима, као што су Зрењанин, Инђија, Рума, Шид и Кула.

Поред тога, на ове центре врше утицај и други градови својим функцијама. Тако да Београд функционално утиче на Зрењанин и Инђију, на Шид утиче Сремска Митровица, на Руму Сремска Митровица, Шабац и Београд, а на Кулу Суботица и Сомбор. Међутим, ни у овој гравитационој зони немају сви центри општина демографски раст становништва. До депопулације је дошло у Бачу и Малом Иђошу. Мало је насеља у овој зони која нису центри општина а да су имала пораст боја становника. Међу њима су: Луг, Љуково, Црвенка, Добринци, Путинци и Голубинци. Од наведених насеља, Нови Сад је имао највећи утицај на пораст броја становника код насеља Луг, које припада општини Беочин. Луг је са Новим Садам повезан градским саобраћајем, што је један од главних разлога за доношење одлуке о насељању у овом насељу. На Љуково и Црвенку, поред Новог Сада, велики утицај имају и центри општина, и то Инђија на Љуково и Кула на Црвенку. Најмањи функционални утицај Нови Сад је извршио на Добринце, Путинце и Голубинце. Наиме, ова насеља се налазе под јачим функционалним утицајем Београда и центра општине - Руме (Добринци и Путинци) и Старе Пазове (Голубинци).

У сеоским насељима у трећој гравитационој зони је 1961. године било 159.870 становника и до 2002. године тај број је опао на 128.328. Пад број становника у сеоским насељима је износио 31.542, а индекс је био 80,3.

Од укупно 43 насеља ове гравитационе зоне, која су имала депопулацију, 17 насеља је имало пад број становника већи од 1.000, а највеће смањење је забележено у Бачком Петровом Селу. Ово насеље се гравитационо налази између Суботице и Новог Сада, односно између Бечеја, Новог Бечеја и Аде.

У насељима која гравитирају ка Новом Саду из све три зоне у периоду од 1961. до 2002. године повећан је број становника са 607.880 на 741.910, за 134.030. Стопа раста је износила 4,8‰. Колико је велик утицај Новог Сада на ова насеља и на популациони раст говори податак да је Војводина у том периоду имала раст од 2,2‰, а апсолутни раст је износио 177.027. Апсолутни раст популације новосадског гравитационог подручја је чинио 75,7% од укупног раста популације Војводине, а атари ових насеља су захватили 29,4% (6.316,3 km²) од укупне површине Војводине.

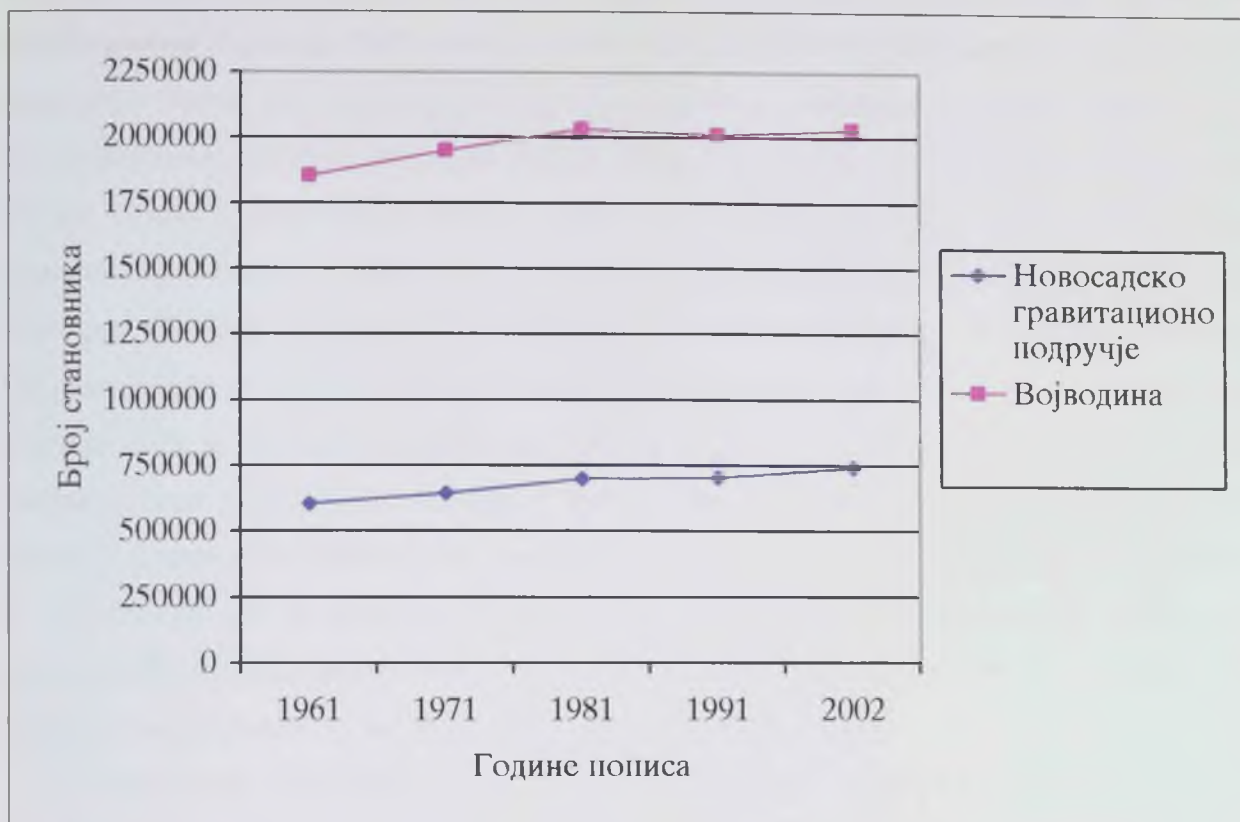

График 4: Кретање броја становника новосадског гравитационог подручја и Војводине у периоду од 1961. до 2002. године

Овакво кретање броја становника је последица природног прираштаја и механичког кретања становника, односно исељавања и досељавања. А демографски процеси настају као последица социјалне и економске ситуације у земљи, односно на простору где се ти токови дешавају.

Природно и механичко кретање становника

Пошто се константна статистика броја рођених и броја умрлих води у свим војвођанским насељима од 1963. године, ми смо за анализу природног кретања, а тиме и механичког, узели од 1971. године и завршно са 1991. годином због недостатка података са последњег пописа (2002) о броју досељених. Овај период од двадесет година смо поделили на два краћа периода, 1971-1980. и 1981-1990. година, на основу обављених пописа.

Од 1971. до 1980. у насељима прве гравитационе зоне дошло је до повећања броја становника за 14.672 лица, односно по стопи од 20,2%. Како је у наредном

периоду раст популације био само 5.720 стопа је износила 6,9‰. У првом посматраном периоду (1971-1980) већина насеља прве гравитационе зоне је имала повећање броја становника, једино је опао број становника у насељима Ченеј, Петроварадин, Степановићево и Ковиљ. Највећи раст је био у насељима Ветерник, Футог, Сремска Каменица и Каћ, у којима су забележене високе стопе раста. Поред ових насеља, високе стопе раста су имали и Лединци (35,4‰), Буковац (27,0 ‰), Руменка (22,1‰) и Будисава (21,4‰). У наредном периоду, 1981-1990, једино су Петроварадин и Руменка имали повећан апсолутни раст у односу на претходни период, док је у свим осталим насељима дошло до опадања апсолутног раста. Депопулација је и даље у Ченеју, Степановићеву и Ковиљу, а и у Кисачу. Стопе раста су драстично опале у свим насељима у односу на период седамдесетих година. А то говори да је интензитет досељавања опао што је последица стагнације економског развоја, смањивања броја нових радних места, мање потражње за новом радном снагом, како у самим насељима тако и у Новом Саду.

Природни прираштај је у већини насеља имао позитивне вредности у оба периода. Негативан ренд је био у Бегечу и Ченеју, док је у другом посматраном периоду негативан и у Кисачу и Ковиљу. Највећи број живорођених је био, у оба периода, у градским насељима: Футог, Каћ, Петроварадин и Ветерник. У овим насељима је током шездесетих и седамдесетих година досељено млађе становништво радно, способно и способно за репродукцију. Укупно је у првом периоду било 5.360 живорођених, док је у другом периоду дошло до смањења броја живорођених на 4.122.

Миграциони салдо је 1971-1980. износио 9.312, а у периоду 1981-1990. само 1.598. Миграциони салдо у периоду 1971-1980. је био негативан у Петроварадину, Степановићеву, Ченеју и Ковиљу, у насељима која су имала депопулацију у том периоду. У наредном периоду негативан миграциони салдо су имали у Ветерник, Кисач, Сремска Каменица, Степановићево и Ченеј.

Имиграција је у периоду од 1971. до 1990. повећана. Наиме, у првој половини овог периода у насеља прве гравитационе зоне је досељено 12.506 лица, док је у наредном периоду досељено 14.104 лица. Међутим, поред тако интензивног деосељавања, у истом периоду дошло је до интензивнијег исељавања. У првом делу периода одсељено је 3.194 лица, највише из Петроварадина (2.230 лица), док је у другом делу посматраног периода одсељено чак 12.506 лица и то највише из насеља у којима је било и велико досељавање. Становници ових насеља су се углавном исељавали у друге општине или у иностранство, а један део се преселио у центар

општине, односно у Нови Сад. Потврда овог је удео досељених из насеља исте општине по попису 1991. године, којих је било само 4,2% од укупног броја становника Новог Сада. У Новом Саду, највише је било досељених из насеља других општина са простора Војводине, 31,5% од укупног броја становника. А оних који су дошли из општина које припадају другим републикама и покрајинама било је 22,1%.

У насељима друге гравитационе зоне апсолутни раст у периоду 1971-1980. износио је 10.084, а у наредном периоду је смањен на само 2.296. Стопа раста је опала са 4,8‰ у првом периоду на 1,1‰ у другом периоду. Природни прираштај је исто имао пад у посматрана два периода. У првој половини посматраног периода (1971-1980) природни прираштај је био 8.721, док је у другој половини (1981-1990) износио 3.887. Од 44 насеља ове зоне у првом периоду негативан природни прираштај је имало 19 насеља, док је у другом периоду број повећан на 24 насеља. Она насеља која су удаљенија од Новог Сада и слабије саобраћајно повезана, односно која су даље од главних саобраћајница, имала су негативан природни прираштај. Међутим, глобално опадање природног кретања становништва, како Војводине, тако и целе државе, је захватило и насеља овог гравитационог подручја.

Као разлика апсолутног раста популације и природног прираштаја, миграциони салдо је такође опадао. Наиме, у првом посматраном периоду укупан миграциони салдо за сва насеља је износио 1.363, док је у наредном периоду смањен на -1.591. То значи да је у овој гравитационој зони преовладала емиграција над имиграцијом.

У трећој гравитационој зони су се догодиле још веће промене и опадање броја становника. Апсолутни раст у периоду од 1971. до 1980. године у ових 57 насеља износио је 29.452 лица, али је већ у наредном периоду био негативан (-3.620). Стопа раста у првом периоду је износила 7,6‰, да би већ у наредном била -0,9‰. Природни прираштај је такође опао са 13.000 на 1.694 живорођене деце. Природно кретање становништва је задржало позитивне вредности због насеља Зрењанин, Кула, Инђија, Озаци и Рума, у којима је имао веће вредности. У ова два периода повећан је број насеља са негативним природним прираштајем са 27 у првом на 34 у другом периоду. Миграциони салдо је у првом посматраном периоду био 16.452, али у другом је имао негативне вредности у великом броју насеља и за читаво гравитационо подручје је износио -5.314. У већини насеља је и у овој гравитационој зони дошло до пада броја досељених и повећања броја одсељених. Тако је од 1971. до 1980. досељено 33.316 лица, а одсељено 16.864, док је у периоду од 1981. до 1990. досељено 31.849, а одсељено 37.163 становника. Велики број одсељених је отишао у

Нови Сад, Београд или у иностранство. Према подацима пописа 1991. године, из општина које припадају другој и трећој гравитационој зони, а то су Тител, Темерин, Ириг, Инђија, Жабал, Беочин, Бечеј, Врбас, Кула, Србобран и Бачка Паланка било је најинтензивније досељавање у Нови Сад.

Из табела о природном прираштају до 2000. године (табеле 44а, 44б, 44в) видимо да је настављен тренд смањења природног прираштаја у свим насељима, с тим што је тај процес у сеоским насељима знатно бржи него у градским центрима и центрима општина. Поред опадања природног прираштаја сигурно је настављен и тренд смањеног досељавања, а повећаног исељавања становништва, што ће потврдити и резултати пописа 2002. године. Једино су општински центри, који се налазе у гравитационом подручју Новог Сада задржали позитивне вредности миграционог салда и салда природног прираштаја. Али те вредности имају опадајући тренд, што је последица старења укупне популације. Депопулација би била још драстичнија у последњих десет година, да није досељено избегло становништво. Досељавање у општинским центрима је све мање због општег друштвено-економског стања у земљи. Поред тога, велики трошкови око градње куће или куповине куће или стана, такође одбијају људе и онемогућавају их да се настане у граду, већ се радије одлучују на свакодневно путовање на посао.

Досељавање становништва у Нови Сад или друге општинске центре који су у његовој гравитационој сфери имало је за негативне последице демографске и социоекономске токове у осталим насељима, онима сеоског карактера. Становништво ових насеља се великом брзином смањује услед емиграције и негативног природног прираштаја, односно услед велике просечне старости и велике смртности у тим насељима. То се већ и примећује код насеља друге, а посебно теће гравитационе зоне, у којима долази до бржег повећања процентуалног удела градског становништва у укупном. Дакле, ово повећање није последица значајнијег пораста градске популације, него опадања сеоске популације.

Нови Сад, као регионални, окружни и општински центар има великог утицаја на социоекономске токове у првој и другој гравитационој зони, док је у трећој зони његов утицај слабији и делује на насеља заједно са другим општинским или окружним центрима. Нови Сад и даље привлачи људе радним местима, већим бројем културно-образовних институција, развијеним саобраћајем, уопште својим већим функцијским капацитетом у односу на околна градска насеља.

Табела 44а: Природно кретање становништва у насељима прве гравијационе зоне у периоду од 1971. до 2002. године

Насеље	Наталитет						Морталитет						Природни прираштај					
	Број			‰			Број			‰			Број			‰		
	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01
Бегеч	366	399	324	13,7	14,4	9,6	376	419	410	14,1	15,1	12,1	-10	-20	-86	-0,4	-0,7	-0,3
Будисава	532	477	478	16,8	13,3	11,6	265	308	435	8,4	8,6	10,5	267	169	43	8,4	4,7	0,1
Буковац	397	498	484	17,1	17,5	13,3	175	218	262	7,5	7,7	7,2	222	280	222	9,5	9,9	0,6
Ветерник	1.494	1.478	1.407	19,5	14,9	8,9	323	487	758	4,2	4,9	4,8	1.171	991	649	15,3	10,0	0,4
Каћ	1.231	1.323	1.363	16,1	14,5	11,8	607	781	1150	8,0	8,5	10,0	624	542	213	8,2	5,9	0,2
Кисач	831	790	636	13,6	13,1	10,2	769	994	1130	12,6	16,5	18,1	62	-204	-494	1,0	-3,4	-0,8
Ковиљ	729	736	654	13,8	14,0	11,0	634	781	851	12,0	14,8	14,3	95	-45	-197	1,8	-0,9	-0,3
Лединци	246	246	289	17,0	13,6	12,0	125	191	232	8,6	10,5	9,6	121	55	57	8,3	3,0	0,2
Петроварадин	1.759	1.750	1.319	16,9	16,2	9,5	945	1.208	1.428	9,1	11,2	10,3	814	542	-109	7,8	5,0	-0,1
Руменка	494	513	566	15,1	12,8	10,2	313	370	472	9,6	9,3	8,5	181	143	94	5,5	3,6	0,2
Ср. Каменица	1.095	1.148	1.226	17,4	14,8	11,6	495	649	911	7,9	8,4	8,6	600	499	315	9,5	6,4	0,3
Степановићево	286	247	261	13,4	12,0	11,2	215	211	323	10,0	10,3	13,9	71	36	-62	3,3	1,7	-0,3
Футог	2.144	2.317	2.252	17,0	15,1	11,8	962	1.155	1.579	7,6	7,5	8,3	1.182	1.162	673	9,4	7,6	0,4
Ченеј	158	187	206	9,0	11,5	10,1	198	215	256	11,3	13,2	12,6	-40	-28	-50	-2,3	-1,7	-0,2

Извор: Табеле рођених и умрлих, ДЕМ-1 и ДЕМ-2.

Табела 44б: Природно кретање становништва у насељима друге гравијационе зоне у периоду од 1971. до 2002. године

Насеље	Наталитет						Морталитет						Природни прираштај					
	Број			‰			Број			‰			Број			‰		
	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01
Бачка Паланка	3.984	3.523	2.920	17,3	13,6	10,4	1.764	2.386	3.264	7,7	9,2	11,6	2.220	1.137	-344	9,6	4,4	-0,1
Гајдобра	506	467	309	14,8	14,5	10,1	279	362	402	8,2	11,2	13,1	227	105	-93	6,6	3,3	-0,3
Челарево	748	584	536	16,8	11,9	10,3	297	413	601	6,7	8,4	11,5	451	171	-65	10,1	3,5	-0,1
Бачки Петровац	881	865	711	11,3	11,6	10,2	1.088	1.147	1.191	14,0	15,3	17,1	-207	-282	-480	-2,7	-3,8	-0,6
Гложан	270	223	224	10,3	8,8	9,4	314	402	407	12,0	15,9	17,1	-44	-179	-183	-1,7	-7,1	-0,7

Насеље	Наталитет						Морталитет						Природни прираштај					
	Број			‰			Број			‰			Број			‰		
	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01
Кулпин	360	370	306	11,0	11,5	9,9	392	433	519	12,0	13,5	16,8	-32	-63	-213	-1,0	-2,0	-0,6
Маглић	337	423	240	14,1	16,0	8,8	91	177	285	3,8	6,7	10,5	246	246	-45	10,3	9,3	-0,2
Баноштор	65	75	60	9,4	11,8	8,6	69	87	110	10,0	13,7	15,7	-4	-12	-50	-0,6	-1,9	-0,7
Беочин	1.119	1.229	1.197	16,1	16,2	15,0	554	696	938	8,0	9,2	11,8	565	533	259	8,2	7,0	0,3
Раковац	136	132	142	13,3	10,7	8,4	86	107	152	8,4	8,7	9,0	50	25	-10	4,9	2,0	-0,1
Сусек	116	138	123	8,7	11,7	10,8	171	193	172	12,9	16,4	15,2	-55	-55	-49	-4,1	-4,7	-0,4
Черевих	249	217	208	10,7	8,6	7,8	271	250	310	11,6	9,9	11,6	-22	-33	-102	-0,9	-1,3	-0,3
Бачко Добро Поље	576	717	423	15,6	18,6	10,8	253	348	439	6,8	9,0	11,2	323	369	-16	8,7	9,6	0,0
Врбас	4.435	4.031	3.153	18,6	15,8	12,2	1.889	2.356	2.658	7,9	9,2	10,3	2.546	1.675	495	10,7	6,6	0,2
Змајево	703	644	450	14,6	13,8	9,9	502	591	633	10,4	12,7	14,0	201	53	-183	4,2	1,1	-0,4
Равно Село	523	511	328	14,0	14,2	9,3	371	410	505	10,0	11,4	14,3	152	101	-177	4,1	2,8	-0,5
Госпођинци	492	446	394	13,2	12,1	10,6	429	521	540	11,5	14,1	14,5	63	-75	-146	1,7	-2,0	-0,4
Бурђево	533	603	626	11,6	13,1	13,0	530	671	736	11,5	14,6	15,2	3	-68	-110	0,1	-1,5	-0,2
Жабалъ	1.306	1.261	1.248	16,0	14,6	13,6	755	949	1.140	9,2	11,0	12,4	551	312	108	6,7	3,6	0,1
Чуруг	1.084	1.225	1.098	11,7	13,4	12,3	1.066	1.230	1.521	11,5	13,5	17,0	18	-5	-423	0,2	-0,1	-0,4
Квићанин	356	274	212	15,9	12,3	10,0	141	183	245	6,3	8,2	11,5	215	91	-33	9,6	4,1	-0,1
Бешка	939	829	616	14,8	13,2	9,9	499	597	738	7,8	9,5	11,9	440	232	-122	6,9	3,7	-0,2
Крчедин	324	350	258	10,8	12,2	9,0	312	397	437	10,4	13,9	15,3	12	-47	-179	0,4	-1,6	-0,6
Марадик	258	260	189	11,2	11,9	8,6	295	324	337	12,8	14,8	15,3	-37	-64	-148	-1,6	-2,9	-0,6
Чортановци	190	162	166	10,8	9,4	8,5	173	187	269	9,9	10,9	13,8	17	-25	-103	1,0	-1,5	-0,5
Врдник	358	389	273	9,3	10,9	7,6	504	507	615	13,1	14,3	17,1	-146	-118	-342	-3,8	-3,3	-0,9
Ириг	536	566	470	11,6	12,6	10,1	532	620	759	11,5	13,8	16,4	4	-54	-289	0,1	-1,2	-0,6
Крушедол Прњавор	27	23	32	7,1	9,1	12,6	54	53	70	14,3	21,0	27,7	-27	-30	-38	-7,1	-11,9	-1,4
Крушедол Село	22	30	26	4,6	7,5	6,8	57	68	67	11,8	17,1	17,6	-35	-38	-41	-7,2	-9,5	-1,0
Нерадин	90	71	29	12,2	10,7	4,9	124	106	111	16,8	16,0	18,9	-34	-35	-82	-4,6	-5,3	-1,3
Шатринци	53	40	44	10,7	10,1	11,0	57	73	49	11,5	18,4	12,3	-4	-33	-5	-0,8	-8,3	-0,1
Надаљ	229	199	200	10,9	10,0	9,6	290	314	341	13,8	15,7	16,4	-61	-115	-141	-2,9	-5,8	-0,6
Србобран	1.884	1.662	1.492	13,6	12,6	11,5	1.887	1.971	2.110	13,6	14,9	16,3	-3	-309	-618	0,0	-2,3	-0,4

Насеље	Наталитет						Морталитет						Природни прираштај					
	Број			‰			Број			‰			Број			‰		
	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01
Турија	285	286	237	9,2	10,3	9,2	458	506	506	14,8	18,2	19,5	-173	-220	-269	-5,6	-7,9	-0,9
Сремски Карловци	1.051	1.060	889	14,4	14,1	10,9	795	913	1.023	10,9	12,1	12,5	256	147	-134	3,5	1,9	-0,1
Бачки Јарак	759	707	648	16,4	13,1	11,3	228	361	529	4,9	6,7	9,2	531	346	119	11,5	6,4	0,2
Сириг	310	337	278	13,8	14,0	10,0	156	205	252	7,0	8,5	9,1	154	132	26	6,9	5,5	0,1
Темерин	1.743	2.105	2.068	12,2	13,2	11,4	1.585	1.928	2.200	11,1	12,1	12,2	158	177	-132	1,1	1,1	-0,1
Вилово	142	170	129	12,6	15,7	11,8	157	162	176	13,9	15,0	16,1	-15	8	-47	-1,3	0,7	-0,4
Гардиновци	153	112	122	9,7	7,5	8,3	193	198	238	12,3	13,3	16,2	-40	-86	-116	-2,5	-5,8	-0,7
Лок	232	172	123	14,5	12,2	9,6	239	266	240	15,0	18,9	18,8	-7	-94	-117	-0,4	-6,7	-0,8
Мошорин	290	312	288	11,2	12,4	10,8	343	381	393	13,3	15,1	14,8	-53	-69	-105	-2,0	-2,7	-0,4
Тител	852	739	695	14,0	12,1	11,7	653	712	946	10,7	11,6	15,9	199	27	-251	3,3	0,4	-0,4
Шајкаш	415	437	501	12,7	11,9	12,0	297	328	445	9,1	8,9	10,6	118	109	56	3,6	3,0	0,1

Извор: Табеле рођених и умрлих, ДЕМ-1 и ДЕМ-2.

Табела 44в: Природно кретање становништва у насељима шреће гравитационе зоне у периоду од 1971. до 2002. године

Насеља	Наталитет						Морталитет						Природни прираштај					
	Број			‰			Број			‰			Број			‰		
	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01
Бач	813	816	660	13,7	13,6	1,0	607	667	938	10,2	22,3	2,8	206	149	-278	3,5	2,5	-0,4
Бођани	221	128	134	12,9	8,9	1,0	177	180	289	10,3	23,1	4,0	44	-52	-155	2,6	-3,6	-1,2
Плавна	166	167	154	8,9	10,3	1,0	243	243	329	13,0	28,4	3,9	-77	-76	-175	-4,1	-4,7	-1,1
Визић	59	80	36	13,9	19,5	0,9	50	52	48	11,8	24,3	2,2	9	28	-12	2,1	6,8	-0,3
Деспотово	240	270	206	10,5	12,8	0,9	290	338	389	12,7	31,4	3,4	-50	-68	-183	-2,2	-3,2	-0,8
Младеново	589	434	310	15,7	12,9	0,8	275	393	500	7,3	23,3	2,7	314	41	-190	8,4	1,2	-0,5
Нештин	158	134	96	14,8	13,1	0,9	152	178	167	14,3	34,1	3,0	6	-44	-71	0,6	-4,3	-0,7
Обровац	479	432	319	14,9	13,3	0,9	276	359	461	8,6	22,1	2,6	203	73	-142	6,3	2,3	-0,4
Параге	166	149	127	13,3	12,8	1,1	186	199	202	14,9	33,2	3,2	-20	-50	-75	-1,6	-4,3	-0,6

Насеља	Наталитет						Морталитет						Природни прираштај					
	Број			‰			Број			‰			Број			‰		
	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01
Пивнице	528	439	351	10,6	9,6	0,8	676	737	898	13,5	30,6	3,7	-148	-298	-547	-3,0	-6,5	-1,2
Силбаш	382	301	321	12,4	10,3	1,0	435	461	517	14,1	30,5	3,3	-53	-160	-196	-1,7	-5,5	-0,6
Товаришево	426	352	359	12,8	11,1	1,1	406	457	501	12,2	27,7	3,0	20	-105	-142	0,6	-3,3	-0,4
Бачка Топола	2.279	2.222	1.847	13,8	13,2	1,0	2.228	2.430	2.865	13,5	28,5	3,1	51	-208	-1.018	0,3	-1,2	-0,6
Његошево	82	98	63	9,8	14,1	0,9	112	90	112	13,4	23,9	3,2	-30	8	-49	-3,6	1,2	-0,7
Луг	140	125	103	17,5	14,8	1,1	64	65	97	8,0	15,8	2,0	76	60	6	9,5	7,1	0,1
Свилош	39	29	57	9,9	8,1	1,5	49	46	56	12,5	25,1	2,9	-10	-17	1	-2,5	-4,8	0,0
Бачко Градиште	552	655	679	9,4	11,5	1,1	853	968	1022	14,5	33,6	3,3	-301	-313	-343	-5,1	-5,5	-0,6
Бачко Петрово Село	1.044	905	830	11,2	10,7	1,0	1.304	1.388	1.476	14,0	31,0	3,4	-260	-483	-646	-2,8	-5,7	-0,8
Бечеј	3.830	3.596	3.279	14,2	13,4	1,1	3.773	4.102	4.951	14,0	30,3	3,4	57	-506	-1672	0,2	-1,9	-0,6
Куцура	667	540	594	14,3	11,5	1,2	511	580	763	10,9	24,7	2,9	156	-40	-169	3,3	-0,9	-0,3
Савино Село	594	590	458	15,2	15,7	1,2	289	297	771	7,4	15,8	3,7	305	293	-313	7,8	7,8	-0,8
Елемир	643	629	554	12,9	12,9	1,1	555	657	823	11,1	26,3	3,2	88	-28	-269	1,8	-0,6	-0,5
Зрењанин	9.896	9.889	8.662	14,0	12,2	1,0	5.802	8.958	12.638	8,2	22,0	2,8	4.094	931	-3.976	5,8	1,1	-0,4
Перлез	509	431	416	11,6	10,6	1,0	529	618	698	12,1	28,9	3,3	-20	-187	-282	-0,5	-4,6	-0,7
Тараш	120	125	133	8,2	10,0	1,0	216	216	251	14,7	32,5	3,9	-96	-91	-118	-6,5	-7,3	-0,9
Инђија	3.241	3.181	2.923	16,3	14,2	1,1	1.336	1.933	3.035	6,7	17,7	2,4	1.905	1.248	-112	9,6	5,6	0,0
Љуково	122	177	161	11,3	14,2	1,0	76	111	196	7,0	18,6	2,7	46	66	-35	4,3	5,3	-0,2
Нови Карловци	320	377	269	10,5	12,6	0,8	335	402	464	11,0	26,4	2,9	-15	-25	-195	-0,5	-0,8	-0,6
Нови Сланкамен	332	305	234	9,2	9,9	0,7	459	477	553	12,7	29,7	3,4	-127	-172	-319	-3,5	-5,6	-0,9
Стари Сланкамен	92	45	74	13,2	7,4	1,1	131	100	162	18,8	31,3	5,1	-39	-55	-88	-5,6	-9,1	-1,3
Јазак	126	115	133	9,1	9,4	1,1	179	184	190	12,9	28,2	3,0	-53	-69	-57	-3,8	-5,6	-0,5
Ривица	74	78	57	10,4	11,9	0,8	97	78	111	13,7	23,1	3,2	-23	0	-54	-3,2	0,0	-0,8
Кула	2.803	2.439	2.201	15,5	12,8	1,0	1.565	1.957	2.569	8,7	20,8	2,4	1.238	482	-368	6,9	2,5	-0,2
Руски Крстур	600	644	558	10,2	11,2	0,9	705	879	1.009	12,0	30,2	3,3	-105	-235	-451	-1,8	-4,1	-0,8

Насеља	Наталитет						Морталитет						Природни прираштај					
	Број			%			Број			%			Број			%		
	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01	1971-80	1981-90	1991-01
Сивац	1.406	1.322	1.040	13,8	13,6	1,0	1.120	1.248	1.698	11,0	25,0	3,2	286	74	-658	2,8	0,8	-0,6
Црвенка	1.634	1.437	1.146	15,8	13,7	1,0	736	889	1.349	7,1	16,7	2,4	898	548	-203	8,7	5,2	-0,2
Ловћенац	608	690	432	14,9	17,1	1,0	419	446	526	10,3	22,2	2,4	189	244	-94	4,6	6,1	-0,2
Мали Иђош	655	687	736	10,2	11,4	1,2	853	1.062	1.219	13,3	33,9	3,8	-198	-375	-483	-3,1	-6,2	-0,8
Фекетић	560	569	468	11,8	12,3	1,0	633	649	742	13,3	27,7	3,0	-73	-80	-274	-1,5	-1,7	-0,6
Нови Бечеј	2.115	1.809	1.642	13,2	11,5	1,0	2.257	2.604	2.725	14,0	32,4	3,2	-142	-795	-1.083	-0,9	-5,0	-0,7
Бачки Грачац	323	276	213	10,2	9,3	0,7	316	370	509	10,0	24,7	3,2	7	-94	-296	0,2	-3,2	-0,9
Богојево	329	278	260	12,1	11,4	1,1	432	446	451	15,9	34,9	3,6	-103	-168	-191	-3,8	-6,9	-0,8
Дероње	355	358	316	11,6	12,2	1,0	316	373	515	10,3	25,2	3,2	39	-15	-199	1,3	-0,5	-0,6
Каравуково	860	798	539	14,8	14,1	0,9	409	528	739	7,0	18,6	2,4	451	270	-200	7,8	4,8	-0,3
Лалић	155	187	160	7,8	10,5	0,9	324	305	369	16,3	32,8	3,9	-169	-118	-209	-8,5	-6,6	-1,1
Оаци	1.541	1.387	1.146	16,2	13,5	1,0	634	926	1500	6,7	18,6	2,6	907	461	-354	9,6	4,5	-0,3
Ратково	578	489	447	12,8	11,6	1,0	376	476	668	8,3	22,0	3,0	202	13	-221	4,5	0,3	-0,5
Вогањ	186	260	168	10,9	15,5	0,9	157	206	252	9,2	23,8	2,8	29	54	-84	1,7	3,2	-0,5
Добринци	211	220	178	12,6	13,0	0,9	188	190	244	11,3	22,4	2,6	23	30	-66	1,4	1,8	-0,4
Павловци	45	45	44	9,8	10,9	0,9	65	68	94	14,2	32,1	4,2	-20	-23	-50	-4,4	-5,6	-1,1
Путинци	381	351	311	12,7	11,8	0,9	221	308	484	7,4	20,0	3,0	160	43	-173	5,3	1,4	-0,5
Рума	3.920	3.750	3.593	15,2	13,3	1,1	2.342	3.040	4.161	9,1	22,0	2,6	1.578	710	-568	6,1	2,5	-0,2
Голубинци	498	573	524	10,8	12,7	1,0	554	625	774	12,0	27,7	3,1	-56	-52	-250	-1,2	-1,2	-0,5
Стара Пазова	2.256	2.403	2.394	15,0	14,4	1,2	1.508	1.914	2.634	10,1	23,6	2,8	748	489	-240	5,0	2,9	-0,1
Ердевик	422	445	338	10,6	12,4	0,9	429	531	574	10,8	28,3	3,0	-7	-86	-236	-0,2	-2,4	-0,6
Љуба	81	71	53	11,6	11,6	0,8	96	95	82	13,8	29,7	2,5	-15	-24	-29	-2,1	-3,9	-0,5
Шид	1.903	1.910	1.903	15,1	13,8	1,1	1.028	1.419	1.927	8,1	21,1	2,5	875	491	-24	6,9	3,5	0,0

Извор: Табеле рођених и умрлих, ДЕМ-1 и ДЕМ-2.

Табела 45а: Природно и механичко кретање броја становника прве гравитационе зоне у периоду 1971-1991. године

Насеље	1971.	1981.	1991.	Апсолутни раст		Стопа раста(‰)		Природни прираштај (‰)		Миграциони салдо (‰)		Имиграција (‰)		Емиграција (‰)	
				1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.
Бегеч	2.608	2.717	2.827	109	110	4,1	4,0	-10	-20	119	130	321	467	202	337
Будисава	2.825	3.502	3.685	677	183	21,4	5,1	267	169	410	14	526	348	116	334
Буковац	2.012	2.641	3.040	629	399	27,0	14,0	222	280	407	119	514	490	107	371
Ветерник	5.730	9.556	10.271	3.826	715	50,1	7,2	1.171	991	2.655	-276	2.655	2.063	0	2.339
Каћ	6.701	8.551	9.755	1.850	1.204	24,3	13,2	624	542	1.226	662	1.585	1.381	359	719
Кисач	6.022	6.220	5.850	198	-370	3,2	-6,1	62	-204	136	-166	197	207	61	373
Ковиљ	5.290	5.279	5.242	-11	-37	-0,2	-0,7	95	-45	-106	8	391	483	497	475
Лединци	1.194	1.707	1.922	513	215	35,4	11,8	121	55	392	160	392	397	0	237
Петроварадин	10.477	10.338	11.285	-139	947	-1,3	8,8	814	542	-953	405	1.277	2.407	2.230	2.002
Руменка	2.906	3.629	4.361	723	732	22,1	18,3	181	143	542	589	638	1.078	96	489
Срем. Каменица	5.051	7.532	7.955	2.481	423	39,4	5,5	600	499	1.881	-76	1.881	1.880	0	1.956
Степановићево	2.188	2.096	2.020	-92	-76	-4,3	-3,7	71	36	-163	-112	218	163	381	275
Футог	10.614	14.664	16.048	4.050	1.384	32,0	9,0	1.182	1.162	2.868	222	2.868	2.371	0	2.149
Ченеј	1.828	1.686	1.577	-142	-109	-8,1	-6,7	-40	-28	-102	-81	173	369	275	450

Извор: Ђурчић, С. : Број становника Војводине, Нови Сад, 1996; Табеле рођених и умрлих ДЕМ-1 и ДЕМ-2, Становништво према миграционим обележјима, табела 012, Попис становника 1991. године, Савезни завод за статистику, Београд.

Табела 45б: Природно и механичко кретање броја становника друге гравитационе зоне у периоду 1971-1991. године

Насеље	1971.	1981.	1991.	Апсолутни раст		Стопе раста (‰)		Природни прираштај (‰)		Миграциони салдо (‰)		Имиграција (‰)		Емиграција (‰)	
				1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.
Бачка Паланка	21.104	25.001	26.780	3.897	1.779	16,9	6,9	2.220	1.137	1.677	642	2.748	2.241	1.071	1.599
Гајдобра	3.567	3.272	3.171	-295	-101	-8,6	-3,1	227	105	-522	-206	198	173	720	379
Челарево	4.073	4.817	5.011	744	194	16,7	3,9	451	171	293	23	517	382	224	359
Бачки Петровац	7.822	7.729	7.236	-93	-493	-1,2	-6,6	-207	-282	114	-211	381	496	267	707
Гложан	2.682	2.569	2.491	-113	-78	-4,3	-3,1	-44	-179	-69	101	135	214	204	113
Џуљин	3.312	3.226	3.203	-86	-23	-2,6	-0,7	-32	-63	-54	40	222	295	276	255
Маглић	2.226	2.571	2.732	345	161	14,4	6,1	246	246	99	-85	280	228	181	313

Насеље	1971.	1981.	1991.	Апсолутни раст		Стопе раста (y‰)		Природни прираштај (y‰)		Миграциони салдо (y‰)		Имиграција (y‰)		Емиграција (y‰)	
				1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.
Баноштор	733	650	618	-83	-32	-12,0	-5,0	-4	-12	-79	-20	35	69	114	89
Беочин	6.563	7.298	7.873	735	575	10,6	7,6	565	533	170	42	825	675	655	633
Раковац	968	1.081	1.375	113	294	11,0	23,9	50	25	63	269	180	369	117	100
Сусек	1.440	1.217	1.137	-223	-80	-16,8	-6,8	-55	-55	-168	-25	44	82	212	107
Черевих	2.144	2.527	2.510	383	-17	16,4	-0,7	-22	-33	405	16	405	370	0	354
Бачко Добро Поље	3.622	3.768	3.940	146	172	4,0	4,5	323	369	-177	-197	358	343	535	540
Врбас	22.496	25.143	25.858	2647	715	11,1	2,8	2.546	1.675	101	-960	2.016	1.522	1.915	2.482
Змајево	4.859	4.773	4.548	-86	-225	-1,8	-4,8	201	53	-287	-278	372	330	659	608
Равно Село	3.814	3.636	3.579	-178	-57	-4,8	-1,6	152	101	-330	-158	314	276	644	434
Госпођинци	3.654	3.817	3.553	163	-264	4,4	-7,2	63	-75	100	-189	398	272	298	461
Ђурђево	4.531	4.668	4.517	137	-151	3,0	-3,3	3	-68	134	-83	421	570	287	653
Жабал	7.851	8.503	8.766	652	263	8,0	3,0	551	312	101	-49	795	792	694	841
Чуруг	9.336	9.231	8.987	-105	-244	-1,1	-2,7	18	-5	-123	-239	734	721	857	960
Книћанин	2.251	2.226	2.227	-25	1	-1,1	0,0	215	91	-240	-90	167	134	407	224
Бешка	6.351	6.377	6.166	26	-211	0,4	-3,4	440	232	-414	-443	531	407	945	850
Крчедин	3.134	2.877	2.852	-257	-25	-8,6	-0,9	12	-47	-269	22	211	255	480	233
Марадик	2.350	2.255	2.120	-95	-135	-4,1	-6,2	-37	-64	-58	-71	208	183	266	254
Чортановци	1.651	1.853	1.590	202	-263	11,5	-15,3	17	-25	185	-238	250	209	65	447
Врдник	4.072	3.612	3.495	-460	-117	-12,0	-3,3	-146	-118	-314	1	314	598	628	597
Ириг	4.652	4.598	4.414	-54	-184	-1,2	-4,1	4	-54	-58	-130	395	473	453	603
Крушедол Прњавор	481	276	229	-205	-47	-54,2	-18,6	-27	-30	-178	-17	8	20	186	37
Крушедол Село	542	424	372	-118	-52	-24,4	-13,1	-35	-38	-83	-14	24	31	107	45
Нерадин	769	704	625	-65	-79	-8,8	-11,9	-34	-35	-31	-44	36	38	67	82
Шатринци	593	395	400	-198	5	-40,1	1,3	-4	-33	-194	38	29	59	223	21
Надаљ	2.163	2.042	1.952	-121	-90	-5,8	-4,5	-61	-115	-60	25	118	209	178	184
Љрбобран	14.189	13.596	12.798	-593	-798	-4,3	-6,0	-3	-309	-590	-489	775	801	1.365	1.290

Насеље	1971.	1981.	1991.	Апсолутни раст		Стопе раста (у‰)		Природни прираштај (у‰)		Миграциони салдо (у‰)		Имиграција (у‰)		Емиграција (у‰)	
				1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.
Турија	3.242	2.935	2.615	-307	-320	-9,9	-11,5	-173	-220	-134	-100	162	200	296	300
Срем. Карловци	7.040	7.547	7.534	507	-13	7,0	-0,2	256	147	251	-160	871	1124	620	1.284
Бачки Јарак	3.858	5.396	5.426	1.538	30	33,2	0,6	531	346	1.007	-316	1.007	537	0	853
Сириг	2.201	2.286	2.542	85	256	3,8	10,6	154	132	-69	124	248	393	317	269
Темерин	13.584	14.875	16.971	1.291	2.096	9,1	13,2	158	177	1.133	1.919	1.343	2.629	210	710
Вилово	1.169	1.089	1.077	-80	-12	-7,1	-1,1	-15	8	-65	-20	80	166	145	186
Гардиновци	1.636	1.515	1.452	-121	-63	-7,7	-4,2	-40	-86	-81	23	171	147	252	124
Лок	1.688	1.509	1.302	-179	-207	-11,2	-14,7	-7	-94	-172	-113	79	103	251	216
Мошорин	2.694	2.483	2.552	-211	69	-8,2	2,7	-53	-69	-158	138	195	354	353	216
Тител	5.957	6.227	6.007	270	-220	4,4	-3,6	199	27	71	-247	551	486	480	733
Шајкаш	2.987	3.541	3.828	554	287	17,0	7,8	118	109	436	178	669	465	233	287

Извор: Ђурчић, С. : Број становника Војводине, Нови Сад, 1996; Табеле рођених и умрлих ДЕМ-1 и ДЕМ-2, Становништво према миграционим обележјима, табела 012, Попис становника 1991. године, Савезни завод за статистику, Београд.

Табела 45в: Природно и механичко креињање броја становника пређе гравитационе зоне у периоду 1971-1991. године

Насеље	Број становника			Апсолутни раст		Стопе раста (у‰)		Природни прираштај (у‰)		Миграциони салдо (у‰)		Имиграција (у‰)		Емиграција (у‰)	
	1971.	1981.	1991.	1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.
Бач	5.916	5.994	6.046	78	52	1,3	0,9	206	149	-128	-97	444	440	572	537
Бојани	1.879	1.559	1.323	-320	-236	-18,6	-16,4	44	-52	-364	-184	121	117	485	301
Плавна	2.033	1.712	1.538	-321	-174	-17,1	-10,7	-77	-76	-244	-98	96	109	340	207
Визић	421	428	392	7	-36	1,6	-8,8	9	28	-2	-64	42	31	44	95
Деспотово	2.402	2.150	2.081	-252	-69	-11,1	-3,3	-50	-68	-202	-1	103	199	305	200
Младеново	4.125	3.380	3.363	-745	-17	-19,9	-0,5	314	41	-1.059	-58	261	250	1.320	308
Нештин	1.088	1.043	1.002	-45	-41	-4,2	-4,0	6	-44	-51	3	86	82	137	79
Обровац	3.174	3.245	3.242	71	-3	2,2	-0,1	203	73	-132	-76	265	298	397	374
Параге	1.306	1.199	1.134	-107	-65	-8,5	-5,6	-20	-50	-87	-15	100	115	187	130

Насеље	Број становника			Апсолутни раст		Стопе раста (y‰)		Природни прираштај (y‰)		Миграциони салдо (y‰)		Имиграција (y‰)		Емиграција (y‰)	
	1971.	1981.	1991.	1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.
Пивнице	5.162	4.820	4.361	-342	-459	-6,9	-10,0	-148	-298	-194	-161	135	128	329	289
Силбаш	3.144	3.025	2.806	-119	-219	-3,9	-7,5	-53	-160	-66	-59	183	196	249	255
Товаришево	3.381	3.297	3.043	-84	-254	-2,5	-8,0	20	-105	-104	-149	244	233	348	382
Бачка Топола	15.989	17.027	16.704	1.038	-323	6,3	-1,9	51	-208	987	-115	1.543	1.758	556	1.873
Његошево	923	752	635	-171	-117	-20,4	-16,9	-30	8	-141	-125	55	50	196	175
Луг	775	824	864	49	40	6,1	4,7	76	60	-27	-20	13	22	40	42
Свилош	419	367	347	-52	-20	-13,2	-5,6	-10	-17	-42	-3	14	20	56	23
Бачко Градиште	5.986	5.764	5.625	-222	-139	-3,8	-2,4	-301	-313	79	174	442	636	363	462
Бач. Петрово Село	9.645	8.959	7.958	-686	-1001	-7,4	-11,8	-260	-483	-426	-518	349	527	775	1045
Бечеј	26.722	27.102	26.634	380	-468	1,4	-1,7	57	-506	323	38	1.740	1.822	1.417	1.784
Куцура	4.655	4.687	4.713	32	26	0,7	0,6	156	-40	-124	66	146	240	270	174
Савино Село	4.044	3.749	3.767	-295	18	-7,6	0,5	305	293	-600	-275	224	200	824	475
Елемир	5.001	4.998	4.724	-3	-274	-0,1	-5,6	88	-28	-91	-246	299	385	390	631
Зрењанин	59.630	81.327	81.316	21.697	-11	30,8	0,0	4094	931	17.603	-942	17.603	6.650	0	7.592
Перлез	4.458	4.283	3.880	-175	-403	-4,0	-9,9	-20	-187	-155	-216	362	351	517	567
Тараш	1.612	1.328	1.174	-284	-154	-19,3	-12,3	-96	-91	-188	-63	46	148	234	211
Инђија	17.892	21.843	23.061	3951	1218	19,9	5,4	1905	1248	2.046	-30	2.718	1873	672	1903
Љуково	967	1.191	1.301	224	110	20,8	8,8	46	66	178	44	251	166	73	122
Нови Карловци	3.060	3.050	2.947	-10	-103	-0,3	-3,4	-15	-25	5	-78	234	245	229	323
Нови Сланкамен	4.005	3.210	2.977	-795	-233	-22,0	-7,5	-127	-172	-668	-61	142	227	810	288
Стари Сланкамен	756	638	575	-118	-63	-16,9	-10,4	-39	-55	-79	-8	55	67	134	75
Јазак	1.478	1.303	1.144	-175	-159	-12,6	-13,0	-53	-69	-122	-90	52	83	174	173
Ривица	743	674	633	-69	-41	-9,7	-6,3	-23	0	-46	-41	50	42	96	83
Кула	17.245	18.847	19.311	1602	464	8,9	2,4	1.238	482	364	-18	1.831	1.536	1.467	1.554
Вуски Кртур	5 960	5.826	5.636	-134	-190	-2,3	-3,3	-105	-235	-29	45	194	324	223	279
Сивац	10.469	9.979	9.514	-490	-465	-4,8	-4,8	286	74	-776	-539	423	462	1.199	1.001

Насеље	Број становника			Апсолутни раст		Стопе раста (у‰)		Природни прираштај (у‰)		Миграциони салдо (у‰)		Имиграција (у‰)		Емиграција (у‰)	
	1971.	1981.	1991.	1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.	1971-1980.	1981-1990.
Црвенка	10.098	10.629	10.409	531	-220	5,1	-2,1	898	548	-367	-768	556	460	923	1.228
Ловћенац	4.159	4.016	4.049	-143	33	-3,5	0,8	189	244	-332	-211	289	327	621	538
Мали Иђош	6.603	6.271	5.803	-332	-468	-5,2	-7,8	-198	-375	-134	-93	269	366	403	459
Фекетић	4.818	4.688	4.542	-130	-146	-2,7	-3,2	-73	-80	-57	-66	288	358	345	424
Нови Бечеј	16.075	16.091	15.404	16	-687	0,1	-4,4	-142	-795	158	108	1.016	1.245	858	1.137
Бачки Грачац	3.343	2.996	2.924	-347	-72	-10,9	-2,4	7	-94	-354	22	180	214	534	192
Богојево	2.874	2.557	2.301	-317	-256	-11,7	-10,5	-103	-168	-214	-88	93	158	307	246
Дероње	3.154	2.963	2.889	-191	-74	-6,2	-2,5	39	-15	-230	-59	151	187	381	246
Каравуково	5.925	5.682	5.607	-243	-75	-4,2	-1,3	451	270	-694	-345	154	220	848	565
Лалић	2.125	1.859	1.699	-266	-160	-13,4	-9,0	-169	-118	-97	-42	82	109	179	151
Оџаци	9.052	9.933	10.567	881	634	9,3	6,2	907	461	-26	173	928	998	954	825
Ратково	4.684	4.337	4.114	-347	-223	-7,7	-5,3	202	13	-549	-236	248	209	797	445
Вогањ	1.692	1.728	1.628	36	-100	2,1	-6,0	29	54	7	-154	157	154	150	308
Добринци	1.641	1.696	1.701	55	5	3,3	0,3	23	30	32	-25	183	187	151	212
Павловци	493	424	404	-69	-20	-15,0	-4,8	-20	-23	-49	3	26	31	75	28
Путинци	2.938	3.075	2.890	137	-185	4,6	-6,2	160	43	-23	-228	308	267	331	495
Рума	23.933	27.699	28.582	3.766	883	14,6	3,1	1578	710	2.188	173	2.958	2.465	770	2.292
Голубинци	4.741	4.510	4.497	-231	-13	-5,0	-0,3	-56	-52	-175	39	311	379	486	340
Стара Пазова	13.776	16.217	17.110	2.441	893	16,3	5,4	748	489	1.693	404	1.761	1.614	68	1.210
Ердевик	4.177	3.758	3.427	-419	-331	-10,6	-9,2	-7	-86	-412	-245	229	287	641	532
Љуба	757	639	585	-118	-54	-16,9	-8,8	-15	-24	-103	-30	24	39	127	69
Шид	11.823	13.450	14.275	1.627	825	12,9	6,0	875	491	752	334	1731	1543	979	1.209

Извор: Ђурчић, С.: Број становника Војводине, Нови Сад, 1996; Табеле рођених и умрлих ДЕМ-1 и ДЕМ-2, Становништво према миграционим обележјима, табела 012, Попис становника 1991. године, Савезни завод за статистику, Београд.

Промена структуре становништва по активности и делатности

Структуру становништва по активности и делатности анализираћемо на основу података пописа 1971. и 1991. године. Због промене методологије обраде података код структуре по делатности тешко можемо све секторе делатности адекватно упоредити, тако да ћемо се већим делом у анализи базирати на подели на примарни, секундарни и терцијарни сектор. У другом делу ове анализе пратићемо промене пољопривредног становништва у све три гравитационе зоне по пописима 1971. и 1991. године. Новији подаци, по насељима, нису били доступни коришћењу јер још нису објављени резултати пописа из 2002. године.

У првој гравитационој зони 1971. године је било 41,0% активних лица. До 1991. године удео активних је порастао и износио је 45,5%. Међутим, активна лица која обављају занимања по том попису чинила су само 40,7%. У истој гравитационој зони повећан је удео лица са личним приходом са 6,7% на 12,3%, што је последица старења укупне популације. Издржавана лица су 1971. године чинила 52,3%, да би 1991. године њихов удео опао и достигао вредност од 39,8%.

У другој гравитационој зони активна лица су 1971. године чинили 40,8%, а 1991. 43,0%, а од тога активних лица која обављају занимање било је 37,8%. Удео лица са личним приходом у овој зони, између пописа 1971. и 1991. имао је веће повећање него у претходој зони, и то са 7,8% на 15,5%. Удео издржаваних лица био је као и у претходној зони и износио је 39,7%.

У трећој гравитационој зони догодиле су се највеће промене. Наиме, удео активних лица био је мањи него у првој и другој зони. Овде је њихов удео од 1971. до 1991. године порастао са 41,3% на 42,8%, Међутим, удео активних лица која обављају занимање 1991. године је био 37,3%. Процентуални удео лица са личним приходом у трећој зони је удвостручен током двадесетогодишњег периода. Због јачег одлива, посебно млађег, становништва из насеља ове регије, остајало је старије становништво тако да је у овој зони велики процентуални удео лица са личним приходом. Број издржаваних лица 1971. године био је већи од броја активних. Издржавана лица су чинила нешто више од пола укупне популације (50,2%). До 1991. године број издржаваних лица је опао на вредност од 38,2%. Највећи утицај на велико опадање броја издржаваних лица има смањен природни прираштај, тако да има мање младог становништва које чини један део издржаваних.

По подацима пописа 1971. године у првој гравитационој зони највише активних радило је у пољопривреди и рибарству (9.508 запослених). Знатно мање је радило у индустрији и рударству (5.323). А потом долазе терцијарне делатности - занатство (2.442), трговина и угоститељство (2.140), културна и социјална делатност (1.858) и саобраћај (1.273). У овој зони у примарним делатностима је радило 35,7%, у секундарним 25,2%, а у тецијарним 32,3%. Преостали број активних лица био је без делатности или су непознате делатности. До 1991. године је дошло до значајних промена у структури делатности. Пољопривреда и рибарство нису запошљавали највише радне снаге, него индустрија и рударство. Број запослених у пољопривреди се скоро преполовио док је број запослених у индустрији и рударству удвостручен. Повећан је број запослених у грађевинарству и саобраћају. Трговина је привукла радну снагу. Попис 1971. године је обухватио трговину и угоститељство заједно тако да је тада било 2.140 запослених, а попис 1991. године посматра само трговину у којој је било запослено 4.488 лица. До пописа 1991. године смањен је проценат запослених у примарном сектору на 13,0%, повећан је у секундарном сектору на 36,3%, и такође је повећан у терцијарном сектору на 49,8%. Велики утицај на овакве промене структуре запослених у првој гравитационој зони имао је привредни развој Новог Сада, посебно развој терцијарних делатности.

И у насељима друге гравитационе зоне 1971. године било је највише запослених у пољопривреди и рибарству (37.966), знатно мање је радило у индустрији и рударству (15.613). У ове две групе делатности је радило 63,8% свих запослених насеља из друге гравитационе зоне. Знатно мање их је било у осталим делатностима. Тако је у занатству радило 5.961 лице, у трговини и угоститељству 4.994, у културним и социјалним делатностима 4.168 лица. У осталим делатностима је било знатно мање запослених. До 1991. године је и у овој гравитационој зони дошло до промена. Број запослених у индустрији и рударству је повећан за 71,0% и износио је 26.694. У сектору пољопривреда и рибарство опао је број запослених за 45,0% тако да је било знатно мање радника у овој делатности (20.844). Повећан је број запослених и у грађевинарству, саобраћају и везама и трговини. На основу ових показатеља можемо да закључимо да је дошло до промена и код примарног, секундарног и терцијарног сектора. У примарном сектору 1971. године је радило 45,4%, а 1991. 25,5%. У секундарном је дошло до повећања процентуалног удела са 22,9% на 38,0%. У терцијарном сектору су нешто мање промене и то са 24,9% на 35,3%. Овде се јавља извесна разлика, и код 1971. и код 1991. године, до 100,0% која припада непознатим делатностима.

Табела 46: Становништво према делатносној прве, друге и треће гравитационе зоне према пописима 1971. и 1991. године

Активност и делатност	1971.			Активност и делатност	1991.		
	Прва гравитациона зона	Друга гравитациона зона	Трећа гравитациона зона		Прва гравитациона зона	Друга гравитациона зона	Трећа гравитациона зона
Укупно становништво	65.022	206.051	375.346	Укупно становништво	85.838	218.413	401.178
Активно становништво	26.681	84.013	155.020	Активно становништво	34.953*	82.594*	149.523*
Индустрија и рударство	5.323	15.613	32.139	Индустрија и рударство	10.670	26.694	48.356
Пољопривреда и рибарство	9.508	37.966	60.660	Пољопривреда и рибарство	4.392	20.844	36.079
Шумарство	79	182	265	Шумарство	148	209	248
Грађевинарство	1.439	3.351	5.583	Водопривреда	90	320	448
Саобраћај	1.273	2.748	6.824	Грађевинарство	1.939	4.349	8.237
Трговина и угоститељство	2.140	4.994	10.431	Саобраћај и везе	2.327	4.520	8.139
Занатство	2.442	5.961	11.610	Трговина	4.488	7.222	13.159
Стамбена и комунална делатност	421	703	1.127	Угоститељство и туризам	856	1.640	3.031
Културна и социјална делатност	1.858	4.168	8.530	Занатство и личне услуге	1.616	2.588	5.302
Делатност друштвених и државних служби	459	2.135	5.532	Комунална делатност и уређење насеља	874	1.282	1.817
Остале делатности	72	215	533	Финансијске, техничке и пословне услуге	1.034	1.495	3.097
Ван делатности	458	1.445	3.396	Образовање, наука, култура и информације	2.455	4.200	7.741
Непознате делатности	93	165	441	Здравствена и социјална заштита	2.499	2.892	5.901
Лица на привременом раду у иностранству	1.271	4.067	7.749	ДПЗ, СИЗ и ДПО	1.242	3.316	6.689
Лица са личним приходом	4.346	16.350	31.968	Лица са личним приходом	10.557	33.888	68.217
Издржавана лица	33.995	105.988	188.358	Издржавана лица	34.126	86.804	153.386
				Непознато	323	1.023	1.279

Извор: Становништво према делатности, Попис 1971. и 1981. године, Основни скупови становништва у земљи по пописима 1971. и 1991. године, Савезни завод за статистику, Београд.

Напомена: * По попису 1991. године у књизи број 7, у којој су објављени подаци о основним скуповима становништва у земљи, постоји укупно активно становништво, активно становништво које обавља занимање и радници. А у табели становништво по делатностима је дата подела по секторима делатности за активно становништво које обавља занимање, тако да се у овој табели јавља разлика између укупног активног становништва и оног које обавља неку од наведених делатности. У табели је дата сума за активно становништво које обавља занимање, а укупно активно има следеће вредности: за прву гравитациону зону 39.023 активна, за другу гравитациону зону 93.939 и за трећу 171.758 активних становника.

Промене у структури по делатностима догодиле су се и у насељима треће гравитационе зоне. По попису 1971. године у овим насељима у примарном сектору је радило 39,3% да би до 1991. године проценат запослених у овом сектору опао на 24,3%. Пољопривреда и рибарство су запошљавали 60.660 лица 1971. године. До 1991. године у овим делатностима је смањен број запослених за 40,5%, тако да је износио 36.079. Секундарне делатности су запошљавале 24,3% у 1971, највише индустрија и рударство 32.139. У овом сектору до 1991. године повећан је број запослених на 38,1%. У индустрији и рударству повећање је било за 85,0%, а број запослених радника био је 48.356. И у овој зони је дошло до повећања броја запоселних у грађевинарству, саобраћају и везама и трговини. У терцијарним делатностима 1971. године било је 28,8% запослених. До 1991. године проценат терцијарних делатности у овој зони имао је најмање повећање, само 36,7%, док је у претходне две зоне био знатно већи, на шта је, свакако, Нови Сад имао велики утицај.

Утицај Новог Сада на промене које су се дешавале у првој, другој и трећој гравитационој зони можемо утврдити и на основу промене броја пољопривредног становништва у насељима која гравитирају Новом Саду. Те промене ћемо пратити између пописа 1971. и 1991. године.

У насељима прве гравитационе зоне 1971. године било је 28,4% пољопривредног становништва. Највише су их имали Ченеј (73,7%), Ковиљ (66,3%), Бегеч (55,75) и Кисач (52,5%). Најмање пољопривредног становништва било је у насељима градског типа: Петроварадину (6,8%), Сремској Каменици (11,9%) и Футогу (18,3%). Поред градова најмање пољопривредног становништва било је и у приградском насељу Ветернику (6,7%), које је све више имало стамбену функцију за изванредан број новосадских радника. Већина пољопривредног становништва (52,2%) било је активно. Од 14 насеља ове гравитационе зоне у њих осам више од половине пољопривредног становништва било је активно, а највише активног имали су Кисач и Бегеч. До 1991. године удео пољопривредног становништва у укупном је опао на само 6,9%. Већи проценат пољопривредног становништва имала су насеља Ченеј (28,7%), Кисач (22,9%), Ковиљ (20,4%) и Бегеч (12,9%), док је у осталим насељима био мањи од 10,0%. Градска насеља су имала до 3,0% пољопривредног становништва, јер се у њима повећавао број запослених у секундарним и терцијарним делатностима, како у самим насељима тако и у Новом Саду. Повећан је и удео активног пољопривредног становништва у већини насеља, док је у Ветернику, Каћу, Петроварадину и Сремској Каменици дошло до смањења

процента пољопривредног становништва. Међутим, ако посматрамо апсолутни број пољопривредног становништва, можемо приметити да је у свим насељима у овом периоду дошло до његовог смањења. Ово је резултат смањења природног прираштаја, што је довело до опадања броја чланова у пољопривредним домаћинствима, затим услед иселјавања активног пољопривредног становништва и због одласка на више и високо школовање деце пољопривредника.

У другој гравитационој зони 1971. године је било 78.838 становника који су се активно бавили пољопривредом или су били пољопривредни пензионери. Ово пољопривредно становништво чинило је 38,3% од укупног броја становника ове зоне. Удео пољопривредних становника у овој гравитационој зони кретао се од 6,5% у Беочину до 87,7% у Шатринцима. Мали удео пољопривредног становништва имала су насеља која су близу Новог Сада и у великој су функционалној зависности од њега, као што су Бачки Јарак, Темерин, Челарево, Бешка, Чортановци, затим насеља која имају лошије природне услове за бављење пољопривредом (Сремски Карловци) или која су специјализована у некој делатности, као што су Беочин и Врдник. Висок удео пољопривредног становништва имала су сеоска насеља која су саобраћајно лоше повезана са Новим Садам. Удео активних лица у укупном пољопривредном становништву био је нешто мањи него у претходној зони и износио је 49,8%. До 1991. године и у овој зони је дошло до веома високог смањења удела пољопривредног становништва, тако да је оно чинило свега 11,2% у укупној популацији. И овде је у свим насељима опао апсолутни и релативни број пољопривредног становништва.

Табела 47а: Укућно, активно и издржавано пољопривредно стјановништво по појтису 1971. и 1991. године у насељима прве гравитационе зоне

Насеља	1971.						1991.					
	Укупно		Активно		Издржавано		Укупно		Активно		Издржавано	
	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
Бегеч	1.452	55,7	857	59,0	595	41,0	366	12,9	238	65,0	128	35,0
Будисава	943	33,4	506	53,7	437	46,3	303	8,2	216	71,3	87	28,7
Буковац	455	22,6	266	58,5	189	41,5	123	4,0	79	64,2	44	35,8
Ветерник	386	6,7	208	53,9	178	46,1	156	1,5	82	52,6	74	47,4
Каћ	2.263	33,8	1.218	53,8	1.045	46,2	798	8,2	408	51,1	390	48,9
Кисач	2.939	52,5	1.918	65,3	1.021	34,7	1.337	22,9	839	62,8	498	37,2
Ковиљ	3.404	64,3	1.501	44,1	1.903	55,9	1.070	20,4	587	54,9	483	45,1
Лединци	327	27,4	159	48,6	168	51,4	64	3,3	38	59,4	26	40,6
Петроварадин	713	6,8	375	52,6	338	47,4	117	1,0	60	51,3	57	48,7
Руменка	812	27,9	376	46,3	436	53,7	298	6,8	171	57,4	127	42,6
Сремска Каменица	603	11,9	348	57,7	255	42,3	132	1,7	68	51,5	64	48,5
Степановићево	863	39,4	391	45,3	472	54,7	185	9,2	113	61,1	72	38,9
Футог	1.945	18,3	919	47,2	1.026	52,8	485	3,0	265	54,6	220	45,4
Ченеј	1.348	73,7	583	43,2	765	56,8	452	28,7	256	56,6	196	43,4

Табела 47б: Укућно, активно и издржавано пољопривредно стјановништво по појтису 1971. и 1991. године у насељима друге гравитационе зоне

Насеља	1971.						1991.					
	Укупно		Активно		Издржавано		Укупно		Активно		Издржавано	
	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
Бачка Паланка	3.152	14,9	1.440	45,7	1.712	54,3	1.317	4,9	471	35,8	846	64,2
Гајдобра	1.172	32,9	440	37,5	732	62,5	453	14,3	327	72,2	126	27,8
Челарево	851	20,9	362	42,5	489	57,5	162	3,2	41	25,3	121	74,7
Бачки Петровац	3.699	47,3	2.118	57,3	1.581	42,7	1.590	22,0	1.093	68,7	497	31,3

Насеља	1971.						1991.					
	Укупно		Активно		Издравано		Укупно		Активно		Издравано	
	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
Гложан	2.057	76,7	1.328	64,6	729	35,4	989	39,7	633	64,0	356	36,0
Кулпин	2.254	68,1	1.346	59,7	908	40,3	810	25,3	474	58,5	336	41,5
Маглић	1.061	47,7	363	34,2	698	65,8	117	4,3	53	45,3	64	54,7
Баноштор	456	62,2	310	68,0	146	32,0	62	10,0	36	58,1	26	41,9
Беочин	427	6,5	202	47,3	225	52,7	69	0,9	33	47,8	36	52,2
Раковац	228	23,6	167	73,2	61	26,8	29	2,1	12	41,4	17	58,6
Сусек	1.215	84,4	752	61,9	463	38,1	382	33,6	189	49,5	193	50,5
Черевих	638	29,8	337	52,8	301	47,2	111	4,4	52	46,8	59	53,2
Бач. Добро Поље	1.461	40,3	503	34,4	958	65,6	268	6,8	167	62,3	101	37,7
Врбас	3.031	13,5	1.256	41,4	1.775	58,6	613	2,4	326	53,2	287	46,8
Змајево	1.888	38,9	759	40,2	1.129	59,8	377	8,3	203	53,8	174	46,2
Равно Село	2.055	53,9	911	44,3	1.144	55,7	385	10,8	200	51,9	185	48,1
Госпођинци	2.031	55,6	1.114	54,8	917	45,2	660	18,6	318	48,2	342	51,8
Ђурђево	3.574	78,9	2.436	68,2	1.138	31,8	1.292	28,6	704	54,5	588	45,5
Жабал	3.458	44,0	1.765	51,0	1.693	49,0	985	11,2	429	43,6	556	56,4
Чуруг	5.498	58,9	2.996	54,5	2.502	45,5	1.604	17,8	783	48,8	821	51,2
Книћанин	1.303	57,9	544	41,7	750	57,6	317	14,2	159	50,2	158	49,8
Бешка	1.565	24,6	674	43,1	891	56,9	353	5,7	186	52,7	167	47,3
Крчедин	1.778	56,7	755	42,5	1.023	57,5	575	20,2	321	55,8	254	44,2
Марадик	1.833	78,0	891	48,6	942	51,4	646	30,5	397	61,5	249	38,5
Чортановци	495	30,0	200	40,4	295	59,6	149	9,4	57	38,3	92	61,7
Врдник	407	10,0	218	53,6	189	46,4	140	4,0	54	38,6	86	61,4
Ириг	2.417	52,0	1.212	50,1	1.205	49,9	701	15,9	381	54,4	320	45,6
Крушедол Село	388	71,6	166	42,8	222	57,2	138	37,1	89	64,5	49	35,5
Крушедол Прњавор	292	60,7	198	67,8	94	32,2	113	49,3	62	54,9	51	45,1
Нерадин	722	93,9	394	54,6	328	45,4	469	75,0	261	55,7	208	44,3

Насеља	1971.						1991.					
	Укупно		Активно		Издравано		Укупно		Активно		Издравано	
	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
Шатринци	520	87,7	329	63,3	191	36,7	183	45,8	105	57,4	78	42,6
Сремски Карловци	1.215	17,3	583	48,0	632	52,0	248	3,3	150	60,5	98	39,5
Надаљ	1.606	74,2	667	41,5	939	58,5	479	24,5	239	49,9	240	50,1
Србобран	7.121	50,2	3.445	48,4	3.676	51,6	1.915	15,0	1.033	53,9	882	46,1
Турија	2.058	63,5	843	41,0	1.215	59,0	707	27,0	405	57,3	302	42,7
Бачки Јарак	394	10,2	145	36,8	249	63,2	88	1,6	66	75,0	22	25,0
Сириг	1.545	70,2	525	34,0	1.020	66,0	341	13,4	192	56,3	149	43,7
Темерин	4.166	30,7	1.911	45,9	2.255	54,1	1.368	8,1	815	59,6	553	40,4
Вилово	902	77,2	568	63,0	334	37,0	372	34,5	174	46,8	198	53,2
Гардиновци	1.204	73,6	711	59,1	493	40,9	496	34,2	269	54,2	227	45,8
Лок	1.161	68,8	533	45,9	628	54,1	437	33,6	307	70,3	130	29,7
Мошорин	2.219	82,4	1.242	56,0	977	44,0	879	34,4	549	62,5	330	37,5
Тител	2.212	37,1	1.040	47,0	1.172	53,0	618	10,3	339	54,9	279	45,1
Шајкаш	1.109	37,1	526	47,4	583	52,6	392	10,2	222	56,6	170	43,4

Табела 47в: Укупно, активно и издржавано пољопривредно стамовништво по појасу 1971. и 1991. године у насељима прве гравијационе зоне

Насеља	1971.						1991.					
	Укупно		Активно		Издравано		Укупно		Активно		Издравано	
	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
Бач	2.393	40,4	983	41,1	1410	58,9	709	11,7	323	45,6	386	54,4
Бођани	1.418	75,5	754	53,2	664	46,8	513	38,8	252	49,1	261	50,9
Плавна	1.405	69,1	738	52,5	667	47,5	485	31,5	252	52,0	233	48,0
Визић	380	90,3	260	68,4	120	31,6	139	35,5	59	42,4	80	57,6
Деспотово	1.773	73,8	850	47,9	923	52,1	847	40,7	454	53,6	393	46,4
Младеново	2.166	52,5	811	37,4	1.355	62,6	289	8,6	126	43,6	163	56,4

Насеља	1971.						1991.					
	Укупно		Активно		Издржавано		Укупно		Активно		Издржавано	
	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
Нештин	806	74,1	322	40,0	484	60,0	293	29,2	129	44,0	164	56,0
Обровац	1.384	43,6	583	42,1	801	57,9	401	12,4	206	51,4	195	48,6
Параге	1.048	80,2	566	54,0	482	46,0	497	43,8	301	60,6	196	39,4
Пивнице	3.937	76,3	2.244	57,0	1.693	43,0	2.306	52,9	1.627	70,6	679	29,4
Силбаш	2.217	70,5	1.156	52,1	1.061	47,9	1.162	41,4	767	66,0	395	34,0
Товаришево	2.022	59,8	1.046	51,7	976	48,3	761	25,0	370	48,6	391	51,4
Бачка Топола	3.840	24,0	2.066	53,8	1.774	46,2	1.404	8,4	809	57,6	595	42,4
Његошево	773	83,7	446	57,7	327	42,3	199	31,3	104	52,3	95	47,7
Луг	717	92,5	407	56,8	310	43,2	311	36,0	195	62,7	116	37,3
Свилош	327	78,0	202	61,8	125	38,2	171	49,3	91	53,2	80	46,8
Бачко Градиште	3.763	62,9	2.398	63,7	1.365	36,3	1.145	20,4	750	65,5	395	34,5
Бачко Петрово Село	5.811	60,2	2.908	50,0	2.903	50,0	2.358	29,6	1.279	54,2	1.079	45,8
Бечеј	7.545	28,2	3.743	49,6	3.802	50,4	2.611	9,8	1.400	53,6	1.211	46,4
Куцура	2.741	58,9	1.394	50,9	1.347	49,1	811	17,2	440	54,3	371	45,7
Савино Село	2.189	54,1	699	31,9	1.490	68,1	271	7,2	142	52,4	129	47,6
Елемир	1.782	35,6	805	45,2	977	54,8	553	11,7	316	57,1	237	42,9
Зрењанин	3.854	6,5	1.761	45,7	2.093	54,3	1.741	2,1	767	44,1	974	55,9
Перлез	2.395	53,7	1.165	48,6	1.230	51,4	724	18,7	524	72,4	200	27,6
Тараш	1.299	80,6	637	49,0	662	51,0	428	36,5	222	51,9	206	48,1
Ипђија	2.463	13,8	941	38,2	1.522	61,8	595	2,6	300	50,4	295	49,6
Љуково	461	47,7	174	37,7	287	62,3	122	9,4	76	62,3	46	37,7
Нови Карловци	2.463	80,5	1.313	53,3	1.150	46,7	1.155	39,2	569	49,3	586	50,7
Нови Сланкамен	3.057	76,3	1.389	45,4	1.668	54,6	1.189	39,9	726	61,1	463	38,9
Стари Сланкамен	323	42,7	147	45,5	176	54,5	92	16,0	50	54,3	42	45,7
Јазак	1.058	71,6	617	58,3	441	41,7	429	37,5	198	46,2	231	53,8
Ривица	598	80,5	241	40,3	357	59,7	311	49,1	146	46,9	165	53,1

Насеља	1971.						1991.					
	Укупно		Активно		Издравано		Укупно		Активно		Издравано	
	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
Кула	3.115	18,1	1.292	41,5	1.823	58,5	781	4,0	393	50,3	388	49,7
Руски Крстур	3.965	66,5	2.639	66,6	1.326	33,4	1.352	24,0	958	70,9	394	29,1
Сивац	5.268	50,3	2.063	39,2	3.205	60,8	1.114	11,7	523	46,9	591	53,1
Црвенка	2.838	28,1	1.058	37,3	1.780	62,7	377	3,6	190	50,4	187	49,6
Ловћенац	1.753	42,1	567	32,3	1.186	67,7	305	7,5	150	49,2	155	50,8
Мали Иђош	3.315	50,2	2.099	63,3	1.216	36,7	940	16,2	518	55,1	422	44,9
Фекетић	2.476	51,4	1.064	43,0	1.412	57,0	503	11,1	250	49,7	253	50,3
Нови Бечеј	5.671	35,3	2.882	50,8	2.789	49,2	1.748	11,3	1.065	60,9	683	39,1
Бачки Грачац	1.264	37,8	494	39,1	770	60,9	238	8,1	169	71,0	69	29,0
Богојево	1.320	45,9	649	49,2	671	50,8	579	25,2	410	70,8	169	29,2
Дероње	2.267	71,9	1.334	58,8	933	41,2	1.145	39,6	535	46,7	610	53,3
Каравуково	2.894	48,8	1.560	53,9	1.334	46,1	303	5,4	131	43,2	172	56,8
Лалић	1.581	74,4	734	46,4	847	53,6	691	40,7	382	55,3	309	44,7
Оџаци	1.224	13,5	578	47,2	646	52,8	294	2,8	147	50,0	147	50,0
Ратково	2.089	44,6	821	39,3	1.268	60,7	619	15,0	310	50,1	309	49,9
Вогањ	1.162	68,7	474	40,8	688	59,2	521	32,0	261	50,1	260	49,9
Добринци	1.436	87,5	664	46,2	772	53,8	784	46,1	432	55,1	352	44,9
Павловци	372	75,5	216	58,1	156	41,9	171	42,3	115	67,3	56	32,7
Путинци	1.184	40,3	501	42,3	683	57,7	392	13,6	185	47,2	207	52,8
Рума	3.544	14,8	1.552	43,8	1.992	56,2	1.173	4,1	472	40,2	701	59,8
Голубинци	3.039	64,1	1.343	44,2	1.696	55,8	1.271	28,3	942	74,1	329	25,9
Стара Пазова	3.312	24,0	1.675	50,6	1.637	49,4	1.046	6,1	517	49,4	529	50,6
Ердевик	2.842	68,0	1.249	43,9	1.593	56,1	805	23,5	442	54,9	363	45,1
Љуба	616	81,4	370	60,1	246	39,9	370	63,2	270	73,0	100	27,0
Шид	2.336	19,8	1.269	54,3	1.067	45,7	820	5,7	414	50,5	406	49,5

У трећој зони је нешто мање пољопривредног становништва у односу на претходну, другу, зону. Овде је већи број градских насеља и већих општинских центара који су утицали на то да је и мањи удео пољопривредног становништва, који је овде чинио 34,4% од укупне популације. Процент пољопривредног становништва је био најнижи у општинским центрима, нешто већи у насељима која су добро саобраћајно повезана са Новим Садом и центрима општина, док су већи удео пољопривредног становништва имала насеља која су удаљенија од главних саобраћајница, као што су Визић, Луг, Његошево, Ривица и друга. Активно пољопривредно становништво је чинило 48,7%. До 1991. године удео укупног пољопривредног становништва у укупној популацији је опао на 10,8%. Као и у претходним зонама у свим насељима је смањен апсолутни број пољопривредног становништва.

На целокупну слику популације и однос пољопривредног и непољопривредног становништва утицало је стање аграра у целој земљи, а посебно у Војводини. Да је током седамдесетих и осамдесетих година више улагано у пољопривреду и да су запослени имали више користи од свог рада на земљи вероватно би и данас био мањи проблем око одсељавања становништва из сеоских насеља или напуштања земље и запошљавање у индустрији или некој другој делатности.

Промене старосне структуре становништва

Први пописи након Другог светског рата су указали на неповољан однос између броја старијих и броја млађих, што је указивало и на проблем старења становништва Војводине. Овакав популациони тренд је настављен и још погоршан од седамдесетих година, смањивањем природног прираштаја и продужавањем људског века, што је условило повећавање броја старијих особа.

У овом одељку ћемо анализирати средњу старост, индекс старења становништва и коефицијент маскулинитета по гравитационим зонама које окружују Нови Сад.

По попису 1971. године средња старост становништва, у насељима прве гравитационе зоне, кретала се од 26,9 година у Ветернику до 37,0 година у Ковиљу. Млађе становништво је било у насељима која су имала мањи проценат пољопривредног становништва, као и она која су имала већи удео досељеног

становништва. Најмлађе становништво имали су Ветерник, Буковац и Танкосићево. У овим насељима вредност количника (индекс старења) из односа становништва старијег од 60 и млађег од 19 година била је мања од 0,30. Низак степен старења (до 0,40) имали су Будисава, Каћ, Сремска Каменица и Футог. Лединци, Степановићево, Петроварадин и Руменка имали су средњи степен (од 0,41 до 0,50) старења. Становништво Ковиља и Ченеја имало је висок степен старења (од 0,51 до 0,60), а веома висок индекс старења (0,61 и више) је био у насељима Бегеч и Кисач.

До пописа 1991. године уследиле су знатне промене у старосној структури становништва ове зоне. Средња старост је повећана у свим насељима. Тако да се кретала између 31,2 године у Ветернику, до 39,6 у Кисачу. Велико повећање средње старости становништва је још један од доказа да ни у насељима која су најближе Новом Саду није било значајнијег обнављања популације. Индекс старења је такође имао промене вредности. Само је у насељу Ветерник смањен индекс старења, са 0,48 на 0,44, док су сва остала насеља имала пораст индекса старења. Највећу вредност је достигао у насељу Кисач - 0,92, што значи да је био најнеповољнији однос старијег и млађега становништва.

Табела 48а: Средња старост и индекс старења у насељима прве гравијационе зоне по пописима 1971, 1991. и 2002. године

Насеља	1971.		1991.		2002.	
	Средња старост	Индекс старења	Средња старост	Индекс старења	Средња старост	Индекс старења
Бегеч	36,4	0,63	37,1	0,68	39,5	0,86
Будисава	31,1	0,33	34,9	0,46	37,9	0,73
Буковац	29,2	0,26	32,1	0,28	36,2	0,59
Ветерник	26,9	0,15	31,2	0,23	35,0	0,52
Каћ	31,7	0,36	34,1	0,44	37,1	0,67
Кисач	37,0	0,67	39,6	0,92	40,2	1,00
Ковиљ	35,7	0,58	37,2	0,71	38,7	0,85
Лединци	33,6	0,48	35,0	0,44	39,9	0,98
Петроварадин	32,5	0,41	35,3	0,51	38,3	0,78
Руменка	32,9	0,41	34,2	0,40	37,0	0,62
Сремска Каменица	32,1	0,39	34,7	0,42	38,3	0,83
Стари Лединци					36,6	0,59
Степановићево	34,0	0,47	38,5	0,86	40,4	1,10
Танкосићево	30,6	0,28				
Футог	31,1	0,33	34,0	0,40	37,4	0,71
Ченеј	36,1	0,56	37,4	0,73	39,4	0,90

Старење становништва, како целе Војводине, тако и новосадског гравитационог подручја, је све интензивније. То потврђују подаци пописа 2002. године. У периоду од 1991. до 2002. године дошло је до већих промена старосне структуре становништва, него у периоду 1971-1991. Средња старост становништва се 2002. године кретала од 35,0 године у Ветернику, до 40,4 године у Степановићеву. Најмањи индекс старења имао је Ветерник (0,52). Али, по тим подацима, сва насеља су припадала групи са старим становништвом. Индекс је у два насеља достигао вредност од 1,0 и више. То је критична вредност јер указује да је у тим изједначен број старог и младог становништва, па чак да има више старог становништва (Степановићево). Да новосадске функције делују као pull фактор потврђују и подаци за другу и трећу зону. Наиме, у првој зони је знатно повољнија старосна структура него остале две зоне, посебно по последњем попису.

У другој гравитационој зони 1971. године средња старост је била нешто већа него у првој зони и кретала се од 29,0 година у Маглићу до 39,1 године у Турији. Индекс старења до 0,4 је имало 14 насеља, а индекс старости од 0,41 до 0,50 и више је имало је 8 насеља од укупно 44 која су анализирана у овој зони. Висок степен старења имало је 8, а врло висок 14 насеља. У наредних 20 година средња старост се повећала и кретала се од 34,1 године у Беочину до чак 48,2 године у Крушедол Прњавору. У свим насељима је повећан индекс старења, а најниже вредности имали су Бачки Јарак (0,43), Беочин (0,44), Раковац (0,45), Врбас (0,48), Бачко Добро Поље (0,50) и Сириг (0,50). Као што видимо и ова насеља су већ имала средњи степен старења. Девет насеља (Бачка Паланка, Челарево, Жабал, Книћанин, Бешка, Чортановци, Шатринци, Темерин и Шајкаш) су имали вредности у границама високог степен старења, док су сва остала насеља била у групи са веома високим степеном старења. Девет насеља је имало индекс већи од један и то: Гложан, Баноштор, Крушедол Село, Крушедол Прњавор, Нерадин, Турија, Гардиновци и Лок. По попису 2002. године најмлађе становништво су имала насеља Вилово и Шајкаш, чија је средња старост износила 36,5 и 36,4 године. Тринаест насеља је имало средњу старост већу од 40 година, а најстарије становништво је и даље било у фрушкогорском насељу Крушедол Прњавор - 46,8 година. Индекс старења је прешао вредности од 0,60, тако да је степен старења у свим насељима веома висок. Од 44 анализирана насеља 17 их је имало вредности индекса преко 1,0. Чак су и центри општина имали индекс старења око 1,0. Негативно популационо кретање у овим насељима није могло зауставити ни избегло становништво које је

деведесетих година досељено у великом броју у ова насеља, посебно у Бачку Паланку и Темерин.

Табела 486: Средња старост и индекс старења у насељима друге гравитационе зоне по појесима 1971, 1991. и 2002. године

Насеља	1971.		1991.		2002.	
	Средња старост	Индекс старења	Средња старост	Индекс старења	Средња старост	Индекс старења
Бачка Паланка	31,8	0,33	35,7	0,51	38,9	0,86
Гајдобра	33,0	0,40	38,8	0,83	42,2	1,31
Челарево	31,3	0,31	35,9	0,54	39,7	0,99
Бачки Петровац	37,3	0,73	39,5	0,92	40,6	1,01
Гложан	37,6	0,69	40,7	1,05	40,8	1,10
Кулпин	36,2	0,63	38,8	0,86	39,8	0,91
Маглић	29,0	0,14	35,9	0,60	39,8	0,93
Баноштор	34,6	0,59	41,9	1,34	43,4	1,82
Беочин	30,2	0,27	34,1	0,44	37,1	0,69
Раковац	31,8	0,34	34,7	0,45	38,7	0,78
Сусек	35,0	0,60	39,2	0,88	40,1	1,04
Черевих	34,2	0,50	36,3	0,61	38,9	0,89
Бачко Добро Поље	30,9	0,29	34,5	0,50	37,6	0,73
Врбас	31,2	0,31	35,2	0,48	38,0	0,78
Змајево	33,0	0,42	36,7	0,64	39,1	0,93
Равно Село	34,2	0,46	37,4	0,78	39,6	0,93
Госпођинци	35,3	0,57	37,0	0,68	38,5	0,83
Ђурђево	36,9	0,63	37,5	0,78	37,0	0,69
Жабалъ	32,2	0,38	35,0	0,52	37,6	0,73
Чуруг	33,8	0,46	37,3	0,71	38,5	0,85
Книћанин	28,5	0,19	35,7	0,51	39,1	0,89
Бешка	29,7	0,24	35,1	0,54	38,7	0,87
Крчедин	33,5	0,42	38,9	0,89	40,9	1,14
Марадик	35,6	0,53	38,1	0,79	38,9	0,88
Чортановци	31,0	0,33	35,2	0,53	41,5	1,29
Врдник	35,9	0,59	38,7	0,87	41,8	1,15
Ириг	35,4	0,56	37,6	0,73	39,8	0,95
Крушедол Село	36,8	0,65	42,4	1,33	43,6	1,43
Крушедол Прњавор	35,0	0,49	48,2	2,76	46,8	2,14
Нерадин	38,9	0,85	40,3	1,03	42,3	1,38
Шатринци	35,1	0,46	35,7	0,59	37,4	0,64
Надаљ	37,5	0,69	39,7	0,98	39,9	0,93
Србобран	36,2	0,64	38,4	0,81	39,1	0,86
Турија	39,1	0,90	41,0	1,18	41,4	1,11
Сремски Карловци	35,2	0,58	37,1	0,66	39,7	0,95
Бачки Јарак	29,1	0,23	34,6	0,43	38,5	0,83

Насеља	1971.		1991.		2002.	
	Средња старост	Индекс старења	Средња старост	Индекс старења	Средња старост	Индекс старења
Сириг	30,7	0,24	34,8	0,50	37,4	0,71
Темерин	35,6	0,60	35,9	0,57	38,1	0,75
Вилово	35,5	0,59	37,5	0,76	36,4	0,69
Гардиновци	35,8	0,62	40,3	1,01	41,1	1,21
Лок	37,0	0,67	41,6	1,20	42,3	1,29
Мошорин	36,4	0,62	37,7	0,80	37,5	0,76
Тител	34,5	0,53	37,6	0,68	40,0	0,97
Шајкаш	33,3	0,44	35,4	0,57	36,5	0,64

Становништво анализираним насељема треће гравитационе зоне 1971. године било је старије него у претходне две зоне. Средња старост се кретала од 28,6 година у беоцинском насељу Луг до 39,4 године у општинском центру Мали Иђош. Седамнаест насеља је имало низак степен старења (индекс старења до 0,40). Средњи степен је имало 8, а висок степен старења 10 насеља. Преостали 22 насеља имала су веома висок степен старења, а међу њима су били и центри општина (Бачка Топола, Бечеј, Нови Бечеј и Стара Пазова). Године 1991. средња старост се у овој зони кретала од 32,7 година у Лугу до 42,7 година у инђијском селу Стари Сланкамен, а 16 насеља је имало средњу старост већу од 40 година. Индекс старења је био најнижи у насељу Луг (0,40). У десет насеља је имао вредности од 0,51 до 0,60, док је прешао критичне вредности у свим осталим насељима, а преко један је био у 14 насеља. До 2002. године старосна структура је било још лошија, на шта указује и средња старост која се кретала од 35,5 у Лугу до 43,9 година у оџачком насељу Бачки Грачац. Само је насеље Луг имало индекс старења 0,56, што је овом насељу давало карактеристике насеља високог степена старења. Сва остала насеља су имала веома висок степен старења, чак у 30 насеља индекс старења је био 1,0 или већи.

Табела 48в: Средња старост и индекс старења у насељима треће гравитационе зоне по општинама 1971, 1991. и 2002. године

Насеља	1971.		1991.		2002.	
	Средња старост	Индекс старења	Средња старост	Индекс старења	Средња старост	Индекс старења
Бач	33,4	0,40	37,0	0,68	39,9	0,98
Бођани	33,6	0,39	40,0	0,99	39,9	1,05
Плавна	36,9	0,63	41,3	1,18	42,0	1,26
Визић	33,4	0,44	38,2	0,67	43,8	1,60
Деспотово	36,8	0,64	39,8	0,93	40,2	1,00
Младеново	33,1	0,35	38,6	0,83	41,3	1,13

Насеља	1971.		1991.		2002.	
	Средња старост	Индекс старења	Средња старост	Индекс старења	Средња старост	Индекс старења
Нештин	36,4	0,67	38,4	0,81	42,7	1,38
Обровац	33,7	0,42	37,3	0,71	40,3	1,08
Параге	36,5	0,66	38,5	0,78	39,2	0,96
Пивнице	38,3	0,80	41,6	1,21	42,2	1,26
Силбаш	37,7	0,74	39,8	0,95	40,3	1,03
Товаришево	36,4	0,61	39,4	0,92	40,5	1,07
Бачка Топола	38,0	0,84	38,1	0,77	40,0	0,94
Његошево	35,9	0,54	41,0	1,13	43,0	1,38
Луг	28,6	0,28	32,7	0,40	35,5	0,56
Свилош	33,8	0,48	41,5	1,12	39,2	0,95
Бачко Градиште	38,4	0,83	38,8	0,87	38,9	0,83
Бачко Петрово Село	37,9	0,78	39,7	0,95	40,3	1,02
Бечеј	36,2	0,65	38,0	0,76	39,4	0,89
Куцура	34,5	0,51	36,8	0,68	38,1	0,79
Савино Село	29,9	0,24	34,6	0,54	37,2	0,69
Елемир	34,8	0,52	38,0	0,77	40,0	0,98
Зрењанин	33,8	0,44	37,2	0,64	39,8	0,95
Перлез	36,4	0,62	39,7	0,94	41,1	1,14
Тараш	36,9	0,67	41,0	1,05	39,7	0,97
Ипђија	30,9	0,28	35,5	0,52	38,9	0,88
Љуково	30,0	0,25	34,9	0,52	38,1	0,82
Нови Карловци	35,4	0,52	38,1	0,81	40,3	0,98
Нови Сланкамен	36,3	0,60	40,2	1,07	42,6	1,30
Стари Сланкамен	37,2	0,76	42,7	1,34	42,3	1,28
Јазак	36,2	0,62	41,2	1,17	43,2	1,42
Ривица	36,4	0,56	40,3	1,04	42,8	1,40
Кула	32,0	0,38	36,2	0,56	39,3	0,93
Руски Крстур	37,2	0,69	40,4	1,08	41,1	1,10
Сивац	34,6	0,51	37,5	0,75	39,1	0,89
Црвенка	30,2	0,25	35,8	0,55	39,0	0,90
Ловћенац	31,1	0,30	34,9	0,55	38,1	0,80
Мали Иђош	39,4	0,92	39,9	0,95	39,6	0,93
Фекетић	37,0	0,68	37,4	0,76	39,1	0,84
Нови Бечеј	36,2	0,62	38,0	0,77	39,8	0,93
Бачки Грачац	35,5	0,53	40,6	1,03	43,9	1,52
Богојево	37,5	0,73	41,0	1,10	41,3	1,10
Дероње	34,9	0,49	39,2	0,91	39,6	0,97
Каравуково	30,6	0,26	37,1	0,68	40,7	1,06
Лалић	39,1	0,86	41,6	1,27	41,4	1,13
Оџаци	30,9	0,22	36,4	0,60	39,7	0,95
Ратково	32,1	0,33	38,6	0,80	40,2	1,05
Вогањ	32,8	0,40	38,0	0,79	40,4	1,03
Добринци	35,5	0,56	37,7	0,84	40,9	1,08

Насеља	1971.		1991.		2002.	
	Средња старост	Индекс старења	Средња старост	Индекс старења	Средња старост	Индекс старења
Павловци	36,5	0,65	42,0	1,28	41,6	1,60
Путинци	33,3	0,40	38,2	0,77	40,5	1,05
Рума	32,4	0,36	36,4	0,59	39,1	0,88
Голубинци	36,2	0,59	38,1	0,80	40,2	1,01
Стара Пазова	34,0	0,47	36,1	0,60	38,7	0,83
Ердевик	34,2	0,47	39,4	0,93	41,8	1,28
Љуба	34,6	0,43	41,7	1,21	42,6	1,30
Шид	32,0	0,35	35,1	0,51	37,8	0,74

Нови Сад је утицао на нешто повољнију старосну структуру становништва у првој гравитационој сфери, док је са удаљавањем од овог регионалног центра дошло до формирања лошије старосне структуре становништва. Главни разлози су одсељавање становништва и све нижи природни прираштај, који је давно испод границе просте репродукције у већини насеља треће гравитационе сфере. У другој и трећој гравитационој сфери и центри општина имају све лошију старосну структуру. Она је једино нешто повољнија у оним насељима која су у већој функционалној зависности од Новог Сада него од центара општина којима припадају. То су углавном насеља темеринске, тителске и беочинске општине.

Промене броја и структуре домаћинства

Наведене промене које су се дешавале после Другог светског рата, а посебно од седамдесетих година па надаље одразиле су се и на промене у броју домаћинства, као и на промене броја пољопривредних домаћинства. Да би смо утврдили ове промене извршићемо анализу података о броју домаћинства пописа 1971, 1981. и 1991, а потом ћемо анализирати домаћинства по извору прихода по пописима 1971. и 1991. године.

Између пописа 1971. и 1981. године највеће повећање броја домаћинства је било у насељима Ветерник (за 1.240) и Футог (за 1.375), што смо могли и претпоставити јер је и највише досељених и највећи раст броја становника био у овим насељима током седамдесетих година. Поред ова два насеља велики раст броја домаћинства је био и у насељима Сремска Каменица (за 789) и Каћ (за 537). Најмање досељавање и природно обнављање становништва забележено је у Бегечу,

Ченеју и Степановићеву, те је у тим насељима и најмањи број нових домаћинстава. Међутим, повећање броја домаћинстава настало је и због деобе породица. Некадашња домаћинства су била пољопривредна и вишечлана, јер је и начин обраде земље био без великог дела савремене пољопривредне опреме и захтевао је доста радне снаге. Временом се становништво све мање бавило пољопривредом. Поред тога, и непољопривредна домаћинства су се цепала због савременијих услова живљења, жеље за самосталношћу. Запослени у градовима доносили су градски начин живота те су се млади све чешће одвајали од родитеља и започињали нови живот. Међутим, све мањи број становника у селу који су се бавили пољопривредом, одсељавање становништва у град, посебно у Нови Сад, допринело је гашењу многих пољопривредних домаћинстава. Тако је у периоду од 1981. и 1991. године смањен број домаћинстава у Ченеју (за 54) и Ковиљу (за 26). Поред тога, све мање могућности за запошљавање, мањи природни прираштај у Новом Саду и околини довели су до знатно мањег повећања броја домаћинстава у овом периоду у односу на претходни. Смањен је интензитет усељавања и градње у Ветернику те је између ова два пописа број домаћинстава порастао за само 118. У Каћу је било 472 нова домаћинства, а у Футогу 377. Најмање повећање броја домаћинстава је и даље у Степановићеву. Насеље Кисач је, такође, имало мало увећање броја домаћинстава иако му је припојено Танкосићево. Током деведесетих година поново је дошло до повећања броја домаћинстава у Ветернику, Футогу и Каћу. Тачних података пописа за ова насеља немамо, међутим, о повећању броја домаћинстава потврђује слика са терена, где се може уочити велики број новоизграђених стамбених објеката за једнопородично становање. Изграђени су потпуно нови делови насеља. Тако је избегло становништво у Каћу изградило потпуно нови део, назван Петровданско насеље.

Табела 49а: Број домаћинстава у насељима прве гравијационе зоне по пописима 1971, 1981. и 1991. године

Насеља	1971.	1981.	1991.
Бегеч	789	871	908
Будисава	816	1.097	1.156
Буковац	587	825	939
Ветерник	1.588	2.828	2.946
Каћ	1.872	2.409	2.881
Кисач	1.853	2.003	2.025
Ковиљ	1.508	1.632	1.606

Насеља	1971.	1981.	1991.
Лединци	367	595	644
Петроварадин	3.546	3.711	3.901
Руменка	913	1.154	1.357
Срем. Каменица	1.687	2.476	2.686
Степановићево	619	622	628
Футог	3.076	4.451	4.828
Ченеј	572	586	532

Извор: Савезни завод за статистику, Попис становника 1991. године, Упоредни преглед броја становника и домаћинства 1948, 1953, 1961, 1971, 1981. и 1991, и станова 1971, 1981. и 1991. Београд, 1995.

У насељима друге гравитационе зоне у периоду од 1971. до 1981. године значајније је повећан број домаћинства само у градским насељима или у оним насељима која су везана за функције Новог Сада те је долазило до досељавања радника који су у тим насељима становали, а у граду радили. Таква је ситуација у Челареву, Жабљу, Бешкој, Сремским Карловцима, Бачком Јарку, Темерину и Шајкашу. Поред ових насеља, увећан је број домаћинства и у три општинска центра (Бачка Паланка, Беочин, Врбас). У тринаест насеља друге гравитационе зоне смањен је број домаћинства. То су насеља сеоског типа, са већинским пољопривредним становништвом, чије становништво има велику средњу старост и која су саобраћајно лошије везана за Нови Сад и центре општина. У наредном периоду, 1981-1991, у већини насеља број домаћинства је или опао или је имао знатно мање повећање него у претходном периоду. Број домаћинства је опао чак у 22 насеља. Већи број нових домаћинства у односу на претходни период добили су само у Темерин, Сириг, Книћанин и Кулпин. Ова насеља су или у функционалној зависности од Новог Сада или су на добром положају, као што је Книћанин који је у функционалној зависности и од Зрењанина и Новог Сада.

Табела 49б: Број домаћинства у насељима друге гравитационе зоне по општинама 1971, 1981. и 1991. године

Насеља	1971.	1981.	1991.
Бачка Паланка	6.540	8.137	8.738
Гајдобра	908	930	950
Челарево	1.161	1.460	1.597
Бачки Петровац	2.642	2.806	2.646
Гложан	882	913	916
Кулпин	1.012	1.068	1.156
Маглић	588	757	875
Банаштор	233	215	223

Насеља	1971.	1981.	1991.
Беоцин	1.985	2.356	2.583
Раковац	314	376	488
Сусек	445	404	401
Черевих	660	817	856
Бачко Добро Поље	935	1.008	1.109
Врбас	6.691	7.612	8.087
Змајево	1.423	1.459	1.423
Равно Село	1.098	1.088	1.080
Госпођинци	1.153	1.218	1.165
Ђурђево	1.512	1.584	1.530
Жабалъ	2.291	2.646	2.772
Чуруг	2.768	2.915	2.785
Книћанин	546	615	718
Бешка	1.687	1.904	1.866
Крчедин	897	898	957
Марадик	743	751	718
Чортановци	475	529	475
Врдник	1.307	1.332	1.307
Ириг	1.510	1.528	1.510
Крушедол Село	133	103	92
Крушедол Прњавор	162	148	146
Нерадин	224	207	190
Шатринци	134	130	136
Надаљ	729	722	727
Србобран	4.992	4.942	4.732
Турија	1.127	1.068	981
Сремски Карловци	2.340	2.644	2.558
Бачки Јарак	1.057	1.550	1.618
Сириг	626	643	786
Темерин	4.671	5.134	5.766
Вилово	326	336	320
Гардиновци	483	479	470
Лок	520	519	473
Мошорин	789	779	803
Тител	1.933	2.027	2.015
Шајкаш	796	999	1.097

Извор: Исто

У насељима треће гравитационе зоне у првом посматраном периоду значајније је повећан број домаћинстава само у општинским и градским центрима, док остала насеља која су у лошијој саобраћајној вези са општинским центрима су имала изузетно мали пораст броја домаћинстава или им је број смањен. У наредном периоду ситуација је била још лошија, јер су и градски и општински центри имали

изузетно мало повећање броја домаћинстава или чак смањење (Бачка Топола и Бечеј). Једино је Инђија и даље имала значајније повећање броја домаћинстава. Због повољног положаја, између Београда и Новог Сада, ово насеље је интересантно многим досељеницима, те је у њему забележена и интензивна градња чак и током деведесетих година. Поред тога, само насеље је познато по великом броју приватних производних и услужних предузећа која запошљавају радну снагу. Један део радне снаге Инђије гравитира ка Новом Саду, међутим, њен већи број радника је оријентисан ка Београду.

Табела 49в: Број домаћинстава у насељима њређе гравитационе зоне
по пописима 1971, 1981. и 1991. године

Насеља	1971.	1971.	1991.
Бач	1.769	1.977	2.068
Бојани	576	542	495
Плавна	702	662	621
Визић	132	131	120
Деспотово	744	697	669
Младеново	828	1.019	1.108
Нештин	339	352	345
Обровац	859	921	1.047
Параге	414	394	374
Пивнице	1.701	1.792	1.751
Силбаш	994	990	975
Товаришево	1.001	1.062	1.057
Бачка Топола	6.013	6.393	6.308
Његошево	287	227	215
Луг	188	219	245
Свилош	122	115	116
Бачко Градиште	2.123	2.182	2.106
Бачко Петрово Село	3.453	3.479	3.138
Бечеј	9.342	9.962	9.735
Куцура	1.513	1.510	1.581
Савино Село	1.067	1.061	1.123
Елемир	1.457	1.558	1.558
Зрењанин	23.809	28.529	28.608
Перлез	1.367	1.399	1.311
Тараш	458	432	403
Инђија	5.097	6.698	7.137
Љуково	254	315	370
Нови Карловци	856	901	867
Нови Сланкамен	1.049	1.078	1.043
Стари Сланкамен	282	247	217

Насеља	1971.	1971.	1991.
Јазак	422	418	391
Ривица	211	225	216
Кула	5.529	6.175	6.470
Руски Крстур	2.112	2.177	2.167
Сивац	3.228	3.263	3.138
Црвенка	2.853	3.143	3.259
Ловћенац	1.075	1.108	1.176
Мали Иђош	2.430	2.375	2.280
Фекетић	1.627	1.624	1.600
Нови Бечеј	5.257	5.505	5.409
Бачки Грачац	930	909	955
Богојево	1.059	968	915
Дероње	942	929	991
Каравуково	1.512	1.576	1.787
Лалић	727	705	640
Оџаци	2.757	3.299	3.623
Ратково	1.312	1.346	1.349
Вогањ	446	479	465
Добринци	454	496	512
Павловци	148	151	141
Путинци	845	923	899
Рума	7.381	9.152	9.320
Голубинци	1.398	1.381	1.372
Стара Пазова	4.160	5.138	5.448
Ердевик	1.319	1.306	1.236
Љуба	229	216	212
Шид	3.759	4.590	4.878

Извор: Исто.

На опадање броја домаћинстава, поред смањеног природног прираштаја и мањег броја имиграната, посебно у сеоским насељима, утицала је и тешка економска ситуација. Наиме, изван број људи одлучује се на заједнички живот са родитељима и после венчања, тако да претпостављамо да ће попис 2002. приказати и повећање броја вишечланих домаћинстава. Повећаће се и број једночланих и двошчланих домаћинстава у сеоским насељима услед исељавања младих.

Према томе, Нови Сад је највише утицао на промену броја домаћинстава у првој гравитационој зони и у неким насељима друге гравитационе зоне. То су углавном насеља која су везана градским саобраћајем са Новим Садом или имају добре међуградске везе. У осталим насељима Нови Сад је у мањој мери вршио утицај на промене броја домаћинстава.

Велике промене у периоду од Другог светског рата до данас настале су и у структури домаћинства према извору прихода. Ове промене ће бити анализирани за период од 1971. до 1991. године. Најчешће промене извора прихода домаћинства су настајале променом занимања код сеоског становништва. С обзиром на економске, културне и популационе токове у периоду од седамдесетих година за очекивати је да је дошло до смањења броја пољопривредних и мешовитих, а до повећања непољопривредних домаћинства.

У првој гравитационој зони 1971. године пољопривредних домаћинства је било 23,2%, мешовитих 11,2%, а непољопривредних 65,6%. Највише пољопривредних домаћинства су имали Ченеј и Ковиљ, док је у осталим насељима било знатно мање домаћинства којима је главни извор прихода био од пољопривреде. Према досадашњим анализама можемо очекивати да је најмање пољопривредних домаћинства било у Петроварадину и Ветернику. До 1991. године удео пољопривредних домаћинства је опао на само 5,8%, а мешовитих на 4,1%, док је удео непољопривредних био знатно већи и износио је 88,2%. И даље је највише домаћинства од пољопривреде живело у Ченеју, али сада само 28,6%. У Ветернику и Петроварадину било је мање од један проценат пољопривредних домаћинства.

Структура домаћинства према извору прихода је мало другачија у другој гравитационој зони у односу на прву. По попису 1971. године био је већи проценат пољопривредних домаћинства (31,6%), мањи процентуални удео непољопривредних домаћинства (56,8%), док је удео мешовитих домаћинства био готово једнак као и у првој зони (11,6%). До 1991. године је опао удео пољопривредних домаћинства на 9,3%, мешовитих на 5,5%, а непољопривредних је порастао на 83,4%. Нови Сад има велики утицај на насеља Шајкаш, Тител, насеља темеринске општине, Чортановци, Бешка, Жабал, Маглић, што потврђује и мали проценат пољопривредних домаћинства. Насеље Беочин има мали проценат пољопривредних домаћинства, на шта утиче поред Новог Сада, и његова специјализација као индустријско насеље, а за насеље Врдник је карактеристична функција бањског места. Осим тога, на ближа насеља утичу и јачи општински центри, као што су Бачка Паланка и Врбас, тако да је и у општинском центру, а и у околним насељима мање пољопривредних домаћинства.

Слична ситуација је и у трећој гравитационој сфери. Пољопривредних домаћинства је било 27,5%, мешовитих 10,4%, а непољопривредних 62,1%. До 1991. године проценат пољопривредних домаћинства је опао на 8,7%, мешовитих на 5,0%, а непољопривредних порастао на 84,4%.

Табела 50а: Структура домаћинства према извору прихода по појесима 1971. и 1991. године у насељима прве гравијационе зоне

Насеља	1971.								1991.							
	Укупно	Пољопривредна		Мешовита		Непољопривредна		Укупно	Пољопривредна		Непољопривредна		Мешовита		Без прихода	
		Број	%	Број	%	Број	%		Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
Бегеч	789	335	42,5	163	20,7	291	36,9	908	87	9,6	710	78,2	80	8,8	31	3,4
Будисава	815	237	29,1	142	17,4	436	53,5	1.156	99	8,6	966	83,6	67	5,8	24	2,1
Буковац	587	111	18,9	81	13,8	395	67,3	939	30	3,2	860	91,6	37	3,9	12	1,3
Ветерник	1.588	101	6,4	67	4,2	1.420	89,4	2.946	26	0,9	2.855	96,9	33	1,1	32	1,1
Каћ	1.871	523	28,0	294	15,7	1.054	56,3	2.881	203	7,0	2.478	86,0	141	4,9	59	2,0
Кисач	1.739	703	40,4	387	22,3	649	37,3	2.025	421	20,8	1.331	65,7	223	11,0	50	2,5
Ковиљ	1.504	814	54,1	238	15,8	452	30,1	1.606	261	16,3	1.132	70,5	178	11,1	35	2,2
Лединци	367	90	24,5	39	10,6	238	64,9	644	16	2,5	601	93,3	18	2,8	9	1,4
Петроварадин	3.545	191	5,4	151	4,3	3.203	90,4	3.901	28	0,7	3.789	97,1	26	0,7	58	1,5
Руменка	913	232	25,4	94	10,3	587	64,3	1.357	83	6,1	1.195	88,1	57	4,2	22	1,6
Ср. Каменица	1.687	189	11,2	112	6,6	1.386	82,2	2.686	26	1,0	2.574	95,8	33	1,2	53	2,0
Степановићево	619	181	29,2	100	16,2	338	54,6	628	54	8,6	522	83,1	39	6,2	13	2,1
Танкосићево	114	37	32,5	19	16,7	58	50,9									
Футог	3.074	460	15,0	275	8,9	2.339	76,1	4.828	87	1,8	4.537	94,0	113	2,3	91	1,9
Ченеј	572	393	68,7	44	7,7	135	23,6	532	152	28,6	303	57,0	69	13,0	8	1,5

Извор: Савезни завод за статистику, Попис становништва и станова 1971. године. Домаћинства према величиниседа и изворима прихода, књига XII, Београд, 1974; Савезни завод за статистику, Попис становништва, домаћинства и станова 1991. године, електронско издање пописа, Београд.

Табела 506: Структура домаћинстава према извору прихода по појесима 1971. и 1991. године
у насељима друге гравијационе зоне

Насеља	1971.							1991.								
	Укупно	Пољопривредна		Мешовита		Непољопривредна		Укупно	Пољопривредна		Непољопривредна		Мешовита		Без прихода	
		Број	%	Број	%	Број	%		Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
Бачка Паланка	6.537	693	10,6	504	7,7	5340	81,7	8.738	183	2,1	8.241	94,3	216	2,5	98	1,1
Гајдобра	908	176	19,4	190	20,9	542	59,7	950	49	5,2	669	70,4	226	23,8	6	0,6
Челарево	1.160	128	11,0	184	15,9	848	73,1	1.597	7	0,4	1.546	96,8	30	1,9	14	0,9
Бачки Петровац	2.641	1.120	42,4	348	13,2	1.173	44,4	2.646	543	20,5	1.780	67,3	239	9,0	84	3,2
Гложан	882	576	65,3	128	14,5	178	20,2	916	332	36,2	423	46,2	133	14,5	28	3,1
Кулпин	1.012	573	56,6	195	19,3	244	24,1	1.156	270	23,4	730	63,1	115	9,9	41	3,5
Маглић	588	212	36,1	111	18,9	265	45,1	875	12	1,4	816	93,3	30	3,4	17	1,9
Баноштор	233	107	45,9	56	24,0	70	30,0	223	15	6,7	191	85,7	15	6,7	2	0,9
Беочин	1.985	103	5,2	60	3,0	1.822	91,8	2.583	10	0,4	2.524	97,7	12	0,5	37	1,4
Раковац	314	50	15,9	62	19,7	202	64,3	488	9	1,8	465	95,3	3	0,6	11	2,3
Сусек	445	322	72,4	58	13,0	65	14,6	401	100	24,9	233	58,1	58	14,5	10	2,5
Черевих	660	155	23,5	81	12,3	424	64,2	856	21	2,5	788	92,1	22	2,6	25	2,9
Бач. Добро Поље	935	268	28,7	171	18,3	496	53,0	1.109	42	3,8	952	85,8	110	9,9	5	0,5
Врбас	6.691	635	9,5	493	7,4	5.563	83,1	8.087	113	1,4	7.740	95,7	161	2,0	73	0,9
Змајево	1.423	462	32,5	185	13,0	776	54,5	1.423	90	6,3	1.233	86,6	82	5,8	18	1,3
Равно Село	1.097	490	44,7	174	15,9	433	39,5	1.080	90	8,3	883	81,8	81	7,5	26	2,4
Госпођинци	1.153	537	46,6	177	15,4	439	38,1	1.165	189	16,2	880	75,5	77	6,6	19	1,6
Ђурђево	1.512	1.060	70,1	223	14,7	229	15,1	1.530	411	26,9	932	60,9	150	9,8	37	2,4
Жабалъ	2.291	799	34,9	383	16,7	1.109	48,4	2.772	211	7,6	2.386	86,1	130	4,7	45	1,6
Чуруг	2.767	1.326	47,9	501	18,1	940	34,0	2.785	434	15,6	2.068	74,3	226	8,1	57	2,0
Книћанин	544	261	48,0	84	15,4	199	36,6	718	85	11,8	563	78,4	57	7,9	13	1,8
Бешка	1.686	321	19,0	221	13,1	1.144	67,9	1.866	75	4,0	1.683	90,2	79	4,2	29	1,6
Крједин	897	430	47,9	112	12,5	355	39,6	957	170	17,8	669	69,9	97	10,1	21	2,2

Насеља	1971.							1991.								
	Укупно	Пољопривредна		Мешовита		Непољопривредна		Укупно	Пољопривредна		Непољопривредна		Мешовита		Без прихода	
		Број	%	Број	%	Број	%		Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
Марадик	743	512	68,9	90	12,1	141	19,0	718	201	28,0	435	60,6	73	10,2	9	1,3
Чортановци	475	87	18,3	83	17,5	305	64,2	475	25	5,3	416	87,6	23	4,8	11	2,3
Врдник	1.305	108	8,3	50	3,8	1.147	87,9	1.297	31	2,4	1.220	94,1	23	1,8	23	1,8
Ириг	1.509	583	38,6	220	14,6	706	46,8	1.510	185	12,3	1.167	77,3	119	7,9	39	2,6
Крушедол Село	174	100	57,5	23	13,2	51	29,3	146	46	31,5	80	54,8	15	10,3	5	3,4
Крушедол Прњавор	131	78	59,5	15	11,5	38	29,0	92	38	41,3	41	44,6	12	13,0	1	1,1
Нерадин	224	196	87,5	13	5,8	15	6,7	190	121	63,7	33	17,4	28	14,7	8	4,2
Шатринци	172	125	72,7	21	12,2	26	15,1	136	61	44,9	56	41,2	15	11,0	4	2,9
Надаљ	2.340	335	14,3	170	7,3	1.835	78,4	2.558	55	2,2	2.399	93,8	60	2,3	44	1,7
Србобран	729	467	64,1	68	9,3	194	26,6	727	171	23,5	486	66,9	40	5,5	30	4,1
Турија	4.992	2.103	42,1	565	11,3	2.324	46,6	4.732	613	13,0	3.706	78,3	280	5,9	133	2,8
Сремски Карловци	1.127	599	53,1	140	12,4	388	34,4	981	249	25,4	612	62,4	81	8,3	39	4,0
Бачки Јарак	1.057	79	7,5	62	5,9	916	86,7	1.618	9	0,6	1.552	95,9	48	3,0	9	0,6
Сириг	626	357	57,0	96	15,3	173	27,6	786	77	9,8	605	77,0	98	12,5	6	0,8
Темерин	4.671	1.353	29,0	410	8,8	2.908	62,3	5.766	492	8,5	4.978	86,3	219	3,8	77	1,3
Вилово	325	220	67,7	43	13,2	62	19,1	320	94	29,4	171	53,4	52	16,3	3	0,9
Гардиновци	483	304	62,9	73	15,1	106	21,9	470	144	30,6	246	52,3	64	13,6	16	3,4
Лок	520	298	57,3	74	14,2	148	28,5	473	135	28,5	263	55,6	67	14,2	8	1,7
Мошорин	788	574	72,8	82	10,4	132	16,8	803	242	30,1	430	53,5	113	14,1	18	2,2
Тител	1.933	529	27,4	230	11,9	1.174	60,7	2.015	166	8,2	1.727	85,7	91	4,5	31	1,5
Шајкаш	796	228	28,6	135	17,0	433	54,4	1097	85	7,7	910	83,0	87	7,9	15	1,4

Извор: Исто

Табела 50в: Структура домаћинстава према извору прихода према појесима 1971. и 1991. године у насељима шреће гравитационе зоне

Насеља	1971.							1991.								
	Укупно	Пољопривредна		Мешовита		Непољопривредна		Укупно	Пољопривредна		Непољопривредна		Мешовита		Без прихода	
		Број	%	Број	%	Број	%		Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
Бач	1768	559	31,6	246	13,9	963	54,5	2068	150	7,3	1723	83,3	128	6,2	67	3,2
Бођани	575	389	67,7	85	14,8	101	17,6	495	169	34,1	266	53,7	48	9,7	12	2,4
Плавна	702	445	63,4	71	10,1	186	26,5	621	187	30,1	377	60,7	34	5,5	23	3,7
Визић	132	104	78,8	13	9,8	15	11,4	120	37	30,8	62	51,7	19	15,8	2	1,7
Деспотово	744	467	62,8	93	12,5	184	24,7	669	227	33,9	329	49,2	85	12,7	28	4,2
Младеново	1114	410	36,8	249	22,4	455	40,8	1108	44	4,0	980	88,4	72	6,5	12	1,1
Нештин	339	201	59,3	46	13,6	92	27,1	345	76	22,0	220	63,8	34	9,9	15	4,3
Обровац	859	297	34,6	147	17,1	415	48,3	1047	101	9,6	850	81,2	69	6,6	27	2,6
Параге	414	302	72,9	46	11,1	66	15,9	374	131	35,0	167	44,7	65	17,4	11	2,9
Пивнице	1701	1139	67,0	227	13,3	335	19,7	1751	868	49,6	616	35,2	213	12,2	54	3,1
Силбаш	994	604	60,8	151	15,2	239	24,0	975	323	33,1	439	45,0	188	19,3	25	2,6
Товаришево	1001	488	48,8	208	20,8	305	30,5	1057	226	21,4	693	65,6	91	8,6	47	4,4
Бачка Топола	5995	1251	20,9	441	7,4	4303	71,8	6308	400	6,3	5575	88,4	276	4,4	57	0,9
Његошево	287	216	75,3	36	12,5	35	12,2	215	49	22,8	125	58,1	37	17,2	4	1,9
Луг	188	158	84,0	15	8,0	15	8,0	245	81	33,1	103	42,0	48	19,6	13	5,3
Свилош	122	80	65,6	15	12,3	27	22,1	116	43	37,1	46	39,7	25	21,6	2	1,7
Бач. Градиште	2123	1127	53,1	323	15,2	673	31,7	2106	360	17,1	1483	70,4	203	9,6	60	2,8
Бачко Петрово Село	3452	1808	52,4	340	9,8	1304	37,8	3138	895	28,5	1904	60,7	217	6,9	122	3,9
Бечеј	9342	2134	22,8	914	9,8	6294	67,4	9735	731	7,5	8368	86,0	474	4,9	162	1,7
Куцура	1512	763	50,5	243	16,1	506	33,5	1581	269	17,0	1163	73,6	130	8,2	19	1,2
Савино Село	1067	443	41,5	179	16,8	445	41,7	1123	48	4,3	968	86,2	78	6,9	29	2,6
Елемир	1457	410	28,1	202	13,9	845	58,0	1558	178	11,4	1281	82,2	73	4,7	26	1,7
Зрењанин	20085	937	4,7	635	3,2	18513	92,2	28608	351	1,2	27472	96,0	293	1,0	492	1,7

Насеља	1971.							1991.								
	Укупно	Пољопривредна		Мешовита		Непољопривредна		Укупно	Пољопривредна		Непољопривредна		Мешовита		Без прихода	
		Број	%	Број	%	Број	%		Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
Перлез	1366	555	40,6	229	16,8	582	42,6	1311	187	14,3	930	70,9	155	11,8	39	3,0
Тараш	458	312	68,1	51	11,1	95	20,7	403	109	27,0	225	55,8	57	14,1	12	3,0
Ииђија	5097	442	8,7	411	8,1	4244	83,3	7137	78	1,1	6772	94,9	196	2,7	91	1,3
Љуково	254	92	36,2	55	21,7	107	42,1	370	24	6,5	302	81,6	39	10,5	5	1,4
Нови Карловци	855	567	66,3	129	15,1	159	18,6	867	278	32,1	416	48,0	149	17,2	24	2,8
Нови Сланкамен	1226	803	65,5	151	12,3	272	22,2	1043	373	35,8	475	45,5	174	16,7	21	2,0
Стари Сланкамен	282	85	30,1	23	8,2	174	61,7	217	20	9,2	177	81,6	18	8,3	2	0,9
Јазак	422	248	58,8	64	15,2	110	26,1	391	99	25,3	215	55,0	72	18,4	5	1,3
Ривица	211	132	62,6	40	19,0	39	18,5	216	87	40,3	94	43,5	33	15,3	2	0,9
Кула	5529	773	14,0	353	6,4	4403	79,6	6470	196	3,0	6042	93,4	143	2,2	89	1,4
Руски Крстур	2110	1188	56,3	395	18,7	527	25,0	2167	476	22,0	1415	65,3	222	10,2	54	2,5
Сивац	3226	1325	41,1	436	13,5	1465	45,4	3138	304	9,7	2588	82,5	163	5,2	83	2,6
Црвенка	2853	597	20,9	318	11,1	1938	67,9	3259	57	1,7	3063	94,0	95	2,9	44	1,4
Ловћенац	1072	307	28,6	189	17,6	576	53,7	1176	34	2,9	1030	87,6	100	8,5	12	1,0
Мали Иђош	2430	1031	42,4	399	16,4	1000	41,2	2280	274	12,0	1798	78,9	179	7,9	29	1,3
Фекетић	1609	702	43,6	223	13,9	684	42,5	1600	114	7,1	1358	84,9	112	7,0	16	1,0
Нови Бечеј	5253	1542	29,4	506	9,6	3205	61,0	5409	486	9,0	4537	83,9	312	5,8	74	1,4
Бачки Грачац	930	206	22,2	208	22,4	516	55,5	955	31	3,2	803	84,1	109	11,4	12	1,3
Богојево	1059	408	38,5	102	9,6	549	51,8	915	168	18,4	600	65,6	95	10,4	52	5,7
Дероње	941	579	61,5	149	15,8	213	22,6	991	361	36,4	502	50,7	101	10,2	27	2,7
Каравуково	1512	493	32,6	492	32,5	527	34,9	1787	71	4,0	1624	90,9	47	2,6	45	2,5
Лалић	727	496	68,2	72	9,9	159	21,9	640	231	36,1	310	48,4	71	11,1	28	4,4
Оџаци	2756	256	9,3	242	8,8	2258	81,9	3623	49	1,4	3456	95,4	76	2,1	42	1,2
Ратково	1312	429	32,7	242	18,4	641	48,9	1349	160	11,9	1029	76,3	113	8,4	47	3,5
Вогањ	446	259	58,1	64	14,3	123	27,6	465	116	24,9	241	51,8	89	19,1	19	4,1

Насеља	1971.							1991.								
	Укупно	Пољопривредна		Мешовита		Непољопривредна		Укупно	Пољопривредна		Непољопривредна		Мешовита		Без прихода	
		Број	%	Број	%	Број	%		Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
Добринци	454	364	80,2	38	8,4	52	11,5	512	198	38,7	205	40,0	94	18,4	15	2,9
Павловци	148	95	64,2	23	15,5	30	20,3	141	44	31,2	61	43,3	28	19,9	8	5,7
Путинци	845	250	29,6	128	15,1	467	55,3	899	82	9,1	719	80,0	81	9,0	17	1,9
Рума	7380	736	10,0	534	7,2	6110	82,8	9320	217	2,3	8779	94,2	167	1,8	157	1,7
Голубинци	1398	747	53,4	189	13,5	462	33,0	1372	313	22,8	780	56,9	251	18,3	28	2,0
Стара Пазова	4160	704	16,9	480	11,5	2976	71,5	5448	255	4,7	4898	89,9	188	3,5	107	2,0
Ердевик	1319	742	56,3	159	12,1	418	31,7	1236	250	20,2	876	70,9	95	7,7	15	1,2
Љуба	229	164	71,6	28	12,2	37	16,2	212	104	49,1	62	29,2	38	17,9	8	3,8
Шид	3758	520	13,8	409	10,9	2829	75,3	4878	171	3,5	4450	91,2	171	3,5	86	1,8

Извор: Исто.

На оваке промене удела појединих домаћинстава према изворима прихода утиче повећање броја непољопривредног становништва као последица одласка младих на школовање у град, одакле се већина или не врати или напусти обраду земље, те тиме промени изворе прихода домаћинстава. Већи број лица која су напустила обраду земље није нашао посао у насељу где је становао него су се запошљавали у градском насељу, а највећи број у Новом Саду. Зато насеља која су помињана да су у чвршћој функционалној зависности од Новог Сада имају и мањи удео непољопривредних домаћинстава. За очекивати је да ће се овај процес наставити, односно да ће попис 2002. године показати још мањи број пољопривредних домаћинстава. И поред тога што је последњих десетак година велики број лица остао без посла већина њих се није определила за обнављање пољопривредне производње због лоше ситуације у нашем аграру.

ЕКОНОМСКЕ ПРОМЕНЕ

Поред демографских промена које су се дешавају на простору гравитационе сфере Новог Сада, евидентне су и економске промене. Дошле је до промена у аграрној структури индивидуалних газдинстава. Ове промене су уследиле одмах након Другог светског рата, када су донешене бројне законске мере о конфискацији, национализацији и аграрним реформама. На тај начин се дошло до земље која је давана колонистима с једне стране, а на другој страни су формирана пољопривредна добра, која су имала велике обрадиве површине земље. Средином педесетих година 20. века, услед реформисања једног броја сељачких задруга, дошло је до повећавања броја индивидуалних газдинстава. Многа домаћинства су иступила из задруга, с тим што им је враћен земљишни посед, оруђе за рад и нешто стоке. Шездесетих година долази до нових промена. Тада је присутна стална тенденција смањивања величине и броја индивидуалних пољопривредних газдинстава (Бугарски, 1980). Ова појава је последица исељавања становништва у градове, као и запошљавања једног броја становника у градовима и њиховог свакодневног одласка на посао у град. Нешто већи број пољопривредних домаћинства је остао још у мањим сеоским насељима која су удаљена од градских центара. У већим селима која су ближе градовима постоји изванредан број пољопривредних газдинстава која се баве производњом пољопривредних производа којима снабдевају пијаце у градским центрима. Међутим, ни то више није толико одређено, због великог броја људи који су остали без посла и баве се купопродајом пољопривредних производа.

Поред промена које се дешавају на нивоу аграра, промене у насељима се дешавају и у начину живота становништва. Али ове промене нису наступиле утицајем, само Новог Сада, већ су резултат и глобалних промена у земљи, онолико колико то дозвољавају економске и политичке прилике. Током седамдесетих година дошло је до раста животног стандарда, како у градским насељима, тако и у сеоским. Промене у сеоским и градским насељима, која припадају гравитационој сфери Новог Сада, у уској су вези са овим градом као гравитационим центром. Тих десет година је дошло до најинтензивнијег економског развоја, када се знатно повећао број запослених, а тиме и број дневних миграната, што је довело и до материјалног јачања сеоских насеља. У насељима прве гравитационе зоне од 1971. до 1981. године

изграђено је 6.143 нова стана, што је довело до повећања стамбеног простора за једну трећину у овим насељима. У другој гравитационој зони изграђено је 10.311 нових станова. Али, овај број станова допринео је повећању укупног стамбеног фонда за свега 17,0%. Највећи број станова (17.140) подигнут је у трећој гравитационој зони. Ипак, они су укупан стамбени фонд ове зоне повећали само за 15,0%. Поред масовне градње, побољшан је и начин градње и разноврснији избор материјала који су коришћени. Велики допринос смањивању разлика између града и села представља и увођење водовода.

Осамдесетих година прошлог века већ се осећао почетак економске кризе. Смањен је интензитет градње станова. У првој зони је изграђено скоро за трећину мањи број станова (свега 2.689). Насеља друге гравитационе зоне су имала још мањи пораст броја станова у односу на 1981. годину (за 7,7%). У насељима треће гравитационе зоне изграђено је 8.764 стана, а њима је укупан стамбени фонд повећан за 6,0%.

Тешки економски услови током деведесетих година довели су до пада друштвеног па и личног стандарда. Знатан број људи, који су остали без запослења или који су досељени током ратних дешавања, почели су да се баве купородајним пословима, што је довело до цветања сиве економије, која није донела ништа добро друштву, сем појединцима који су се успешно бавили ванзаконским пословима. Све је то довело до сиромашења друштва и пада животног стандарда.

Осим економских, утицај Новог Сада на околна насеља има и других последица. Посебно велики значај имају културне последице. Највећи преносиоци културних утицаја су редовни путници на линији град-село. Од дневних миграната, највећу улогу у преношењу културних дешавања имају ученици и студенти. Један број њих је и укључен у та дешавања у насељима у којима су стално настањени.

Образовање становништва, масовно дневно кретање становништва ка Новом Саду, као и побољшање материјалне ситуације домаћинстава утицали су да се измени и физиономија сеоских насеља. Превaziђен је социјалистички тип градње станова за вишепородично становање, куће за индивидуално становање, такође су се промениле. Више се не гради панонски тип куће од набоја. То су данас куће од чврстог материјала, чија је и окућница другачија. Углавном су то мања дворишта, са малим баштама или без њих. И насеља су мењала свој изглед, посебно током седамдесетих година. Деведесетих година није било значајнијих промена у физиономији насеља због општег стања у земљи. У последњих неколико година кренуло се поново са градњом стамбених и других објеката по насељима. Међутим, још увек је мало новоизграђених објеката у сеоским насељима новосадске гравитационе зоне.

ПРОМЕНА ФУНКЦИЈСКИХ ТИПОВА НАСЕЉА

Промене функција насеља у гравитационој зони Новог Сада су базиране на променама учешћа појединих сектора делатности у запошљавању контингента активног становништва које обавља занимање, што је последица демографских и економских промена у насељима. На основу процентуалних показатеља издвојено је девет функцијских насеља: аграрна, аграрно-индустријска, аграрно-услужна, индустријска, индустријско-аграрна, индустријско-услужна, услужна, услужно-аграрна и услужно-индустријска. Да бисмо насеља груписали по издвојених девет функција, постоје услови који морају бити испуњени, а они се базирају на ограничењима учешћа појединих сектора делатности у укупном контингенту становништва које обавља занимање.

Табела 51: Функцијски типови насеља са учешћем појединих сектора

Функцијски типови насеља	Услови
Аграрна	$I > \text{или} = 60\%$
Аграрно-индустријска	$I > II > III$
Аграрно-услужна	$I > III > II$
Индустријска	$II > \text{или} = 60\%$
Индустријско-аграрна	$II > I > III$
Индустријско-услужна	$II > III > I$
Услужна	$III > \text{или} = 60\%$
Услужно-аграрна	$III > I > II$
Услужно-индустријска	$III > II > I$

Извор: Тошић, 1999.

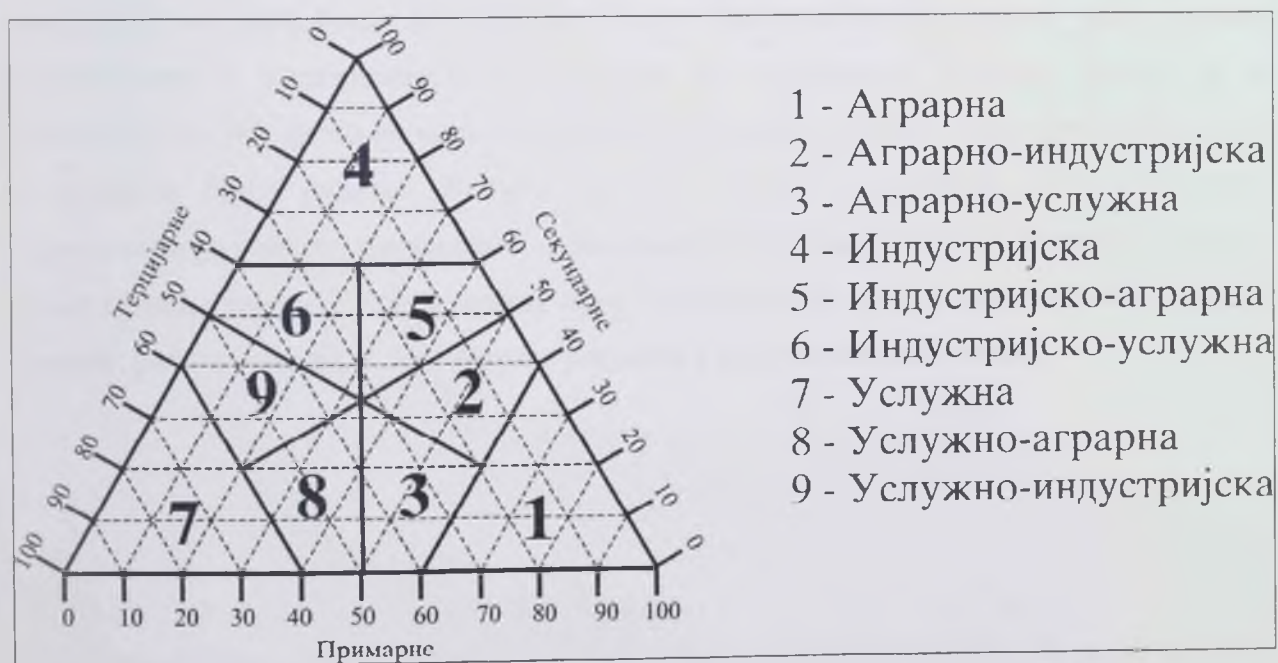
Поред ових услова постоје и одређене баријере које су изражене максималним и минималним вредностима за учешће појединих сектора делатности код сваког функцијског типа насеља.

Табела 52: Граничне вредности учешћа појединих делатности у активном сџановнишћу које обавља занимање по секторима

Функцијски типови насеља	Максималне и минималне вредности (у %) запослених по секторима делатности					
	I		II		III	
	max	min	max	min	max	min
Аграрна	100	60	40	0	40	0
Аграрно-индустријска	60	33,3	50	20	33,3	0
Аграрно-услужна	60	33,3	33,3	0	50	20
Индустријска	40	0	100	60	40	0
Индустријско-аграрна	50	20	60	33,3	33,3	0
Индустријско-услужна	33,3	0	60	33,3	50	20
Услужна	40	0	40	0	100	60
Услужно-аграрна	50	20	33,3	0	60	33,3
Услужно-индустријска	33,3	0	50	20	60	33,3

Извор: Исто.

За графичко представљање функцијских типова насеља коришћен је корелативни троугао у коме су приказане функцијске промене у периоду од 1971. до 1991. године, а потом је свако насеље приказано картографском методом где се види њихов просторни размештај.

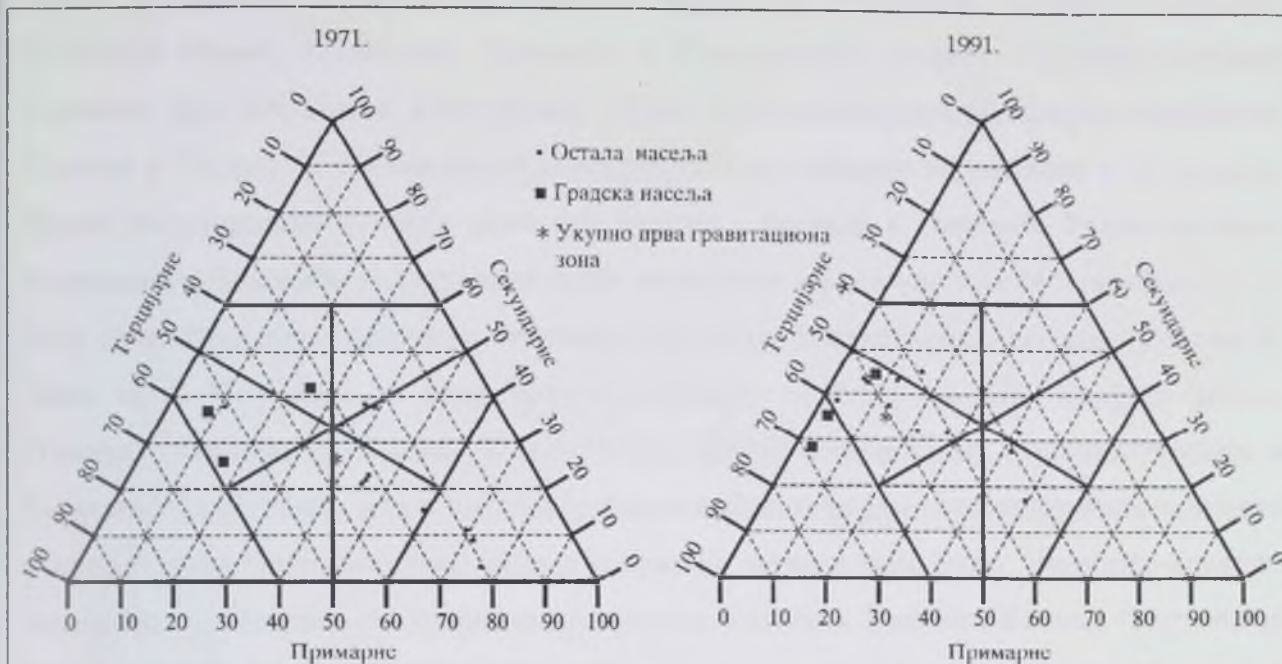
Прилоџ 20: Корелативни троугао за представљање функцијских типова насеља

Да би дошло до промене у структури делатности у све три гравитационе зоне по секторима неопходно је да дође до промена у насељима. Користећи поменути модел уз наведене услове сва насеља смо сврстали у поједине функцијске типове.

У читавом новосадском гравитационом подручју, Нови Сад је насеље у коме преовлађују услужне функције. Таква структура му је била 1971, па и 1991. године, с тим што се још повећао удео услужних функција.

Године 1971. у првој гравитационој зони су била три чисто аграрна насеља (Бегеч, Ковиљ и Ченеј). У њима је удео примарног сектора био већи од 70%. Лединци и Руменка су били аграрно индустријски, док су четири насеља била аграрно-услужна (Будисава, Каћ, Кисач и Степановићево). Чисто индустријских тада није било у оквиру прве гравитационе зоне, док је само Буковац био индустријско-аграрног карактера, а Футог индустријско-услужног. Ветерник, Петроварадин и Сремска Каменица су имали услужно-индустријски карактер. У периоду од 20 година догодиле су се значајне промене. Према обрађеним подацима за попис 1991. године, чак осам насеља прве гравитационе зоне је по функцијском типу припадало услужно-индустријским насељима. Петроварадин и Сремска Каменица су чисто услужна насеља. Нешто више пољопривредног становништва је још било у Ченеју, Кисачу и Ковиљу, тако да су ова насеља била аграрно-услужна и аграрно-индустријска. Велико учешће индустријског и услужног активног радног становништва у укупном активном је последица активирања процеса дневних миграција и миграција ка Новом Саду. Запошљавањем једног дела радног контингента у делатностима секундарног и терцијарног сектора дошло је до смањења учешћа чисто аграрних и повећања учешћа услужно-индустријских насеља у укупном броју насеља. Велике промене су се дешавале у свим секторима. Смањивано је учешће примарног, а повећавано секундарног и терцијарног сектора. Кумулативно посматрано за читаву прву гравитациону зону, у посматраних двадесет година, регија је прешла из аграрно-услужне у услужно-индустријску.

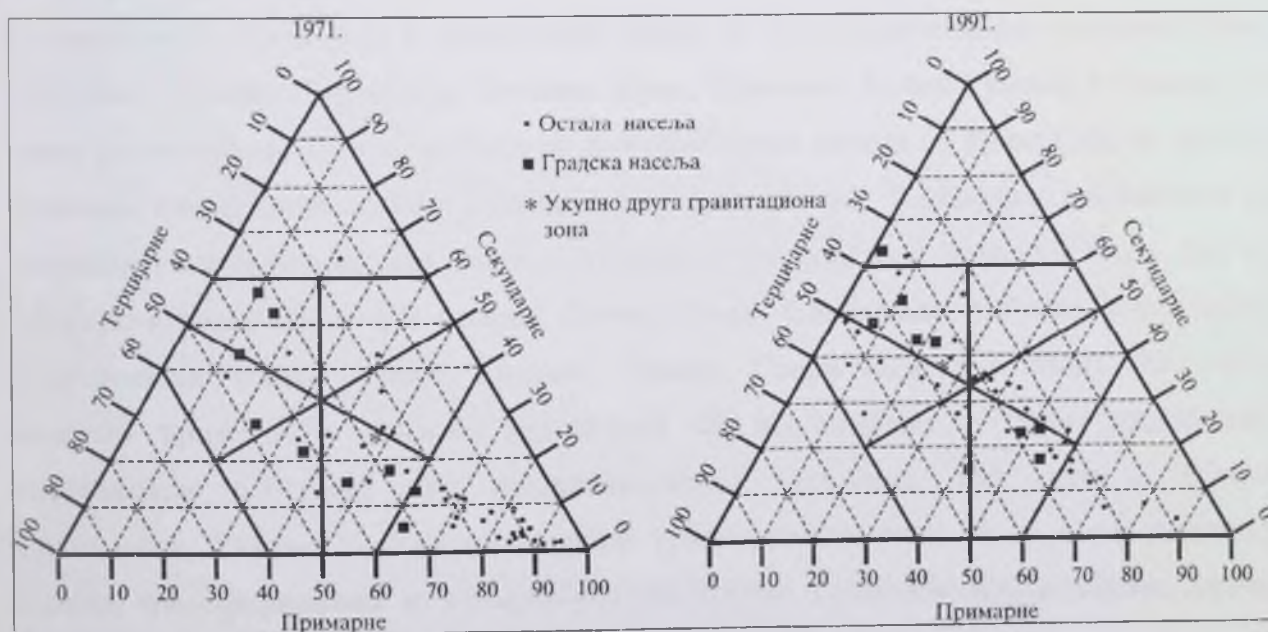

Прилоз 21: Функцијски типови насеља у првој гравитационој зони

Тенденција функцијског преображаја насеља још је била израженија у насељима друге гравитационе зоне. Године 1971. је било 24 (54,5% од укупног броја насеља ове зоне) чисто аграрна насеља. Аграрно индустријска су била три насеља, Бачки Петровац, Черевих и Шајкаш, док је аграрно-услужних било шест. То показује да је 75,0% насеља у овој зони имало највеће учешће активног становништва у примарном сектору. Са највећим учешћем секундарног сектора је било само шест насеља, од којих је Челарево било чисто индустријско, Бачка Паланка и Раковац индустријско-аграрна, а Беочин, Врбас и Врдник су били индустријско-услужни. Највише активног становништва у услужним делатностима је радило у пет насеља (Темерин, Бачки Јарак, Сремски Карловци, Чортановци и Бешка). Највећи број њихових радника је било запослен у Новом Саду, те су и ова насеља припадала овом функционалном типу.

До 1991. године догодиле су се значајне промене. Аграрних насеља је само осам (Гложан, Марадик, Крушедол Село, Крушедол Прњавор, Нерадин, Шатринци, Лок и Мошорин). Ова насеља се налазе ван главних саобраћајница, нису најбоље повезани са Новим Садам, а општински центри немају довољно слободних рандих места која би њих привукла, те су остали аграрног карактера. А поред тога, становништво у овим насељима се бави и производњом аграрних производа којима снабдева градске пијаце, општинских центара или новосадске. У још 17 насеља највећи број запослених је био у примарном сектору. Међутим, од ових 17 насеља

седам је имало аграрно-индустријски карактер (Гајдобра, Бачки Петровац, Ђурђево, Чуруг, Книћанин, Крчедин и Гардиновци), а десет аграрно-услужни (Кулпин, Маглић, Сусек, Госпођинци, Ириг, Сремски Карловци, Надаљ, Србобран, Вилово и Тител). У секундарном сектору је било највише запослених у 11 насеља. Чисто индустријска су била само два насеља - Беочин и Черевих. Радно активни становници Черевиха су углавном били запослени у Беочину или Новом Саду, те је зато припадао индустријском функцијском типу. Индустријско-аграрно насеље је било само Челарево, а индустријско-услужна су била следећа насеља: Бачка Паланка, Баноштор, Бачко Добро Поље, Врбас, Равно Село, Жабал, Врдник и Темерин. Само 18,0% или 8 насеља је имало највише радног активног становништва у терцијарним делатностима. Чисто услужних насеља није било. Услужно-аграрно насеље је био Сириг, а услужно-индустријска: Раковац, Змајево, Бешка, Чортновци, Турија, Бачки Јарак и Шајкаш. Већина ових насеља гравитирају ка Новом Саду, где је становништво запослено у услужним или индустријским делатностима те и насеља припадају том функцијском типу. Кумулативно посматрано, друга гавитациона зона је прешла из аграрно услужне категорије у индустријско-услужну, због доминације запослених у Новом Саду и градским насељима ове или суседних зона.

Прилог 22: Функцијски типови насеља у другој гравитационој зони

Од укупно 57 анализираних насеља у тејој гравитационој зони, чисто аграрних је било 36 (63,0% од укупног броја насеља те зоне) насеља 1971. године.

Поред ових насеља, у још 10 је доминирао удео примарног сектора, с тим што су три насеља (Елемир, Нови Бечеј и Ратково) била аграрно-индустријског функцијског типа, а седам аграрно-услужног (Бач, Љуково, Сивац, Ловћенац, Бачки Грачац, Богојево и Путници). У само три насеља је доминирао секундарни сектор, али чисто индустријских, као ни индустријско-аграрних није било, док су аграрно-услужна била следећа насеља: Кула, Црвенка и Оџаци. Ова насеља су градског типа, а два од њих су и центри општина. Услужно-аграрног функцијског типа су били Бачка Топола, Бечеј, Шид и Стара Пазова, као центри општина и насеље Стари Сланкамен из инђијске општине. Из Старог Сланкамена један део радника је био запослен у Новом Саду, један у Инђији, а преостали су радили у Бањи Стари Сланкамен, те је зато велико учешће услужних делатности.

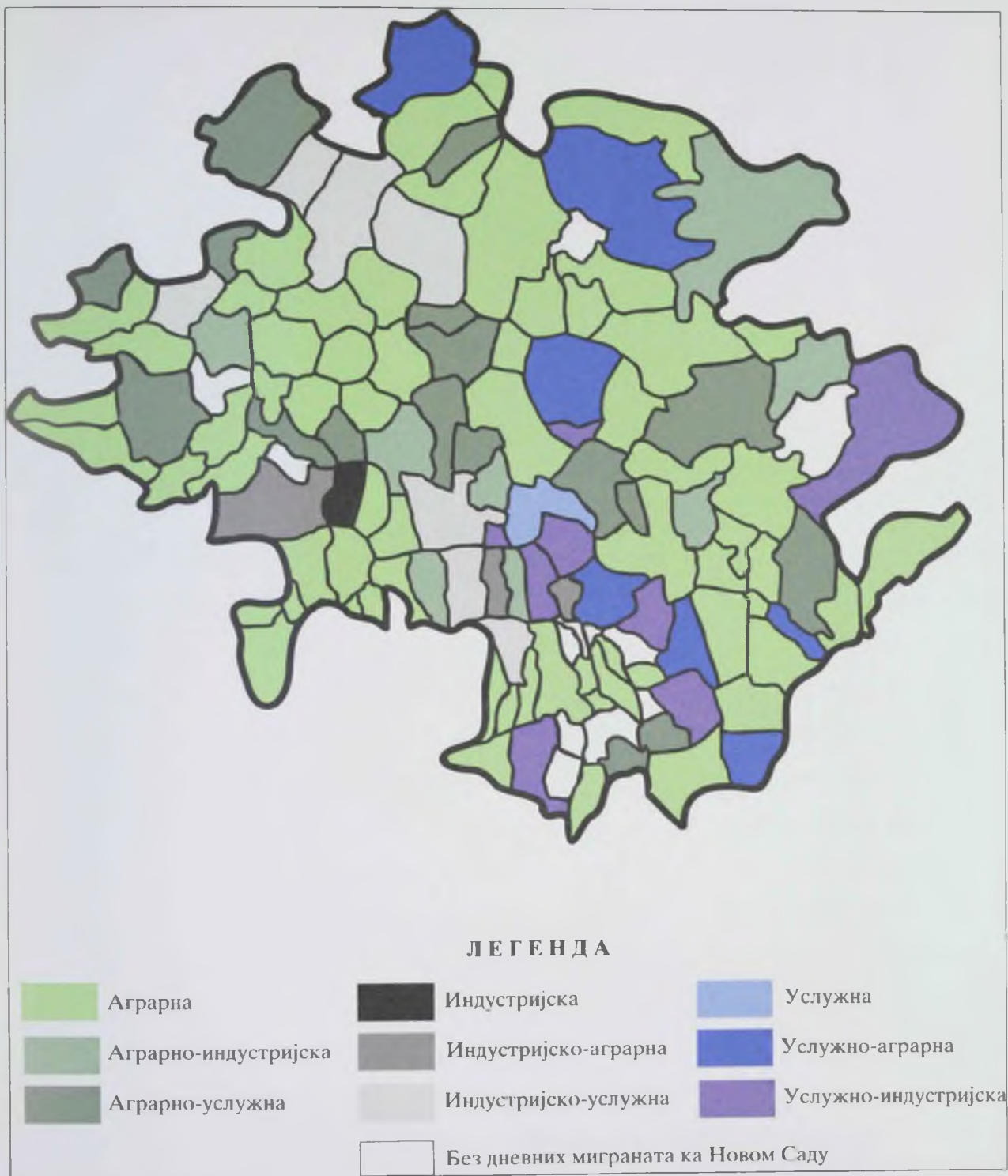
Године 1991. у трећој гравитационој зони је било 17 (30,0%) насеља аграрног функцијског типа, а у још 17 (30,0%) насеља су доминирали запослени у примарном сектору, с тим што је десет насеља било аграрно-индустријског карактера (Визић, Товаришево, Бачко Градиште, Бачко Петрово Село, Перлез, Јазак, Руски Крстур, Ловћенац, Фекетић и Голубинци), а седам аграрно-услужног (Нештин, Нови Карловци, Мали Иђош, Богојево, Дeroње, Ратково и Вогањ). Секундарни сектор је доминирао у 16 насеља, али није било чисто индустријских. Седам насеља је имало индустријско-аграрни карактер (Младеново, Куцура, Сивац, Нови Бечеј, Каравуково и Путници), а преосталих девет су била индустријско-услужна (Бач, Обровац, Елемир, Зрењанин, Љуково, Кула, Црвенка, Бачки Грачац и Оџаци). У овим категоријама су насеља која су функционално везана за Нови Сад, за центре општина или су сами слабије развијени центри општина. Терцијарне делатности су доминирале у седам насеља. Насеља услужног функцијског типа није било, док су услужно-аграрна била три насеља (Бечеј, Стари Сланкамен и Рума), а услужно-индустријска четири (Бачка Топола, Инђија, Стара Пазова и Шид). Као што можемо приметити услужне делатности су доминирале у боље развијеним општинским центрима или специјализовним насељима, као што је Стари Сланкамен. Укупно посматрано, трећа гравитациона зона се, у ових двадесет година, трансформисала из аграрно-услужног типа у услужно-индустријски. Значи истог типа је као и прва зона, због знатног учешћа великих градских центара у овој зони.

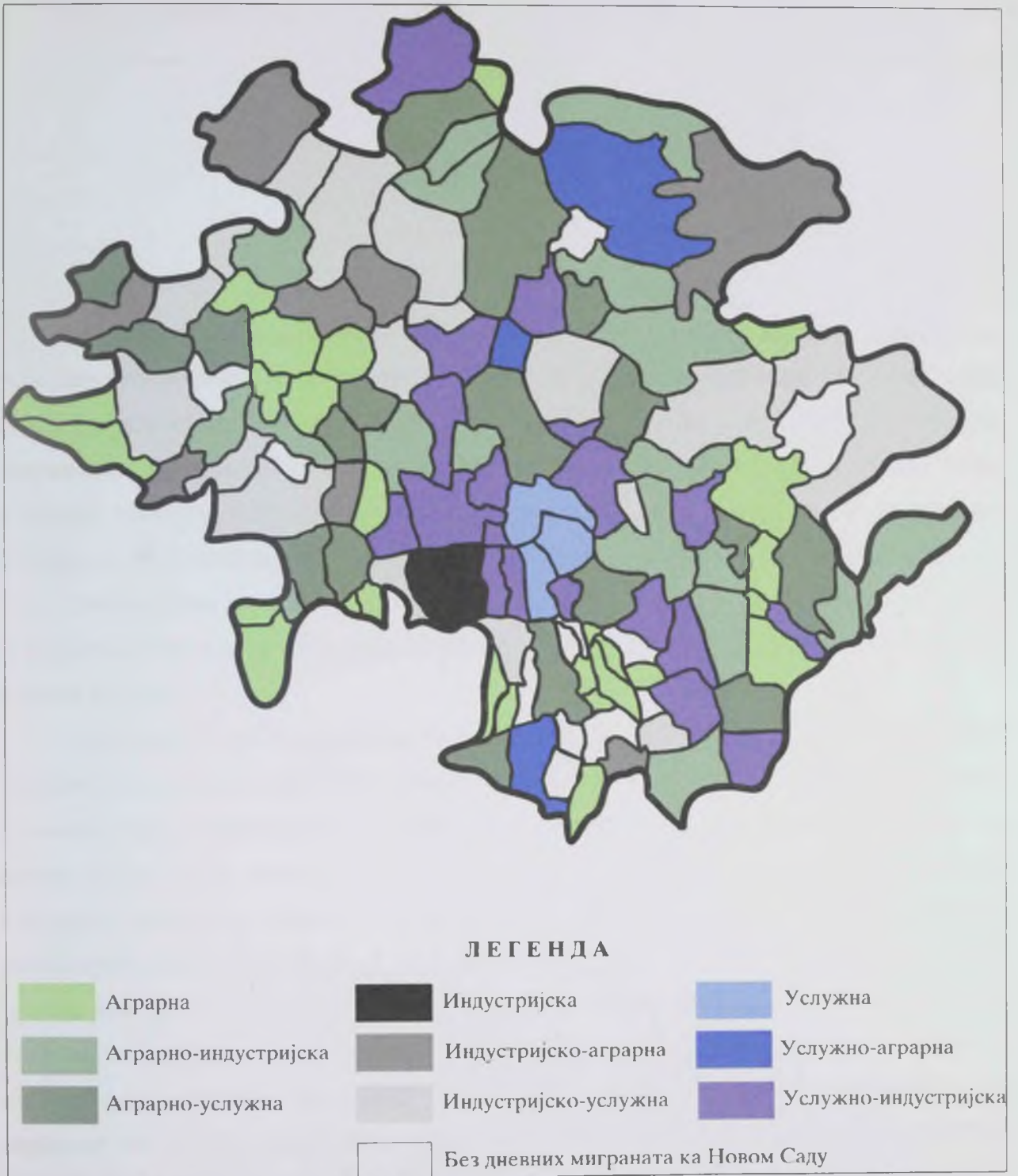
Прилог 23: Функцијски типови насеља у трећој гравитационој зони

Овакав развојни ток насеља новосадске гравитационе зоне је последица више фактора. Седамдесетих година дошло је до интензивирања процеса миграција ка центрима рада, посебно ка Новом Саду, а у исто време јачао је и процес дневних миграција запослених. Један део радног контингента се запошљавао у делатностима које припадају секундарном и терцијарном сектору, тако да и на селу долази до смањивања удела запослених у примарним делатностима и села полако прелазе из аграрних у аграрно-индустријска или аграрно-услужна. Највеће промене су имала насеља чија радна снага у већем броју гравитира ка Новом Саду или мањим субрегионалним центрима, као што су Бачка Паланка, Бачка Топола, Врбас, Зрењанин, Кула, Озаци или Инђија. Деведестих година је драстично смањен број чисто аграрних, као и аграрно-индустријских и аграрно-услужних насеља, а повећан броја индустријско-аграрних и индустријско-услужних. Опадање броја аграрних, аграрно-индустријских и аграрно-услужних насеља је највеће у првој зони, нешто мање у другој, а најмање у трећој зони. Број насеља са услужним, услужно-индустријским и услужно-аграрним карактером су имала сличан ток по гравитационим зонама. На квалитет функцијске трансформације насеља у другој и трећој гравитационој зони велики утицај има депопулација, смањење активног становништва, а тиме и смањење броја запослених.

Прилоз 24: Функцијски типови насеља гравитационог подручја Новог Сада 1971. године

Прилоз 25: Функцијски типови насеља гравитационог подручја Новог Сада 1991. године

ЗАКЉУЧАК

На основу циљева од којих смо кренули, помоћу досадашњих истраживања и теројско-методолошких поставки о функцији градова и њихових гравитационих подручја извршене су анализе развоја функција у Новом Саду, одређивање савремених функција, њихов просторни размештај, територијални домет који одређује гравитационо подручје Новог Сада, као и демографске и економске промене у гравитационом подручју под утицајем развоја функција у Новом Саду.

Географски положај, природни и друштвени фактори простора Новог Сада су имали велики значај у одређивању функција у време његовог настајања и у првим фазама развоја.

Смештен је на левој обали Дунава, на супротној страни од Петроварадинске тврђаве, на три геоморфолошка елемента - инундационој равни, алувијалној тераси и лесној тараси. Изузетно повољан положај надомак Петроварадинске греде, на месту где је Дунав најужи, наводе на врло вероватну претпоставку да је његово настајање везано за знатно ранији период од краја 17. века. Међутим, већина литературе о историји Новог Сада креће од 17. века и Новог Сада као занатског центра чија је улога била да опслужује војску стационирану у Петроварадинској тврђави. Добијањем статуса слободне краљевске вароши у њему се граде и индустријски објекти. Међутим, индустријска функција постаје значајнија од занатске тек између два светска рата. Након Другог светског рата, поред јачања индустријске функције, услужно-управне функције доминирају у граду. Проглашење Новог Сада за главни покрајински центар је утицало на пораст значаја услужно-управних функција. Функције центра управе се заснивају на пословима везаним за Нови Сад као покрајински, окружни и општински центар.

Свака фаза у развоју Новог Сада је остављала траг, сем у функцијама, и у демографској и морфолошкој структури града.

Промена значаја појединих функција у граду је имало за последицу и повећање броја становника града. У периоду од 1869. до 2002. године број становника се увећао девет пута. Демографски раст је последица, у највећој мери,

механичког прилива становништва. Имиграција је довела до интензивирања градње стамбених објеката и до јачања стабене функције. Поред Новог Сада, као центра са јаком стамбеном функцијом, и његова приградска насеља постају центри у којима доминира стамбена функција, којом привлаче становништво које нађе запослење у Новом Саду. Приградска насеља привлаче становништво ценом свог земљишта која је нижа него у Новом Саду, тако да се и данас велики број запослених Новог Сада одлучује на живот у приградским насељима (Ветерник, Футог и Каћ).

На основу литературе и теренског истраживања можемо закључити да је свака фаза у развоју града оставила трага у његовој морфолошкој структури. Велике промене у морфологији Новог Сада догодиле су се шездесетих и седамдесетих година када је измештена железница на данашњу трасу изградњом железничког моста, затим формирањем индустријских зона у граду, премештањем индустрије на нове локације, ка северу, истоку и западу и изградњом стамбеног дела - Лимана. Од индустријских објеката у граду је остала лака индустрија која не загађује средину и која не захвата велике површине градске територије.

Функције Новог Сада имају велики утицај на становништво околних насеља. Мења њихову економску структуру и привлачи популацију формирајући новосадско гравитационо подручје. Према литератури и подацима о дневним мигрантима (радници, студенти и ученици) утврдили смо данашње гравитационо подручје Новог Сада. С обзиром да интензитет функција није једнак на читавом подручју издвојили смо три гравитационе зоне.

Првој гравитационој зони припадају насеља новосадске општине. На ова насеља је највећи утицај свих функција, центра рада, становања и услуге и управе. Из ове зоне је највећа циркулација дневних миграната ка Новом Саду и њихов број се повећао у периоду од 1961. до 1991. године за два и по пута. У периоду од 1981. до 1991. године је порастао апсолутни број свих категорија дневних миграната, док је релативни број ученика опао око 6% на рачун студената и радника. Преко 60% дневних миграната ка Новом Саду је долазило из прве гравитационе зоне иако је она обухватала само 10% од новосадског гравитационог подручја.

Друга гравитациона зона је 1991. године обухватала површину 35,9% територије гравитационог подручја са 44 насеља. Иако је територија друге зоне три и по пута већа од прве зоне број дневних миграната је био за 50,0% мањи.

У трећој зони је било 57 насеља из 17 општина површине 54,1% од укупне површине гравитационе зоне. Из ове зоне је 1991. године долазило само 4,7% од укупног броја дневних миграната.

Под утицајем Новог Сада и његових функција у ове три зоне су се дешавале значајне демографске промене. У првој зони је већи демографски раст и већа имиграција, мања средња старост и индекс старења, док је у другој, а посебно у трећој зони мањи демографски раст, већа емиграција, већа средња старост, а индекс старења добио је критичне вредности, преко један.

У новосадском гравитационом подручју под утицајем развоја урбанизационих процеса, заснованих на индустријализацији и деаграризацији, дошло је до смањења активног пољопривредног становништва у укупном активном. Овај процес је посебно интензиван у првој зони, затим у другој и потом у трећој. Процес деаграризације је имао за последицу појачавање дневних миграната, ка Новом Саду и ка осталим центрима општина унутар новосадске гравитационе зоне.

Социо-економске промене у насељима гравитационе зоне су обухватала и промене структуре делатности становништва које обавља занимање. На основу промене структуре делатности извршена је функционална типологија насеља. Издвојено је девет типова насеља према доминантном уделу примарног, секундарног и терцијарног сектора: аграрна, аграрно-индустријска, аграрно-услужна, индустријска, индустријско-аграрна, индустријско-услужна, услужна, услужно-аграрна и услужно-индустријска. У периоду од 1971. до 1991. године је забележено смањење чисто аграрних насеља, а повећање индустријско-аграрних и индустријско-услужних. У првој гравитационој зони насеља су прошла процес од аграрно-услужних до услужно-индустријских. Насеља друге гравитационе зоне су се трансформисала од аграрно-услужних до индустријско-услужних, а треће зоне од аграрно-услужних до индустријско-услужних.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Бабовић, Тања (1976): Приградски саобраћај Новог Сада. Дипломски рад, Библиотека Института за географију, Нови Сад.

Бајић, М. (1969): Дневне миграције радне снаге у Новом Саду. Магистарски рад у рукопису, Универзитет у Београду, Географски факултет, Београд.

Бајић, М. (1971): Неке карактеристике дневног кретања радне снаге у Новом Саду. Зборник радова, Природно-математичког факултета, Институт за географију, Универзитет у Новом Саду, свеска бр. 1, стр 373-394.

Богдановић, Ж (1974): Ветерник - пример трансформације сеоског у приградско насеље. Зборник радова ПМФ - серија за географију, св. 4, Нови Сад.

Богдановић, Ж (1994): Нови Сад - Природно-географске карактеристике. Нови Сад III, Географске монографије војвођанских општина, Универзитет у Новом Саду, ПМФ, Институт за географију, Нови Сад.

Богдановић, Ж., Давидовић, Р. (1987): Хидролошке прилике. Новосадске општине I, Географске монографије војвођанских општина, Универзитет у Новом Саду, ПМФ, Институт за географију, Нови Сад.

Boudevill (1966): Problems of Regional Economic Planning. Edinburgh, University Press, Edinburgh.

Бугарчић, П. (1994): Буковац. Нови Сад III Географске монографије војвођанских општина, Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад.

Бугарски, Д. (1980): Савремене функције Кикинде и њено гравитационо подручје. Докторска дисертација у рукопису. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Нови Сад.

Бугарски, Д. (1987): Климатске прилике. Новосадске општине I, Географске монографије војвођанских општина, Универзитет у Новом Саду, ПМФ, Институт за географију, Нови Сад.

Букуров, Б. (1952): Геоморфолошке црте новосадске околине, Зборник Матице српске за природне науке, св. 1, Нови Сад.

Букуров, Б. (1953а): Географски положај бачких насеља. Зборник Матице Српске, серија природних наука, свеска 3, Нови Сад.

Букуров, Б. (1953): Геоморфолошке црте јужне Бачке, Зборник радова САНУ XXVI, књига 4, Одељење природно-математичких наука, Београд.

Букуров, Б. (1970): Гравитационе сфере војвођанских градова. Отисак из споменице у част новоизабраних чланова Српске академије наука и уметности, књига 44, Београд.

Валрабенштајн, Ј. (1992): Војне власти Петроварадина и новосадски Магистрат (1748-1790). Свеске за историју Новог Сада, Прилози за 300-годишњицу града, свеска 2, Нови Сад.

Вељковић, А., Јовановић, Р. Б., Тошић, Б. (1995): Градови Србије - центри развоја у мрежи насеља. Српска академија наука и уметности, Географски институт "Јован Цвијић", Посебно издање, књига 44, Београд.

Вранешевић, Љубица (1958): Нови Сад. Приказ саопштен 2. октобра 1955. године учесницима IV конгреса географа ФНРЈ на путу кроз Војводину, Нови Сад.

Вреск, М. (1980): Основе урбане географије. Школска књига, Загреб.

Вреск, М. (1990): Град у регионалном и урбаном планирању. Школска књига, Загреб.

Вукмановић, В. (1994): Ветерник. Матица српска, Одељење за друштвене науке, Нови Сад.

Вучић, П. (1971): Дневне миграције радне снаге ка Новом Саду. Дипломски рад у рукопису. Институт за географију, Природно-математички факултет, Нови Сад.

Давидовић, Р., Томка, Драгица (1994): Морфологија града Новог Сада. Нови Сад III, Географске монографије војвођанских општина, Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад.

Гајић, Р. (2001): Млинови - колевка индустрије. Свеске за историју Новог Сада, Новосадски клуб, свеска 10, стр 48-52, Нови Сад.

Група аутора (1985): Генерални план града Новог Сада, Јавно предузеће "Урбанизам", Завод за урбанизам, Нови Сад.

Група аутора (1999): Генерални план града Новог Сада 2021. године, Јавно предузеће "Урбанизам", Завод за урбанизам, Нови Сад.

Група аутора, (2003): Новосадски сајам - с традицијом у будућност. Публикасија поводом осамдесет година Новосадског сајма. Новосадски Сајам, Нови Сад.

Гњато, Р. (1997): Нодално-функционална регионализација Републике Српске. Гласник Географског друштва Републике Српске, свеска 2, Бања Лука, стр 5-13.

Djurić, V. (1970): General approach to the functional classification of the urban communities in Serbia. Geographical papers, Institute of Geography, Zagreb.

Дорић, Б. (1969): Методе планирања и утврђивања градских гравитационих подручја. Зборник за природне науке Матице српске, број 36, Нови Сад.

Дукић, Д. (1977): Климатологија. Научна књига, Београд.

Дукић, Д. (1973): Кратке климатска карактеристика годишњих доба новосадског региона. Гласник српског географског друштва, свеска LIII, бр. 1, Београд, стр 9-22.

Бере, К. (1981): Гравитациона подручја војвођанских регионалних центара. Зборник радова Института за географију, бр. 11, Институт за географију, ПМФ, Нови Сад, стр 81-96.

Бере, К. (1982): Регион Новог Сада - гравитационо подручје. Становништво Новог Сада - демографске основе за генерални урбанистички план I део, Институт за географију, Природно-математички факултет, Нови Сад.

Бере, К. (1984): Одлике и просторна структура новосадског региона. Зборник радова ПМФ, серија за географију, број 12, Нови Сад, 63-78.

Бере, К. (1985): Једна метода за утврђивање хијерархије централних места. Зборник радова ПМФ, Институт за географију, Универзитет у Новом Саду, свеска 15, Нови Сад, стр 93-101.

Бере, К. (1990 а): Функције и одлике садашње мреже насеља. Нови Сад II (друштвена географија), Универзитет у Новом Саду, ПМФ, Институт за географију, Географске монографије војвођанских општина, Нови Сад.

Бере, К. (1990): Насеља новосадског подручја у средњем веку. Нови Сад II (друштвена географија), Универзитет у Новом Саду, ПМФ, Институт за географију, Географске монографије војвођанских општина, Нови Сад.

Ђурић, В. (1976): Функције градских насеља у СР Србији. Зборник радова, Природно-математички факултет Универзитет у Београду, Географски институт, свеска XXII, Београд, стр. 127-176.

Ердујхељи, М. (1894): Историја Новог Сада. Издао општинство слободне краљевске вароши Новог Сада, Издавачка кљижарница и штампарија А. Пајевић, Нови Сад.

Илић, Ј. (1970): Карактеристике функционалних односа између града и околине са посебним освртом на СР Србију. Становништво, Институт друштвених наука, Центар за демографска истраживања, бр. 3-4, Београд.

ЈГСП "Нови Сад" (1990): Анализа резултата пословања у 1990. години, Нови Сад.

Јовановић, Гордана (2000): Војвођанско Подунавље - туристички потенцијали и могућности њихове валоризације. Докторска дисертација у рукопису, Библиотека Департамента за географију туризам и хотелијерство, Универзитет у Новом Саду, ПМФ, Институт за географију, Нови Сад.

Јовановић, Гордана (1994): Индустија. Нови Сад III, Географске монографије војвођанских општина, Универзитет у Новом Саду, ПМФ, Институт за географију, Нови Сад.

Јовановић, Гордана (1994а): Занатство. Нови Сад III, Географске монографије војвођанских општина, Универзитет у Новом Саду, ПМФ, Институт за географију, Нови Сад.

ЈП "Информатика", Систем обједињене наплате, Број станова и становника по месним заједницама, мај 2003. године, Нада Веселиновић.

ЈП "Информатика", Статистика на нивоу улица, број пословних простора, мај 2003. године, Нада Веселиновић.

Кицошев, С. (1994): Број житеља у граду од 1694. до данас. Свеске за историју Новог Сада, Новосадски клуб, свеска 5, стр 10-15, Нови Сад.

Костић, С. и др.(1992): Име града - како га лингвисти тумаче. Свеске за историју Новог Сада, Прилози за 300-годишњицу града, свеска 1, Нови Сад.

Лашков, Мирослава, Ђуричић, Ј. (1994): Туризам и угоститељство. Нови Сад III, Географске монографије војвођанских општина, Универзитет у Новом Саду, ПМФ, Институт за географију, Нови Сад.

Лашков, Мирослава, Ромелић, Ј. (1994): Трговина. Нови Сад III, Географске монографије војвођанских општина, Универзитет у Новом Саду, ПМФ, Институт за географију, Нови Сад.

Максимовић, Б. (1965): Урбанизам - теорија пројектовања градова. Универзитет у Београду. Издавачко предузеће Грађевинска књига, Београд.

Милутиновић, К. (1992): "Српска Атина" - културни и политички стожер. Свеске за историју Новог Сада, свеска 3, Нови Сад.

Миљковић, Љ. (1987): Структура земљишног покривача. Новосадске општине I, Географске монографије војвођанских општина, Универзитет у Новом Саду, ПМФ, Институт за географију, Нови Сад.

Палић, М. (1992): Изградња Малог Лимана. Свеске за историју Новог Сада, Прилози за 300-годишњицу града, свеска 1, Нови Сад.

Палић, М. (1993): Колевка југословенског ратног ваздухопловства. Свеске за историју Новог Сада, Новосадски клуб, свеска 4, стр 50-52, Нови Сад.

Плавша, Ј. (1990): Саобраћај. Нови Сад II, Географске монографије војвођанских општина, Универзитет у Новом Саду, ПМФ, Институт за географију, Нови Сад.

Поповић, А. (1994): Први становници Новог Сада - избеглице. Свеске за историју Новог Сада, свеска 6, стр 3-9, Нови Сад.

Поповић, А. (2001): Велике промене у граду и нова искушења. Свеске за историју Новог Сада, Новосадски клуб, свеска 10, стр 3-8, Нови Сад.

Радовановић, С. (1980): Неке методе истраживања преразмештаја и густине становништва. Статистичар, број II, свеска 7-8, Београд, стр 307-314.

Рогић, В. (1970): Простор ријечке комуне - приступ познавању регионално-географске проблематике. Географски гласник XXXII, стр 137-157, Загреб.

Рубић, И. (1931): Гравитација суседних житеља Сплиту. Хрватски географски гласник, Загреб.

Рубић, И. (1949-50): Географско одређивање околице града. Географски гласник, бр. XI - XII, Загреб.

Рудић-Вранић, Ј. (1967): Морфологија Новог Сада. Дипломски рад, библиотека Института за географију, Нови Сад.

Савић, Олга (1955): Утицајне сфере градова у долини Велике Мораве. САН, Посебно издање, Књига ССXLII, Београд.

Србуловић, Ђ. (1999): Кратка историја Новог Сада. Прометеј, Општински завод за заштиту споменика, Нови Сад.

Стајић, В. (1941): Привреда Новог Сада 1748-1880. Из архива новосадског Магистрата, Град Нови Сад.

Станојевић, П. (1992): Пре Новог Сада Српска Бистрица. Свеске за историју Новог Сада, Весник новосадског куба, свеска 2, Нови Сад.

Стари Нови Сад I (1991): Књижевна заједница Новог Сада, Едиција Нови Сад, Књига 197.

Тошић, Д. (1999): Просторно-функцијски односи и везе у нодалној регији Ужица. Докторски рад у рукопису, Универзитет у Београду, Географски факултет, Београд.

Тошић, Д. (1999а): Град у регији. Гласник Географског друштва Републике Српске, свеска 4, Бања Лука, стр. 47-60.

Томић, П. (1979): Снабдевање Новог Сада водом. Зборник радова ПМФ, Серија за географију, Нови Сад, стр 655-663.

Томић, П. (1994): Петроварадин. Нови Сад III, Географске монографије војвођанских општина, Универзитет у Новом Саду, ПМФ, Институт за географију, Нови Сад.

Ђук, Вукица (1978): Развој градског саобраћаја у Новом Саду. Дипломски рад, Библиотека Института за географију, Нови Сад.

Ђурчић, С. (1966): Локални саобраћај Новог Сада. Дипломски рад, Библиотека Института за географију, Нови Сад.

Ђурчић, С. (1990): Социоекономске структуре. Нови Сад II (друштвена географија). Географске монографије војвођанских општина, Универзитет у Новом Саду, ПМФ, Институт за географију, Нови Сад.

Ђурчић, С. (1992): Географија насеља. Универзитетски уџбеник, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад.

Ђурчић, С. (1994): Сремска Каменица. Нови Сад II, Географске монографије војвођанских општина, Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад.

Ђурчић, С. (1996): Број становника Војводине. Матица српска, Одељење за друштвене науке, Нови Сад.

Ђурчић, С. (1999): Нови Сад - географске карактеристике. Зборник радова Института за географију, Универзитет у Новом Саду, ПМФ, број 29, Нови Сад.

Ullman, E. (1954): Geography as Spatial Interaction. Proceedings of the Western Committee on Regional Economic Analyses.

Фабри, Н. (1958): Изотелна карта и гравитационе зоне Новог Сада. Прештампано из Зборника Матице српске - серија за природне науке, св. 14, Нови Сад.

Hagget, P. (1975): Einführung in die kultur und socialgeographische Regionalanalyse, Berlin.

Царић, Н. (1990): Положај насеља. Нови Сад II (друштвена географија), Универзитет у Новом Саду, ПМФ, Институт за географију, Географске монографије војвођанских општина, Нови Сад.

Царић, Н. (1994): Становништво. Новосадске општине III, Географске монографије војвођанских општина, Универзитет у Новом Саду, ПМФ, Институт за географију, Нови Сад.

Plan der königlich Freistadt Neusatz - Josef Sauter, 1:2880, 1885. godine.

План града Новог Сада, Геокарта, Београд, 1980. године.

План града Новог Сада, Иса Рајшић, 1952. године.

План града Новог Сада, Владимир Курјаков, Путник, 1952. године.

План града Новом Сада, Сава Свирчевић, 1:7500, 1929. године.

План Новог Сада, границе месних заједница, 1:10000, Служба за катастар некретнина, Нови Сад.

Veliki geografaski atlas Jugoslavije, SNL, Zagreb, 1987.

Подаци добијени на шалтеру информација Међумесне аутобуске станице, Нови Сад.

Подаци добијени на Међумесној аутобуској станици Нови Сад, др Бодоло Иштван.

Подаци добијени од ЈК "Тржница" од госпође Марије Токин.

Подаци добијени од Пореске управе прихода.

Подаци добијени у ЖТП "Нови Сад", Нови Сад.

Подаци добијени у Градском саобраћајном предузећу, Нови Сад, Јелица Подрашчанин.

Подаци добијени у Секретаријату за привреду Нови Сад, од Зивлак Јасне.

Подаци о величини атара насеља добијени у Заводу за урбанизам, Оловера Добривојевић.

Прегледни план слободне и краљевске вароши Нови Сад, Издавачка кљижарница школских књига и учила, трговине хартије, писаћег и цртаћег прибора Милана Ивковића, Нови Сад, 1908. године.

Просторни план Републике Србије, Република Србија.

Просторни план Републике Србије, Службени гласник са п.о., Београд, 1996.

Ред вожње градског саобраћајног предузећа за пролеће 2003. године.

Ред вожње Међумесне аутобуске станице, ГСП, Нови Сад, 2003.

Републички завод за статистику, Попис становништва, домаћинстава и станова 2002. године, Пол и старост, Београд, 2003. године.

Републички завод за статистику, Попис 2002. године, Дневни мигранти по насељима, Београд.

Општине у Републици Србији 1992, Статистички подаци, Републички завод за статистику, Београд.

Општине у Републици Србији 1997, Статистички подаци, Републички завод за статистику, Београд.

Општине у Републици Србији 2001, Статистички подаци, Републички завод за информатику и статистику, Београд.

Савезни завод за статистику, Попис становништва 1961. године, Пол и старост, књига XI, Београд 1965. године.

Покрајински завод за статистику, Попис становништва, домаћинства и станова у 1981. години, Становништво према полу и старости, књиге по општинама и насељима, Покрајински завод за статистику, Нови Сад.

Савезни завод за статистику, Попис становништва и станова 1971. године, Пољопривредно становништво, књига XI, Београд, 1973.

Савезни завод за статистику, Попис становништва и станова 1971. године, Пол и старост, књига VIII, Београд, 1973.

Савезни завод за статистику, Попис становништва и станова 1971. године, Миграциона обележја, књига IX, Београд, 1973.

Савезни завод за статистику, Попис становништва и станова 1971. године, Делатност, књига X, Београд, 1974.

Савезни завод за статистику, Попис становништва и станова 1971. године. Домаћинства према величини поседа и изворима прихода, књига XII, Београд, 1974.

Савезни завод за статистику, Попис становништва, домаћинства и станова у 1981. години, Стално становништво у земљи и основни скупови становништва у земљи по месту сталног становања, табела 194, Београд.

Савезни завод за статистику, Попис становништва, домаћинства и станова 1981. године, Активно становништво у земљи које обавља занимање по општини рада према делатности, полу и друштвено-економском положају, Београд, 1988.

Савезни завод за статистику, Попис становништва, домаћинства и станова 1981. године, Домаћинства, пољопривредно становништво и пољопривредни фондови домаћинства, табела 195, Београд.

Савезни завод за статистику, Попис становништва, домаћинства и станова 1981. године, табела 196 (стр 739-1321), Стамбене јединице по броју и површини, према коришћењу, својини и години изградње, табела 196, Београд, 1984. године.

Савезни завод за статистику, Попис становништва, домаћинства и станова у 1981. години, Становништво старо 15 и више година према полу и школској спреми. Покрајински завод за статистику, Нови Сад.

Савезни завод за статистику, Попис становништва, домаћинства и станова у 1991. години, упоредни преглед броја становника и домаћинства 1948, 1953, 1961, 1971, 1981 и 1991 и станова 1971, 1981. и 1991. (подаци по насељима и општинама), књига бр. 9, Београд, 1995.

Савезни завод за статистику, Попис становништва, домаћинства и станова у 1991. години, Станови, врста и својина и опремљеност, подаци по општинама и насељима, књига 2, Београд, 1994.

Савезни завод за статистику, Попис становништва, домаћинства и станова у 1991. години, Станови за стално становање по врсти, броју и површини

настањених станова, Електронско издање пописа 1991. године, Београд, 2003. године.

Савезни завод за статистику, Попис становништва, домаћинства и станова у 1991. години, Становништво старо 15 и више година према полу, школској спреми и писмености, Београд, табела 005.

Савезни завод за статистику, Попис становништва, домаћинства и станова у 1991. години, Становништво у земљи према активности и полу, табела 007.

Савезни завод за статистику, Попис становништва, домаћинства и станова у 1991. години, Активно становништво у земљи које обавља занимање према делатности, Београд, табела 008.

Савезни завод за статистику, Попис становништва, домаћинства и станова у 1991. години, Пољопривредно становништво у земљи према поседовању пољопривредног газдинства, активности и полу, Београд, табела 009.

Савезни завод за статистику, Попис становништва, домаћинства и станова у 1991. години, Радници према месту рада и места становања и неки скупови становништва у земљи и иностранству, према полу, Београд, табела 010.

Савезни завод за статистику, Попис становништва, домаћинства и станова у 1991. години, Досељено становништво према општини из које се доселило и општини сталног становања, Београд, табела 029.

Савезни завод за статистику, Попис становништва, домаћинства и станова у 1991. години, Домаћинства, пољопривредно становништво и пољопривредни фондови домаћинства, књига 8, Београд, 1994.

Савезни завод за статистику, Попис становништва, домаћинства и станова у 1991. години, Домаћинства и породице, књига 6, Београд, 1993.

Савезни завод за статистику, Попис становништва, домаћинства и станова у 1991. години, Актиност и пол, књига 7, београд, 1994.

Савезни завод за статистику, Попис становништва, домаћинства и станова у 1991. години, Домаћинства и пољопривредна газднства према величини поседа и изводима прихода, књига 3, Београд, 1994.

Савезни завод за статистику, Попис становника 1991. године, Становништво према миграционим обележјима, таб-012, Београд.

Статистички годишњак Војводине, књига XV, Нови Сад, 1987.

Табеле рођених и умрлих ДЕМ-1 и ДЕМ-2.

Ujvidék szabad királyi város, Vázsynyi József, Kidolgozta cinkográfia "Ideal", Ujvidék, 1941.

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ПРИРОДНО МАТЕМАТИЧКИ ФАКУЛТЕТ

КЉУЧНА ДОКУМЕНТАЦИЈСКА ИНФОРМАЦИЈА

РЕДНИ БРОЈ:
РБР

ИНДЕНТИФИКАЦИОНИ БРОЈ:
ИБР

ТИП ДОКУМЕНТАЦИЈЕ:
ТД
Монографска документација

ТИП ЗАПИСА:
ТЗ
Текстуални штампани материјал

ВРСТА РАДА:
ВР
Докторска дисертација

АУТОР:
АУ
мр Милка Бубало-Живковић

МЕНТОР / КОМЕНТОР:
МН
др Драгољуб Бугарски, ред. проф. у
пензији ПМФ Нови Сад

НАСЛОВ РАДА:
НС
САВРЕМЕНЕ ГЕОГРАФСKE
ФУНКЦИЈЕ НОВОГ САДА И
ЊЕГОВО ГРАВИТАЦИОНО
ПОДРУЧЈЕ

ЈЕЗИК ПУБЛИКАЦИЈЕ:
ЈЗ
Српски / Ћирилица

ЈЕЗИК ИЗВОДА:
ЈИ
Српски

ЗЕМЉА ПУБЛИКОВАЊА:
ЗП
Србија и Црна Гора

УЖЕ ГЕОГРАФСКО ПОДРУЧЈЕ:
УГП
Војводина

ГОДИНА:
ГО
2003.

ИЗДАВАЧ:
ИЗ
Ауторски репринт

МЕСТО И АДРЕСА:
МС
21000 Нови Сад, Трг Доситеја
Обрадовића 3

ФИЗИЧКИ ОПИС РАДА:
ФО
12 поглавља / 284 страна / 139 лит.
цитата / 52 табела / слика / 25 карте / 4
графика

НАУЧНА ОБЛАСТ:
НО
Географија

НАУЧНА ДИСЦИПЛИНА:
ДИ
Регионална географија

ПРЕДМЕТ ОДРЕДНИЦА/

КЉУЧНЕ РЕЧИ
ПО

Нови Сад, функције, гравитационо подручје

УДК:

ЧУВА СЕ:
ЧУ

У Библиотеци Института за
географију ПМФ у Новом Саду

ВАЖНА НАПОМЕНА:
ВН

нема

ИЗВОД:

ИЗ Нови Сад је смештен на левој обали Дунава, на супротној страни од Петроварадинске тврђаве, на три геоморфолошка елемента - инундационој равни, алувијалној тераси и лесној тареси. Повољан географски положај, природни и друштвени фактори Новог Сада имали су велики значај у одређивању његових функција у време настајања, као и у првим фазама развоја. Свака фаза у развоју Новог Сада је остављала траг, сем у функцијама, и у демографској и морфолошкој структури града. Промене значаја појединих функција у граду имале су за последицу и повећање броја становника. У периоду од 1869. до 2002. године становништво је увећано девет пута. Повећање је у највећој мери последица досељавања. Овакав демографски ток је довео до градње станова и до јачања стамбене функције у граду. Новосадске функције имају велики утицај на становништво ближе и даље околине. Утицај новосадских функција делује као pull фактор и доводи до промене природне, механичке и економске структуре насеља. Ове промене нису једнаке на сва насеља, тако да се формира гравитационо подручје са три гравитационе зоне. Као последица утицаја Новог Сада и глобалне ситуације у земљи долази и до промена функцијских типова насеља у гравитационом подручју.

ДАТУМ ПРИХВАТАЊА 19. 3. 2001.

ТЕМЕ:

ДП

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ
(НАУЧНИ СТЕПЕН / ИМЕ
И ПРЕЗИМЕ / ЗВАЊЕ /
ФАКУЛТЕТ):

КО

др Драгољуб Бугарски, ред. проф. у пензији,
ПМФ, Нови Сад - ментор
др Слободан Ђурчић, ред. проф. ПМФ, Нови
Сад - председник
др Србољуб Стаменковић, ред. проф.
Географски факултет, Београд - члан

ДАТУМ ОДБРАНЕ:

ДО

UNIVERSITY OF NOVI SAD
FACULTY OF NATURAL SCIENCES & MATHEMATICS

KEY WORDS DOKUMENTACION

ACCESSION NUMBER:
ANO
IDENTIFICATION
NUMBER:
INO
DOCUMENT TYPE:
DT Monographic documentation
TYPE OF RECORD:
TR Printed material
CONTECT CODE:
CC Doctoral dissertation
AUTHOR:
AU mr Milka Bubalo-Živković
MENTHOR / CO-
MENTHOR:
MN PhD Dragoljub Bugarski, full prof. a retired at the
Faculty of Natural Sciences, Novi Sad
TITLE:
TI Present geographic functions of Novi Sad and its
gravitation area
LANGUAGE OF TEXT:
LT Serbian / Ciril Letters
LANGUAGE OF
ABSTRACT:
LS Serbian / English
COUNTRY OF
PUBLICATION:
CP Serbia and Montenegro
LOCALITY OF
PUBLICATION:
LP Vojvodina
PUBLICATION YEAR:
PY 2003.
PUBLISHER:
PB The authors reprint
PUBLICATION PLACE:
PL 21000 Novi Sad, YU, Trg Dositeja Obradovića 3
PHYSICAL DESCRIPTION:
PD 12 chapter / 284 pages / 139 literature nores / 52
tabels / pictures / 25 maps / 4 graphics
SCIENTIFIC FIELD:
SF Geography

SCIENTIFIC FIELD:

SF Geography

SCIENTIFIC DISCIPLINE:

SD Regional geography

SUBJECT / KEY WORDS:

SKW Novi Sad, functions, gravitation area

UDC.

HOLDING DATA

HD The Library of the Institute of Geography in Novi Sad, YU

NOTE:

N none

ABSTRACT:

AB Novi Sad placed on the left side of the shore of Danube, on contrary side of Pertovaradin's fortress, at three geomorphologic elements: inundation ravine, alluvial terrace and loess terrace. Great importance for destiny functions of Novi Sad has had its good geographic situation, natural and social factors. For development of Novi Sad have had great importance the phase of development. Each phase have left a trace in functions, in demographic and in morphologic structure of the city. The change of importance individual functions in the city influenced on the increase of number population. In the period 1869-2002 year population in advanced nine times. Immigration influenced on the increase number of flat and on the strengthening housing function in Novi Sad. Functions of Novi Sad influence on population in surroundings settlements. Functions of Novi Sad effect like pull factor and change natural, mechanical and economic structure of population this settlements in surroundings. This change isn't same on all settlements, because Novi Sad have had gravitation area with three gravitation zones. As result of Novi Sad and situation in the state is change functional type of settlement in gravitation area in Novi Sad.

ACCEPTED BY THE SCIENTIFIC BOARD ON: 3. 19. 2001

ASB

DEFENDED ON:

DE

THESIS DEFEND BOARD

(DEGREE / NAME &

SURNAME / TITLE /

FACULTY):

DB

PhD Dragoljub Bugarski, full prof. a retired at the Faculty of Natural Sciences, Novi Sad,
PhD Slobodan Čurčić, full prof. a retired at the Faculty of Natural Sciences, Novi Sad,
PhD Srboljub Stamenković, full prof. at Faculty of Geography, Beograd